ବ୍ୟୁରୋ
ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ (+୨)

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର

(ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ)

(ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା ଦ୍ୱାରା ୨୦୧୮ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ମସିହା ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ (+୨) ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପାଠ୍ୟଖସଡ଼ା ଅନୁଯାୟୀ ଲିଖିତ)

ଲେଖକ ମଣ୍ଡଳୀ

ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଢ଼ୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼ ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଡକ୍ଟର ଦୁର୍ଗାମାଧବ ପ୍ରହରାଜ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଓ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ, ରେଭେନ୍‌ସା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ଶ୍ରୀ ଧନେଶ୍ୱର ସାହୁ
ବିଭାଗୀୟ ମୁଖ୍ୟ ଓ ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଡକ୍ଟର ରଣଜିତ୍ ଘୋଷ
ବରିଷ୍ଠ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ ଓ ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ,
ବି.ଜେ.ବି. ସ୍ୱୟଂଶାସିତ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଡକ୍ଟର କୈଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ
ଅଧ୍ୟକ୍ଷ
ଆଦର୍ଶ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଦେବଗଡ଼

ଡକ୍ଟର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଝୀ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ
ରେଭେନ୍‌ସା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, କଟକ

ଶ୍ରୀ ବସନ୍ତ କୁମାର ଦାଶ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ, ରମାଦେବୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ଶ୍ରୀ ନିରଂଜନ ପାଢ଼ୀ
ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଦର୍ଶନ ବିଭାଗ

ଡକ୍ଟର ଭାସ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁ
ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ, ଶ୍ରୀ ଜୟଦେବ କଲେଜ ଅଫ୍
ଏଡୁକେସନ ଆଣ୍ଡ ଟେକ୍ନୋଲୋଜି, ନହରକ ।

ଡକ୍ଟର ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକ
ଅଧ୍ୟାପକ କମଳା ନେହେରୁ କଲେଜ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରକାଶକ

ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା
ପୁସ୍ତକ ଭବନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

Bureau's

Uchamadhyamika (+2) Tarkasastra Part - II

Published under the scheme of production of books and literature in Regional Language at the University level sponsored by the Commission for Scientific and Technical Terminology, Ministry of Human Resource Development (Department of Secondary Education and Higher Education) Govt. of India, New Delhi.

Published by :

The Odisha State Bureau of Textbook Preparation and Production,
Pustak Bhavan, Bhubaneswar - 751022.

First Edition : 2006/2000 copies

Second Revised Edition : 2012/2000 copies

Third Edition : 2015/2000 copies

New Edition: 2016/2000 copies

Publication No. : 572

ISBN : 978 -81 - 8005 - 375 - 7

© All rights reserved by **The Odisha State Bureau of Textbook Preparation and Production, Bhubaneswar.** No part of this publication may be reproduced in any form without the prior written permission of the Publisher.

Type Setting, Designing : Sonali Prakashan, Bhubaneswar-75018

Printed at : Devi Graphics, Cuttack

Price : ₹ 140

ଅଗ୍ରଲେଖ

ଓଡ଼ିଶାର ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପାଠ୍ୟସୂଚୀକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ତଥା ପରିମାର୍ଜିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନୂତନ ପାଠ୍ୟସୂଚୀ ଅନୁସାରେ ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ପାଠ୍ୟବସ୍ତୁକୁ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ ରାଜ୍ୟର ଅଭିଜ୍ଞ ତଥା ବରିଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାପକମଣ୍ଡଳୀ ଦ୍ୱାରା ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଛି । ନୂତନ ଭାଗଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବାରୁ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ।

ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଅବସରରେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଏହାର ପ୍ରଣେତା ଡକ୍ଟର ନାରାୟଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଢ଼ୀ, ଡକ୍ଟର ଦୁର୍ଗାମାଧବ ପ୍ରହରାଜ, ଶ୍ରୀ ଧନେଶ୍ୱର ସାହୁ, ଡକ୍ଟର ରଣଜିତ୍ ଘୋଷ, ଡକ୍ଟର କୈଳାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶ, ଡକ୍ଟର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମାଝି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନିଂରଜନ ପାଢ଼ୀ, ଶ୍ରୀ ବସନ୍ତ କୁମାର ଦାଶ, ଡକ୍ଟର ଭାସ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ସାହୁ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କୁ ଆନ୍ତରିକ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଛି । ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦର ପାଠ୍ୟସୂଚୀ ପ୍ରସ୍ତୁତକାରୀ ସମିତି +୨ ଶ୍ରେଣୀ ପାଇଁ ଏହି ବହିଟିକୁ ଏକମାତ୍ର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଭାବରେ ସୁପାରିଶ୍ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ କୃତଜ୍ଞ । ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ବିଭାଗ ଏବଂ ଉଚ୍ଚମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶନ ପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାରୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ କୃତଜ୍ଞ ।

ମୋର ଆଶା ଓ ବିଶ୍ୱାସ ଏହି ପୁସ୍ତକ ରାଜ୍ୟର ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଏବଂ ଅଧ୍ୟାପକ ଅଧ୍ୟାପିକାମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ପୁସ୍ତକର ମାନ ଉନ୍ନତି ନିମନ୍ତେ ଅଧ୍ୟାପକ, ଅଧ୍ୟାପିକା ଓ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ସୁଚିନ୍ତିତ ପରାମର୍ଶ ଆମେ ସ୍ୱାଗତ କରିବୁ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଯଥାସମ୍ଭବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରିବୁ ।

(ଡକ୍ଟର ଗୀତିକା ପଟ୍ଟନାୟକ)
ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ
ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା
ପୁସ୍ତକଭବନ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

ମୁଖବନ୍ଧ

ଓଡ଼ିଶା ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ସ୍ତରରେ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ କେତେକ ଦରକାରୀ ପରିବ ର୍ନ କରିବା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସେଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପୁସ୍ତକ ରଚନା କରିବାକୁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଆମ ଉପରେ ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଉଚ୍ଚ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦର ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ସଂସ୍କରଣରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଓ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏକ ମୌଳିକ ବିଷୟ । ଏହାର ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ବିଚାରଶୀଳ ଓ ଯୁକ୍ତିଶୀଳ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଏକ ବିଷୟ ଭାବେ ନେଇ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ତଥା ସାଧାରଣ ପାଠକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବିଷୟଟିକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ମୌଳିକ ଚିନ୍ତନ ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ଜ୍ଞାନର ଯେକୌଣସି ବିଭାଗରେ ଚିନ୍ତନର ମୌଳିକ ନିୟମ ଓ ପ୍ରଣାଳୀ ସମୂହର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୌଦ୍ଧିକ ସ୍ତରରେ ଅନୁମାନ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଚିନ୍ତନ-ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ସେହି ପଦ୍ଧତି ସକଳର ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଯେକୌଣସି ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଭୂମିକା ରହିଥାଏ । ବସ୍ତୁତଃ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ କିମ୍ବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ଆଗ୍ରହୀ ଯେ କୌଣସି ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଉପଯୋଗୀ ହେବ ବୋଲି ଆମେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛୁ ।

ତେବେ ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ଓ ସୃଜନଶୀଳ ଭାବନା ସର୍ବଦା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଚାଲିଛି, ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ନୂଆ ନୂଆ ବିଚାର ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ଯୁଗ ଯୁଗରୁ ରହି ଆସିଥିବା ପ୍ରତ୍ୟୟ ନୂତନ ଅନୁଶୀଳନରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଛି ଓ ନୂଆ ନୂଆ ବିଚାର ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟକୁ ମଣ୍ଡିତ କରିଚାଲିଛି । ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରଚଳିତ କେତେକ ଭାବନାରେ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ପରିବ ର୍ନ ହୋଇଛି ତାହାର ସମ୍ୟକ ସୂଚନା ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ପ୍ରବୀଣ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ପୁସ୍ତକ ରହିଛି ଓ ଓଡ଼ିଆରେ କେତେକ ବହି ଲେଖାଯାଇଛି । ଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ସ୍ତରରେ ପଢ଼ାଯାଉଥିବା ବିଷୟକୁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ମାତୃଭାଷାରେ

ପଢ଼ିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ''ପରିଭାଷା'' ପୁସ୍ତକମାନ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ସୁତରାଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଆରେ ଲେଖିବା ସହଜସାଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ବୈଷୟିକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରତିଶବ୍ଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

ଆମର ବିଶ୍ୱାସ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଇଂରାଜୀ ପୁସ୍ତକ ପରେ ଏହି ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକ ଆଗ୍ରହୀ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିପାରିବ । ଯେଉଁମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବିଷୟଟିକୁ ପଢ଼ିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ, ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ଉପଯୋଗୀ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ ।

ପୁସ୍ତକଟିକୁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସୀମା ଭିତରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଇଥିବାରୁ ଲେଖକମାନେ ପୁସ୍ତକର ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦ ନିଜ ନିଜ ଭିତରେ ଆବର୍ତ୍ତନ କରି ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପାଣ୍ଡୁଲିପିର ସମୀକ୍ଷା ପରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଦିଆଯାଉଛି । ଯେହେତୁ ପୁସ୍ତକର ବିଭିନ୍ନ ପରିଚ୍ଛେଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲେଖକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଲେଖାଯାଇଛି ସମଗ୍ର ପୁସ୍ତକଟିରେ ଭାଷାଗତ ଏକରୂପତା ବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ବିଷୟଟିକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖକ ଅବବୋଧ କରି ତାହାକୁ ନିଜ ଶୈଳୀରେ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାର ସୁଧୀ ଅଧ୍ୟାପକ ଓ ପାଠକମାନଙ୍କର ମତାମତକୁ ଆମେ ସ୍ୱାଗତ କରୁଛୁ । ଯଦି କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ପରାମର୍ଶ ମିଳେ, ତେବେ ତାହାକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଆବଶ୍ୟକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରାଯିବ ।

ପରିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ଓ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା ଆମ ଉପରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଲେଖିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତ କରିଥିବାରୁ ଆମେ ସଂସ୍ଥାକୁ ଆମର କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କରୁଛୁ ।

ଲେଖକ ବୃନ୍ଦ

Courses of Studies

2nd year (+2) Logic

Unit 1 : The Theory of Inference : Classification of Inference, Conversion, Obversion

Categorical Syllosism : Structure, Figure, Moods. Rules of syllogism, Determination of valid Moods.

Unit 2 : Special rules of Figures, Aristotle's Dictum, Direct and Indirect Reduction.

Mixed Syllogism : Different forms - Hypothetical categorical, Alternative Categoical, Disjunctive Categorical, Dilemma: Forms, Refutation, Rebuttal of Dilemma.

Unit 3 : Fallacy :Deductive Fallacy, Semi-logical Fallacies, Inductive Fallacies : Fallacy of Illicit Generalisation, False Analogy, Ignoratio Elenchi.

Propositional Logic : Symbolic Logic and its Characteristics, Propositional Variables, Logical Constants, Propositinal Connectives, Truth Functions, Construction of Truth Tables, Testing Validity by direct Truth Table Method.

Unit 4 : Methods of Experimental Enquiry: Mill's Five Experimental Methods.

Scientific Explanation: Nature of Scintific Explanation.

Unit 5 : Nyaya Theory of Knowledge :Perception and Inference: Vyapti and its ascertainments.

Doctrine of karma : Niskama Karma of Bhagavad Gita, Gandian Concept of Non-Violence.

ବିଷୟ ସୂଚୀ

ଅଧ୍ୟାୟ		ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ଅନୁମାନ :**		**୧-୨୧**
	୧.୧	ଅନୁମାନର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ	୧
	୧.୨	ଅବ୍ୟବହିତ ବା ନିରପେକ୍ଷ ଅନୁମାନ	୫
	୧.୩	ସମବ ର୍ନ	୫
	୧.୪	ବ୍ୟାବ ର୍ନ	୧୦
	୧.୫	ବିପରୀତାବ ର୍ନ	୧୪
		ସାରାଂଶ	୧୭
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୯
ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି (ଅସ ର୍କ ବା ନିରୁପାଧିକ):**		**୨୨-୮୪**
	୨.୧	ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ	୨୨
	୨.୨	ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଗଠନ	୨୩
	୨.୩	ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ	୨୪
	୨.୪	ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ	୨୬
	୨.୫	ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମାବଳୀ	୩୦
	୨.୬	ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନିର୍ଣ୍ଣୟ	୪୦
	୨.୭	ସଂସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ	୫୧
	୨.୮	ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର	୫୮
	୨.୯	ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ : ସାକ୍ଷାତ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ	୫୯
		ସାରାଂଶ	୭୪
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୭୭
ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି :**		**୮୫-୧୧୧**
	୩.୧	ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି	୮୫
	୩.୧.୧	ଭାବାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି	୮୭
	୩.୧.୨	ନିଷେଧାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି	୮୮

	୩.୨	ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ କିମ୍ବା ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି	୮୯
	୩.୩	ମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ କିମ୍ବା ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି	୯୦
	୩.୪	ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ	୯୨
	୩.୫	ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟର ଖଣ୍ଡନ	୯୬
		ସାରାଂଶ	୧୦୫
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୦୯
ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ତର୍କଦୋଷ :**		**୧୧୨-୧୪୪**
	୪.୧	**ଅବରୋହ ତର୍କଦୋଷ (ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ)**	**୧୧୩**
	୪.୨	**ଅନାକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ବା ଆପାତଃ ତର୍କଦୋଷ**	**୧୧୭**
		ସାରାଂଶ	୧୨୧
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୨୩
	୪.୩	ଆରୋହାଭାସ ଅଥବା ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ଏବଂ ଆରୋହାନୁମାନର ତର୍କଦୋଷ :	୧୨୬
	୪.୩.୧	ଆରୋହାଭାସ	୧୨୬
	୪.୩.୨	ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ	୧୨୬
	୪.୩.୩	ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ ବା ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟାନୁମାନ	୧୨୭
	୪.୩.୪	ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଆରୋହ ଅନୁମାନ ବା ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନାନୁମାନ	୧୨୮
	୪.୩.୫	ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ	୧୩୧
		ସାରାଂଶ	୧୪୦
		ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୪୩
ପ ମ ପରିଚ୍ଛେଦ	**ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର:**		**୧୪୫-୧୭୩**
	୫.୧	ତାର୍କିକ ଆକାର ଓ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କ	୧୪୫
	୫.୨	ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟ	୧୪୬
	୫.୨.୧	ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର	୧୪୬
	୫.୨.୨	ଚଳ ପ୍ରତୀକ ବା ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ	୧୪୭

୫.୨.୩	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ	୧୪୮
୫.୨.୪	ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା	୧୫୨
୫.୩	ସତ୍ୟ ଫଳନ	୧୫୨
୫.୩.୧	ବିରୁଦ୍ଧ ଫଳନ	୧୫୪
୫.୩.୨	ସଂଯୋଜକ ଫଳନ	୧୫୪
୫.୩.୩	ବିଯୋଜକ ଫଳନ ବା ବୈକଳ୍ପିକ ଫଳନ (ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥ)	୧୫୬
୫.୩.୪	ବୈକଳ୍ପିକ ସତ୍ୟଫଳନ (ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ)	୧୫୭
୫.୩.୫	ଆପାଦକ ଫଳନ	୧୫୭
୫.୩.୬	ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନ	୧୫୯
୫.୩.୭	ସତ୍ୟ ଫଳନ ଏବଂ ସତ୍ୟତା ମାନ	୧୬୦
୫.୪	ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ	୧୬୨
୫.୫	ପୁନରୁକ୍ତି	୧୬୨
୫.୬	ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ	୧୬୩
୫.୭	ଆପାତିକ ତର୍କବଚନ	୧୬୩
୫.୮	ସତ୍ୟସାରଣୀ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିରୂପଣ	୧୬୪
	ସାରାଂଶ	୧୬୯
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୧୭୧

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ : ମିଲ୍‌ଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି : ୧୭୪-୨୦୩

୬.୧	ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି	୧୭୪
୬.୨	ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି	୧୭୬
୬.୩	ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି	୧୮୦
୬.୪	ଅନ୍ୱୟ-ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି	୧୮୪
୬.୫	ସହଚରୀ ପରିବ ି ନ ପଦ୍ଧତି	୧୮୮
୬.୬	ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି	୧୯୨
୬.୭	ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ପଦ୍ଧତିର ସମୀକ୍ଷା	୧୯୪
	ସାରାଂଶ	୧୯୭
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୦୦

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :		**୨୦୪-୨୨୧**
୭.୧	ବିଜ୍ଞାନ କ'ଣ ?	୨୦୪
୭.୨	ବିଜ୍ଞାନରେ କ୍ରମ	୨୦୭
୭.୩	ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ର	୨୧୦
୭.୪	ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି	୨୧୨
୭.୫	ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ	୨୧୩
	ସାରାଂଶ	୨୧୮
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୨୦
ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ :		**୨୨୨-୨୩୮**
୮.୧	ଉପକ୍ରମ	୨୨୨
୮.୨	ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ	୨୨୨
୮.୩	ଅନୁମାନ	୨୨୪
୮.୪	ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର	୨୨୫
୮.୫	ବ୍ୟାପ୍ତି	୨୨୭
୮.୬	ନ୍ୟାୟ ଓ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ଯୁକ୍ତିର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଚାର	୨୨୯
୮.୭	ହେତ୍ୱାଭାସ	୨୩୦
୮.୮	ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ପ୍ରକାରଭେଦ	୨୩୧
ସାରାଂଶ		୨୩୪
ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ		୨୩୬
ନବମ ପରିଚ୍ଛେଦ : ଭାରତୀୟ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର :		**୨୩୯-୨୪୯**
୯.୧	କର୍ମବାଦ - ନିଷ୍କାମ କର୍ମ	୨୩୯
ସାରାଂଶ		୨୪୩
ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ		୨୪୪
୯.୨	ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅହିଂସା ତ୍ତ୍ୱ	୨୪୫
୯.୩	ସତ୍ୟାଗ୍ରହ	୨୪୭
	ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ	୨୪୯

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୧

ଅନୁମାନ

୧.୧ ଅନୁମାନର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ

ଆମେ ଆମର ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା କିମ୍ବା ଘଟଣାବଳୀ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣକରୁ ତାହା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଲାଭ କରୁଥିବା ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ସାକ୍ଷାତଜ୍ଞାନ କିମ୍ବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଆମର ଜ୍ଞାନ କେବଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତି ଦ୍ୱାରା ଅଧିଗତ ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ଆଧାରକରି ବିଋରବୁଦ୍ଧି ସାହାଯ୍ୟରେ କିଛି ନୂଆ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବାକୁ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଅନୁମାନ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ପରୋକ୍ଷ ବା ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଦେଖି (ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ) ଆମେ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା କହୁ ଯେ ସେଠାରେ ନିଆଁ ଅଛି (ଅପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ) । ଅନୁମାନକୁ ଏକ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଅନେକ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟାରୁ ନିସୃତ ଜ୍ଞାନ ବା ନିସୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ହିଁ ଅନୁମାନ ବୋଲି କହିଥା'ନ୍ତି ।

'ଅନୁମାନ' (Inference) ଏବଂ 'ଯୁକ୍ତି' (argument) ଉଭୟ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟତଃ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍‌ମାନେ ଏକା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଆନ୍ତି । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଦୁଇ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି କିଛି ଅନ୍ତର ନାହିଁ । ଅନୁମାନ ଏକ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଭାବରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ବିଷୟବସ୍ତୁ । କିନ୍ତୁ ଅନୁମାନ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଯୁକ୍ତି କୁହନ୍ତି । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିରୂପଣ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିରେ ଥିବା ତର୍କ ଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିବା ମଧ୍ୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁକ୍ତି ଦୁଇଟି ଅବୟବ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ (୧) ହେତୁ ବାକ୍ୟ ଏବଂ (୨) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁବାକ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମର୍ଥନ କରେ ଏବଂ ଯଥାର୍ଥ କରାଏ । ତେଣୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ହେତୁ ବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ସାଧାରଣତଃ ଅନୁମାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଥାଏ । ଯଥା : ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ । ସାଧାରଣ ଭାବେ ଯେଉଁ ଅନୁମାନରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ବା ଜାତିରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ନେଇ ବିଶେଷ ହେତୁ ବଚନମାନଙ୍କରୁ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ହେତୁ ବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ କରିନଥାଏ ତାହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଦୃଢ଼ନିଶ୍ଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ ଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହୋଇଥାଏ ।

ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନାସ୍ତିମୂଳକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅଭାବରେ ଆନୁଭବିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ମାତ୍ର । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବାଧିତ ଅନୁଭୂତି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ମାତ୍ର ହୋଇଥାଏ ।

ଆରୋହାନୁମାନର ଆକାର ଏବଂ ଗଠନର ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ :

୧) ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥିବା ଘୋଡ଼ାମାନେ ଉଡ଼ିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଉଡୁଥିବା ଘୋଡ଼ାର କୌଣସି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନାହିଁ ।

ଅତଏବ କୌଣସି ଘୋଡ଼ା ଉଡ଼ିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

୨) ଆରିଷ୍ଟଟଲ ମରଣଶୀଳ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ମରଣଶୀଳ ।

ଗାର୍ଗୀ ମରଣଶୀଳ ।

....

ଅମର ମଣିଷର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନାହିଁ

....

ଅତଏବ, ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।

ଅପର ପକ୍ଷରେ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ ଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବ୍ୟାପକତା ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାପକତା ଠାରୁ କମ୍ ହେବ କିମ୍ବା ସମାନ ହେବ କିନ୍ତୁ କଦାପି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବ୍ୟାପକତା ହେତୁବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକତା ଠାରୁ ଅଧିକ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏକ ବୈଧ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହେବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା – ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ଅନୁମାନ ।

ଯେଉଁ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ କୌଣସି ମଧ୍ୟ ପଦର ସହାୟତା ନିଆଯାଇ ନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଏକାଧିକ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତାହାକୁ ପରୋକ୍ଷ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ –

୧)	ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ । (ହେତୁବଚନ)

ଅତଏବ କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

କିମ୍ବା

କେତେକ ମରଣଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ ମନୁଷ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

୨)	ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।

ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକ ମନୁଷ୍ୟ । (ହେତୁବଚନ)

ଅତଏବ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷକ ମରଣଶୀଳ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦାହରଣରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକାଧିକ (ଦୁଇଟି) ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ପରୋକ୍ଷ ବା ବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଅଟେ । ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଅନୁମାନକୁ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି (syllogism) କୁହାଯାଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଅଟେ । ଯଥା ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଓ ଅମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ । ଅମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର; ଯଥା – ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି (Hypothetical) ଏବଂ ନିରୁପାଧିକ ବା ଅସ ର୍କ ଯୁକ୍ତି (Categorical) । ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଚାରି ପ୍ରକାରର । ଯଥା - (i) ପ୍ରାକଳ୍ପିକ – ନିରପେକ୍ଷ ବା ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, (ii) ବିଯୋଜକ – ନିରପେକ୍ଷ ବା ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ, (iii) ବୈକଳ୍ପିକ ନିରପେକ୍ଷ (iv) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି । ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ (ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ) ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, ପକ୍ଷାବୟବ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ (ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ) ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଯୋଜକ, ପକ୍ଷାବୟବ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ବୈକଳ୍ପିକ ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବୈକଳ୍ପିକ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଖଳ ଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, ଅନ୍ୟଟି ବିଯୋଜକ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) କିମ୍ବା ବିଯୋଜକ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ, ଯଥା : ସରଳ ଓ ଜଟିଳ ଏବଂ ଉଭୟଟି ଭାବାତ୍ମକ ବା ନିଷେଧାତ୍ମକ ହୋଇପାରେ, ଯାହା ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇଅଛି ।

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସହଜରେ ଜାଣିହେବ ।

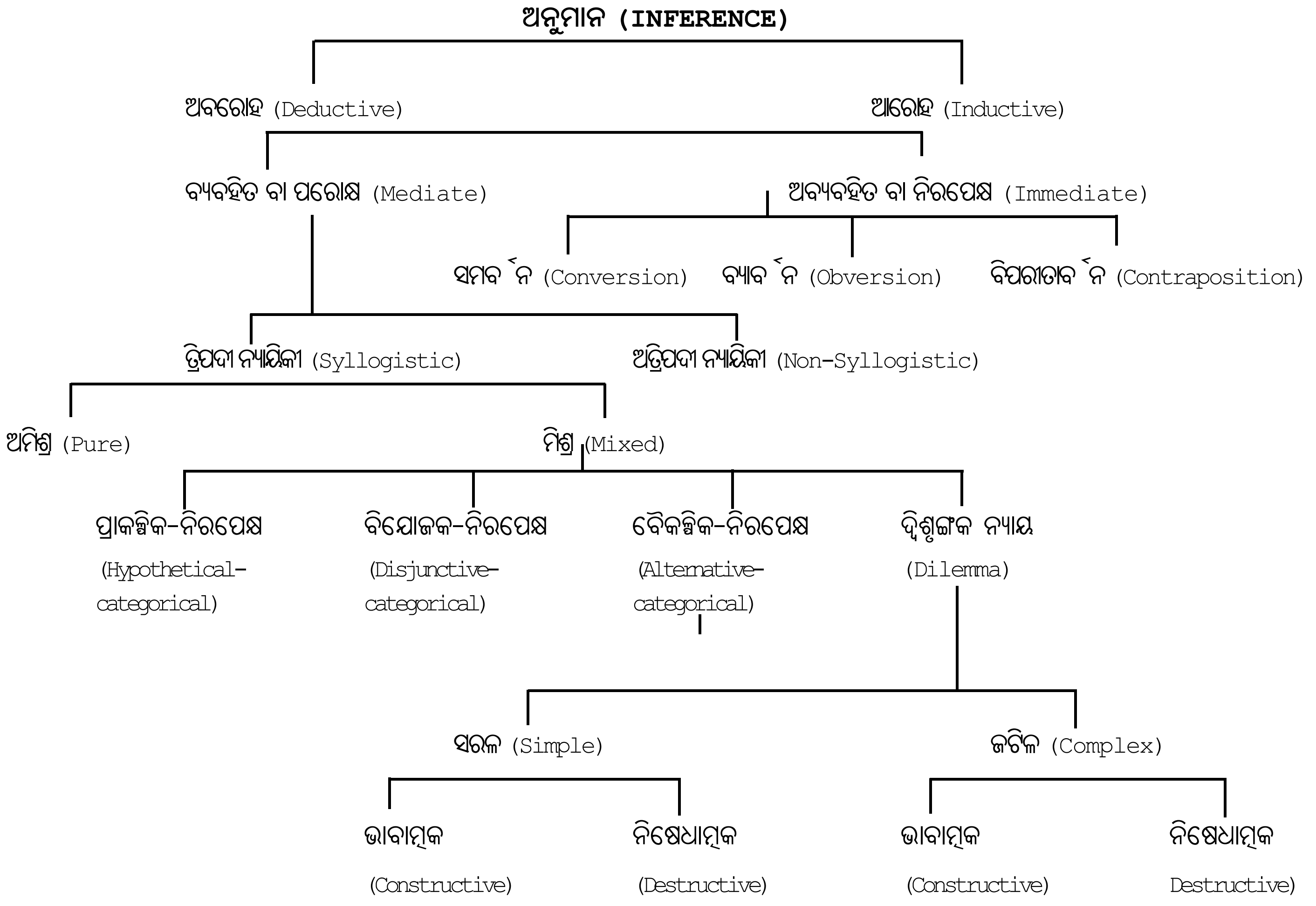
ଅନୁମାନ (INFERENCE)
ଅବରୋହ (Deductive)
ଆରୋହ (Inductive)
ବ୍ୟବହିତ ବା ପରୋକ୍ଷ (Mediate)
ଅବ୍ୟବହିତ ବା ନିରପେକ୍ଷ (Immediate)
ସମବର୍ନ (Conversion)
ବ୍ୟାବର୍ନ (Obversion)
ବିପରୀତାବର୍ନ (Contraposition)
ତ୍ରିପଦୀ ନ୍ୟାୟିକୀ (Syllogistic)
ଅତ୍ରିପଦୀ ନ୍ୟାୟିକୀ (Non-Syllogistic)
ଅମିଶ୍ର (Pure)
ମିଶ୍ର (Mixed)
ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ (Hypothetical-categorical)
ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ (Disjunctive-categorical)
ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ (Alternative-categorical)
ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ (Dilemma)
ସରଳ (Simple)
ଜଟିଳ (Complex)
ଭାବାତ୍ମକ (Constructive)
ନିଷେଧାତ୍ମକ (Destructive)
ଭାବାତ୍ମକ (Constructive)
ନିଷେଧାତ୍ମକ Destructive)

ବ୍ୟାପକତାର ନିୟମ

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମକୁ ଆଗେ ବ୍ୟାପକତାର ସାଧାରଣ ନିୟମକୁ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ କାରଣ ଏହି ନିୟମ ଉଭୟ ବ୍ୟବହିତ ଏବଂ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ବ୍ୟାପକତାର ନିୟମଟି ହେଉଛି ଯେ କୌଣସି ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ସେହି ପଦଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ କୌଣସି ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ କଦାପି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଅବରୋହାନୁମାନର ଏକ ସାଧାରଣ ବିଧି । କାରଣ ହେତୁବାକ୍ୟରେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ଯାହା ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଉପଶ୍ରେଣୀ କିମ୍ବା ବ୍ୟଷ୍ଟି ପାଇଁ ତାହାର ସତ୍ୟତା ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଉପଶ୍ରେଣୀ ବା ବ୍ୟଷ୍ଟି ସଂପର୍କରେ ଯାହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ସେଥିରୁ ସେହି ସମଗ୍ର ଶ୍ରେଣୀ ବିଷୟରେ ସତ୍ୟତା ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ହେତୁ ବାକ୍ୟଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବାକ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆମେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ହେତୁବାକ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକା କିଛି କହିପାରିବା ନାହିଁ । ଏହି ନିୟମଟି କିପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଆଲୋଚନା ବେଳେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପାରିବ ।

୧.୨ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ

ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ସିଧା ସଳଖ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାର ପଦ୍ଧତିକୁ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନିପ୍ରକାର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନକୁ ଆଧୁନିକ ତାର୍କିକମାନେ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ମନେକରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ -

(୧) ସମବର୍ତ୍ତନ (Conversion)

(୨) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ (Obversion)

(୩) ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନ (Contraposition)

ଏଠାରେ ଆମେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବ୍ୟବହିତ ପ୍ରକାରକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

୧.୩ ସମବର୍ତ୍ତନ (Conversion) :

ଯେଉଁ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବିଧେୟ ପଦ ରୂପେ ଏବଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ବିଧେୟ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ରୂପେ ପରିଣତ ହୋଇ ହେତୁବଚନର ନିହିତାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ, ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଗୁଣ ସମାନ ଥାଏ ଏବଂ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ନକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସମବର୍ତ୍ତନ କୁହାଯାଏ ।

ସମବର୍ତ୍ତନ ଏକ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ଏବଂ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥାଏ । ସମବର୍ତ୍ତନର ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ''ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ'' ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ''ସମବର୍ତ୍ତିତ'' କୁହାଯାଏ ।

(କ) ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ସମବର୍ତ୍ତିତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ)ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦଦ୍ୱୟର ସ୍ଥାନ ସମବର୍ତ୍ତିତ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)ରେ ଅଦଳବଦଳ ହୋଇଥାଏ ।

(ଖ) ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତିତର ଗୁଣ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ସମବର୍ତ୍ତିତ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ।

(ଗ) ସମବର୍ତ୍ତିତର ପରିମାଣ ''ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ'' ଅନୁଯାୟୀ ନିରୂପିତ ହୋଇଥାଏ । ତାହା ହେଉଛି ଯେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ କୌଣସି ପଦ ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତିତ ସର୍ବଦା ସମାନ ହୋଇ ନଥାଏ ।

ସମବର୍ତ୍ତନର ଉପରୋକ୍ତ ନିୟମାବଳୀ ଏବଂ ସଂଜ୍ଞାରୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝିହୁଏ ଯେ, ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସ୍ଥାନ ଅଦଳବଦଳ ହୋଇଥାଏ । ଉଭୟଙ୍କର ଗୁଣ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ଥାଏ ଏବଂ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ହୋଇନଥାଏ । କୌଣସି 'ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ' ତର୍କବାକ୍ୟରୁ କେଉଁ 'ସମବର୍ତ୍ତିତ' ତର୍କବାକ୍ୟ ନିଃସୃତ ହେବ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହୋଇଥାଏ । ସମବର୍ତ୍ତନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ୍ ? ସମବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ ? ସମବର୍ତ୍ତିତର ଗୁଣ (ସଦର୍ଥକ/ନଞ୍ଚର୍ଥକ) କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତିତର ପରିମାଣ (ସାର୍ବିକ/ଆଂଶିକ) କ'ଣ ହେବା ଉଚିତ ?

ଉପରୋକ୍ତ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗକରି ସେମାନଙ୍କର ସମବର୍ତ୍ତନ କିପରି ହୁଏ ତାହା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଆ ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ

ଏକ ଆ ତର୍କବାକ୍ୟର ଉଦାହରଣ ହେଉଛି 'ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ' । ଯଦି ଏହି ତର୍କବାକ୍ୟଟି ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ହୁଏ, ସମବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରଥମ ନିୟମାନୁସାରେ ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ବିଧେୟର ପାରସ୍ପରିକ ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ । ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ 'ଉ' ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ବିଧେୟ ହେବ ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ 'ବି' ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେବ । ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ସମବର୍ତ୍ତିତର ଗୁଣ ସମାନ ହେବ । ତେଣୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ତେଣୁ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ କଦାପି 'ଏ' କିମ୍ୱା 'ଓ' ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ କାରଣ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ । ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମବର୍ତ୍ତିତଟି ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ ଅର୍ଥାତ୍ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଯଦି ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ସମବର୍ତ୍ତିତ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଯାହାକି ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ)ର ବିଧେୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟାପକତା ନିୟମକୁ ଉଲଂଘନ କରିବ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ : ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଅଟନ୍ତି – ଆ

∴ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଛାତ୍ର ଅଟନ୍ତି – ଆ

ଏଠାରେ ସମବ ର୍ନୀୟର ବିଧେୟ ପଦ (ମନୁଷ୍ୟ) ସମବର୍ତ୍ତିତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଅଛି । ଏଣୁ ଏହା ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଦୋଷଯୁକ୍ତ, ସୁତରାଂ ଅବୈଧ ।

ତେଣୁ କେବଳ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହିଁ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ହେବ । କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଆଂଶିକ ସଦର୍ଥକ (ଇ) ହେବାଦ୍ୱାରା କୌଣସି ତର୍କଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇନଥାଏ । ଅତଏବ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବ । ଏହି ପ୍ରକାରର ସମବ ର୍ନକୁ ପରିମିତ ବା ସୀମିତ ସମବ ର୍ନ କହନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ । (ସମବ ର୍ନୀୟ)

ଇ - ∴ କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଆ - ସମସ୍ତ ସର୍ପ ସରୀସୃପ ଅଟନ୍ତି । (ସମବ ର୍ନୀୟ)

ଇ - ∴ କେତେକ ସରୀସୃପ ସର୍ପ ଅଟନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଅବଶ୍ୟ ବେଳେବେଳେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମଟି ଘଟିଥାଏ ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଏକ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ସଂଜ୍ଞା ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରୁ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଆ - ସମସ୍ତ ତ୍ରିଭୁଜ ତ୍ରିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ଅଟନ୍ତି ।

ଆ ∴ ସମସ୍ତ ତ୍ରିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ତ୍ରିଭୁଜ ଅଟନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଏକ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଯଦି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦଦ୍ୱୟ ସମନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ସମବ ର୍ନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟାର୍ଥକ ଏକବାଚୀ ପଦ ହୋଇଥାନ୍ତି ତାହାହେଲେ ଏହାର ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବ ।

ଯଥା - ଏଭରେଷ୍ଟ ପୃଥିବୀର ଉଚ୍ଚତମ ଶୃଙ୍ଗ ଅଟେ - ଆ

∴ ପୃଥିବୀର ଉ ତମ ଶୃଙ୍ଗ ଏଭରେଷ୍ଟ ଅଟେ - ଆ

ଅତଏବ ସାଧାରଣତଃ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ (ଯେଉଁଠାରେ କି ସମବ ର୍ନୀୟଟି ଏକ ସଂଜ୍ଞାରୂପେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବ କିମ୍ବା ସମବ ର୍ନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦଦ୍ୱୟ ସହନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ ହୋଇଥିବେ) ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବ ର୍ନ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସମବ ର୍ନୀୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟରେ ପରିମାଣଗତ ଭେଦ ନରହିଲେ ଏହାକୁ ସରଳ ସମବ ର୍ନ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ

ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ଉଦାହରଣ ହେଉଛି, 'କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।' 'କୌଣସି ଶ୍ୱାନ ଶୃଗାଳ ନୁହଁନ୍ତି' ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାର ସମବର୍ତ୍ତିତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟର ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ପରସ୍ପର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ । ଯଦି 'କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ' ଆମର ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ହୁଏ ତେବେ ସମବର୍ତ୍ତିତରେ 'ବି' ଏବଂ 'ଉ' ଯଥାକ୍ରମେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ହେବେ । ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତନର ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସମବର୍ତ୍ତିତ ଓ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଗୁଣ ସମାନ ରହିବ ତେଣୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯଦି ସମବର୍ତ୍ତିତ ସାର୍ବିକ (ନଞର୍ଥକ) ଅର୍ଥାତ୍ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ କୌଣସି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ । କାରଣ ଏଠାରେ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ହୋଇନଥାଏ । ଯେହେତୁ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ଉଭୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ଉଭୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବେ । ତେଣୁ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବ ।

ଏ – କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଏ ∴ କୌଣସି ବି ଉ ନୁହେଁ । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଏ – କୌଣସି ଶ୍ୱାନ ଶୃଗାଳ ନୁହଁନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଏ ∴ କୌଣସି ଶୃଗାଳ ଶ୍ୱାନ ନୁହଁନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ

ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି 'କେତେକ ଉ ବି ଅଟନ୍ତି ।' ବା 'କେତେକ ଛାତ୍ର ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି' । ଏଠାରେ ସମବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରଥମ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଆମର ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ 'କେତେକ ଉ ବି ଅଟନ୍ତି'ର ସମବର୍ତ୍ତିତରେ 'ବି' ଏବଂ 'ଉ' ଯଥାକ୍ରମେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ହେବେ । ସମବର୍ତ୍ତନର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସମବର୍ତ୍ତିତ ଗୁଣ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଗୁଣ ସହିତ ସମାନ ରହିବ । ତେଣୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ସଦର୍ଥକ ହେବ (ଯେହେତୁ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ସଦର୍ଥକ) । କିନ୍ତୁ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ (ସାର୍ବିକ ସଦର୍ଥକ) ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ସମବର୍ତ୍ତିତ (ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ)ରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ (ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ)ରେ ଏହି ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଯଦି ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ତାହାହେଲେ କୌଣସି ତର୍କଦୋଷ ହେବନାହିଁ । କାରଣ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ହେବାର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ଉଠେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ କେବଳ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ –

ଇ – କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଇ – କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଇ – କେତେକ ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଅସାଧୁ ଅଟନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଇ – କେତେକ ଅସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଧନୀ ଅଟନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ

ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି – 'କେତେକ ଉ ବି ନୁହଁନ୍ତି' । ଯଦି ଏହି ତର୍କବାକ୍ୟଟି ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ହୁଏ ଏହାର ସମବର୍ତ୍ତିତ (ତର୍କବାକ୍ୟ)ରେ 'ବି' ଏବଂ 'ଉ' ଯଥାକ୍ରମେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ହେବେ । (ସମବର୍ତ୍ତନର ପ୍ରଥମ ନିୟମାନୁସାରେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପରସ୍ପର ସ୍ଥାନ ସମବର୍ତ୍ତିତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଉଚିତ) । ପୁନଶ୍ଚ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । (ସମବର୍ତ୍ତନର ନିୟମାନୁସାରେ ସମବର୍ତ୍ତିତ ଓ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟର ଗୁଣ ସମାନ ରହିବା ଉଚିତ) । କିନ୍ତୁ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ଆଂଶିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ 'ଓ' କିମ୍ବା ସାର୍ବିକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ 'ଏ' ହେବାର ସଂଭାବନାକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇପାରେ । ଯଦି ସମବର୍ତ୍ତିତ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ଏହାର ବିଧେୟ ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଯଦି ସମବର୍ତ୍ତିତ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ଏହାର ବିଧେୟ ପଦଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଯାହାକି ସମବର୍ତ୍ତନୀୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଏ । ତେଣୁ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟାପକତା ନିୟମ ଉଲଂଘନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ସମବର୍ତ୍ତିତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାର ସମବର୍ତ୍ତିତ ନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରେ ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଯେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ଏବଂ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତିତ ସମାନ ନୁହଁନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ଏବଂ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଯଥାକ୍ରମେ ଏ ଏବଂ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପରିମାଣଗତ ସାମ୍ୟତା ରହିଛି । ତେଣୁ ସମବର୍ତ୍ତନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

(୧) ସରଳ ସମବର୍ତ୍ତନ, ଏବଂ

(୨) ସୀମିତ ସମବର୍ତ୍ତନ

ସରଳ ସମବର୍ତ୍ତନରେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତିତର ପରିମାଣ ସମାନ ଥିବାବେଳେ ସୀମିତ ସମବର୍ତ୍ତନରେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ସମବର୍ତ୍ତିତର ପରିମାଣ ସମାନ ନଥାଏ । ଏ ଏବଂ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ସମବର୍ତ୍ତନକୁ ସରଳ ସମବର୍ତ୍ତନ କୁହାଯାଏ । ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସୀମିତ ସମବର୍ତ୍ତନ (Conversion per limitation or conversion per accidens) କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ତେଣୁ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରଳ ସମବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ହୋଇଥାଏ ଯେତେବେଳେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ (ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ) ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ବିଧେୟ ସହନିର୍ଦ୍ଦେଶାତ୍ମକ (Co-referential) କିମ୍ବା ସମବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଆ – ଭୁବନେଶ୍ୱର ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ଅଟେ । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଆ ∴ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଅଟେ । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଆ - ସମସ୍ତ ତ୍ରିଭୁଜ ତ୍ରିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ଅଟନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଆ ∴ ସମସ୍ତ ତ୍ରିବାହୁ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ସମତଳ କ୍ଷେତ୍ର ତ୍ରିଭୁଜ ଅଟନ୍ତି । (ସମବର୍ତ୍ତିତ)

ଏହି ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଉଭୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସମାନ । ତେଣୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସରଳ ସମବର୍ତ୍ତନ ହୋଇପାରିବ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ ଏକ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୁଏ ।

ସଂକ୍ଷେପରେ ବିଭିନ୍ନ ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଛି ।

ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ	**ସମବର୍ତ୍ତିତ**
ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଇ - କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ ।
ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଏ - କୌଣସି ବି ଉ ନୁହେଁ ।
ଇ - କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଇ - କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ ।
ଓ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଓ - ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ

ସମବର୍ତ୍ତନର ସାରଣୀ

୧.୪ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ :

ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ । ଏହି ପ୍ରକାରର ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରୂପେ ଏବଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ବିଧେୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଧେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ହେତୁବାକ୍ୟର ନିହିତାର୍ଥକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାର ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ସଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିୟମାବଳୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନକୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କୁହାଯାଏ ।

ନିୟମାବଳୀ :

(୧) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ)ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି 'ଉ' ପଦଟି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ସେହି 'ଉ' ପଦଟି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତରେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ)ର ବିଧେୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)ର ବିଧେୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି 'ବି' ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ 'ଅ - ବି' ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ପଦ ହୁଏ ।

(୩) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ଗୁଣ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ଗୁଣ ସହିତ ସମାନ ହୁଏନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଏବଂ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେଲେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ।

(୪) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ପରିମାଣ ଓ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ପରିମାଣ ସମାନ ରହେ । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ସାର୍ବିକ ହେଲେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ମଧ୍ୟ ସାର୍ବିକ ହୁଏ ଏବଂ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଆଂଶିକ ହେଲେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ଆଂଶିକ ହୁଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ନିୟମାବଳୀର ପ୍ରୟୋଗ କରି ଆମେ ଯେ କୌଣସି (ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ) ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ) ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିପାରିବା । ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରଣାଳୀର ଗ୍ରହଣୀୟତା ମୂଳରେ ତର୍କଟି ହେଉଛି ଯେ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ ବିଧେୟ (ବି)କୁ ସ୍ୱୀକାରକରୁ ସେତେବେଳେ ବିଧେୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ 'ଅ-ବି' କୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅସ୍ୱୀକାରକରୁ; କାରଣ 'ବି' ଓ 'ଅ-ବି' ପରସ୍ପର ବହିର୍ଭୂତ (Mutually exclusive) ଅଟନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

'ଉ ବି ଅଟେ' କହିଲା ବେଳେ 'ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ' ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଯେକୌଣସି ପଦ 'ପ' ଏବଂ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ 'ଅ-ପ' ହେଉଛନ୍ତି ପରସ୍ପର ବହିର୍ଭୂତ । ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ଗୁଣ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଦେଉ ସେତେବେଳେ ଉଭୟ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ସମତୁଲ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । କାରଣ ଏଠାରେ ଦ୍ୱୈତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ନିୟମ (Rule of double negation) ଯୋଗୁ ଏପରି ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଦୁଇଟି ନାସ୍ତି ଗୋଟିଏ ଅସ୍ତିବାଚକ ସହିତ ସମତୁଲ୍ୟ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗକରି ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟମାନଙ୍କରୁ କିପରି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି ଦେଖାଯାଉ ।

ଆ ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ -

ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।

ଏ ∴ କୌଣସି ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ ।

ଆ - ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।

ଏ ∴ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ଅମର ନୁହଁନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ କିପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ଦେଖାଯାଉ । ପ୍ରଥମ ନିୟମାନୁସାରେ ଏଠାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟ । 'ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ଅଟନ୍ତି' ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହେଉଛି ''ପ୍ରାଣୀ'' । ତେଣୁ ଏହି ପଦଟି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ପଦ 'ମରଣଶୀଳ'ର ବିରୁଦ୍ଧ 'ଅ-ମରଣଶୀଳ' ବା ଅମର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ଓ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ଗୁଣ ଭିନ୍ନ ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଏବଂ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ଉଭୟ ସାର୍ବିକ ହୋଇଥିବାରୁ ପରିଣାମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ରହିଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ସମସ୍ତ ନିୟମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି ।

ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ :

ଉଦାହରଣ (୧) ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଆ ∴ ସମସ୍ତ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ)

ଉଦାହରଣ (୨) ଏ - କୌଣସି ଶତ୍ରୁ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ)

ଆ ∴ ସମସ୍ତ ଶତ୍ରୁ ଅ-ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ)

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ନିୟମ କିପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ତର୍କବାକ୍ୟ 'କୌଣସି ଶତ୍ରୁ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି' ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ''ଶତ୍ରୁ'' ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ପଦ 'ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ'ର ବିରୁଦ୍ଧ 'ଅ-ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ' ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ, ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ସଦର୍ଥକ ହୋଇ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଭୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ସାର୍ବିକ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ସାର୍ବିକ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଉଭୟ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ହୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ 'ଆ' ତର୍କବାକ୍ୟ ହିଁ ହୋଇଥାଏ ।

ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ :

ଉଦାହରଣ (୧) ଇ - କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ)

∴ ଓ - କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ)

ଉଦାହରଣ (୨) ଇ - କେତେକ ପୁଷ୍ପ ଧଳା ଅଟେ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ)

∴ ଓ - କେତେକ ପୁଷ୍ପ ଅ-ଧଳା ନୁହେଁ । (ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ)

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ । ପ୍ରଥମ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟର ବିଧେୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତର ବିଧେୟ ହୋଇଛି । ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ନଞର୍ଥକ ହୋଇ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଭୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ ଓ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ଉଭୟ ଆଂଶିକ ବା ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଠାରେ ସମସ୍ତ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ 'ଇ'-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବା ହିଁ ଯଥାର୍ଥ ।

ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବ ର୍ନ :

ଉଦାହରଣ (୧) ଓ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ । (ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ)

∴ ଇ -କେତେକ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । (ବ୍ୟାବ ର୍ତ)

ଉଦାହରଣ (୨) ଓ - କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିକ୍ଷିତ ନୁହଁନ୍ତି । (ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ)

∴ ଇ - କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅ-ଶିକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି । (ବ୍ୟାବ ର୍ତ)

ଏଠାରେ 'କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଶିକ୍ଷିତ ନୁହଁନ୍ତି' ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ବ୍ୟକ୍ତି'କୁ ବ୍ୟାବ ର୍ତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରୂପେ ଏବଂ ବିଧେୟ ପଦ (ଶିକ୍ଷିତ)ର ବିରୁଦ୍ଧପଦ (ଅ-ଶିକ୍ଷିତ)କୁ ବ୍ୟାବ ର୍ତରେ ବିଧେୟ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ବ୍ୟାବ ର୍ତଟି ସଦର୍ଥକ ହୋଇ ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ ଆଂଶିକ ବା ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ୟାବ ର୍ତ ମଧ୍ୟ ଆଂଶିକ ବା ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଭୟ ସମାନ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବ ର୍ତ ଯଥାର୍ଥରେ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିଶେଷରେ ଆମେ ଆ, ଏ , ଇ ଏବଂ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆକାରରେ ନିମ୍ନ ସାରଣୀରୁ ଜାଣିପାରିବା ।

ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ	ବ୍ୟାବ ର୍ତ
ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	କୌଣସି ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ । ଏ
ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ସମସ୍ତ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । ଆ
ଇ - କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।	କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ । ଓ
ଓ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	କେତେକ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । ଇ

ବସ୍ତୁଗତ ବ୍ୟାବ ର୍ନ :

ହେତୁବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବିପରୀତ ପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ରୂପେ ବିଧେୟ ପଦର ବିପରୀତ ବା ବିରୁଦ୍ଧ ପଦକୁ ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାରକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଏହା ବ୍ୟାବ ର୍ତ ହେଲାପରି ଜଣାପଡ଼େ । ଏପରି ବ୍ୟାବ ର୍ନକୁ ବସ୍ତୁଗତ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ନାମ ଦିଆଯାଇଛି । ସାଧାରଣ ବ୍ୟବହାରରେ ବସ୍ତୁଗତ ବ୍ୟାବ ର୍ନ କରାଯାଉଥିଲେ ବି, ବସ୍ତୁଗତ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଏକ ବୈଧ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ନୁହେଁ ।

ଉଦାହରଣ - ୧. ସମ୍ପଦ ସୁଖଦାୟକ ।
ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୁଃଖଦାୟକ ।

୨. ଶାନ୍ତି ସର୍ବଦା କାମ୍ୟ ।
ଅଶାନ୍ତି ସର୍ବଦା ବର୍ଜନୀୟ ।

୩. ଥଣ୍ଡା କଫି ହିତକର ।
ଗରମ କଫି ଅହିତକର ।

ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଏପରି ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିଲେ ବି, ଏହା ନ୍ୟାୟ ସଂଗତ ବା ଯୁକ୍ତି ସଂଗତ ହୋଇନଥାଏ । କାରଣ ଏଠାରେ ଆକାରଗତ ସିଦ୍ଧତା ନଥାଏ । ଏପରି ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ ।

୧.୫ ବିପରୀତାବ ର୍ନ (Contraposition)

ବିପରୀତାବ ର୍ନ ଏପରି ଏକ ଅବ୍ୟବହିତାନୁମାନ ଯେଉଁଥିରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ଥାନ ବିନିମୟକରି ହେତୁବାକ୍ୟର ନିହିତାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବିଧେୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ବିଧେୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହୋଇ ସମ-ଅର୍ଥକ ତର୍କବାକ୍ୟ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସମବ ର୍ନ କିମ୍ବା ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଭଳି ଏହା ଏକ ମୌଳିକ ଅବ୍ୟବହିତାନୁମାନ ନୁହେଁ । କାରଣ ପ୍ରଦ   କୌଣସି ହେତୁବାକ୍ୟର ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମେ ବ୍ୟାବ ର୍ନ, ସମବ ର୍ନ ଏବଂ ପୁନଃ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା ବିପରୀତାବ ର୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ବିପରୀତାବ ର୍ନର ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ କୁହାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବିପରୀତାବ ର୍ିତ (Contrapositive) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯଦି ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ ତର୍କବାକ୍ୟଟି 'ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ' ଏହାର ବିପରୀତାବ ର୍ିତ ହେବ 'ସମସ୍ତ ଅ-ବି ଅ-ଉ ଅଟେ ।' ନିୟମାନୁଯାୟୀ ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ 'ଉ' ର ବିରୁଦ୍ଧପଦ 'ଅ-ଉ' ବିପରୀତାବ ର୍ିତରେ ବିଧେୟ ହୋଇଛି ଏବଂ ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟର ବିଧେୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ବିପରୀତାବ ର୍ିତରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି 'ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି' ର ବିପରୀତାବ ର୍ିତ ହେବ 'ସମସ୍ତ ଅ-ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅ-ଦାର୍ଶନିକ ଅଟନ୍ତି ।'

ବ ର୍ମାନ ବିଭିନ୍ନ ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ କିପରି ହୁଏ ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବୁଝିହେବ ।

ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ :

ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ)	(୧) ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।
	(୨) ଏ - କୌଣସି ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ । (୧ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)
	(୩) ଏ - କୌଣସି ଅ-ବି ଉ ନୁହେଁ । (୨ର ସମବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)
ବିପରୀତାବ ର୍ିତ	(୪) ଆ - ସମସ୍ତ ଅ-ବି ଅ-ଉ ଅଟେ । (୩ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ସେହିପରି ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ) (୧) ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । (ଆ)

(୨) କୌଣସି ଛାତ୍ର ଅ-ମନୁଷ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । (ଏ) (୧ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

(୩) କୌଣସି ଅ-ମନୁଷ୍ୟ ଛାତ୍ର ନୁହନ୍ତି । (ଏ) (୨ର ସମବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ବିପରୀତାବର୍ିତ (୪) ସମସ୍ତ ଅ-ମନୁଷ୍ୟ ଅ-ଛାତ୍ର ଅଟନ୍ତି ।(ଆ) (୩ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ :

ହେତୁବାକ୍ୟ (୧) ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।

(୨) ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । (୧ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

(୩) ଇ - କେତେକ ଅ - ବି ଉ ଅଟେ । (ଇ ର ସମବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ବିପରୀତାବର୍ିତ ଓ - କେତେକ ଅ - ବି ଅ - ଉ ନୁହେଁ । (୩ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ସେହିପରି ହେତୁବାକ୍ୟ (୧) ଏ କୌଣସି ବିଦ୍ୱାନ ନିର୍ବୋଧ ନୁହଁନ୍ତି ।

(୨) ଆ - ସମସ୍ତ ବିଦ୍ୱାନ ଅ - ନିର୍ବୋଧ ଅଟନ୍ତି । (୧ ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

(୩) ଇ - କେତେକ ଅ-ନିର୍ବୋଧ ବିଦ୍ୱାନ ଅଟନ୍ତି । (୨ର ସମବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ବିପରୀତାବର୍ିତ (୪) ଓ - କେତେକ ଅ-ନିର୍ବୋଧ ଅ-ବିଦ୍ୱାନ୍ ନୁହଁନ୍ତି । (୩ ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା)

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ହେତୁବାକ୍ୟ 'ଏ' - 'କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ' ଏବଂ 'କୌଣସି ବିଦ୍ୱାନ ନିର୍ବୋଧ ନୁହେଁ' ର ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମେ ବ୍ୟାବ ର୍ନ, ସମବ ର୍ନ ଏବଂ ପୁନଃ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା ଯଥାକ୍ରମେ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ - 'କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ' ଏବଂ 'କେତେକ ଅ-ନିର୍ବୋଧ ଅ-ବିଦ୍ୱାନ ନୁହେଁ' ନିସୃତ ହୋଇଛି । ଏଣୁ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ିତ 'ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ' ହୋଇଥାଏ ।

ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ :

ମନେକର ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ (ହେତୁବାକ୍ୟ) ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟଟି ହେଉଛି 'କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।' ଏହାର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ହେବ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ 'କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ ।' ନିୟମାନୁସାରେ ଏହି ବ୍ୟାବର୍ିତର ସମବ ର୍ନ ପାଇବାକୁ ହେବ । ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଜାଣିଛେ ଯେ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବ ର୍ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ 'କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହନ୍ତି' ର ସମବ ର୍ନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ :

ଓ-ହେତୁବାକ୍ୟ (୧) କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।

ଇ (୨) କେତେକ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ । (୧ର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ଇ (୩) କେତେକ ଅ-ବି ଉ ଅଟେ । (୨ର ସମବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ଓ (୪) କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ । (୩ର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ସେହିପରି

ଓ-ହେତୁବାକ୍ୟ (୧) କେତେକ ଫଳ ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ।

ଇ (୨) କେତେକ ଫଳ ଅ-ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ଅଟେ । (୧ର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ଇ (୩) କେତେକ ଅ-ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥ ଫଳ ଅଟେ । (୨ର ସମବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ଓ (୪) କେତେକ ଅସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥ ଅ-ଫଳ ନୁହେଁ । (୩ର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା)

ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ (ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନୀୟ) 'କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ' ତଥା 'କେତେକ ଫଳ ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ' ର ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଛି (୨) ଏବଂ (୨) ର ସମବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି (୩); (୩)ର ପୁନଃ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା (୪)ରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ଅତଏବ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଛି ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟ ।

ନିମ୍ନସାରଣୀରୁ ଆମେ ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତ ଦେଖିପାରିବା ।

ହେତୁବାକ୍ୟ / ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନୀୟ (Premise)	**ସିଦ୍ଧାନ୍ତ / ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତ** (Contrapositive)
ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଆ - ସମସ୍ତ ଅ-ବି ଅ-ଉ ଅଟେ ।
ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଓ - କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ ।
ଇ - କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।
ଓ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ ।

(ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନର ସାରଣୀ)

ସାରାଂଶ

ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ

ଅବରୋହାନୁମାନ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବହିତ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଅବ୍ୟବହିତ । ବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଏକାଧିକ ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଏକମାତ୍ର ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନିପ୍ରକାରର । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ସମବ ର୍ନ, ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଏବଂ ବିପରୀତାବ ର୍ନ ।

ସମବ ର୍ନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଏକ ସ ର୍କ (Categorical) ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ଏବଂ ବିଧେୟ ପଦର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ଥାନବିନିମୟ ହୋଇଥାଏ । ସେମାନଙ୍କର ଗୁଣ ସମାନ ରହିଥାଏ ଏବଂ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଯେଉଁ ପଦ ହେତୁବାକ୍ୟ (ସମବ ର୍ନୀୟ) ରେ ବ୍ୟାପ୍ୟ ନୁହେଁ ସେହି ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

ଆ-ତର୍କବାକ୍ୟରେ ସୀମିତ ସମବ ର୍ନ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟ ଏବଂ ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସରଳ ସମବ ର୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବ ର୍ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ସମବ ର୍ନୀୟ (Convertend)	**ସମବର୍ତ** (Converse)
ଆ – ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଇ – କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ ।
ଏ – କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଏ – କୌଣସି ବି ଉ ନୁହେଁ ।
ଇ – କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଇ – କେତେକ ବି ଉ ଅଟେ ।
ଓ – କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ସମବ ର୍ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ବ୍ୟାବ ର୍ନରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ବିଧେୟର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଧେୟ ହୋଇଥାଏ । ଗୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ପରିମାଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ବ୍ୟାବ ର୍ନୀୟ	**ବ୍ୟାବର୍ତ**
ଆ – ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଏ – କୌଣସି ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ ।
ଏ – କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଆ – ସମସ୍ତ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ ।
ଇ – କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଓ – କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ ।
ଓ – କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଇ – କେତେକ ଉ ଅ-ବି ଅଟେ ।

ବିପରୀତାବ ର୍ନ, ସମବ ର୍ନ କିମ୍ବା ବ୍ୟାବ ର୍ନ ପରି ଏକ ମୌଳିକ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଧେୟ ପଦ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ହେତୁବାକ୍ୟର ବିଧେୟପଦର ବିରୁଦ୍ଧ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ପରେ ବ୍ୟାବର୍ିତର ସମବ ର୍ନ କରି ସମବର୍ିତର ପୁନଃ ବ୍ୟାବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା ବିପରୀତାବର୍ିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିପରୀତାବ ର୍ନୀୟ	**ବିପରୀତାବର୍ିତ**
ଆ - ସମସ୍ତ ଉ ବି ଅଟେ ।	ଆ - ସମସ୍ତ ଅ-ବି ଅ-ଉ ଅଟେ ।
ଏ - କୌଣସି ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଓ - କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ ।
ଇ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ବିପରୀତାବର୍ିତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।
ଓ - କେତେକ ଉ ବି ନୁହେଁ ।	ଓ - କେତେକ ଅ-ବି ଅ-ଉ ନୁହେଁ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

(କ) ସମବର୍ତ୍ତନର ହେତୁବାକ୍ୟକୁ _______ କୁହାଯାଏ ।
(ସମବର୍ତ୍ତନ, ସମବର୍ତ୍ତିତ, ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ, ହେତୁ ବର୍ତ୍ତନୀୟ)

(ଖ) ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ _______ କୁହାଯାଏ ।
(ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନୀୟ, ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତିତ, ଅବ୍ୟାବର୍ତ୍ତ, ସମବ୍ୟାବର୍ତ୍ତ)

(ଗ) ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତିତ _______ ।
(ଆ, ଏ, ଇ, ଓ)

(ଘ) ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତ _______ ।
(ଆ, ଏ, ଇ, ଓ)

(ଙ) ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନୀୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର _______ ପଦ ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତର _______ ହୁଏ ।
(ବିରୁଦ୍ଧ, ବିପରୀତ) (ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ବିଧେୟ)

(ଚ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିଲେ ତାକୁ _______ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।
(ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ, ବ୍ୟବହିତ, ଅବ୍ୟବହିତ, ଅସଂପୂର୍ଣ୍ଣ)

(ଛ) _______ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ ହେତୁବାକ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ବିଧେୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ଥାନ ବିନିମୟ କରିଥାନ୍ତି ।
(ସମବର୍ତ୍ତନ, ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନ, ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ନୁହେଁ)

(ଜ) ସୀମିତ ସମବର୍ତ୍ତନରେ ସମବର୍ତ୍ତନୀୟ ଏବଂ ସମବର୍ତ୍ତିତ _______ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି ।
(ଗୁଣ, ପରିମାଣ, ଉଭୟ ଗୁଣ ଏବଂ ପରିମାଣ)

(ଝ) _______ ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବର୍ତ୍ତନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।
(ଆ, ଏ, ଇ, ଓ)

(ଞ) ଏ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତିତ _______ ।
(ଆ, ଏ, ଇ, ଓ)

(ଟ) ଯେତେବେଳେ ଅନୁମାନକୁ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ ତାକୁ _______ କହନ୍ତି ।
(ବ୍ୟବହିତ, ଅବ୍ୟବହିତ, ଯୁକ୍ତି, ଜ୍ଞାନ)

(ଠ) _______ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା 'କେତେକ ଉ ବି ଅଟେ' ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କେତେକ ଉ ଅ-ବି ନୁହେଁ ।' ହେବ ।

୨. ଯଥାସମ୍ଭବ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

(କ) ଅନୁମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(ଖ) ବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(ଗ) ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(ଘ) ବ୍ୟାବ ର୍ନର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କର ।

(ଙ) ସରଳ ସମବ ର୍ନ କ'ଣ ବୁଝାଅ ।

(ଚ) ସୀମିତ ସମବ ର୍ନର ଏକ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(ଛ) ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନରେ କେତୋଟି ହେତୁବାକ୍ୟ ଥାଏ ?

(ଜ) ''ସମସ୍ତ ମା' ସ୍ନେହଶୀଳା'' ର ସମବର୍ିତ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଝ) ''କୌଣସି ସାଧୁ ଦୁଷ୍ଟ ନୁହନ୍ତି'' ର ବ୍ୟାବର୍ିତ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

(ଞ) 'କେତେକ ରାଜନେତା ଅପରାଧୀ ଅଟନ୍ତି' ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

(ଟ) 'କୌଣସି କୁକୁର ଛେଳି ନୁହେଁ' ର ବିପରୀତାବର୍ିତ କ'ଣ ହେବ ଦର୍ଶାଅ ।

୩. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ଦିଅ (ଯଥାସମ୍ଭବ ତିନିରୁ ପା ଟି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ) :

(କ) ସମବ ର୍ନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଖ) ବ୍ୟାବ ର୍ନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଗ) ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବ ର୍ନ କାହିଁକି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ? ବୁଝାଅ ।

(ଘ) ବିପରୀତାବ ର୍ନ କାହିଁକି ଏକ ମୌଳିକ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ନୁହେଁ? କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଙ) ସରଳ ଓ ସୀମିତ ସମବ ର୍ନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

(ଚ) ବ୍ୟବହିତ ଓ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

୪. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ (ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ) ପ୍ରଶ୍ନ :

(କ) ଅନୁମାନ କହିଲେ ଆମେ କ'ଣ ବୁଝୁ ? ବ୍ୟବହିତ ଏବଂ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଦର୍ଶାଅ । ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଯଥାର୍ଥରେ ଏକ ଅନୁମାନ କି ? ଆଲୋଚନା କର ।

(ଖ) ସମବ ର୍ନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ବୁଝାଅ । ଓ-ତର୍କବାକ୍ୟର ସମବ ର୍ନ କାହିଁକି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

(ଗ) ବ୍ୟାବ ର୍ନର ନିୟମମାନ ଉଲ୍ଲେଖ କର । ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଆ, ଏ, ଇ ଏବଂ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟରେ କିପରି ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ବୁଝାଅ ।

(ଘ) ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ଆ,ଏ, ଏବଂ ଓ ତର୍କବାକ୍ୟର ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର । ଇ-ତର୍କବାକ୍ୟଟି ବିପରୀତାବର୍ତ୍ତନୀୟ କି ? ବୁଝାଅ ।

୫. ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧ ଏବଂ କେଉଁଗୁଡ଼ିକ ଅସିଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣ କର :

(କ) ସମସ୍ତ ଡାକ୍ତର ଶିକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି ।
∴ କୌଣସି ଡାକ୍ତର ଅ-ଶିକ୍ଷିତ ନୁହେଁ ।

(ଖ) କୌଣସି ସିଂହ ତୃଣଭୋଜୀ ନୁହେଁ ।
∴ କୌଣସି ତୃଣଭୋଜୀ ସିଂହ ନୁହେଁ ।

(ଗ) କେତେକ ବ୍ୟବସାୟୀ ସାଧୁ ନୁହଁନ୍ତି ।
∴ କେତେକ ସାଧୁ ବ୍ୟବସାୟୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

(ଘ) ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।
∴ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଛାତ୍ର ଅଟନ୍ତି ।

(ଙ) ସମସ୍ତ ପୁଷ୍ପ ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥ ଅଟେ ।
∴ ସମସ୍ତ ଅ-ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥ ଅପୁଷ୍ପ ଅଟେ ।

(ଚ) କେତେକ ଛାତ୍ର ଧନୀ ନୁହଁନ୍ତି ।
∴ କେତେକ ଅ-ଧନୀ ଅ-ଛାତ୍ର ନୁହଁନ୍ତି ।

(ଛ) କେତେକ ମାନବବାଦୀ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ଅଟନ୍ତି ।
∴ କେତେକ ଅ-ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ଅ-ମାନବବାଦୀ ଅଟନ୍ତି ।

(ଜ) କୌଣସି ଆତଙ୍କବାଦୀ ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ନୁହଁନ୍ତି ।
∴ କୌଣସି ଅ-ଶାନ୍ତିପ୍ରିୟ ଅ-ଆତଙ୍କବାଦୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୨

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି
(ଅସ ର୍କ ବା ନିରୁପାଧିକ)

୨.୧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସ୍ୱରୂପ

ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଏକ ବା ଏକାଧିକ ତର୍କବଚନରୁ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନରେ ଏକାଧିକ ତର୍କବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅସ ର୍କ ବା ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ହେଉଛି ଏକ ବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନ ଯେଉଁଥିରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ସମସ୍ତ ଦେଶପ୍ରେମୀ ନମସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ସୈନିକମାନେ ଦେଶପ୍ରେମୀ ଅଟନ୍ତି ।

ଅତଏବ, ସୈନିକମାନେ ନମସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ହେତୁବଚନ ଦୁଇଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ଯଥାର୍ଥତା ଦେଉଅଛି । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିହେବ ନାହିଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁବଚନଦ୍ୱୟ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ଓ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଛି ।

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ହୋଇପାରେ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ମିଶ୍ରିତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ହୋଇପାରେ । ଶୁଦ୍ଧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ପୁଣି ଦୁଇ ପ୍ରକାର - ନିରୁପାଧିକ ଓ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ । ମିଶ୍ରିତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଚାରି ପ୍ରକାର - ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, ବୈକଳ୍ପିକ, ବିଯୋଜକ ଓ କୂଟନ୍ୟାୟ ବା ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ । ଏହି ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆମେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶୁଦ୍ଧ ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା । ଏଠାରେ 'ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି'ର ଅର୍ଥ ଶୁଦ୍ଧ ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଆମେ ସେହିପରି ନାମାଙ୍କିତ କରିବା ।

ସଂଜ୍ଞା : ଶୁଦ୍ଧ ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି କେବଳ ତିନୋଟି ପଦ ଓ ତିନୋଟି ନିରୁପାଧିକ ତର୍କବଚନ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତି ଯେଉଁଠି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସଂଜ୍ଞାର ଅର୍ଥ,

(୧) ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ବିଶିଷ୍ଟ ଯାହାର ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ସମର୍ଥକ ତର୍କବଚନକୁ ହେତୁବଚନ ଓ ନିସୃତ ତର୍କବଚନକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କୁହାଯାଏ ।

(୨) ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ତିନୋଟି ପଦ ଥାଏ ।

(୩) ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରୁପାଧିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ (ଯେପରି ଆ,ଏ,ଇ ଏବଂ ଓ) ।

(୪) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ହେତୁବଚନଦ୍ୱୟରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ପର୍କ ହେଉଛି ତାର୍କିକ ଆପାଦନ ।

୨.୨ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଗଠନ

ଉପରୋକ୍ତ ସଂଜ୍ଞାକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୁକ୍ତିଟି ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।

ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।

ସକ୍ରେଟିସ୍ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ ।

ଅତଏବ, ସକ୍ରେଟିସ୍ ମରଣଶୀଳ ।

ଏଠାରେ ''ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ'' ଓ ''ସକ୍ରେଟିସ୍ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ'' ହେତୁବଚନ ଅଟେ । ''ସକ୍ରେଟିସ୍ ମରଣଶୀଳ'' ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଟେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ (ଏଠାରେ ''ସକ୍ରେଟିସ୍'')କୁ ପକ୍ଷ ପଦ ଓ ବିଧେୟ ପଦ (ଏଠାରେ ''ମରଣଶୀଳ'')କୁ ସାଧ୍ୟ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଦୁଇ ହେତୁବଚନରେ ଥିବା ପଦ (ଏଠାରେ ''ମନୁଷ୍ୟ'')କୁ ହେତୁପଦ କୁହାଯାଏ । ସାଧ୍ୟପଦ ଥିବା ହେତୁବଚନକୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବା ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ପକ୍ଷପଦ ଥିବା ହେତୁବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବ ବା ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ, ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମେ ସାଧ୍ୟାବୟବକୁ, ତାପରେ ପକ୍ଷାବୟବକୁ ଓ ଶେଷରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ହେତୁବଚନ ଦୁଇଟିରେ ହେତୁପଦ ରହିଛି । ହେତୁପଦ ମାଧ୍ୟମରେ ପକ୍ଷପଦ ସହିତ ସାଧ୍ୟପଦର ସଂପର୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ହେତୁବଚନରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହିତ ହେତୁପଦର ସଂପର୍କରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ପଦମାନଙ୍କର ଏହି ସମ୍ପର୍କ ଯୋଗୁଁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି ଓ ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରନ୍ତି । ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ମିଶି ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିପାଦିତ କରନ୍ତି, ସେହି ସଂପର୍କକୁ ତାର୍କିକ ଆପାଦନ କୁହାଯାଏ । ଆଉ ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ :-

ସମସ୍ତ ପଶୁ ଚତୁଷ୍ପଦୀ । (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ବା ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ସମସ୍ତ ବାଘ ପଶୁ । (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ବା ପକ୍ଷାବୟବ)

ଅତଏବ, ସମସ୍ତ ବାଘ ଚତୁଷ୍ପଦୀ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏଠାରେ, ''ବାଘ'' ପକ୍ଷ ପଦ, ''ଚତୁଷ୍ପଦୀ'' ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ''ପଶୁ'' ହେତୁପଦ ଅଟେ । ସାଧ୍ୟପଦ ପାଇଁ ପ, ପକ୍ଷପଦ ପାଇଁ ଅ ଓ ହେତୁପଦ ପାଇଁ ମ ନେଲେ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିଟି ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରକାରେ ହେବ ।

ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।

∴ ସମସ୍ତ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଏହା ହେଉଛି ଯୁକ୍ତିର ରୂପ । ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ରୂପ ହେଉଛି ଯୁକ୍ତିଟିର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା କିମ୍ବା ଅବୈଧତା ଏହି ରୂପ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକ ବଦଳରେ ଯେ କୌଣସି ମୂର୍ତ୍ତପଦ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିଟି ସୃଷ୍ଟିହେବ, ତାହା ବୈଧ ହେବ । କାରଣ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପଟି ବୈଧ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମ ପାଇଁ ପକ୍ଷୀ ପ ପାଇଁ ଦ୍ୱିପଦ ଓ ଅ ପାଇଁ ଶୁଆ ନେଲେ

ସମସ୍ତ ପକ୍ଷୀ ଦ୍ୱିପଦ ଅଟନ୍ତି ।

ସମସ୍ତ ଶୁଆ ପକ୍ଷୀ ଅଟନ୍ତି ।

∴ ସମସ୍ତ ଶୁଆ ଦ୍ୱିପଦ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ । ସେହିପରି ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଯେତେ ସବୁ ମୂର୍ତ୍ତ ଯୁକ୍ତି ସୃଷ୍ଟି (ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକ ବଦଳରେ ମୂର୍ତ୍ତପଦ ବ୍ୟବହାର କରି) ହେବ, ସେହିସବୁ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅବୈଧ ହେବ । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ତାହାର ପ୍ରତିରୂପ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ, ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ନୁହେଁ ।

୨.୩ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ

ହେତୁବଚନରେ ହେତୁପଦର ଅବସ୍ଥାନ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ । ହେତୁପଦର ଚାରିପ୍ରକାର ଅବସ୍ଥିତି ହୋଇପାରେ –

(୧) ସାଧ୍ୟାବୟବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ପକ୍ଷାବୟବର ବିଧେୟ ଭାବେ

(୨) ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁ ବଚନର ବିଧେୟ ଭାବେ

(୩) ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାବେ

(୪) ସାଧ୍ୟାବୟବର ବଧେୟ ଓ ପକ୍ଷାବୟବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାବେ ।

ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । ସାଧ୍ୟପଦ ପାଇଁ 'ପ' ପକ୍ଷପଦ ପାଇଁ 'ଅ' ଓ ହେତୁପଦ ପାଇଁ 'ମ'କୁ ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ନେଲେ ଚାରିଗୋଟି ସଂସ୍ଥାନର ରୂପ ଏହିପରି ହେବ :

∴ ଅ ପ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ) ∴ ଅ ପ (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ) ∴ ଅ ପ (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ) ∴ ଅ ପ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)

୧ମ ସଂସ୍ଥାନ : ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଓ ମୂ´ ଯୁକ୍ତି ଦୁଇଟି

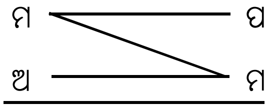

∴ ଅ ପ

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ :

(i) ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।
ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
∴ ସମସ୍ତ ଅ ପ ।

ମୂ´ ଉଦାହରଣ :

(ii) ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।
ସମସ୍ତ ରାଜା ମନୁଷ୍ୟ ।
∴ ସମସ୍ତ ରାଜା ମରଣଶୀଳ ।

୨ୟ ସଂସ୍ଥାନ –

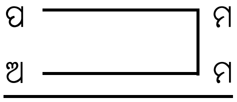

∴ ଅ ପ

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ :

(i) କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ମୂ´ ଉଦାହରଣ :

(ii) କୌଣସି କାକ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ନୁହେଁ ।
ସମସ୍ତ ଧେନୁ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ।
∴ କୌଣସି ଧେନୁ କାକ ନୁହେଁ ।

୩ୟ ସଂସ୍ଥାନ :

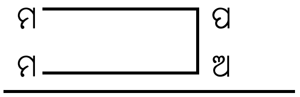

∴ ଅ ପ

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ :

(i) ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।
ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।
∴ କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ମୂ´ ଉଦାହରଣ :

(ii) ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥପର ।
ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ।
∴ କେତେକ ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ସ୍ୱାର୍ଥପର ।

୪ର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ :

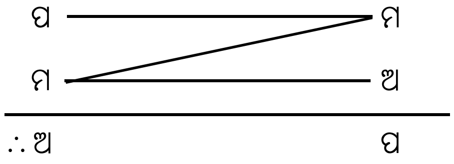

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଉଦାହରଣ :	ମୂ ̍ ଉଦାହରଣ :
(i) ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।	(ii) ସମସ୍ତ କୁମ୍ଭୀର ଥ ିଆ ।
କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।	କୌଣସି ଥ ିଆ ଶ୍ୱାନ ନୁହେଁ ।
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।	∴ କୌଣସି ଶ୍ୱାନ କୁମ୍ଭୀର ନୁହେଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାର ସାରାଂଶ ହେଲା ଯେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ହେତୁପଦର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ । ସେଥିରୁ ଯୁକ୍ତିଟି କେଉଁ ସଂସ୍ଥାନରେ ଅଛି ଜାଣି ହେବ ।

୨.୪ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ

ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଆମେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ବିଷୟରେ ଜାଣିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଇଁ କେବଳ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

୧) ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।
ସମସ୍ତ ନାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ।
ଅତଏବ, ସମସ୍ତ ନାରୀ ମରଣଶୀଳ ।

୨) କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ଧନୀ ।
କେତେକ ଭିକାରି ମନୁଷ୍ୟ ।
ଅତଏବ, କେତେକ ଭିକାରି ଧନୀ ।

ଯୁକ୍ତି ଦୁଇଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମଟି ବୈଧ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଅବୈଧ ଅଟେ । ଯଦି ସଂସ୍ଥାନଟି ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତା ଦୁଇଟିଯାକ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ କିମ୍ବା ଅବୈଧ ହୋଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ନୁହେଁ । ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଇଁ ସଂସ୍ଥାନ ବ୍ୟତୀତ ଯୁକ୍ତି କେଉଁ ନ୍ୟାୟ ରୂପରେ ରହିଛି ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସଂସ୍ଥାନ ଓ ନ୍ୟାୟରୂପ ଯୁକ୍ତିର ରୂପକୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଏହି ରୂପ ହିଁ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଇଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଏବେ ନ୍ୟାୟ ରୂପ କ'ଣ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

ଯଦି ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରୁପାଧିକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ, ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିଟି ନିରୁପାଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମେ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ତାପରେ ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ଶେଷରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଲ୍ଲେଖ କରାହୋଇଥାଏ ।

ନ୍ୟାୟରୂପ ଶବ୍ଦଟି ତିନୋଟି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଥମତଃ, ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟର ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ । ହେତୁବଚନର ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ତାହାର ତାର୍କିକ ଗଠନରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ପ୍ରଥମ ଯୁକ୍ତିରେ (୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ସଦର୍ଥକ (ଆ) ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ସଦର୍ଥକ (ଆ) । ଏଣୁ, ଏହି ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେଉଛି ''ଆଆ'' କାରଣ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ଆ-ତର୍କ ବଚନ । ସେହିପରି ଦ୍ୱିତୀୟ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେଉଛି 'ଇଇ' ।

ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନ ଥାଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହେତୁବଚନ ଚାରିପ୍ରକାରରୁ (ଯଥା - ଆ, ଏ, ଇ କିମ୍ବା ଓ) ଗୋଟିଏ ହୋଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥାନରେ ୪^{୨} = ୪ x ୪ = ୧୬ ଯୋଡ଼ା ହେତୁବଚନରୁ ୧୬ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ନିମ୍ନ ସାରଣୀଟି ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ।

ସାରଣୀ - ୧

ଆ ଆ	ଏ ଆ	ଇ ଆ	ଓ ଆ
ଆ ଏ	ଏ ଏ	ଇ ଏ	ଓ ଏ
ଆ ଇ	ଏ ଇ	ଇ ଇ	ଓ ଇ
ଆ ଓ	ଏ ଓ	ଇ ଓ	ଓ ଓ

ଯେହେତୁ ଚାରୋଟି ସଂସ୍ଥାନ ରହିଛି, ସମୁଦାୟ ନ୍ୟାୟରୂପ ୬୪ ଅଟେ । ନ୍ୟାୟରୂପର ଏହି ଅର୍ଥକୁ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ୬୪ଟି ନ୍ୟାୟରୂପରୁ କେବଳ ୧୯ଟି ବୈଧ ବୋଲି ଆଗକୁ ଜାଣିବା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା,

ସାରଣୀ - ୨

ସଂସ୍ଥାନ	ବୈଧ ନ୍ୟାୟ ରୂପ
ପ୍ରଥମ	ଆଆ, ଏଆ, ଆଇ ଏବଂ ଏଇ
ଦ୍ୱିତୀୟ	ଏଆ, ଆଏ, ଏଇ ଏବଂ ଆଓ
ତୃତୀୟ	ଆଆ, ଇଆ, ଆଇ, ଏଆ, ଓଆ ଏବଂ ଏଇ
ଚତୁର୍ଥ	ଆଆ, ଆଏ, ଇଆ, ଏଆ ଏବଂ ଏଇ

ଦେଖିବାର କଥା ଯେ ଏଆ ଏବଂ ଏଇ ସବୁ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ।

ନ୍ୟାୟରୂପର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେତୁବଚନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ତାର୍କିକ ଗଠନରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ (୧) ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେଲା - ଆଆଆ ଏବଂ (୨) ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେଲା - ଇଇଇ । ଏହି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକ ଯଥାକ୍ରମେ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ତାର୍କିକ ଗଠନକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ତର୍କବଚନ ଚାରିପ୍ରକାର ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିବାରୁ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥାନରେ ମୋଟ ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ୪^{୩} = ୪ x ୪ x ୪ = ୬୪ ହେବ । ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ ଏହା ଦିଆଯାଇଛି ।

ସାରଣୀ - ୩

ଆ ଆ ଆ	ଏ ଆ ଆ	ଇ ଆ ଆ	ଓ ଆ ଆ
ଆ ଆ ଏ	ଏ ଆ ଏ	ଇ ଆ ଏ	ଓ ଆ ଏ
ଆ ଆ ଇ	ଏ ଆ ଇ	ଇ ଆ ଇ	ଓ ଆ ଇ
ଆ ଆ ଓ	ଏ ଆ ଓ	ଇ ଆ ଓ	ଓ ଆ ଓ
ଆ ଏ ଆ	ଏ ଏ ଆ	ଇ ଏ ଆ	ଓ ଏ ଆ
ଆ ଏ ଏ	ଏ ଏ ଏ	ଇ ଏ ଏ	ଓ ଏ ଏ
ଆ ଏ ଇ	ଏ ଏ ଇ	ଇ ଏ ଇ	ଓ ଏ ଇ
ଆ ଏ ଓ	ଏ ଏ ଓ	ଇ ଏ ଓ	ଓ ଏ ଓ
ଆ ଇ ଆ	ଏ ଇ ଆ	ଇ ଇ ଆ	ଓ ଇ ଆ
ଆ ଇ ଏ	ଏ ଇ ଏ	ଇ ଇ ଏ	ଓ ଇ ଏ
ଆ ଇ ଇ	ଏ ଇ ଇ	ଇ ଇ ଇ	ଓ ଇ ଇ
ଆ ଇ ଓ	ଏ ଇ ଓ	ଇ ଇ ଓ	ଓ ଇ ଓ
ଆ ଓ ଆ	ଏ ଓ ଆ	ଇ ଓ ଆ	ଓ ଓ ଆ
ଆ ଓ ଏ	ଏ ଓ ଏ	ଇ ଓ ଏ	ଓ ଓ ଏ
ଆ ଓ ଇ	ଏ ଓ ଇ	ଇ ଓ ଇ	ଓ ଓ ଇ
ଆ ଓ ଓ	ଏ ଓ ଓ	ଇ ଓ ଓ	ଓ ଓ ଓ

ଚାରୋଟି ସଂସ୍ଥାନରେ ୬୪ x ୪ = ୨୫୬ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ସମ୍ଭବ ଅଟେ । ନ୍ୟାୟରୂପର ଏହି ଅର୍ଥକୁ ବ୍ୟାପକତାର ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ୨୪ଟି ବୈଧ ନ୍ୟାୟ ରୂପ ସମ୍ଭବ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

ସାରଣୀ - ୪

ସଂସ୍ଥାନ	ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ
ପ୍ରଥମ	ଆଆଆ, ଆଆଇ, ଏଆଏ, ଏଆଓ, ଆଇଇ, ଏଇଓ
ଦ୍ୱିତୀୟ	ଏଆଏ, ଏଆଓ, ଆଏଏ, ଆଏଓ, ଏଇଓ, ଆଓଓ
ତୃତୀୟ	ଆଆଇ, ଇଆଇ, ଆଇଇ, ଏଆଓ, ଓଆଓ, ଏଇଓ
ଚତୁର୍ଥ	ଆଆଇ, ଆଏଏ, ଆଏଓ, ଇଆଇ, ଏଆଓ, ଏଇଓ

ଦେଖିବାର କଥା ଯେ ଏଆଓ ଏବଂ ଏଇଓ ସବୁ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧ ।

ନ୍ୟାୟରୂପର ତୃତୀୟ ଅର୍ଥ :

ଏହି ଅର୍ଥରେ ''ନ୍ୟାୟରୂପ'' ଶବ୍ଦଟି କେବଳ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ବୁଝାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ଭାଗରେ ଥିବା (୨) ଯୁକ୍ତିର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ନ୍ୟାୟରୂପ - ଇଇ କିମ୍ବା ବ୍ୟାପକତର ଅର୍ଥରେ ନ୍ୟାୟରୂପ - ଇଇଇ । ଏଗୁଡିକ ତୃତୀୟ ସର୍ବନିମ୍ନ ଅର୍ଥରେ ନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ ବୈଧ ନୁହେଁ ।

ନ୍ୟାୟରୂପର ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ (ଯଥା ବ୍ୟାପକତର, ବ୍ୟାପକ ଓ ସର୍ବନିମ୍ନ) ଚରୋଟିଯାକ ସଂସ୍ଥାନର ମୋଟ ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଛି । ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥରେ ୬୪ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ସମ୍ଭବ ଏଣୁ ଏହାକୁ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ କୁହାଯାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ ୨୫୬ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ସମ୍ଭବ ଏଣୁ ଏହାକୁ ବ୍ୟାପକତର କୁହାଯାଏ ଏବଂ ତୃତୀୟ ଅର୍ଥରେ ୨୪ଟି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ସମ୍ଭବ ଏଣୁ ସର୍ବନିମ୍ନ ଅର୍ଥ କୁହାଯାଏ ।

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କ ରୂପର ପ୍ରକାଶନ

ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କ ରୂପ ଏହାର ସଂସ୍ଥାନ ଓ ନ୍ୟାୟରୂପ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ବିଚାର କରାଯାଉ ।

ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।   ଆ

କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ । ଇ

ଅତଏବ, କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ । ଇ

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଓ ଏହାର ନ୍ୟାୟରୂପ ଆଇଇ ଅଟେ । ଏଣୁ, ଏହି ଯୁକ୍ତିର ତର୍କରୂପ ହେଉଛି ଆଇଇ-୧ ଯାହାର ପ୍ରଥମ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପକ୍ଷାବୟବ, ତୃତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ସଂଖ୍ୟା '୧' ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନକୁ ବୁଝାଏ । ସେହିପରି ଆଇଇ - ୨ କହିଲେ ୨ୟ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ବୁଝାଏ । ଏଭଳି ଅନ୍ୟ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଯାଏ ।

୨.୫ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମାବଳୀ

ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ସଂସ୍ଥାନ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ଓ ସଂସ୍ଥାନ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ତର୍କରୂପ ଆଆଆ-୧ ବୈଧ କିନ୍ତୁ ଆଆଆ-୨ ବୈଧ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଗୋଟିଏ ସଂସ୍ଥାନର ସବୁ ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ବୈଧ ନୁହେଁ । ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଠାରୁ ଅବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକ ଅଲଗା କରିବାପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମାବଳୀ ଗଠନ କରାଯାଇଛି । ଯୁକ୍ତିଟି ଏହି ନିୟମାବଳୀ ଅନୁସାରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ବୈଧ ହେବ ଅନ୍ୟଥା ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଏହି ନିୟମାବଳୀଗୁଡ଼ିକ ତିନି ପ୍ରକାର । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

(କ) ସାଧାରଣ ନିୟମାବଳୀ
(ଖ) ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ
(ଗ) ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର

(କ) ସାଧାରଣ ନିୟମାବଳୀ

ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ମୌଳିକ ନିୟମ ଓ ସବୁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଏଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ହେଲା ଦଶ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ନିୟମ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂଜ୍ଞାରୁ ଆସିଛି । ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ତାର୍କିକ ଚିନ୍ତନରୁ ନିସୃତ ।

ନିୟମ - ୧:

ପ୍ରତ୍ୟେକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ତିନୋଟି ପଦ ରହିବ, ତିନିରୁ ଅଧିକା ବା କମ୍ ରହିବ ନାହିଁ । ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂଜ୍ଞାନୁସାରେ ଯୁକ୍ତିରେ ତିନୋଟି ପଦ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - ସାଧ୍ୟପଦ, ପକ୍ଷପଦ ଓ ହେତୁପଦ । ହେତୁପଦର ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସଂପର୍କରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦର ସଂପର୍କକୁ ସ୍ଥାପନ କରେ । ଏଣୁ ଏହି ତିନୋଟିଯାକ ପଦ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ଯଦି ଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ଦୁଇଟିପଦ ଥାଏ ତାହେଲେ ଯୁକ୍ତିଟି ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ନ ହୋଇ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା-

ସମସ୍ତ ମକର ସରୀସୃପ ।
ଏଣୁ, କେତେକ ସରୀସୃପ ମକର ।

ଯଦି ଯୁକ୍ତିଟିରେ ଚାରୋଟି ପଦ ଥାଏ ତାହା ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ଯୁକ୍ତିରେ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଯଥା,

ସବୁ କାଉ କଳା ।
ସବୁ ହଂସ ଧଳା ।
ଏଣୁ, ----

ହେତୁ ପଦଟି ଦୁଇଥର ରହିବା କଥା । ଏହା ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ହେତୁ ପଦ ନଥିବାରୁ ଏହି ଯୁକ୍ତିରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ହେତୁବଚନ ଦୁଇଟିରେ ୪ଟି ପଦ ଥିବାରୁ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଅଛି ।

କେତେକ ଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ପଦ ଏକାଧିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଅନେକାର୍ଥକ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଯଥା,

ସବୁ ଦ୍ୱିଜ ପଣ୍ଡିତ ।

ସବୁ ପକ୍ଷୀ ଦ୍ୱିଜ ।

ଏଣୁ, ସବୁ ପକ୍ଷୀ ପଣ୍ଡିତ ।

ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଅନେକାର୍ଥକ ଦୋଷ ଅଛି । ହେତୁପଦ ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ (ଯଥା – 'ଦ୍ୱିଜ'ର ଅର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ 'ଦ୍ୱିଜ'ର ଅର୍ଥ ପକ୍ଷୀ) ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏ ପ୍ରକାର ଅନେକାର୍ଥକ ଦୋଷକୁ ଦ୍ୱିର୍ଥକ ହେତୁପଦ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣଟିକୁ ଦେଖାଯାଉ :

ସବୁ ସୂତା କପାରୁ ଜାତ ।

କୌଣସି ନାରୀ କପାରୁ ଜାତ ନୁହେଁ ।

ଏଣୁ, କୌଣସି ନାରୀ ସୂତା ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟପଦ 'ସୂତା' ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ସୂତାର ଅର୍ଥ ତନ୍ତୁରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସରୁ ଦଉଡ଼ି ଏବଂ ସୂତାର ଅର୍ଥ କନ୍ୟା । ଏ ପ୍ରକାର ଅନେକାର୍ଥକ ଦୋଷକୁ ଦ୍ୱିର୍ଥକ ସାଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ପକ୍ଷପଦ ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ହେଲା :

କୌଣସି ଶରୀର ଜଳପାତ୍ର ନୁହେଁ ।

ସବୁ ଘଟ ଶରୀର ।

ଏଣୁ କୌଣସି ଘଟ ଜଳପାତ୍ର ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ପକ୍ଷପଦ 'ଘଟ' ଯାହାକି ଦେହ ଓ ହାଣ୍ଡି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏ ପ୍ରକାର ଅନେକାର୍ଥକ ଦୋଷକୁ ଦ୍ୱିର୍ଥକ ପକ୍ଷପଦ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

ସାରାଂଶ : ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ପକ୍ଷପଦ, ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ହେତୁପଦ ରହିବ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହୃତ ହେବ । ଦୁଇଥର ବ୍ୟବହାରରେ ଏହା ଏକାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବ, ନଚେତ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ଦୋଷ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏକାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବ, ନଚେତ ଦ୍ୱିର୍ଥକ ପକ୍ଷପଦ, ହେତୁପଦ ବା ସାଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ହେବ ।

ନିୟମ - ୨ :

ପ୍ରତ୍ୟେକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ନିୟମଟି ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂଜ୍ଞାରୁ ନିସୃତ । ସାଧ୍ୟାବୟବ, ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏହିପରି ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ଥାଏ । ଏଥିରୁ କମିଗଲେ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ହୋଇପାରେ । ତିନିରୁ ଅଧିକା ତର୍କବଚନ ହୋଇଗଲେ ତାହା ଏକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଶୃଙ୍ଖଳ ହୋଇଯାଇ ପାରେ କିମ୍ବା ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ହୋଇପାରେ ।

ନିୟମ - ୩ :

ଗୋଟିଏ ବୈଧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁପଦ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁପଦ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଏହା ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷାକରେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ (ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ) ମଧ୍ୟରେ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହି ପଦ ଦୁଇଟି ସହିତ ଏକ ତୃତୀୟ ପଦର ସଂପର୍କ ରହିଥିବା ଦରକାର । ହେତୁପଦ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି କରେ । ପୁଣି, ସାଧ୍ୟପଦ କିମ୍ବା ପକ୍ଷପଦ, ହେତୁପଦର ସମଗ୍ର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ହେବା ଦରକାର । ନଚେତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ହେତୁପଦର ବାଚ୍ୟାର୍ଥର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଂଶ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇଯିବେ । ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନ ହେଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାର ସମଗ୍ର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ବିଷୟରେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ କିମ୍ବା ପକ୍ଷାବୟବରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନ ହେଲେ, ପକ୍ଷପଦ ସହିତ ସାଧ୍ୟପଦର ବୈଧ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ହେତୁପଦର ଅବ୍ୟାପ୍ତତା ଯୋଗୁଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାହାକୁ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଯଥା-

ସବୁ ସିଂହ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ।

ସବୁ ହରିଣ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ।

ଏଣୁ, ସବୁ ହରିଣ ସିଂହ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ ଦୁଇଟାଯାକ ହେତୁବଚନ ଆ-ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଆ-ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ହେତୁବଚନର ବିଧେୟ ହେତୁପଦ ଅଟେ । ଏଣୁ ଦୁଇଟାଯାକ ହେତୁବଚନରେ ହେତୁପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ହେତୁପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥିବାରୁ ଏହା ସାଧ୍ୟର ବା ପକ୍ଷର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ସହ ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ ଜାତ ହେଲା ।

ସାରାଂଶ : ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବ କିମ୍ବା ପକ୍ଷାବୟବ କିମ୍ବା ଉଭୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ରହିପାରେ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିବ ନାହିଁ । ଉଭୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁ ଦୋଷ ଜାତ ହୁଏ ।

ନିୟମ - ୪ :

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି କୌଣସି ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ, ତେବେ ଏହିପଦ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହି ନିୟମଟି ଅବରୋହାତ୍ମକ ବୈଧତାର ଏକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସ ର୍ । ଏକ ବୈଧ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେତୁବଚନଠାରୁ ଅଧିକା ସାମାନ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ହେତୁବଚନଠାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ୟାପକତର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ହେତୁବଚନରେ ଥିବା ସାମାନ୍ୟତାକୁ ହିଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପାରେ । ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଏକ ପ୍ରକାର ଅବରୋହାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତି ହୋଇଥିବାରୁ ଅବରୋହର ଏହି ସ ର୍କୁ ମାନି ନେଇଥାଏ ।

ଆଗରୁ ଆମେ ଜାଣିଛେ ଯେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ରହିଛି । ଯଦି ହେତୁ ବଚନରେ ପକ୍ଷପଦ କିମ୍ବା ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ତାହେଲେ ସଂପୃକ୍ତ ପଦଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ହେତୁବଚନରେ ଏହି ଦୁଇପଦରୁ କୌଣସିଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି ତାହେଲେ ସେହି ପଦଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଲେ ବି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ହେତୁ ବାକ୍ୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହି ଏକ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଯଦି ପକ୍ଷପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ୟ ହୋଇଛି କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ ତାହେଲେ ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ କିମ୍ବା ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପକ୍ଷତା ତର୍କଦୋଷ ଜାତ ହୁଏ । ଯଥା :

ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ବିଚାରଶୀଳ । – ଆ

ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ୱିପଦ । – ଆ

ଏଣୁ, ସବୁ ଦ୍ୱିପଦ ବିଚାରଶୀଳ । – ଆ

ଏଠାରେ ପକ୍ଷପଦ 'ଦ୍ୱିପଦ' (ଯାହାକି ଆ ବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ) ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଆ ବଚନର ବିଧେୟ ଭାବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । (ଯେହେତୁ ଆ-ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ) । ଏଣୁ, ଏଠାରେ ଅବୈଧପକ୍ଷତା ଦୋଷ ହେଲା । ସେହିପରି, ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏନାହିଁ, ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ କିମ୍ବା ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟତା ତର୍କଦୋଷ ଜାତ ହୁଏ । ଯଥା :

ସବୁ ଧେନୁ ଚତୁଷ୍ପଦୀ । – ଆ

କୌଣସି ଛେଳି ଧେନୁ ନୁହେଁ । – ଏ

ଏଣୁ, କୌଣସି ଛେଳି ଚତୁଷ୍ପଦୀ ନୁହେଁ । – ଏ

ଏଠାରେ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଯେହେତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଏ-ତର୍କବଚନ ଏବଂ ଏ-ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ପୁଣି ଏଠାରେ ବିଧେୟଟି ସାଧ୍ୟପଦ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ, ହେତୁବଚନରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ (ଯେହେତୁ ଏହା ଏକ ଆ-ତର୍କବଚନ ଯାହାର ବିଧେୟ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଓ ବିଧେୟଟି ସାଧ୍ୟପଦ ଅଟେ) । ଏଣୁ ଏଠାରେ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ହେଲା ।

ସାରାଂଶ : ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ରହିପାରେ ବା ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିପାରେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ତର୍କବଚନରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଲେ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ହୁଏ । ଏହି ଦୋଷ ପକ୍ଷପଦ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପକ୍ଷପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଲେ ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ହୁଏ । ଏହାର ଉଦାହରଣ-

ସମସ୍ତ ଡେଙ୍ଗାଲୋକ ସାହସୀ ।

ସମସ୍ତ ସାହସୀ ଲୋକ ଚତୁର ।

∴ ସମସ୍ତ ଚତୁର ଲୋକ ଡେଙ୍ଗା ।

ଏଠାରେ 'ଚତୁର' (ପକ୍ଷପଦ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ ।

ନିୟମ - ୫ :

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ, ଦୁଇଟି ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟର ସଂପର୍କ ନିଷିଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସହିତ ବିଧେୟ ସଂପର୍କ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଭାବେ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ହେତୁପଦଟି ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ ଦୁଇଟି ସହିତ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଭାବେ ସଂପର୍କିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଫଳରେ ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ସହିତ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯଦି ପକ୍ଷପଦ ସହିତ ହେତୁପଦର ସଂପର୍କ ନାହିଁ ଓ ହେତୁପଦ ସହିତ ସାଧ୍ୟପଦର ସଂପର୍କ ନାହିଁ, ତେବେ ପକ୍ଷପଦ ସହିତ ସାଧ୍ୟପଦର ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଦୁଇଟି ନିଷେଧାତ୍ମକ ସଂପର୍କରୁ କୌଣସି ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏପରିକି ଗୋଟିଏ ନିଷେଧାତ୍ମକ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯଦି ଏକ ନିଷେଧାତ୍ମକ ସଂପର୍କ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ ତାହାକୁ ନଞର୍ଥକ-ହେତୁବଚନ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦୋଷକୁ ବହିଷ୍କାରକ ଦୋଷ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

କୌଣସି କଳାକାର ଶିଳ୍ପପତି ନୁହେଁ ।

କୌଣସି ଶିଳ୍ପପତି ଗରିବ ନୁହେଁ ।

ଏଣୁ, କୌଣସି ଗରିବ କଳାକାର ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ । ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ନିଷେଧାତ୍ମକ ସଂପର୍କ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛି । ଏଠାରେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିଷ୍ପନ୍ନ କରାଯାଇଛି ତାହା ବୈଧଭାବେ ସେଥିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉନାହିଁ । ଏଠାରେ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନ ଦୋଷ ହେଉଛି ।

ସାରାଂଶ : ସାଧ୍ୟାବୟବ ନଞର୍ଥକ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ତଥାକଥିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ନିୟମ - ୬

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବଶ୍ୟ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ।

ପ ମ ନିୟମାନୁସାରେ ଦୁଇ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିବା ଅସମ୍ଭବ । ଏକ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇବାକୁ ହେଲେ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ, ଅନ୍ୟଟି ସଦର୍ଥକ ହେବ । ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ସହିତ ହେତୁପଦର ବହିଷ୍କରଣ ସଂପର୍କ ହେବ ଓ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ ସହିତ ହେତୁପଦର ସମାବେଶନ ସଂପର୍କ ହେବ । ଏଣୁ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ ପଦ ହେତୁପଦରେ ସମାବେଶିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଅନ୍ୟଟି ହେତୁପଦରୁ ବହିଷ୍କାରିତ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସମାବେଶନ ସଂପର୍କ ନ ହୋଇ ସଂପର୍କଟା ବହିଷ୍କରଣ ହେବ । ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ବହିଷ୍କରଣ ସଂପର୍କକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଯଥା,

କୌଣସି କବି ବୈଜ୍ଞାନିକ ନୁହେଁ ।

କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ କବି ।

ଏଣୁ, କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଏକ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । କିନ୍ତୁ, ଯଦି ଉପରୋକ୍ତ ହେତୁବଚନଦ୍ୱୟରୁ ଏକ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ (ଯଥା – କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ।), ତାହେଲେ ତର୍କଦୋଷ ହେବ । ଏହାକୁ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

ଷଷ୍ଠ ନିୟମର ସଂପରିବ ି ତ ନିୟମ – ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହେବ ।

ସାରାଂଶ : କେବଳ ସାଧ୍ୟାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ । କେବଳ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ । ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିସୃତ କଲେ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବୈଧ ହେବ ।

ନିୟମ - ୭ :

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ, ଯଦି ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

ଗୋଟିଏ ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଧେୟ ମଧ୍ୟରେ ସମାବେଶନ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଦୁଇଟିଯାକ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ତାହେଲେ ହେତୁପଦ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତପଦ ଦୁଇଟିର ସମାବେଶନ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ହୁଏ । ଏହି ସମାବେଶିତ ସଂପର୍କରୁ ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ମଧ୍ୟରେ ସମାବେଶନ ସଂପର୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ଥାପନା ହୁଏ । ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ଏହି ସଂପର୍କକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

ସେହିପରି, ସପ୍ତମ ନିୟମର ସଂପରିବ ି ତ – ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ, ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ହେବ ।

ସାରାଂଶ : ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

ନିୟମ - ୮ :

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଯଦି ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ, କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ଅଛି - (୧) ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ବା ଇ-ତର୍କବଚନ (୨) ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ବା ଓ-ତର୍କବଚନ । ଯଦି ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ ତାହେଲେ ଚାରିପ୍ରକାରର ତର୍କବଚନ ଯୋଡ଼ା ସମ୍ଭବ - ଇଇ, ଇଓ, ଓଇ ଏବଂ ଓଓ । ***ଇଇ*** ଯୋଡ଼ାରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ କାରଣ ଇ-ତର୍କବଚନରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହି ଯୋଡ଼ାରେ ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିବ ନାହିଁ । ***ଓଓ*** ଯୋଡ଼ା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଏହା ପ ମ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ କରୁଥିବାରୁ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେତୁବଚନ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ***ଇଓ*** ଏବଂ ***ଓଇ*** ଯୋଡ଼ା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଧରାଯାଉ ତାହା ହେତୁପଦ । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । ଯାହା ଫଳରେ ସାଧପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ (ଯେହେତୁ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଧେୟ ହେଉଛି ସାଧପଦ) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସାଧାବୟବରେ ସାଧପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉନାହିଁ । ଏଣୁ ଅବୈଧ ସାଧତା ଦୋଷ ଜାତ ହେବ । ମୋଟ ଉପରେ କହିଲେ ***ଇଓ*** କିମ୍ବା ***ଓଇ*** ତର୍କବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ସେଥିରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ କିମ୍ବା ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟପଦ ତର୍କଦୋଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ । ସୁତରାଂ ଏଇ ଦୁଇ ଯୋଡ଼ାରୁ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ସାରାଂଶ : ଅଷ୍ଟମ ନିୟମର ଏକ ନିଷ୍କର୍ଷ ହେଲା ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ହେବ । ସାଧାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ସାଧାବୟବ କିମ୍ବା ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ ।

ନିୟମ - ୯ :

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ, ଅଷ୍ଟମ ନିୟମର ନିଷ୍କର୍ଷାନୁସାରେ ଅନ୍ୟଟି ସାମାନ୍ୟ ହେବ । ସମ୍ଭାବିତ ହେତୁବଚନ ଯୋଡ଼ାସବୁ ହେବ - ଆଇ, ଇଆ, ଆଓ ଓଆ, ଏଇ, ଇଏ, ଏଓ ଏବଂ ଓଏ । ଏଓ ଏବଂ ଓଏ କୁ ବାଦ୍ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ କାରଣ ପ ମ ନିୟମାନୁସାରେ ଏଥିରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆସିବ ନାହିଁ ଯେହେତୁ ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ନଞ୍ଚର୍ଥକ । ଅନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଯୋଡ଼ାମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଉ ।

ଆଇ ଏବଂ ଇଆ :

ଏହି ଦୁଇଯୋଡ଼ାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ମୋଟ ବ୍ୟାପ୍ତ ପଦ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ । ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ଏହା ହେତୁପଦ ବୋଲି ଧରିନିଆଯାଉ । ସପ୍ତମ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇ କିମ୍ବା ଆ ତର୍କବଚନ ହୋଇପାରେ । ଆ-ତର୍କବଚନ ହେବନାହିଁ କାରଣ ଏହା ହେଲେ ଏହି ତର୍କବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ଯାହାକି ଏଠାରେ ପକ୍ଷ ପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହୁଥିବାରୁ ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ହେବ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ-ତର୍କବଚନ ହେବନାହିଁ ତାହା ଇ-ତର୍କବଚନ ହେବାକୁ ବାଧ ଯାହାକି ବିଶେଷ ଅଟେ ।

ଆଓ ଏବଂ ଓଆ :

ଏହି ଦୁଇଯୋଡ଼ାରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ମୋଟ ଦୁଇଟି ବ୍ୟାପ୍ତ ପଦ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁପଦ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଉ । ପୁଣି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ଏଠାରେ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ଷଷ୍ଠ ନିୟମାନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା 'ଓ' କିମ୍ବା 'ଏ' ତର୍କବଚନ ହୋଇପାରେ । 'ଏ' ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ କାରଣ ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ ଯାହାକି ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଦରକାର । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାପ୍ତ ପଦ ବଳକା ଅଛି ଅତଏବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ-ତର୍କବଚନ ହେବ ଯାହା ବିଶେଷ ଅଟେ ।

ଏଇ ଏବଂ ଇଏ :

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୋଡ଼ାରେ ଦୁଇଟି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଗୋଟିକୁ ହେତୁପଦ ଧରିନେଲେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବଳକା ରହିଲା । ପୁଣି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ଅର୍ଥାତ୍ 'ଏ' କିମ୍ବା 'ଓ' ହେବ । ଏ ହେବନାହିଁ କାରଣ ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ନିୟମର ଉଲଙ୍ଘନ ହେବ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେବ, ଯେଉଁଥିରେ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଓ ତାହା ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ସୁତରାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏ ନହୋଇ 'ଓ' ହେବ ଯାହାକି ବିଶେଷ ଅଟେ ।

ସବୁ ଯୋଡ଼ାର ଅଧ୍ୟୟନରୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ ।

ସାରାଂଶ : ସାଧ୍ୟାବୟବ କିମ୍ବା ପକ୍ଷାବୟବ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

ନିୟମ - ୧୦

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ, ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ, କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ (ନବମ ନିୟମ) ଏବଂ ନଞର୍ଥକ ହେବ (ଷଷ୍ଠ ନିୟମ) । ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ହେବା ଯୋଗୁ ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ଆଇ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ନିଞର୍ଥକ ବା ଏ ତର୍କବାକ୍ୟ ହେବ । ଆଇଏ ରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ-ତର୍କବଚନ ହେବ ଯାହାକି ବିଧେୟକୁ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ କରାଇବ । ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଯୋଗୁ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଅସମ୍ଭବ କାରଣ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ । ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ବା ଇ-ତର୍କବଚନରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ସାଧାରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକର ସାରାଂଶ :

ସାଧାରଣ ନିୟମ (ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ସା.ନି.) ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପଦ ବିଷୟରେ (ସା.ନି.-୧) ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ବିଷୟରେ (ସା.ନି-୨) ଦୁଇଟି ପଦର ବ୍ୟାପ୍ତତା ବିଷୟରେ (ସା.ନି-୩ ଏବଂ ୪), ବାକି ଛଅଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ଥିତି ଓ ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟରେ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି । ସେଥିରୁ ତିନୋଟି ନିୟମରେ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିବ ତାହା

ଦର୍ଶାଯାଇଛି (ସା.ନି.-୬, ୭ ଏବଂ ୯)। ଅନ୍ୟ ତିନୋଟି ନିୟମରେ କେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳିବ ନାହିଁ ତାହା ଦର୍ଶାଯାଇଛି (ସା.ନି.-୫, ୮ ଏବଂ ୧୦)। ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ କିମ୍ବା ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ କିମ୍ବା ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ଥାଇ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ। (ଗୋଟିଏ) ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ନଞର୍ଥକ, (ଦୁଇଟି) ସଦର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ (ଗୋଟିଏ) ବିଶେଷ ହେତୁବଚନରୁ ବିଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ। ଏହି ସାରାଂଶକୁ ସାରଣୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ।

ବ୍ୟାପ୍ତତା ସାରଣୀ-୧ (ହେତୁପଦ)

ସା.ନି.	ପଦ	ସାଧ୍ୟାବୟବ	ପକ୍ଷାବୟବ	ତର୍କଦୋଷ
୩	ହେତୁପଦ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ	
		ବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ	
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ

କିପରି ପଢ଼ିବ : ସା.ନି. ୩ ଅନୁସାରେ ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ ହେବ।

ବ୍ୟାପ୍ତତା ସାରଣୀ - ୨ (ସାଧ୍ୟପଦ / ପକ୍ଷପଦ)

ସା.ନି	ପଦ	ସିଦ୍ଧାନ୍ତ	ସାଧ୍ୟାବୟବ	ପକ୍ଷାବୟବ	ତର୍କଦୋଷ
୪	ସାଧ୍ୟପଦ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ		
		ବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ		ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ		
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ		
	ପକ୍ଷପଦ	ବ୍ୟାପ୍ତ		ବ୍ୟାପ୍ତ	
		ବ୍ୟାପ୍ତ		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ		ବ୍ୟାପ୍ତ	
		ଅବ୍ୟାପ୍ତ		ଅବ୍ୟାପ୍ତ	

କିପରି ପଢ଼ିବ : ସାରଣୀ-୧ ପଢ଼ିଲା ପରି ପଢ଼ିବ।

ଅସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାରଣୀ :

ସା.ନି.	ସାଧ୍ୟାବୟବ	ପକ୍ଷାବୟବ	ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ଥିତି
୫	ନଞର୍ଥକ	ନଞର୍ଥକ	ନାହିଁ
୮	ବିଶେଷ	ବିଶେଷ	ନାହିଁ
୧୦	ବିଶେଷ	ନଞର୍ଥକ	ନାହିଁ

କିପରି ପଢ଼ିବ : ସାରଣୀ-୧ ପଢ଼ିଲା ପରି ପଢ଼ିବ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାରଣୀ :

ସା.ନି.	ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ	ପକ୍ଷାବୟବ	ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସ୍ୱରୂପ
୬	ନଞର୍ଥକ	ସଦର୍ଥକ	ନଞର୍ଥକ
	ସଦର୍ଥକ	ନଞର୍ଥକ	ନଞର୍ଥକ
୭	ସଦର୍ଥକ	ସଦର୍ଥକ	ସଦର୍ଥକ
୯	ବିଶେଷ	ସାମାନ୍ୟ	ବିଶେଷ
	ସାମାନ୍ୟ	ବିଶେଷ	ବିଶେଷ

କିପରି ପଢ଼ିବ : ସାରଣୀ-୧ ପଢ଼ିଲା ପରି ପଢ଼ିବ ।

ବ୍ୟାପ୍ତତା ସାରଣୀ-୩ (ତର୍କବଚନର ବ୍ୟାପକତା):

ପ୍ରତୀକ	ତର୍କବଚନ	ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବିଧେୟ
ଆ	ସାମାନ୍ୟ ସଦର୍ଥକ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ
ଏ	ସାମାନ୍ୟ ନଞର୍ଥକ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ
ଇ	ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ
ଓ	ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ବ୍ୟାପ୍ତ

କିପରି ପଢ଼ିବ : ଆ-ତର୍କବଚନ ବା ସାମାନ୍ୟ ସଦର୍ଥକରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ ବିଧେୟ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ।

ବ୍ୟାପ୍ତତା ସାରଣୀ - ୪ (ବ୍ୟାପ୍ତତାରୁ ତର୍କବଚନ) :

ପଦ	ବ୍ୟାପ୍ତତା	ତର୍କବଚନ	ପ୍ରତୀକ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ସାମାନ୍ୟ	ଆ କିମ୍ବା ଏ
	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ବିଶେଷ	ଇ କିମ୍ବା ଓ
ବିଧେୟ	ବ୍ୟାପ୍ତ	ନଞର୍ଥକ	ଏ କିମ୍ବା ଓ
	ଅବ୍ୟାପ୍ତ	ସଦର୍ଥକ	ଆ କିମ୍ବା ଇ

କିପରି ପଢ଼ିବ : ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲେ ତର୍କବଚନଟି ସମାନ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଆ କିମ୍ବା ଏ ହେବ ।

୨.୬ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନିର୍ଣ୍ଣୟ

ସାଧାରଣ ନିୟମାବଳୀକୁ ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ୨.୪ ଭାଗରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସାରଣୀ-୧ ର ହେତୁବଚନ ଯୋଡ଼ା ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଗୁଡ଼ିକରୁ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବନାହିଁ ଜାଣିହେବ । ସାରଣୀ -୧ ରେ ନିମ୍ନ ଯୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକ ଅଛି ।

ଆଆ	ଏଆ	ଇଆ	ଓଆ
ଆଏ	~~ଏଏ~~	~~ଇଏ~~	~~ଓଏ~~
ଆଇ	ଏଇ	~~ଇଇ~~	~~ଓଇ~~
ଆଓ	~~ଏଓ~~	~~ଇଓ~~	~~ଓଓ~~

ସାରଣୀରେ ଥିବା ଷୋହଳ ଯୋଡ଼ା ମଧ୍ୟରୁ ପ ମ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଏଏ, ଏଓ, ଓଏ ଏବଂ ଓଓ ରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ଅଷ୍ଟମ ନିୟମାନୁସାରେ ଇଇ, ଇଓ ଏବଂ ଓଇ ରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ଦଶମ ନିୟମାନୁସାରେ ଇଏ ରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହି ଆଠଟି ଯୋଡ଼ା ଚାରିଟିଯାକ ସଂସ୍ଥାନ ପାଇଁ ଅବୈଧ । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ବାକି ଆଠଯୋଡ଼ା ସବୁ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧ । କେଉଁ ଯୋଡ଼ା କେଉଁ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଦୁଇଟି ଉପାୟ ଅଛି । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂସ୍ଥାନରେ ପଦଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଆବଶ୍ୟକ ସାଧାରଣ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବୈଧ ଯୋଡ଼ା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ଅବଶେଷ ଆଠ ଯୋଡ଼ା ଉପରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ବୈଧନ୍ୟାୟ ରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା । ଅନ୍ୟ ପଦ୍ଧତିଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମର ପ୍ରମାଣ ଦର୍ଶାଇବା ସ୍ଥାନରେ ଦିଆଯିବ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ

ଆଠଗୋଟି ସିଦ୍ଧ ଯୋଡ଼ା ହେଲା ଆଆ, ଆଏ, ଆଇ, ଆଓ, ଏଆ, ଏଇ, ଇଆ ଏବଂ ଓଆ ।

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସାଧାରଣ ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି କେଉଁ ଗୁଡ଼ିକରୁ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ଭବ ଏଠାରେ ତାହା ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ପଦମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି ଏହି ପ୍ରକାରର -

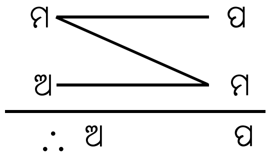

ଆଆ

ଆ -	ସସସ୍ତ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଆ -	ସମସ୍ତ	ଅ	ମ	ଅଟେ ।
ଆ -	∴ ସମସ୍ତ	ଅ	ପ	ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁପଦ ଥରେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି (ନିୟମ-୩) । ପକ୍ଷପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି (ନିୟମ-୪) । ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଛି (ନିୟମ-୭) । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ବାର୍ବାରା** କୁହାଯାଏ । ବାର୍ବାରା ଶବ୍ଦଟିରେ ତିନୋଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ (ବ ଆ ର ବ ଆ ର ଆ) କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସକାଶେ ରହିଛି । ଏହା ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଏକ ପ୍ରତୀକ ରୂପ ।

ଆଏ

ଆ -	ସମସ୍ତ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଏ -	କୌଣସି	ଅ	ମ	ନୁହେଁ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

କାରଣ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ (ନିୟମ ୬) । ଏଥିରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତହେବ ଯାହା ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ୪ର୍ଥ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ଘଟିବ ।

ଆଇ

ଆ -	ସମସ୍ତ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଇ -	କେତେକ	ଅ	ମ	ଅଟେ ।
ଇ	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ବା ଇ-ତର୍କବଚନ ହେବ । ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୩) । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ଡାରିଇ** (ଡ଼ ଆ ର ଇ ଇ) ।

ଆଓ

ଆ – ସମସ୍ତ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଓ – କେତେକ	ଅ	ମ	ନୁହେଁ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଯେଉଁ କାରଣରୁ ଆଏ ଯୋଡ଼ାରୁ ବୈଧସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ଆଓ ଯୋଡ଼ାରୁ ସେହି କାରଣରୁ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ଘଟିବ ।

ଏଆ

ଏ –	କୌଣସି	ମ	ପ	ନୁହେଁ ।
ଆ –	ସମସ୍ତ	ଅ	ମ	ଅଟେ ।
ଏ –	∴ କୌଣସି	ଅ	ପ	ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ (ନିୟମ-୬) । ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୪) । ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୩) । ଅନ୍ୟ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ସେଲାରେ** (ସ ଏ ଲ ଆ ର ଏ) ।

ଏଇ

ଏ –	କୌଣସି	ମ	ପ	ନୁହେଁ ।
ଇ –	କେତେକ	ଅ	ମ	ଅଟେ ।
ଓ –	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେଲା (ନିୟମ-୬) । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେଲା (ନିୟମ-୯) । ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୪) । ଅନ୍ୟ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ଫେରିଓ** (ଫ ଏ ର ଇ ଓ) ।

ଇଆ

ଇ –	କେତେକ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଆ –	ସମସ୍ତ	ଅ	ମ	ଅଟେ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ହେତୁପଦ କୌଣସି ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ନିୟମ-୩ ଭଙ୍ଗ ହୋଇଛି । ଯାହା ଫଳରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ଓଆ

ଇ - କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ ।
ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ହେତୁପଦ ବା ମଧ୍ୟପଦ ଆଦୌ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ ଜାତ ହୁଏ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆସିପାରିବ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - **ବାର୍ବରା, ଡାରିଇ, ସେଲାରେ ଏବଂ ଫେରିଓ ।**

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ :

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦର ସ୍ଥାନ :

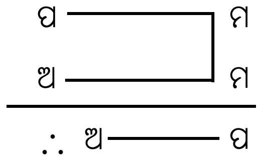

ଆଆ

ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।
ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ମଧ୍ୟପଦ ଥରେ ବି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ଘଟିବ ।

ଆଏ

ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।
ଏ - କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ ।
ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ପକ୍ଷପଦ ଏବଂ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏବଂ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଣୁ ଚତୁର୍ଥ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ତୃତୀୟ ସାଧାରଣ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଅନ୍ୟ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇନାହିଁ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ସାମେସଟ୍ରେସ ବା ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସ** କୁହାଯାଏ (ଆଏଏ) ।

ଆଇ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।
ଇ – କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ମଧ୍ୟପଦ ଥରେ ବି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ଘଟିବ ।

ଆଓ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।
ଓ – କେତେକ ଅ ମ ନୁହେଁ ।
ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ହେତୁପଦ ପକ୍ଷାବୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୩) । ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏବଂ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୪) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ଅଟେ (ନିୟମ-୯) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ଅଟେ (ନିୟମ-୬) । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ବାରୋକୋ** କୁହାଯାଏ (ଆଓଓ) ।

ଏଆ

ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
ଆ – ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।
ଏ – ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୩) । ପକ୍ଷପଦ ଏବଂ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ସଂପୃକ୍ତ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୪) । ଷଷ୍ଠ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ସେସାରେ** କୁହାଯାଏ (ଏଆଏ) ।

ଏଇ

ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
ଇ – କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ ।
ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ହେତୁପଦ ସାଧାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୩) । ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଓ ସାଧାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ (ନିୟମ-୪) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ (ନିୟମ-୯ ଏବଂ ନିୟମ-୬) । ଏହି ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ଫେସଟିନୋ ବା ଫେଷ୍ଟିନୋ** କୁହାଯାଏ (ଏଇଓ) ।

ଇଆ

ଇ - କେତେକ ପ ମ ଅଟେ ।

ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ହେତୁପଦ ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ, ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଓଆ

ଓ - କେତେକ ପ ମ ନୁହେଁ ।

ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତାହା ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । ତାହା ଦ୍ୱାରା ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ଯାହା ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ନହେଁ । ଏଣୁ ଏଠାରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟତା ତର୍କଦୋଷ ହେବ, ଫଳରେ ଏଠାରେ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - **ସାମେସଟ୍ରେସ, ବାରୋକୋ, ସେସାରେ** ଏବଂ **ଫେସଟିନୋ** ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ :

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦର ସ୍ଥାନ

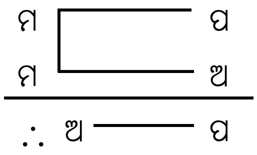

ଆଆ

ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଯେହେତୁ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ଆ-ତର୍କବଚନ ଯାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ, ଏଠାରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ଆ ହୋଇଥିଲେ ବି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ହେବ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇ ତର୍କବଚନ ହେବ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇ-ତର୍କବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଫଳରେ କୌଣସି ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହେବନାହିଁ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ଡାରାପ୍ଟି** (ଆଆଇ) ।

ଆଏ

ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

ଏ - କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ତାହା ନଞର୍ଥକ ହେବ, ଫଳରେ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟ ପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ, ଫଳରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟତା ତର୍କଦୋଷ ହେବ । ଏଣୁ ଆଏ ରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଆଇ

ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

ଇ - କେତେକ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ, କାରଣ ଏହା ଏକ ଆ-ତର୍କବଚନ ଯାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ହେତୁପଦ । ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ବା ଇ ତର୍କବଚନ ହୋଇଛି (ସାଧାରଣ ନିୟମ-୯ ଏବଂ ୭ ଦ୍ୱାରା) । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୪ ଭଙ୍ଗ ହେଉନାହିଁ କାରଣ ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ଡାଟିସି** କୁହାଯାଏ । (ଆଇଇ)

ଆଓ

ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

କେତେକ ମ ଅ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ତାହା ନଞର୍ଥକ ହେବ, ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥିବାରୁ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ସାଧ୍ୟତା ତର୍କଦୋଷ ହେବ । ଏଣୁ ଆଓ ରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଏଆ

ଏ –	କୌଣସି	ମ	ପ	ନୁହେଁ ।
ଆ –	ସମସ୍ତ	ମ	ଅ	ଅଟେ ।
ଓ –	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ । ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ହେତୁପଦ । ଏଣୁ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୩ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ସାଧପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସାଧବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୪ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ (ସାଧାବୟବ) ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ (ନିୟମ-୬) । ତେବେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ସାମାନ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ବି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ, ସାମାନ୍ୟ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ହେବ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟ ଓ ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ଫେଲାପଟୋନ (ଏଆଓ) କୁହାଯାଏ ।

ଏଇ

ଏ –	କୌଣସି	ମ	ପ	ନୁହେଁ ।
ଇ –	କେତେକ	ମ	ଅ	ଅଟେ ।
ଓ –	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ହେତୁପଦ ସାଧବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । କାରଣ, ସାଧାବୟବଟି ଏକ ଏ-ତର୍କବଚନ ଯାହା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ କରାଏ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ହେତୁପଦ । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୩ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ କାରଣ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ (ପକ୍ଷାବୟବ) ଏବଂ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ (ସାଧାବୟବ) ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ, ଯାହା ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଣୁ ଏହି ନ୍ୟାୟରୂପଟି ବୈଧ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ ହେଉଛି **ଫେରିସୋନ** (ଏ ଇ ଓ) ।

ଇଆ

ଇ -	କେତେକ	ମ	ପ	ଅଟେ ।
ଆ -	ସମସ୍ତ	ମ	ଅ	ଅଟେ ।
ଇ -	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ପକ୍ଷାବୟବରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । କାରଣ ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ଆ-ତର୍କବଚନ ଯାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ହେତୁପଦ ଅଟେ । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୩ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଲା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ (ଇ-ତର୍କବଚନ) କାରଣ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ (ସାଧ୍ୟାବୟବ) ବିଶେଷ ଓ ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ସଦର୍ଥକ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ କୌଣସି ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହି ନ୍ୟାୟରୂପକୁ **ଡିସାମିସ** କୁହାଯାଏ (ଇଆଇ) ।

ଓଆ

ଓ -	କେତେକ	ମ	ପ	ନୁହେଁ ।
ଆ -	ସମସ୍ତ	ମ	ଅ	ଅଟେ ।
ଓ -	∴ କେତେକ	ଅ	ପ	ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ପକ୍ଷାବୟବରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । କାରଣ ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ଆ-ତର୍କବଚନ ଯାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ଏବଂ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେତୁପଦ ଅଟେ । ସାଧାରଣ ନିୟମ-୩ ଲାଗୁ ହେଲା । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ) ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ନଞ୍ଚର୍ଥକ (ଓ-ତର୍କବଚନ) ହେଲା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଯେହେତୁ ଏହା ଓ ତର୍କବଚନ । ସାଧ୍ୟପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଣୁ ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଓ ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ବୋକାର୍ଡୋ** ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା - **ଡାରାପ୍ଟି, ଡାଟିସି, ଡିସାମିସ, ଫେଲାପଟୋନ, ଫେରିସୋନ** ଏବଂ **ବୋକାର୍ଡୋ** ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ :

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦର ସ୍ଥାନ

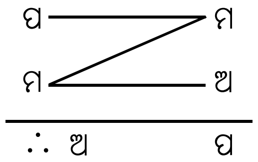

ଆଆ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଇ – କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ହେତୁପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ । ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ସାମାନ୍ୟ ଥିଲେ ବି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, କାରଣ ଏହା ସାମାନ୍ୟ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ହେବ ଓ ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହାର ନାମ **ବ୍ରାମା ିପ** (ଆ ଆ ଇ) ।

ଆଏ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଏ – କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।

ଏ – ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ, ହେତୁପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ଓ ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ସାମାନ୍ୟ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ । ସୁତରାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ନଞର୍ଥକ ଅର୍ଥାତ ଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ, ଯାହାକି ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଣୁ ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହାର ନାମ **ସାମେନେସ** (ଆ ଏ ଏ) ।

ଆଇ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଇ – କେତେକ ମ ଅ ଅଟେ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ

ଆଇ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟପଦ ଥରେ ମାତ୍ର ବି ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ଯୁକ୍ତ ହେବ ।

ଆଓ

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଓ – କେତେକ ମ ଅ ଅଟେ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ

ଆ ଓ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟପଦ ଥରେ ବି ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ଆଓରୁ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ।

ଏଆ

ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏଆ ସଂଯୋଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେତୁପଦ ଉଭୟ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି । ସାଧ୍ୟାବୟବ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଉଭୟ ତର୍କବଚନ ସାମାନ୍ୟ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ବା ବିଶେଷ ହୋଇପାରେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯଦି ସାମାନ୍ୟ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ, ତେବେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ପକ୍ଷତା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହେବ । କାରଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏ ହେଲେ ପକ୍ଷପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ, ଯାହା ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ନଞର୍ଥକ ବା ଓ ତର୍କବାକ୍ୟ ହେଲେ କୌଣସି ଅବୈଧତା ସୃଷ୍ଟି ହେବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଏ ଆ ରୁ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରିବ । ଏଆଓ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହାକୁ **ଫେସାପୋ** କୁହାଯାଏ । (ଏଆଓ)

ଏଇ

ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।

ଇ – କେତେକ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟିରେ, ହେତୁପଦ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଛି । ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି ଓ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ଅଛି ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଛି । ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୋଇଛି । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ଫ୍ରେସିସୋନ** (ଏଇଓ) ।

ଇଆ

ଇ – କେତେକ ପ ମ ଅଟେ

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

ଇ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟିରେ, ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଛି । ହେତୁବଚନଟିଏ ବିଶେଷ ଅଛି ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୋଇଛି । ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଛି । ଅର୍ଥାତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ସଦର୍ଥକ ବା ଇ ହୋଇଛି । ଇଆଇ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ଏହି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ **ଡିମାରିସ** (ଇଆଇ) ।

ଓଆ

ଓ – କେତେକ ପ ମ ନୁହେଁ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଓଆରୁ ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ନଞର୍ଥକ ଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବିଧେୟ ବା ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ, ଯାହା ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଫଳରେ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଏଣୁ ଓଆରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – **ବ୍ରାମା ିପ, ସାମେନେସ, ଫେସାପୋ, ଫ୍ରେସିସୋନ** ଏବଂ **ଡିମାରିସ** । ଅବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ଆଇ, ଆଓ ଏବଂ ଓଆ ।

୨.୭ ସଂସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ :

(୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

(୨) ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

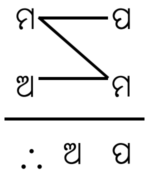

ପ୍ରମାଣ :

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୧ : ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ

ଧରି ନିଆଯାଉ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ନ ହୋଇ ବିଶେଷ ହେବ । ବିଶେଷ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ଏଠାରେ ହେତୁପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ତୃତୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁପଦ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏଥିସକାଶେ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେବା ଜରୁରୀ । ଯଦି ତାହା ହୁଏ, ପ ମ ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ଏବଂ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ (ଷଷ୍ଠ ନିୟମ) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ଚତୁର୍ଥ ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ଥିବାରୁ ଏବଂ ସାଧ୍ୟପଦ ବିଧେୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଠାରେ ନିୟମ-୪ ଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଏହି ପରିସ୍ଥିତି ସାଧ୍ୟାବୟବକୁ ବିଶେଷ ବୋଲି ଧରିନେବାରୁ ହେଲା । ଏଣୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ସାମାନ୍ୟ ହେବ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୨ : ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ

ଧରି ନିଆଯାଉ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ନ ହୋଇ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ (ଷଷ୍ଠ ନିୟମ) ଏବଂ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ କାରଣ ଦୁଇଟି ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ନାହିଁ (ପ ମ ନିୟମ) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବାରୁ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ କାରଣ ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ବିଧେୟକୁ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ କରାଏ । ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରୁ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବାରୁ ଏବଂ ସାଧ୍ୟପଦ ବିଧେୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଠାରେ ନିୟମ-୪ ଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ଜାତ ହେଲା । ଏହି ପରିସ୍ଥିତି ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ବୋଲି ଧରିନେବାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏଣୁ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହେବ ନାହିଁ, ସଦର୍ଥକ ହେବ । ବ ର୍ମାନ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଠ ଯୋଡ଼ା ଉପରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ କରି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରିବା । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଠ ଯୋଡ଼ା ହେଲା

ଆଆ	ଏଆ
~~ଆଏ~~	ଏଇ
ଆଇ	~~ଇଆ~~
~~ଆଓ~~	~~ଓଆ~~

ଇଆ ଏବଂ ଓଆ ପ୍ରଥମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ ଭଙ୍ଗ କରୁଥିବାରୁ ଏହା ଅବୈଧ ଅଟେ ।

ଆଏ ଏବଂ ଆଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ ଭଙ୍ଗ କରୁଥିବାରୁ ଅବୈଧ ଅଟେ ।

ସୁତରାଂ ପ୍ରଥମ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ଋରୋଟି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ମିଳିଥାଏ । ଯଥା -

ବାର୍ବାରା (ଆଆଆ)	ସେଲାରେ (ଏଆଏ)
ଡାରିଇ (ଆଇଇ)	ଫେରିଓ (ଏଇଓ)

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ :

ପ ——— ମ

ଅ ——— ମ

∴ ଅ ପ

୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

୨) ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ।

୩) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ।

ପ୍ରମାଣ :

ପ୍ରଥମେ ନିୟମ-୨ କୁ ପ୍ରମାଣ କରି ନିୟମ-୧ ଓ ନିୟମ-୩ ପ୍ରମାଣ କରିବା ସହଜ ହେବ ।

ନିୟମ - ୨ : ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହେବ

ସାଧାରଣ ନିୟମ - ୩ ଅନୁସାରେ ହେତୁପଦ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ବିଧେୟ ସ୍ଥାନରେ ଦୁଇ ହେତୁବଚନରେ ଅଛି । ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନ ବିଧେୟ ପଦକୁ ବ୍ୟାପ୍ତ କରାଏ । ଏଣୁ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ଦୁଇଟିଯାକ ନଞର୍ଥକ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସଦର୍ଥକ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ନାହିଁ, ଦୁଇଟିଯାକ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ ଅବ୍ୟାପ୍ୟ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷ ହେବ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହେବ ।

ନିୟମ - ୧ : ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୨ ଅନୁସାରେ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ । ଷଷ୍ଠ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହେବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ଏହାର ବିଧେୟ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରୁ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବ । ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଥିବାରୁ ଏବଂ କେବଳ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦକୁ ବ୍ୟାପ୍ତ କରୁଥିବାରୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ । ଏହାକୁ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇପାରେ । ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ନହୁଏ ତେବେ ଏହା ବିଶେଷ ହେବ । ବିଶେଷ ହେଲେ ସାଧ୍ୟପଦ ସାଧ୍ୟାବୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ସାଧ୍ୟପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସାଧ୍ୟପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିବାକୁ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ହେବେ । ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ ହେତୁପଦ ଯାହା ବିଧେୟ ସ୍ଥାନରେ ରହିଛି ତାହା ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ନାହିଁ, ଫଳରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ମଧ୍ୟପଦ ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ହେବ । ସୁତରାଂ ସାଧ୍ୟାବୟବ ନିଶ୍ଚୟ ସାମାନ୍ୟ ହେବ ।

ନିୟମ - ୩ : ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ

ସାଧାରଣ ନିୟମ -୬ ଅନୁସାରେ ଯଦି ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୁଏ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୨ ଅନୁସାରେ ହେତୁବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞ୍ଚର୍ଥକ । ଏଣୁ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୨କୁ ବ୍ୟବହାର ନକରି କେବଳ ସାଧାରଣ ନିୟମକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏହି ଦୁଇଟି ନିୟମକୁ ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟ ଉପାୟରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏହାକୁ ଅଯୁକ୍ତିତା ପ୍ରତିପାଦନ ଉପାୟ କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତର୍କବଚନକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ତା'ପରେ ତର୍କୀୟ ନିୟମ ଓ ତର୍କସମ୍ମତ ତଥ୍ୟକୁ ଆଧାର କରି ଏକ ତର୍କଦୋଷ ବା ତର୍କ ଅସମ୍ମତ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ । ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନେବାରୁ ଏପରି ଦୋଷ ବା ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଯାହାକି ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏଣୁ, ମୂଳ ତର୍କବଚନଟି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଉପାୟରେ ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇଛି ।

ବ ର୍ମାନ ଦେଖିବା କେଉଁ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ବୈଧ । ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

~~ଆଆ~~	ଏଆ
ଆଏ	ଏଇ
~~ଆଇ~~	~~ଇଆ~~
ଆଓ	~~ଓଆ~~

ଇଆ ଏବଂ ଓଆ ଅବୈଧ ଅଟେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୧ ଦ୍ୱାରା ।

ଆଆ ଏବଂ ଆଇ ଅବୈଧ ଅଟେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୨ ଦ୍ୱାରା ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେବ, ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସ - (ଆ ଏ ଏ), ସେସାରେ - (ଏ ଆ ଏ), ବାରୋକୋ - (ଆ ଓ ଓ), ଫେଷ୍ଟିନୋ - (ଏ ଇ ଓ)

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ :

ମ ─── ପ
ମ ─── ଅ
∴ ଅ ─── ପ

୧) ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

୨) ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

୩) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

ପ୍ରମାଣ :

ନିୟମ - ୧ : ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ

ଧରାଯାଉ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ନୁହେଁ । ତେବେ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । ପକ୍ଷାବୟବ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବାରୁ ନିୟମାନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ । ନଞ୍ଚର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବିଧେୟ ହୋଇଥିବାରୁ ବ୍ୟାପ୍ତ । ସାଧ୍ୟପଦ ନିୟମାନୁସାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା କଥା । କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବାରୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ । ସଦର୍ଥକ ସାଧ୍ୟାବୟବର ବିଧେୟ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରୁ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ଜାତ ହେଲା । ପକ୍ଷାବୟବକୁ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଧରିନେବାରୁ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏଣୁ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ନ ହୋଇ ସଦର୍ଥକ ହେବ ।

ନିୟମ - ୨ : ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ହେବ

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ତୃତୀୟ ସାଧାରଣ ନିୟମାନୁସାରେ ହେତୁପଦ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ବ୍ୟାପ୍ତ କରାଉଥିବାରୁ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ସାମାନ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ନଚେତ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁଦୋଷ ଜାତ ହେବ ।

ନିୟମ - ୩ : ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୧ ଅନୁସାରେ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ଅଟେ । ସଦର୍ଥକ ପକ୍ଷାବୟବର, ଏହି ସଂସ୍ଥାନରେ, ବିଧେୟ (ଏଠାରେ ପକ୍ଷପଦ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ନ ହୋଇ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ (ପକ୍ଷପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପକ୍ଷପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ରହିଥିବାରୁ ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ଜାତ ହେବ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ନ ହୋଇ ବିଶେଷ ହେବ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ - ୧ କୁ ବ୍ୟବହାର ନ କରି, ସାଧାରଣ ନିୟମ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହି ନିୟମକୁ ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ।

ବ ର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗକରି ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକୁ (ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥରେ) ଅବୈଧଠାରୁ ଅଲଗା କରିହେବ । ପୁଣି ସାଧାରଣ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗକରି ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥରେ) ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିହେବ ।

ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ଆଆ	ଏଆ
~~ଆଏ~~	ଏଇ
ଆଇ	ଇଆ
~~ଆଓ~~	ଓଆ

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟ-୧ ଦ୍ୱାରା ଆଏ ଏବଂ ଆଓ ନାକଚ ହେଲା । ବାକି ଯୋଡ଼ାଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୩ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ । ଯଦି ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିବେ ତେବେ ଇ-ତର୍କବଚନ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ । ଯଦି ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବ, ତେବେ ଓ-ତର୍କବଚନ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ମିଳିବ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ଡାରାପ୍ଟି - ଆ ଆ ଇ, ଡାଟିସି - ଆ ଇ ଇ, ଫେଲାପ୍‌ଟୋନ୍ - ଏ ଆ ଓ, ଫେରିସୋନ - ଏଇଓ, ଡିସାମିସ - ଇ ଆ ଇ, ବୋକାର୍ଡୋ - ଓ ଆ ଓ

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ :

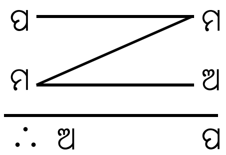

୧) ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

୨) ଯଦି ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

୩) ଯଦି କୌଣସି ଏକ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

ପ୍ରମାଣ :

ନିୟମ-୧ : ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ, ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ

ଧରାଯାଉ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ଅଟେ । ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନର ବିଧେୟ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଅର୍ଥାତ ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ହେତୁପଦ (ଯେହେତୁ ବିଧେୟ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ହେତୁପଦ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ (ସାଧାରଣ ନିୟମ-୩) । ଏଣୁ ହେତୁପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଦରକାର । ପକ୍ଷାବୟବରେ ହେତୁପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେବଳ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ, ତର୍କବଚନ ସାମାନ୍ୟ ହେବ । ଅତଏବ, ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ଅଟେ ।

ନିୟମ - ୨ : ଯଦି ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ

ଧରାଯାଉ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ଅଟେ । ସଦର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ପକ୍ଷାବୟବରେ ବିଧେୟ ପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ବିଧେୟ ପଦ ହେଉଛି ପକ୍ଷପଦ । ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ସାଧାରଣ ନିୟମ-ଅନୁସାରେ ଯଦି କୌଣସି ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ଏହିପଦ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାର ଅର୍ଥ, ଯଦି ପକ୍ଷ ପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବ, ପକ୍ଷାବୟବରେ ତାହା ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷପଦ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ (ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ) । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପକ୍ଷପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପକ୍ଷପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । କେବଳ ବିଶେଷ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ ଅର୍ଥାତ ଯଦି ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅବ୍ୟାପ୍ତ, ତର୍କବଚନଟି ବିଶେଷ ଅଟେ । ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅବ୍ୟାପ୍ତ । ଏଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ଅଟେ ।

ନିୟମ - ୩ : ଯଦି କୌଣସି ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ, ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ

ଧରାଯାଉ ଯେକୌଣସି ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ଅଟେ । ଯଦି କୌଣସି ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥାଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ (ସାଧାରଣ ନିୟମ-୬) । ନଞର୍ଥକ ତର୍କବଚନରେ ବିଧେୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବିଧେୟ ପଦ (ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ) ବ୍ୟାପ୍ତ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏହା ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବ (ସାଧାରଣ ନିୟମ-୪) । ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ରହିଛି । ଏହା ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାକୁ ହେଲେ ଏହା ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ, ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ଅଟେ ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଉ । ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ଆଆ	ଏଆ
ଆଏ	ଏଇ
~~ଆଇ~~	ଇଆ
~~ଆଓ~~	~~ଓଆ~~

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୧ ଦ୍ୱାରା ଆଇ ଏବଂ ଆଓ ନାକଚ ହେଲା ।

ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୩ ଦ୍ୱାରା ଓଆ ନାକଚ ହେଲା ।

ଆଏ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ-୩ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ମିଳିବ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :-

ବ୍ରାମା ିପ - ଆ ଆ ଇ	ଫ୍ରେସିସୋନ - ଏ ଇ ଓ
ସାମନେସେ - ଆ ଏ ଏ	ଡିମାରିସ - ଇ ଆ ଇ
ଫେସାପୋ - ଏ ଆ ଓ	

୨.୮ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ, ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ସଂସ୍ଥାନ କାରଣ ଏହି ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକର ବୈଧତା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତଃ-ସିଦ୍ଧ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରିବ । ଏହି ନିୟମଟି ସର୍ବାସ୍ତିନାସ୍ତି ସୂତ୍ର ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏହାର ଅର୍ଥ ସର୍ବ ଅସ୍ତି ଏବଂ ସର୍ବ ନାସ୍ତି ଉକ୍ତି । ସୂତ୍ରଟି ହେଲା -

ଯାହା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ କୁହାଯାଏ ଅଥବା କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ତାହା ତଦନ୍ତର୍ଗତ ଯେ କୌଣସି ଉପଶ୍ରେଣୀ ବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟରେ କୁହାଯାଏ ଅଥବା କୁହାଯାଏ ନାହିଁ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ଏହିପରି ଏକ ମୌଳିକ ସୂତ୍ରର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ରଟିକୁ ନିମ୍ନମତେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରେ :

ଯାହା ଗୋଟିଏ ଜାତି ସମ୍ପର୍କରେ ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ତାହା ସେ ଜାତି ଅନ୍ତର୍ଗତ ସମସ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରେ ।

ସେହି ଏକା ସୂତ୍ର ନିମ୍ନମତେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଯାହା ଯେକୌଣସି ଜାତିର ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସାର୍ବିକ ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ ବା ଅସ୍ୱୀକୃତ
ତାହା ସେହି ଜାତିର ଯେକୌଣସି ଉପଜାତି ବା ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ସେପରି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ବା ଅସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇପାରିବ ।

ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଶୈଳୀରେ ସୂତ୍ରଟିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇପାରେ -

୧) ସାର୍ବିକ ଭାବେ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଯାହା ସ୍ୱୀକୃତ ବା ଅସ୍ୱୀକୃତ
ସାଧ୍ୟାବୟବ - ସବୁ ମ ପ ଅଥବା କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ ।

୨) ସେହି ଜାତିରେ ଯିଏ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ
ପକ୍ଷାବୟବ - ଅ ମ ଅଟେ ।

୩) ତାହା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେପରି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ବା ଅସ୍ୱୀକୃତ
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ - ଅ ପ ଅଟେ । ଅଥବା ଅ ପ ନୁହେଁ ।

କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ନେଇ ସୂତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଯାଉ ।

(କ) ସବୁ ଶିଶୁ ଚପଳ ।
ଶିଖା ଗୋଟିଏ ଶିଶୁ ।
ଅତଏବ, ଶିଖା ଚପଳ ।

(ଖ) କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।
ସାନୁ ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ ।
ଅତଏବ, ସାନୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ ସବୁ ଶିଶୁଙ୍କୁ ଚପଳ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି ସାଧ୍ୟାବୟବରେ । ପକ୍ଷାବୟବରେ ଶିଖାକୁ ଶିଶୁ ଜାତିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ, ସୂତ୍ରକୁ ପ୍ରୟୋଗକରି ଶିଖା ଚପଳ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ସେହିପରି, ଦ୍ୱିତୀୟ

ଉଦାହରଣରେ ସମଗ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ପ୍ରତି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ପକ୍ଷାବୟବରେ ସାନୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାନୁର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏହି ଦୁଇ ଉଦାହରଣରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ, ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ଓ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଗୁଣ ଅନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଗୁଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବିଶିଷ୍ଟତା ।

ମୌଳିକ ସୂତ୍ରଟି ସିଧାସଳଖ ଭାବେ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ଯୁକ୍ତିର ଶୈଳୀ ହେଲା ଯେ ଏକ ସାର୍ବିକ ନିୟମକୁ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାୟୋଗ କରାଯାଏ । ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏହି ସାର୍ବିକ ନିୟମକୁ ଭାବାତ୍ମକ ଅଥବା ଅଭାବାତ୍ମକ ରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ କରେ । ପକ୍ଷାବୟବ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଷୟକୁ ସାର୍ବିକତାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସାର୍ବିକ ନିୟମଟି ସେହି ବିଶିଷ୍ଟ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଲାଗୁ ହୁଏ ।

ମୌଳିକ ସୂତ୍ରଟି ସିଧାସଳଖ ଭାବେ ବାର୍ବାରା, ଡାରିଇ, ସେଲାରେ ଏବଂ ଫେରିଓ ପ୍ରତି ଲାଗୁ ହେଉଥିବାରୁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ସଂସ୍ଥାନ କୁହାଯାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନ୍ୟ ସଂସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକ ସଦୋଷ ।

୨.୯ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ : ସାକ୍ଷାତ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ

ଆମେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ସୂତ୍ର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ପ୍ରତି ସାକ୍ଷାତଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପ ଅଟେ କାରଣ ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପରେ ପରିଣତ କରାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରଥମ ନ୍ୟାୟସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବା ହିଁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ । ରୂପାନ୍ତରୀକରଣରେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତାକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରାଯାଏ । ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ, ଏହିପରି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ଅଛି । ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣରେ ସମବ ର୍ନ, ବ୍ୟାବ ର୍ନ ପ୍ରୟୋଗକରି କିମ୍ବା ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବର ସ୍ଥାନ ବଦଳାଇ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପରେ ରୂପାନ୍ତର କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ, ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣରେ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ଏବଂ ଅଯୌକ୍ତିକତା ପ୍ରତିପାଦନ ଉପାୟ ବ୍ୟବହାର କରି ସଦୋଷ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରାଯାଏ ।

ପୂର୍ବେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସାଧାରଣ ନିୟମ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର କରି ବିଭିନ୍ନ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାହୋଇଛି । ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ବ୍ୟବହାରକରି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରାଯିବ । ଏଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ବାଟରେ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରିବାର ଉପାୟ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ।

ସହଜରେ ମନେରଖିବା ପାଇଁ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକର ନାମଗୁଡ଼ିକ ଗଢ଼ା ହୋଇଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ନାମଗୁଡ଼ିକରେ ରୂପାନ୍ତର ବିଷୟରେ ଦରକାରୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ରହିଛି । ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକର ନାମ ହେଲା –

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ – ବାର୍ବାରା, ସେଲାରେ , ଡାରିଇ, ଫେରିଓ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ – ସାମେସ୍ଟ୍ରେସ, ସେସାରେ, ବାରୋକୋ, ଫେସ୍ଟିନୋ ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ – ଡାରାପ୍ଟି, ଡାଟିସି, ଡିସାମିସ୍, ଫେଲାପ୍ଟୋନ, ଫେରିସୋନ୍, ବୋକାର୍ଡୋ ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ – ବ୍ରାମା ିପ, ସାମେନେସ, ଡିମାରିସ, ଫେସାପୋ, ଫ୍ରେସିସୋନ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ସଂପୃକ୍ତ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ପ୍ରତିନିଧି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦରେ ତିନୋଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରା ଅଥବା ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ମାତ୍ରା ଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ 'ବାର୍ବାରା'ରେ ତିନୋଟି 'ଆ' ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ମାତ୍ରା ଅଛି । କିନ୍ତୁ 'ଡାରିଇ' ରେ ଗୋଟିଏ 'ଆ' ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରା, ଗୋଟିଏ 'ଇ' ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରା ଏବଂ ଗୋଟିଏ 'ଇ' ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାତ୍ରା ସଂପୃକ୍ତ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରତିନିଧି । ଅର୍ଥାତ୍ ' ା' ମାତ୍ରା 'ଆ'ର, ' ି ' ମାତ୍ରା 'ଇ' ର, 'େ' ମାତ୍ରା 'ଏ'ର ଏବଂ ' େ ା' 'ଓ' ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣର ଗୋଟିଏ ନାମକୁ ଦେଖି କେତୋଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସେଥିରେ ଅଛି ଜାଣିହେବ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ 'ଫେରିଓ' ରେ ତିନୋଟି ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ଅଛି – 'ଏ', 'ଇ' ଏବଂ 'ଓ' । 'ସାମେସଟ୍ରେସ' ରେ 'ଆ', 'ଏ' ଏବଂ 'ଏ' ଅଛି ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ ବାଟ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାମକୁ ସନ୍ଧି ନିୟମାନୁସାରେ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରା ଓ ଯୁକ୍ତାକ୍ଷରକୁ ଉଠାଇ ଦେଇ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଶବ୍ଦଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବ । ଯଥା –

(i) ଡା = ଡ + ଆ

ରା = ର + ଆ

ପ୍ଟି = ପ୍ଟ + ଇ = ପ + ଟ + ଇ

ଡାରାପ୍ଟି = ଡ ଆ ର ଆ ପ ଟ ଇ

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ : ଆ, ଏ, ଇ ।

(ii) ଫ୍ରେ = ଫ୍ର + ଏ = ଫ + ର + ଏ

ସି = ସ + ଇ

ସୋ = ସ + ଓ

ନ = ନ

ଫ୍ରେସିସୋନ = ଫରଏସଇସଓନ

ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ : ଏ, ଇ, ଓ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାମରେ ଥିବା ପ୍ରଥମ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପକ୍ଷାବୟବ ଏବଂ ତୃତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବୁଝାଏ । କୌଣସି ନାମରେ ତିନିରୁ ଅଧିକା ବା କମ୍ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ । ଏହା ତର୍କବଚନର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ତଥା ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ସକାଶେ ସୁବିଧାଜନକ । ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ରୂପାନ୍ତର କଲାବେଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ମାନିବାକୁ ହେବ ।

ପୂର୍ବରୁ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି ଯେ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଯଥା ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ଓ ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ । ପ୍ରଥମେ ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ନିୟମ :

୧) ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟ ରୂପ ନାମରେ ପ୍ରଥମ ବ୍ୟଞ୍ଜନବର୍ଣ୍ଣ ଯାହା ସେହି ବର୍ଣ୍ଣରେ ଆରମ୍ଭ ହେଉଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର)କୁ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପଟି ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ ।
(ଉଦାହରଣ : ଫେସାପୋ ରୂପାନ୍ତରିତ ଫେରିଓକୁ ହେବ, କାରଣ ଦୁଇଟିଯାକ 'ଫ' ରେ ଆରମ୍ଭ)

୨) ପ୍ରତ୍ୟେକ ନ୍ୟାୟରୂପ ନାମରେ ଥିବା ପ୍ରଥମ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ତୃତୀୟ ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବୁଝାଏ ।
(ଉଦାହରଣ : 'ସାମେନେସ' ରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ = ଆ, ପକ୍ଷାବୟବ = ଏ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ = ଏ)

୩) ନାମର 'ସ' ଅକ୍ଷରର (ଯଦି ଥାଏ) ଅର୍ଥ ଅକ୍ଷର ପୂର୍ବବ ୍ୀ ତର୍କବଚନର ସରଳ ସମବ ୍ନ ହୁଏ ।

୪) ନାମର 'ପ' ଅକ୍ଷରର (ଯଦି ଥାଏ) ଅର୍ଥ ଅକ୍ଷର ପୂର୍ବବ ୍ୀ ତର୍କବଚନର ସୀମିତ ସମବ ୍ନ ହୁଏ ।

୫) ନାମର 'ମ' ଅକ୍ଷରର (ଯଦି ଥାଏ) ଅର୍ଥ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ସାଧ୍ୟାବୟବ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ସାଧ୍ୟାବୟବ ହୁଏ ।

୬) ନାମର 'କ' ଅକ୍ଷରର (ଯଦି ଥାଏ) ଅର୍ଥ ଅକ୍ଷର ପୂର୍ବବ ୍ୀ ତର୍କବଚନର ବ୍ୟାବ ୍ନ ହୁଏ ।

୭) ବାରୋକୋ ଏବଂ ବୋକାର୍ଡୋର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତର ହୁଏ ନାହିଁ । ନୂଆ ନାମରେ ବାରୋକୋ (ଫାକ୍ସୋକୋ) ଏବଂ ବୋକାର୍ଡୋ (ଡୋକସାମୋସକ)ର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତର ହୁଏ ।

୮) ତର୍କବଚନ ପରେ ଉପରୋକ୍ତ ଅକ୍ଷର ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଥିଲେ, ତର୍କବଚନ ଉପରେ ପ୍ରଥମେ, ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷର ଲାଗୁ ହୁଏ, ତା'ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଅକ୍ଷର ଲାଗୁ ହୁଏ ।

(ଉଦାହରଣ : ଡୋକସାମୋସକରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ଓ) ପରେ 'କସ' ଅଛି । ଏଣୁ ସାଧ୍ୟାବୟବର ବ୍ୟାବ ୍ନ ହେଲାପରେ ବ୍ୟାବ ୍ତର ସରଳ ସମବ ୍ନ ହୁଏ)

୯) ନାମର ଉପରୋକ୍ତ ଅକ୍ଷର (ଆ, ଏ, ଇ, ଓ, ସ, ପ, ମ, କ) ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟକୌଣସି ଅକ୍ଷରର କିଛି ଅର୍ଥ ନାହିଁ ।

୧୦) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପରେ ଥିବା ଅକ୍ଷରର ପ୍ରୟୋଗ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରେ ନ ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରେ ହୁଏ । ଏହିସବୁ ନିୟମାନୁସାରେ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ସମ୍ଭବ । ନଚେତ ନୁହେଁ ।

(କ) ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ : କୌଣସି ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପରୁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ଦେଖିନେବା ଉଚିତ ଯେ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପଟି କେଉଁ ସଂସ୍ଥାନର । ସଂସ୍ଥାନ ଜାଣି ନଥିଲେ ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ଗଠନ କରି ହେବନାହିଁ । ଏଠାରେ ଆମେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣର କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ :

ସେସାରେ :

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର । ଏଣୁ ହେତୁପଦ, ହେତୁବଚନ ଦୁଇଟିର ବିଧେୟ ହେବ । ଏହାର ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏ-ତର୍କବଚନ ହେବ (ଯେହେତୁ େ = ଏ) । ପକ୍ଷାବୟବ ଆ-ତର୍କବଚନ (ଯେହେତୁ । = ଆ) । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏ-ତର୍କବଚନ (ଯେହେତୁ େ = ଏ) । ବ ର୍ମାନ ଯୁକ୍ତିଟି ରଚନା କରିହେବ ।

<u>ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ</u> → **<u>ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ</u>**

୧) ସେସାରେ (ସଏସଆରଏ) → **ସେଲାରେ**

ଏ - କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ —(ସ ଦ୍ୱାରା)→ ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ

ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ । —(ଅପରିବ ର୍ତ)→ ଆ - ସମସ୍ତ ଅ ମ ।

ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ । → ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସେଲାରେ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବ । ସାଧ୍ୟାବୟବ ପରେ ସ ଥିବାରୁ ଏହା ସରଳ ସମବ ର୍ନ ହେବ । ପକ୍ଷାବୟବ ପରେ କୌଣସି ସଂଗତ ଅକ୍ଷର ନାହିଁ । ଏଣୁ ସେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଏହା ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ ହେବ । ବ ର୍ମାନ ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟରୁ ଏ-ତର୍କବଚନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହେବ । ଏହି ନୂତନ ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସେଲାରେ ନ୍ୟାୟରୂପ । ସେସାରେ ର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତର ହେଲା ସେଲାରେ ।

ଏଠାରେ ଆମେ କ'ଣ ପ୍ରମାଣ କଲେ ? ଆମେ ପ୍ରମାଣ କଲେ ଯେ ସେସାରେର ହେତୁବଚନ ଉପରେ ତର୍କସମ୍ମତ ଉପାୟ (ଯଥା - ସମବ ର୍ନ, ବ୍ୟାବ ର୍ନ) ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏକ ବୈଧ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ସେଲାରେ ସୃଷ୍ଟିହେଲା ଯାହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସେସାରେ ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହିତ ସମାନ । ଗୋଟିଏ ଅବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ତର୍କସମ୍ମତ ଉପାୟରେ ଗୋଟିଏ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ସୃଷ୍ଟିକରିବ ନାହିଁ । ସେସାରେ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାରୁ ଏହା ଅବୈଧ ନୁହେଁ । ଏହା ବୈଧ ଅଟେ ।

ଏହି ପ୍ରକାରର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ ଅନ୍ୟ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ରୂପାନ୍ତର କରି ଦିଆଯାଇପାରେ । ନିମ୍ନରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରୂପାନ୍ତର କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ ଦିଆଯାଇନାହିଁ । ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ସକାଶେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ଛାଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି ।

୨) ସାମେସଟ୍ରେସ

ସାମେସଟ୍ରେସ (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ) → **ସେଲାରେ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)**

ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ । —(ମ ଦ୍ୱାରା)→ ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ ।

ଏ - କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ । —(ମ, ସ ଦ୍ୱାରା)→ ଏ - କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।

ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ । ଏ - ∴ କୌଣସି ପ ଅ ନୁହେଁ ।

↓ ସ ଦ୍ୱାରା

ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୩) ଫେସ୍ଟିନୋ

ଫେସ୍ଟିନୋ (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		**ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)**
ଏ - କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।	→ ସ ଦ୍ୱାରା	ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ ।
ଇ - କେତେକ ଅ ମ	→ ଅପରିବର୍ତ	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।		ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

(ଖ) ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ :

୧) ଡାରାପଟି

ଡାରାପଟି (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		**ଡାରିଇ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)**
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ	→ ଅପରିବର୍ତ	ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	→ ପ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ		ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ

୨) ଡିସାମିସ

ଡିସାମିସ (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		**ଡାରିଇ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)**
ଇ - କେତେକ ମ ପ	ମ, ସ ଦ୍ୱାରା	ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	ମ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ପ ମ
ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ		ଇ - ∴ କେତେକ ପ ଅ
	ସ ଦ୍ୱାରା ↓	ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ

୩) ଡାଟିସି

ଡାଟିସି (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		ଡାରିଇ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ	→ ଅପରିବର୍ତ	ଆ - ସମସ୍ତ ମ ପ
ଇ - କେତେକ ମ ଅ	→ ସ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ		ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ

୪) ଫେଲାପଟୋନ

ଫେଲାପଟୋନ (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ	→ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ	ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	→ ପ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ

୫) ଫେରିସୋନ

ଫେରିସୋନ (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ	→ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ	ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ
ଇ - କେତେକ ମ ଅ	→ ସ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ

(ଗ) ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ :

୧) ବ୍ରାମାନ୍ଟିପ୍

ବ୍ରାମାନ୍ଟିପ୍ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)		ବାର୍ବାରା (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ	ମ ଦ୍ୱାରା (↘)	ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	ମ ଦ୍ୱାରା (↗)	ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ
ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ		ଆ - ∴ ସମସ୍ତ ପ ଅ
	ସ ଦ୍ୱାରା ↓	ଇ - ∴ କେତେକ ଅ ପ

୨) ସାମେନେସ

ସାମେନେସ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)		ସେଲାରେ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ	ମ ଦ୍ୱାରା (↘)	ଏ - କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ
ଏ - କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ	ମ ଦ୍ୱାରା (↗)	ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ
ଏ - ∴କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ		ଏ - ∴କୌଣସି ପ ଅ ନୁହେଁ
	ସ ଦ୍ୱାରା ↓	ଏ - ∴କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ

୩) ଡିମାରିସ

ଡିମାରିସ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)		ଡାରିଇ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଇ - କେତେକ ପ ମ	ମ ଦ୍ୱାରା	ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	ମ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ପ ମ
ଇ - ∴କେତେକ ଅ ପ		ଇ - ∴କେତେକ ପ ଅ
	ସ ଦ୍ୱାରା	ଇ - ∴କେତେକ ଅ ପ

୪) ଫେସାପୋ

ଫେସାପୋ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)		ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଏ - କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ	ସ ଦ୍ୱାରା	ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ
ଆ - ସମସ୍ତ ମ ଅ	ପ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଓ - ∴କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ

୫) ଫ୍ରେସିସୋନ

ଫ୍ରେସିସୋନ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)		ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଏ - କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ	ସ ଦ୍ୱାରା	ଏ - କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ
ଇ - କେତେକ ମ ଅ	ସ ଦ୍ୱାରା	ଇ - କେତେକ ଅ ମ
ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		ଓ - ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ

(ଘ) ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନାମରେ ବାରୋକୋ ଏବଂ ବୋକାର୍ଡୋର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ :

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବାରୋକୋ ଏବଂ ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୋକାର୍ଡୋର ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତର କରିହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନକୁ ଏକ ବୈଧ ଅନୁମାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବୋଲି ଧରାଯାଏ ତାହେଲେ ହୋଇପାରିବ । ଆରିଷ୍ଟଟଲ ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନଥିବାରୁ ସେପରି ମତ ଦେଲେ । ବ୍ୟାବର୍ତ୍ତନରେ ଅସୀମ ପଦ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ଯଥା (ଅ-ସ, ଅ-ପ, ଅ-ହ) ଯାହାକୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲ ନାପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । 'ବାଘ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଅଛି । ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଏବଂ ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଅ-ବାଘ କହିଲେ ଛେଳି, ମେଣ୍ଢା ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କମ୍ପ୍ୟୁଟର ... ଆହୁରି କେତେ କଣ । ଏହାର ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ଅସୀମ, ଲକ୍ଷଣାର୍ଥ ଦେଇହେବ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାବ ର୍ନକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିବାରୁ ବାରୋକୋ ଓ ବୋକାର୍ଡୋକୁ ଭିନ୍ନ ନାମରେ ପ୍ରକାଶକରି ରୂପାନ୍ତର କରିହେବ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଯଥାକ୍ରମେ ଫାକ୍‌ସୋକୋ ଏବଂ ଡୋକସାମୋସକ ।

୧. ବାରୋକୋ (ଫାକ୍‌ସୋକୋ)

ଫାକସୋକୋ (ବାରୋକୋ) (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)		ଫେରିଓ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)	
ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ	→ କ ଦ୍ୱାରା	ଏ – କୌଣସି ପ ଅ-ମ ନୁହେଁ	→ ସ ଦ୍ୱାରା
		ଏ – କୌଣସି ଅ-ମ ପ ନୁହେଁ	
ଓ – କେତେକ ଅ ମ ନୁହେଁ	→ କ ଦ୍ୱାରା	ଇ – କେତେକ ଅ ଅ-ମ	
ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ	

୨. ବୋକାର୍ଡୋ (ଡୋକସାମୋସକ)

ଡୋକସାମୋସକ (ବୋକାର୍ଡୋ) (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ) (ଡଓକସଆମଓସକ)		ଡାରିଇ (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ)
ଓ – କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ	ମ ଦ୍ୱାରା (↘)	ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ
ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ	ମ ଦ୍ୱାରା (↗)	ଓ – କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ
ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ		
	→ କ ଦ୍ୱାରା	(ଇ – କେତେକ ମ ଅ-ପ)(ଓ ର ବ୍ୟାବ ର୍ନ)
	→ ସ ଦ୍ୱାରା	ଇ – କେତେକ ଅ-ପ ମ(ବ୍ୟାବ ର୍ନର ସମବ ର୍ନ)
	ସ ଦ୍ୱାରା	∴ ଇ – କେତେକ ଅ-ପ ଅ
	କ ଦ୍ୱାରା	∴ ଇ – କେତେକ ଅ ଅ-ପ (ନୂଆ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମବ ର୍ନ)
		∴ ଓ – କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ (ସମବ ର୍ନର ବ୍ୟାବ ର୍ନ)

ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ :

ଆରିଷ୍ଟଟଲ ବାରୋକୋ ଓ ବୋକାର୍ଡୋକୁ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନକୁ ରୂପାନ୍ତର କରିଥିଲେ । ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କିନ୍ତୁ ସବୁ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଏବଂ ଅଯୁକ୍ତତା ପ୍ରତିପାଦନ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କୁହାଯାଏ ।

ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ଅଟେ । ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ନପାରେ । ଅଯୁକ୍ତତା ପ୍ରତିପାଦନ ପଦ୍ଧତି (ଯାହାକି ତର୍କ ସମ୍ମତ) ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଏ ଯେ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଏହା ନିମ୍ନଲିଖିତ ମତେ କରାଯାଏ ।

କୌଣସି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ହେତୁବଚନର ସତ୍ୟତା ଏବଂ ତାହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନେଇ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ନ୍ୟାୟରୂପ ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ବିରୋଧାଭାସ (ଅର୍ଥାତ ଦୁଇଟି ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ) ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ତର୍କସମ୍ମତ ପଦ୍ଧତି (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ)ରୁ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ଅର୍ଥ ସବୁ ହେତୁବଚନ କିମ୍ୱା ଅନ୍ତତ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଏଠାରେ କେବଳ ମିଥ୍ୟା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହିଁ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଏଣୁ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ହେତୁବଚନ ଅସତ୍ୟ କାହିଁକି ହୁଏ ? ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯଦି ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ପଦ୍ଧତିଟି (ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ) ଅବୈଧ ହୋଇଯାଏ ଯାହାକି ପ୍ରକୃତରେ ବୈଧ । ବ ର୍ମାନ ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅଯୁକ୍ତତା ପ୍ରତିପାଦନ ପଦ୍ଧତିର ସାରାଂଶକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରିହେବ ।

ଅଯୁକ୍ତତା ପ୍ରତିପାଦନ ନିୟମ :

ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ଓ ଏକ ବିରୁଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ପଦ୍ଧତି ଅନୁସାରେ ଏକ ବିରୋଧାଭାସ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ତେବେ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି କେବଳ ସେହି ହେତୁବଚନରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ।

ଯେକୌଣସି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ଏହି ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗକରି ବୈଧ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ :

ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ ବା ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ସନ୍ଦେହ କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଅଥଚ ସେଥିରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅସିଦ୍ଧ ବୋଲି ମନେକରାଯାଏ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସଂଶୟ କରାଯାଏ, ତେବେ ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କ ବାକ୍ୟକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ନେବାକୁ ହୁଏ । କାରଣ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ଏକ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ପ୍ରଦ   ଯୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ହେତୁ ବାକ୍ୟକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ହେତୁବାକ୍ୟ ଭାବେ ନେଇ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗଠନ କରାଯାଏ । ଯଦି ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ସାମାନ୍ୟ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ତାହାକୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସ୍ଥାନରେ ରଖି ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବକୁ ନେଇ ଯୁକ୍ତିଟି ଗଠନ କରାଯାଏ । ଯଦି ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନଟି ବିଶେଷ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ତାହାକୁ ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପର ପକ୍ଷାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବକୁ

ନେଇ ଯୁକ୍ତିଟି ଗଠନ କରାଯାଏ । ତେବେ ଏହି ନିୟମର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବାରୋକୋ ଓ ଫେଷ୍ଟିନୋ ପାଖରେ ହୋଇଥାଏ । ବାରୋକୋ ବା ଫେଷ୍ଟିନୋର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବାକ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥିଲେ ବି ତାହା ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପର ସାଧ୍ୟାବୟବ ବା ପ୍ରଧାନ ତର୍କବଚନ ଭାବେ ନିଆ ନଯାଇ ପକ୍ଷାବୟବ ସ୍ଥାନରେ ନିଆଯାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଖରେ ଏହି ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ଗଠିତ ଏହି ନ୍ୟାୟରୂପର ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ଯେଉଁ ହେତୁବଚନକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଇଛି ତାହାର ବିରୁଦ୍ଧ ବା ବିପରୀତ ହୋଇଥାଏ । ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ହେତୁବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ, କାରଣ ଏହାକୁ ଆମେ ପ୍ରଥମରୁ ହେତୁବଚନ ଭାବେ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛେ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ଏହା ତ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ, ତେବେ ଏହା କାହିଁକି ମିଥ୍ୟା ? ଏହା ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ ଏହାର ଗୋଟିଏ କିମ୍ବା ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁ ବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ହେତୁ ବଚନକୁ ମୂଳ ଯୁକ୍ତିରୁ ନିଆଯାଇଛି, ତେଣୁ ତାହା ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ । ପରିଣାମତଃ ଅନ୍ୟ ହେତୁ ବଚନଟି ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ସେହି ହେତୁ ବଚନଟି ହେଉଛି ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ଯାହାକୁ ଆମେ ଏକ ହେତୁ ବଚନ ଭାବେ ନେଇ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିଟି ଗଠନ କରିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ଏହା ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସତ୍ୟ, ଅର୍ଥାତ୍ ସଦୋଷ ସଂସ୍ଥାନର ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ଆମେ ସଂଶୟ କରୁଥିଲେ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ ଓ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଭାବେ ବୈଧ ।

ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏହି ଧାରାରେ ଯାଇ ଦ୍ୱତୀୟ, ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ମାନଙ୍କର ସିଦ୍ଧତାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ ।

ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣର କେତେକ ପ୍ରୟୋଗ

୧. ବାରୋକୋ (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଓ – କେତେକ ଅ ମ ନୁହେଁ ।

ଓ – ∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଆମେ ଏଠାରେ ହେତୁ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରୁଛେ । ଯଦି ବାରୋକୋ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ, ତେବେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ "କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ (ଓ)" ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ନ ହେଲେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ "ସମସ୍ତ ଅ ପ ଅଟେ (ଆ)" ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହେବ । ଏହି ତର୍କବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ମୂଳ ସାଧ୍ୟାବୟବକୁ ପ୍ରଧାନ ହେତୁ ବଚନ ଭାବେ ନେଇ ଏକ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗଠନ କରାଯାଉ ।

ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ । (ଆ)

ସମସ୍ତ ଅ ପ ଅଟେ । (ଆ)

∴ ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ । (ଆ)

ଏହି ନ୍ୟାୟରୂପଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଓ ଏହାକୁ ବାର୍ବାରା କୁହାଯାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିର ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'ସମସ୍ତ ଅ ମ ଅଟେ' (ଆ) ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟ ବାରୋକୋର ପକ୍ଷାବୟବର 'କେତେକ ଅ ମ ନୁହେଁ' (ଓ)ର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ଯେହେତୁ ବାରୋକୋର ହେତୁ ବାକ୍ୟକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି, ତେଣୁ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅସଂଗତ ବା ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଏହା ମିଥ୍ୟା ହେବାର ଦୁଇଟି କାରଣ ରହିପାରେ, ଯଥା ଏହାର ନ୍ୟାୟରୂପ ଅବୈଧ କିମ୍ବା ହେତୁବଚନ ଅସତ୍ୟ । ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବୈଧ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏହା ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବାର୍ବାରା ଯାହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି । ସୁତରାଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ କୌଣସି ହେତୁ ବଚନ ବା ଉଭୟ ହେତୁ ବଚନ ଅସତ୍ୟ । ତେବେ ଏହାର ସାଧ୍ୟାବୟବ ବାରୋକୋର ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ, ଯାହାକୁ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏଣୁ ଏହାର ପକ୍ଷାବୟବ ହିଁ ମିଥ୍ୟା, ଯଦ୍ୱାରା ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅସତ୍ୟ ହେଉଛି । ଏହି ପକ୍ଷାବୟବ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ । ତେଣୁ ଏହା ଯଦି ମିଥ୍ୟା ତେବେ ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ, ଅର୍ଥାତ୍ ବାରୋକୋର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ' ସତ୍ୟ । ବସ୍ତୁତଃ ବରୋକୋର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ଓ ଏହା ଦ୍ୱିତିୟ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପ ।

(୨) - ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସ (ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)

ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଏ - କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ ।

ଏ - ∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସର ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ସତ୍ୟବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ଆମେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସନ୍ଦେହ କରୁଛେ । ଯଦି ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସ ଏକ ବୈଧନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ, ତେବେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ' (ଏ) ସତ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ଏହା ସତ୍ୟ ନହେଲେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କ ବଚନ 'କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ' (ଇ) ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ସାମେଷ୍ଟେସର ସାଧ୍ୟାବୟବ ସହିତ ଯୋଗ କରି ଏକ ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗଠନ କରାଗଲେ ତାହା ହେବ -

ଆ - ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଇ - କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

∴ ଇ - କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଡାରିଇ ନ୍ୟାୟରୂପ ସହିତ ସମାନ ଓ ଏଥିରେ ପ ହେଉଛି ହେତୁପଦ । ଏହି ଯୁକ୍ତିର ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସର ପକ୍ଷାବୟବ 'କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ' (ଏ)ର ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସର

ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ହେତୁବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ସତ୍ୟତାକୁ ଆମେ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛେ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ତେବେ ଯୁକ୍ତିର ଅବୈଧତା ଯୋଗୁ ଏହା ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ, କାରଣ ଯୁକ୍ତିଟି ଡାରିଇ ନ୍ୟାୟରୂପରେ ରହିଛି ଯାହା ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧରୂପ । ତେଣୁ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର କୌଣସି ହେତୁ ବଚନ ବା ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ତେବେ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବ ମୂଳ ଯୁକ୍ତି ସାମେକ୍ସେସର ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ଫଳତଃ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ଏହା ସାମେକ୍ସେସର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ । ଏହା ଯେହେତୁ ମିଥ୍ୟା, ତେଣୁ ସାମେକ୍ସେସର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ' (ଏ) ସତ୍ୟ ହେବା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ ସାମେକ୍ସେସ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ।

୩. ଡାରାପ୍‌ଟି (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଇ – କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ ।

ଡାରାପ୍‌ଟିର ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଏହାର ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସନ୍ଦେହ କରାଯାଉଛି । ଯଦି ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ (ଇ) ସତ୍ୟ ନୁହେଁ, ତେବେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ (ଏ) ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ସାଧାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ଓ ଡାରାପ୍‌ଟିର ପକ୍ଷାବୟବକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ହେତୁ ବଚନ ଭାବେ ନେଇ ଏକ ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗଠନ କଲେ ତାହା ହେବ –

ଏ – କୌଣସି ଅ ମ ନୁହେଁ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନର ସେଲାରେ ନ୍ୟାୟରୂପ, ଯାହାର ଅ ହେଉଛି ହେତୁପଦ । ଏହି ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ' (ଏ) ମୂଳ ଯୁକ୍ତ ଡାରାପ୍‌ଟିର ସାଧାବୟବର ବିପରୀତ । ଫଳତଃ ଡାରାପ୍‌ଟିର ସାଧ୍ୟାବୟବ ହେତୁବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ । ତେଣୁ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ଯୋଗୁ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ, କାରଣ ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଯାହା ସିଲାରେ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର କୌଣସି ହେତୁବଚନ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା । ତେବେ ପକ୍ଷାବୟବ ମୂଳଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ ହେତୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ । ଫଳରେ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା ଓ ଏହା ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ । ଯେହେତୁ ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ଅସତ୍ୟ, ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ଏଣୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ ଡାରାପ୍‌ଟି ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ।

୪. ବୋକାର୍ଡୋ (ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ)

ଓ – କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଓ – କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଉ । ଯଦି ବୋକାର୍ଡୋ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ ତେବେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ' (ଓ) ସତ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ 'ସମସ୍ତ ଅ ପ ଅଟେ' (ଆ) ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହାକୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ବୋକାର୍ଡୋର ପକ୍ଷାବୟବ ସହ ଯୋଗକରି ଏକ ନ୍ୟାୟରୂପ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ଗଠନ କରାଯାଉ । ନୂତନ ଯୁକ୍ତିଟି ହେବ –

ଆ – ସମସ୍ତ ଅ ପ ଅଟେ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଆ – ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବାର୍ବାରା ନ୍ୟାୟରୂପ । ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'ସମସ୍ତ ମ ପ ଅଟେ' (ଆ) ମୂଳ ଯୁକ୍ତି ବୋକାର୍ଡୋର ସାଧ୍ୟାବୟବର ବିରୁଦ୍ଧ । ସୁତରାଂ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ବୋକାର୍ଡୋର ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ହେତୁବଚନ ଯୋଗୁଁ ସତ୍ୟବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ । ଫଳରେ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା । ଏହା ଯୁକ୍ତିର ଅବୈଧତା ଯୋଗୁ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ, କାରଣ ଏହା ବାର୍ବାରାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯାହା ପ୍ରଥମ ନ୍ୟାୟ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ । ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରନ୍ତି । ପକ୍ଷାବୟବ ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ ହେତୁ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ସତ୍ୟ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସାଧ୍ୟାବୟବ ନିଶ୍ଚିତ ମିଥ୍ୟା ଓ ଏହା ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ । ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହେବା ଯୋଗୁଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ଫଳରେ ବୋକାର୍ଡୋ ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ ।

୫. ବ୍ରାମା ିପ୍ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଇ – କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

ବ୍ରାମା ିପ୍ ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଉଛି । ସନ୍ଦେହ ହେଉଛି ବ୍ରାମା ିପ୍ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ କି ନୁହେଁ । ଯଦି ଏହା ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ, ତେବେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସତ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ । ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ 'କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ' (ଏ) ଏକ ସତ୍ୟ ବଚନ ହେବ । ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବାକ୍ୟ 'କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ' (ଏ)କୁ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ବ୍ରାମା ିପ୍ର ପକ୍ଷାବୟବ ସହ ସଂଯୋଗ କରି ଏକ ନୂଆ ନାୟରୂପ ଗଠନ କରାଯାଉ । ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପଟି ହେବ –

ଏ – କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ ।

∴ ଏ – କୌଣସି ମ ପ ନୁହେଁ ।

∴ ଏ – କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।

ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସେଲାରେ , ଯାହାର ହେତୁପଦ ଅ ଅଟେ । ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସମବ ର୍ନ ମଧ୍ୟ ଏ ତର୍କବାକ୍ୟ । ଏହାକୁ ସମବ ର୍ନ କରିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ବ୍ରମା ିପର ସାଧ୍ୟାବୟବର ବିପରୀତ ହେତୁବଚନଟି ଲାଭ କରିବା । ସେଲାରେ ର ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ରାମା ିପର ସାଧ୍ୟାବୟବର ବିପରୀତ, ଫଳରେ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ତେବେ ବ୍ରାମା ିପର ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ହେତୁବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା । ଯୁକ୍ତିର ଅବୈଧତା ଏହାର ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ ନୁହେଁ, କାରଣ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ନୁହେଁ, ବୈଧ । ଏହା ଯେହେତୁ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସେଲାରେ , ଏହା ବୈଧ । ତେଣୁ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ ହେଉଛି କୌଣସି ହେତୁବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ବା ଉଭୟ ହେତୁବାକ୍ୟ ମିଥ୍ୟା । ତେବେ ଏହାର ପକ୍ଷାବୟବ 'ସମସ୍ତ ମ ଅ ଅଟେ' (ଆ) ମୂଳ ଯୁକ୍ତି ବ୍ରାମା ିପରୁ ନିଆଯାଇଛି, ତେଣୁ ଏହା ସତ୍ୟ । ସୁତରାଂ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବ ନିଶ୍ଚୟ ମିଥ୍ୟା, ଯାହାକି ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ । ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହେବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ 'କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ' ନିଶ୍ଚୟ ସତ୍ୟ । ଏଣୁ ବ୍ରାମା ିପ ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ।

୬. ସାମେନେସ (ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ)

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଏ – କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।

∴ ଏ – କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଦ୍ୱୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସଂଶୟ କରାଯାଉଛି । ଯଦି ସାମେନେସ ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ନୁହେଁ ତେବେ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବ । ଫଳରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ 'କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ' (ଇ) ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବ ଭାବେ ନେଇ ମୂଳ ଯୁକ୍ତି ସାମେନେସର ସାଧ୍ୟାବୟବ ସହ ଯୋଗ କରି ଏକ ନ୍ୟାୟରୂପ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ଗଠନ କରାଯାଉ ।

ଆ – ସମସ୍ତ ପ ମ ଅଟେ ।

ଇ – କେତେକ ଅ ପ ଅଟେ ।

∴ ଇ – କେତେକ ଅ ମ ଅଟେ ।

∴ ଇ – କେତେକ ମ ଅ ଅଟେ (ସମବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ)

ଏହି ନୂତନ ନ୍ୟାୟରୂପଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଡାରିଇ ଯାହାର ହେତୁପଦ ପ ଅଟେ । ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇ ର ସମବର୍ତ୍ତନ ରୂପ ଇ ଅଟେ । ଏହାକୁ ସମବର୍ତ୍ତନ କରିବାର କାରଣ ହେଉଛି ସାମେନେସର ପକ୍ଷାବୟବର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନଟି ଲାଭ କରିବା । ଏହି ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ସାମେନେସର ପକ୍ଷାବୟବର ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ସାମନେସର ପକ୍ଷାବୟବ ଯେହେତୁ ଏକ ହେତୁବଚନ, ତେଣୁ ଏହାର ସତ୍ୟତା ସ୍ୱୀକୃତ । ତେଣୁ ନୂତନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ମିଥ୍ୟା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ ଯୁକ୍ତିର ଅବୈଧତା ଯୋଗୁ ନୁହେଁ । କାରଣ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ, ଯେହେତୁ ଏହା ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଯଥା ଡାରିଇ । ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହେବାର କାରଣ କୌଣସି ହେତୁବଚନ ମିଥ୍ୟା । ତେବେ ଡାରିଇର ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମେନେସର ତର୍କବଚନକୁ ସତ୍ୟବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଫଳରେ ନୂତନ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମିଥ୍ୟା, ଯାହାକି ମୂଳ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ । ମୂଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ତେଣୁ ସାମେନେସ ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନର ଏକ ବୈଧ ନାୟରୂପ ଭାବେ ପ୍ରମାଣିତ ।

ସାରାଂଶ

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଏକ ପ୍ରକାର ଅବରୋହ ଅନୁମାନ । ଗୋଟିଏ ନିରୂପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତିନୋଟି ପଦ ଥାଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ପକ୍ଷପଦ ବା ଅପ୍ରଧାନ ଏବଂ ବିଧେୟକୁ ସାଧ୍ୟପଦ ବା ପ୍ରଧାନ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଉଭୟ ହେତୁବଚନରେ ହେତୁପଦ ଥାଏ କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ନଥାଏ । ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ ପଦ କୁହାଯାଏ । ଏକ ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଥମେ ସାଧ୍ୟାବୟବ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପକ୍ଷାବୟବ ଓ ଶେଷରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥାଏ ।

ଉଭୟ ହେତୁବଚନର ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରେ । ସମୁଦାୟ ୬୪ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ହୋଇପାରେ । ସେଥିରୁ ୧୯ଟି ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ।

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ହେତୁପଦର ଅବସ୍ଥିତିରୁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ପକ୍ଷାବୟବର ବିଧେୟ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ଉଭୟ ହେତୁବଚନର ବିଧେୟ ହୋଇଥାଏ । ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ଉଭୟ ହେତୁବଚନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନରେ ହେତୁପଦ ସାଧ୍ୟାବୟବର ବିଧେୟ ଓ ପକ୍ଷାବୟବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ସଂସ୍ଥାନ ଓ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ମିଶାଇ ଯେଉଁ ଢ଼ା । ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାହାକୁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କରୂପ କୁହାଯାଏ । ଦଶୋଟି ସାଧାରଣ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ତର୍କରୂପର ବୈଧତା ନିଶ୍ଚୟ କରାଯାଏ । କେତୋଟି ନିୟମ ମୌଳିକ ନିୟମ ୩ ରୁ ୭ ଓ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିଃସୃତ । ଅର୍ଥାତ୍ ମୌଳିକ ନିୟମ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ନିୟମରୁ ଆସେ ନାହିଁ । ନିଃସୃତ ନିୟମ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ନିୟମରୁ ଆସେ ।

ସାଧାରଣ ନିୟମ

ସା.ନି. - ୧ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତିନୋଟି ପଦ ରହିବ । ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଯୁକ୍ତିସାରା ଗୋଟିଏ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବ । ଅନ୍ୟଥା ଚତୁଷ୍ପଦୀ ଦୋଷ ହେବ ।

ସା.ନି. - ୨ : ପ୍ରତ୍ୟେକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ତିନୋଟି ତର୍କବଚନ ରହିବ ।

ସା.ନି. - ୩ : ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନରେ ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନ୍ୟଥା ଯୁକ୍ତି ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁ ଦୋଷ ଲାଗିବ ।

ସା.ନି. - ୪ : ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବା ପଦ ସଂପୃକ୍ତ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବ । ଅନ୍ୟଥା ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା କିମ୍ବା ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ଲାଗିବ ।

ସା.ନି. - ୫ : ଦୁଇଟି ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ କଲେ ଦୁଇ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ଅନୁମାନ ଦୋଷ ହୁଏ । ଏହି ଦୋଷକୁ ବହିଷ୍କାରକ ଦୋଷ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ସା.ନି. - ୬ : ହେତୁବଚନଟିଏ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହୁଏ । ଏହାର ବିପରୀତ ବିଧାନ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେଲେ ହେତୁବଚନଟିଏ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ହେବ (ସଂପରିବର୍ତ୍ତିତ ନିୟମ) ।

ସା.ନି. - ୭ : ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ସଦର୍ଥକ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

ସା.ନି. - ୮ : ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ସା.ନି. - ୯ : ହେତୁବଚନଟିଏ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

ସା.ନି. - ୧୦: ବିଶେଷ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ପକ୍ଷାବୟବରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ଏହି ସାଧାରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସମ୍ଭାବିତ ୬୪ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ମଧ୍ୟରୁ ୮ଟି ସମ୍ଭାବିତ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ଚୟନ କରାହେଲା ।

ସାଧାରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସମ୍ଭାବିତ ୮ଟି ନ୍ୟାୟରୂପରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂସ୍ଥାନର ଯଥାର୍ଥ ବା ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ଚୟନ କରାହେଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି -

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ : ବାର୍ବାରା, ସେଲାରେ , ଡାରିଇ, ଫେରିଓ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ : ସେସାରେ, ସାମେଷ୍ଟ୍ରେସ, ଫେଷ୍ଟିନୋ, ବାରୋକୋ ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ : ଡାରାପଟି, ଡିସାମିସ, ଡାଟିସି, ଫେଲାପଟୋନ, ବୋକାର୍ଡୋ, ଫେରିସୋନ ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ : ବ୍ରାମାନ୍‌ଟିପ, ସାମେନେସ, ଡିମାରିସ, ଫେସାପୋ, ଫ୍ରେସିସୋନ ।

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିୟମ (ସ୍ୱ.ନି.) - (୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

(୨) ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ (ସ୍ୱ.ନି.) – (୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

(୨) ହେତୁବଚନଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ।

(୩) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହୁଏ ।

ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନ (ସ୍ୱ.ନି.) – (୧) ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୁଏ ।

(୨) ହେତୁବଚନଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

(୩) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନ (ସ୍ୱ.ନି.) – (୧) ସାଧ୍ୟାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ପକ୍ଷାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

(୨) ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହୁଏ ।

(୩) ହେତୁବଚନଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହୁଏ ।

ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମୌଳିକ ସୂତ୍ର ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲେ । ଏହି ସର୍ବାସ୍ତିନାସ୍ତି ସୂତ୍ର କେବଳ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ସଂସ୍ଥାନଟି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ । ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସଦୋଷ । ସେହି ଅନୁସାରେ ସଂପୃକ୍ତ ସଂସ୍ଥାନର ନ୍ୟାୟରୂପ ଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କିମ୍ବା ସଦୋଷ । ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପଗୁଡ଼ିକ ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପରେ ପରିଣତ କରାଯାଏ । ଏହାକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କୁହାଯାଏ ।

ସାକ୍ଷାତ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣରେ, ଆବଶ୍ୟକାନୁସାରେ ସମବ ର୍ନ, ବ୍ୟାବ ର୍ନ ବ୍ୟବହାରକରି ବା ହେତୁବଚନ ମଧ୍ୟରେ ବଦଳକରି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପରେ ରୂପାନ୍ତର କରାଯାଏ । ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣରେ ଅଯୌକ୍ତିକତା ପ୍ରତିପାଦନ ପଦ୍ଧତି (ଅପ୍ରପ) ବ୍ୟବହାରକରି ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ କରାଗଲା । ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ (ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ) ସଦୋଷ ନ୍ୟାୟରୂପର ବୈଧତା ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

I ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉକ୍ତିରୁ କେଉଁଟି ସତ୍ୟ ଏବଂ କେଉଁଟି ମିଥ୍ୟା ?

୧) ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପକ୍ଷପଦ ଅଟେ ।

୨) ତର୍କବଚନର ଗୁଣ ଓ ପରିମାଣକୁ ଦେଖି ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ।

୩) କେବଳ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ-ତର୍କବଚନ ହୋଇପାରେ ।

୪) ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ଉଭୟ ହେତୁବଚନର ବିଧେୟ ହେଉଛି ହେତୁପଦ ।

୫) ଯଦି ସବୁପଦଯାକ ଉଭୟ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ, ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇନପାରେ ।

୬) ଗୋଟିଏ ବୈଧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି (ଯଥା- ବାର୍ବାରା) ରେ ଥିବା ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ସ୍ୱରବର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରା ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପକୁ ବୁଝାଏ ।

୭) ଗୋଟିଏ ବୈଧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ନଞର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲେ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସଦର୍ଥକ ହେତୁବଚନ ରହିବ ।

୮) ସଂସ୍ଥାନ ଗଠନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ହେତୁପଦର ଅବସ୍ଥିତିକୁ ଜାଣିବା ଯାହାଫଳରେ ସମାନ ନ୍ୟାୟରୂପ ଥିବା ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ହେବ ।

୯) ଗୋଟିଏ ବୈଧ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବକୁ ପ୍ରଥମେ ଏବଂ ସାଧ୍ୟାବୟବକୁ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ରଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇଥାଏ ।

୧୦) ହେତୁପଦ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୧୧) ଦୁଇଟି ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରିବ ।

୧୨) ଭେନ ରେଖାଚିତ୍ରରେ ଗ ଚିହ୍ନର ଅର୍ଥ କ୍ଷେତ୍ରଟି ରିକ୍ତ ।

II ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ ଉ ର ବାଛ ।

୧) ଚାରୋଟି ସଂସ୍ଥାନର ୬୪ଟି ନ୍ୟାୟରୂପ ମଧ୍ୟରୁ

କ) ୩୨ ବୈଧ ଖ) ୧୯ ବୈଧ

ଗ) ୨୬ ବୈଧ ଘ) ୧୬ ବୈଧ

୨) ''ସବୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମୀ ଶାକାହାରୀ ଏବଂ କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମୀ'' ର ବୈଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କେଉଁଟା ?

କ) ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଶାକାହାରୀ ।

ଖ) ସବୁ ଶାକାହାରୀ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମୀ ।

ଗ) କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ଶାକାହାରୀ ।

ଘ) ଉପରୋକ୍ତ କୌଣସିଟା ଠିକ ନୁହେଁ ।

୩) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ଠିକ ନୁହେଁ ?

କ) ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନ ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ସଂସ୍ଥାନ ଯେଉଁଠି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ-ତର୍କବଚନ ହୋଇପାରେ ।

ଖ) ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ କେବଳ ନଞର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇପାରେ ।

ଗ) ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ କେବଳ ବିଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇପାରେ ।

ଘ) ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍ଥାନରେ ସବୁପ୍ରକାର (ଆ,ଏ,ଇ କିମ୍ୱା ଓ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇପାରେ ।

୪) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ କେଉଁ ପଦଟି ହେତୁପଦ ?

କୌଣସି ଶିଶୁ ଭୋଟର ନୁହେଁ ।
କେତେକ ଛାତ୍ର ଭୋଟର ।
ଅତଏବ, କେତେକ ଛାତ୍ର ଶିଶୁ ନୁହଁନ୍ତି ।

କ) ଶିଶୁ ଖ) ଭୋଟର

ଗ) ଛାତ୍ର ଘ) କେତେକ ଛାତ୍ର

୫) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ କ'ଣ ?

କେତେକ ସାପ ବିଷଧର ନୁହେଁ ।

ସବୁ ସାପ ସରୀସୃପ ।

ଅତଏବ, କୌଣସି ସରୀସୃପ ବିଷଧର ନୁହେଁ ।

କ) ଓଆଓ ଖ) ଓଆଏ

ଗ) ଇଆଓ ଘ) ଇଆଏ

୬) ସବୁ ଚକ୍ଷୁ ଚିକିତ୍ସକ ଡାକ୍ତର ।

କେତେକ ଚକ୍ଷୁ ଚିକିତ୍ସକ ଧନୀ ଲୋକ ।

ଅତଏବ, କେତେକ ଧନୀଲୋକ ଡାକ୍ତର ।

ଉପରୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନ୍ୟାୟରୂପ ହେଲା

କ) ଡାରିଇ ଖ) ଡାଟିସି

ଗ) ଡିମାରିସ ଘ) ଡାରାପଟି

୭) ଭେନ୍ ରେଖାଚିତ୍ରର ଛାୟାଙ୍କିତ କ୍ଷେତ୍ରର ଅର୍ଥ

କ) କ୍ଷେତ୍ରଟି ଅରିକ୍ତ ।

ଖ) କ୍ଷେତ୍ରଟି ରିକ୍ତ ।

ଗ) କ୍ଷେତ୍ର ବିଷୟରେ କିଛି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଘ) ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

୮) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତର୍କଦୋଷ ଅଛି କି ?

ସବୁ ଗାଡ଼ିମାଲିକ ଟିକସଦାତା ।
ସବୁ ଟିକସଦାତା ଧନୀଲୋକ ।

ଅତଏବ, ସବୁ ଧନୀଲୋକ ଗାଡ଼ିମାଲିକ ।

କ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ହେତୁ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଖ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ସାଧ୍ୟ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଗ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ପକ୍ଷ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଘ) କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ ।

୯) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତର୍କଦୋଷ ଅଛି କି ?

କୌଣସି ଆସାମୀ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହଁନ୍ତି ।
କେତେକ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଓକିଲ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଅତଏବ, କେତେକ ଓକିଲ ଆସାମୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

କ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ହେତୁ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଖ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ସାଧ୍ୟ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଗ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ପକ୍ଷ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଘ) ବହିଷ୍କାରକ ଦୋଷ ଅଛି ।

୧୦) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ପକ୍ଷତା ଦୋଷ ଘଟେ, ଯେବେ

କ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଧେୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନଥାଏ ।

ଖ) ପକ୍ଷାବୟବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନଥାଏ ।

ଗ) ପକ୍ଷାବୟବରେ କୌଣସି ବ୍ୟାପ୍ତ ପଦ ନାହିଁ ।

ଘ) ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ହେତୁବଚନରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନଥାଏ ।

୧୧) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ କି ଦୋଷ ରହିଛି ?

ସବୁ ହୃଦ୍‌ବିତ୍‌ମାନେ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତି ।

କେତେକ ଚିକିତ୍ସାଳୟ କର୍ମଚାରୀ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଅତଏବ, କେତେକ ଚିକିତ୍ସାଳୟ କର୍ମଚାରୀ ହୃଦ୍‌ବିତ

କ) ଏଥିରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ସାଧ୍ୟ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଖ) ଏଥିରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ହେତୁ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଗ) ଏଥିରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ପକ୍ଷ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଘ) ଏଥିରେ କୌଣସି ଦୋଷ ନାହିଁ ।

୧୨) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତି ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ?

କ) ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ସଦର୍ଥକ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହେବ ।

ଖ) ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ବିଶେଷ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ ।

ଗ) ଯଦି ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ ।

ଘ) ଯଦି ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ, କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ ।

୧୩) ବାର୍ବାରା, ସେଲାରେ , ଡାରିଇ, ଫେରିଓ ପରି ନାମଗୁଡ଼ିକ

କ) ତର୍କଦୋଷର ନାମ ।

ଖ) ଛାତ୍ରମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରିୟ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନାମ ।

ଗ) ବୈଧ ନ୍ୟାୟରୂପର ନାମ ।

ଘ) ସମ୍ମାନିତ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ନାମ ।

୧୪) କେତେକ ଡାକ୍ତର ଶଲ୍ୟଚିକିତ୍ସକ ନୁହଁନ୍ତି ।

କେତେକ ହୋମିଓପାଥି ଚିକିତ୍ସକ ଡାକ୍ତର ।

ଅତଏବ, କେତେକ ହୋମିଓପାଥି ଚିକିତ୍ସକ ଶଲ୍ୟ ଚିକିତ୍ସକ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ କି ଦୋଷ ଅଛି ?

କ) କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ ।

ଖ) ହେତୁପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଗ) ପକ୍ଷପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ ।

ଘ) ସାଧ୍ୟପଦ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ ।

୧୫) ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଦୋଷ ଅଛି କି ?

କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟବସାୟୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାରତୀୟ ।

ଅତଏବ, କେତେକ ଭାରତୀୟ ବ୍ୟବସାୟୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

କ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ହେତୁ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଖ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ପକ୍ଷ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଗ) ଅବ୍ୟାପ୍ତ-ସାଧ୍ୟ ଦୋଷ ଅଛି ।

ଘ) କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ, ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ।

III ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ବୈଧ କି ଅବୈଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର । ଯଦି ଅବୈଧ, ତର୍କଦୋଷର ନାମ ଲେଖ ।

୧. ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣଶୀଳ ।
ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ବିଚାରଶୀଳ ।
ଅତଏବ, ସବୁ ବିଚାରଶୀଳ ପ୍ରାଣୀ ମରଣଶୀଳ ।

୨. କୌଣସି ହତ୍ୟାକାରୀକୁ ଜାମିନ ମିଳେ ନାହିଁ ।
ଅଶୋକ ହତ୍ୟାକାରୀ ନୁହେଁ ।
ଅତଏବ, ଅଶୋକକୁ ଜାମିନ ମିଳିବ ।

୩. କୌଣସି କପି ସୁଯୋଗ ଦେଉଥିବା ନିରୀକ୍ଷକ କଡ଼ା ନୁହଁନ୍ତି ।
କେତେକ ଶିକ୍ଷକ କପି ସୁଯୋଗ ଦେଉଥିବା ନିରୀକ୍ଷକ ଅଟନ୍ତି ।
ଅତଏବ, କେତେକ ଶିକ୍ଷକ କଡ଼ା ନୁହଁନ୍ତି ।

୪. ସବୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀ ଶାକାହାରୀ ।
ରଘୁ ଜଣେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀ ।
ଅତଏବ, ରଘୁ ଜଣେ ଶାକାହାରୀ ।

୫. ସବୁ ବିରାଡ଼ି ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ।
ସବୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ।
ଅତଏବ, ସବୁ ବିରାଡ଼ି ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ।

୬. ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ୱିପଦ ।
ବାଘ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ ।
ଅତଏବ, ବାଘ ଦ୍ୱିପଦ ନୁହେଁ ।

୭. ସବୁ ଟ୍ୟୁସନ ମାଷ୍ଟର ଶିକ୍ଷକ ।
କେତେକ ଛାତ୍ର ଟ୍ୟୁସନ ମାଷ୍ଟର ।
ଅତଏବ, କେତେକ ଛାତ୍ର ଶିକ୍ଷକ ।

୮. କେତେକ ଉଭୟଚର ଅଣ୍ଡା ଦିଅନ୍ତି ।
କେତେକ ସରୀସୃପ ଉଭୟଚର ।
ଅତଏବ, କେତେକ ସରୀସୃପ ଅଣ୍ଡା ଦିଅନ୍ତି ।

୯. ସବୁ ସରୀସୃପ ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ।
ସବୁ କୁମ୍ଭୀର ମେରୁଦଣ୍ଡୀ ।
ଅତଏବ, ସବୁ କୁମ୍ଭୀର ସରୀସୃପ ।

୧୦. ସବୁ ବୀମାଯୋଗ୍ୟ ଜିନିଷ ମୂଲ୍ୟବାନ ।
କୌଣସି କଳା-ଧଳା ଟିଭି ମୂଲ୍ୟବାନ ନୁହେଁ ।
ଅତଏବ, କୌଣସି କଳା-ଧଳା ଟିଭି ବୀମାଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ।

୧୧. କେତେକ ଲାବାରଡୋର ଧଳା ନୁହେଁ ।
କୌଣସି ଆଲସିସିଆନ ଲାବାରଡୋର ନୁହେଁ ।
ଅତଏବ, କୌଣସି ଆଲସିସିଆନ ଧଳା ନୁହେଁ ।

୧୨. କୌଣସି ସାପ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ନୁହେଁ ।
କୌଣସି ସାପ ଦ୍ୱିପଦ ନୁହେଁ ।
ଅତଏବ, କୌଣସି ଦ୍ୱିପଦ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ନୁହେଁ ।

୧୩. ସବୁ କ ଖ ।
କେତେକ ଗ ଖ ।
ଏଣୁ କେତେକ ଗ କ ।

୧୪. କୌଣସି କ ଖ ନୁହେଁ ।
କେତେକ ଗ ଖ ।
ଏଣୁ, କେତେକ ଗ କ ନୁହେଁ ।

IV. ପ୍ରଶ୍ନ III (୧-୧୪)ରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ବୈଧତା ଭେନ ରେଖାଚିତ୍ରରେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

V. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିର ସଂସ୍ଥାନ ଓ ନ୍ୟାୟରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ବୈଧ କି ଅବୈଧ ଲେଖ ।

୧) ସବୁ ଅ ମ
କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୨) କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
କେତେକ ମ ଅ
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୩) କେତେକ ପ ମ
କୌଣସି ମ ଅ ନୁହେଁ ।
∴ କେତେକ ଅ ପ

୪) ସମସ୍ତ ପ ମ
କେତେକ ଅ ମ ନୁହେଁ ।
∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୫) କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ ।
ସମସ୍ତ ମ ଅ
∴ କେତେକ ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୬) କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
ସବୁ ଅ ମ
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୭) କେତେକ ମ ପ ନୁହେଁ ।
ସବୁ ମ ଅ
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

୮) କୌଣସି ପ ମ ନୁହେଁ ।
କେତେକ ମ ପ
∴ ସବୁ ଅ ପ

୯) ସବୁ ମ ପ
କେତେକ ମ ଅ
∴ କେତେକ ଅ ପ

୧୦) କେତେକ ମ ପ
ସବୁ ଅ ମ
∴ କୌଣସି ଅ ପ ନୁହେଁ ।

ଦୀର୍ଘ ଉ ରକାରୀ ପ୍ରଶ୍ନ

୧) ନିରୁପାଧିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି କ'ଣ ? ଏହାର ଗଠନ ଓ ଅଂଶ ବିଷୟରେ ବୁଝାଅ ।

୨) ସଂସ୍ଥାନ କହିଲେ କ'ଣ ? ଏହା କିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୁଏ ? ବୁଝାଅ ।

୩) ସର୍ବାସ୍ତି ନାସ୍ତି କ'ଣ ଲେଖି ବୁଝାଅ ।

୪) ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସାଧାରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟିକୁ ଲେଖ ଏବଂ ବୁଝାଅ ।

୫) ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁପଦର କାର୍ଯ୍ୟ କ'ଣ ବୁଝାଅ । ଏହା କାହିଁକି ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ତାହାର କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

୬) ପ୍ରମାଣ କର :-

କ) ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନରେ ପକ୍ଷାବୟବ ସଦର୍ଥକ ହେବ ।

ଖ) ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆ-ତର୍କବଚନ ହୁଏ, ତେବେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ।

ଗ) ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ସାଧାବୟବ ସାମାନ୍ୟ ହେବ ।

ଘ) ତୃତୀୟ ସଂସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ ।

୭. ରୂପାନ୍ତରୀକରଣର ଅର୍ଥ କ'ଣ ? ସେସାରେକୁ ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ରୂପାନ୍ତର କର ।

୮. ପରୋକ୍ଷ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ କ'ଣ ? ବାରୋକୋକୁ ସାକ୍ଷାତ ଓ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ରୂପାନ୍ତର କର ।

୯. ପ୍ରମାଣ କର ଯେ ଏକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ହେତୁବାକ୍ୟ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଶେଷ ହେବ ।

୧୦. ପ୍ରମାଣ କର ଯେ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ଓ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବିଶେଷ ହେଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବ ନାହିଁ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୩

ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି

ପୂର୍ବ ପରିଚ୍ଛେଦର ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ତିନୋଟି ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଏଥିରେ ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନକୁ ସତ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବଚନଟି ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର; ଯଥା – ଅମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଓ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ।

ଯେଉଁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ତନୋଟି ଯାକ ତର୍କବଚନ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରର ତାହା ଅମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି । ଯେଉଁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତିନୋଟି ଯାକ ତର୍କବଚନ ନିରପେକ୍ଷ ତାହାକୁ ଅମିଶ୍ର-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କହନ୍ତି । ସେହିପରି ଯେଉଁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ତାହାକୁ ଅମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କହନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ ଏବଂ ଅମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ବୈଧ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ତିନୋଟି ଯାକ ତର୍କବଚନ ଏକ ପ୍ରକାରର ନୁହଁନ୍ତି ତାହାକୁ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କହନ୍ତି । ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଚାରି ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ଯଥା –

୧) ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି (ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି)
୨) ମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି (ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି)
୩) ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ ଯୁକ୍ତି (ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି)
୪) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ବା ଯୁକ୍ତି

୩.୧ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି

ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ବା ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ, ପକ୍ଷାବୟବ ବା ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ –

ଯଦି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପାଏ, ତେବେ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୁଏ ।
ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି ।
___
∴ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୋଇଛି ।

ଏହାର ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି-

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ, ଗ ଘ ହୁଏ ।

କ ଖ ଅଟେ ।

∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ, ଏହାର ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟର ଦୁଇଟି ଅଙ୍ଗ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ସ ର୍ (ଯାହାକି ଯଦି, ଯେବେ, ଯେତେବେଳେ, ହେଲେ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ) ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ହେଉଛି ସ ର୍ଜନିତ ଫଳାଫଳ ବା ପରିଣାମ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ସ ର୍ ହେଉଛି ''ଯଦି ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପାଏ'' ଏବଂ ପରିଣାମ ବା ଫଳାଫଳ ହେଉଛି ''ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୁଏ'' । ସ ର୍କୁ ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ଫଳାଫଳକୁ ଅନୁଗ ବୋଲି ବିଋର କରାଯାଏ । ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ଅନୁଗ ମଧ୍ୟରେ ଆପାଦାନ (Implication) ସଂପର୍କଥିବାରୁ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ଏବଂ ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ପୂର୍ବଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ସେହିପରି ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ।

ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତିରେ ଦୁଇଟି ନିୟମ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ । ଯଥା -

୧) ପକ୍ଷାବୟବ ବା ଅପ୍ରଧାନ ତର୍କବଚନରେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ବିଧାନ ଅସଂଗତ । ଅର୍ଥାତ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦୋଷଯୁକ୍ତ । ଏହି ଦୋଷକୁ ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

୨) ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ତାହାର ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିହୁଏ କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ ପୂର୍ବଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ତର୍କ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଏହି ତର୍କଦୋଷର ନାମ ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ କିମ୍ବା ପୂର୍ବଗ ନିଷେଧଭି ିକ ଦୋଷ ।

ଏହି ନିୟମମାନଙ୍କରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ପକ୍ଷାବୟବରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ତଦନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ପୂର୍ବଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିହୁଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର ମୂଳକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ ।

(୧) ସ୍ୱୀକାର ଭି ିକ ଯୁକ୍ତିକୁ ଭାବାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି ଏବଂ (୨) ଅସ୍ୱୀକାର ଭି ିକ ଯୁକ୍ତିକୁ ନିଷେଧାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

୩.୧.୧ ଭାବାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି : (ଭାବାତ୍ମକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି)

ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ ବା ବିଧି ବିଧାତ୍ମକ ହେତୁ ଫଳାନୁମାନ (Modus Ponendo Ponens) କୁହାଯାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ, ସେ ହିନ୍ଦୁ ଅଟେ । (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ । (ପକ୍ଷାବୟବ)

∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ଅଟେ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ :

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ, ଗ ଘ ହୁଏ । (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

କ ଖ ଅଟେ । (ପକ୍ଷାବୟବ)

∴ ଗ ଘ ଅଟେ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗ 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ' କୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗ 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ଅଟେ' କୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ବିଧାନ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଆମେ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବା ନାହିଁ । କାରଣ ଏପରି କଲେ ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତି (fallacy of affirming the consequent) ଦୋଷ ହେବ । ଏହି ଦୋଷଟି ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।

ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ, ସେ ହିନ୍ଦୁ ଅଟେ ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ହିନ୍ଦୁ ଅଟେ ।

∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟେ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ କାରଣ ଏଠାରେ ଉଭୟ ହେତୁବଚନ ସତ୍ୟ ହୋଇମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ।

ତେଣୁ ଭାବାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ ହେଉଛି ଯେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ହେବ କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ବିଧାନ ବା ବିଲୋମ ତ୍ରୁଟିଯୁକ୍ତ । ଏହାକୁ ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

୩.୧.୨ ନିଷେଧାତ୍ମକ ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତି

ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ନିଷେଧ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଫଳାନୁମାନ ବା ଅସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ (Modus tolleno tollens) ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଯଦି ସୋମେଶ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ସେ ଭାରତୀୟ ଅଟେ । (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ସୋମେଶ ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ । (ପକ୍ଷାବୟବ)

∴ ସୋମେଶ ଓଡ଼ିଶାର ଲୋକ ନୁହେଁ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏହାର ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ :

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ, ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ । (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ଗ ଘ ନୁହେଁ । (ପକ୍ଷାବୟବ)

∴ କ ଖ ନୁହେଁ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏଠାରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ନିୟମ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ । ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକର କରାଯାଇ ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏହା ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତି କାରଣ ଯଦି ସାଧ୍ୟାବୟବ ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ସତ୍ୟ ହୁଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଦାପି ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧ୍ୟାବୟବ, 'ଯଦି ସୋମେଶ ଓଡ଼ିଆ ତେବେ ସେ ଭାରତୀୟ' ସତ୍ୟ ହେବ ଏବଂ 'ସୋମେଶ ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ' ସତ୍ୟ ହେବ ତେବେ 'ସୋମେଶ ଓଡ଼ିଆ ନୁହେଁ' ସତ୍ୟ ହେବ । କାରଣ ସୋମେଶ ଯଦି ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ ସେ କଦାପି ଓଡ଼ିଆ, ଗୁଜୁରାଟୀ, କେରଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିଲୋମ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ତେବେ ସେ ଭାରତୀୟ । (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ନୁହେଁ । (ପକ୍ଷାବୟବ)

∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଭାରତୀୟ ନୁହେଁ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ଦୋଷଯୁକ୍ତ । କାରଣ ଏହାର ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏବଂ ପକ୍ଷାବୟବ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ''ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଭାରତୀୟ

ନୁହେଁ ।'' ତର୍କବାକ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ । ଏହାର ଏକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା (interpretation) ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ହେଉଛି ଯେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ହୋଇପାରିବ । କାରଣ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଗୁଜୁରାଟୀ, ପଂଜାବୀ, କେରଳୀ, ବଙ୍ଗାଳୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଓଡ଼ିଆ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ହୋଇପାରିବ । ତେଣୁ ପୂର୍ବଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଏକ ତର୍କଦୋଷ । ଏହି ଦୋଷକୁ ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକରଣ କିମ୍ବା ପୂର୍ବଗନିଷେଧ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

୩.୨ ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ କିମ୍ବା ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି (Disijunctive - Categorical) ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ ମିଶ୍ରବିଯୋଜକ

ଏହି ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ) ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ, ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ନିରପେକ୍ଷ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ । ଏହା ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ବିକଳ୍ପ ଦୁଇଟି ଅଥବା, କିମ୍ବା, ହୁଏତ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତର୍କବଚନର ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ ହେଲା 'କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।' ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନରେ 'କିମ୍ବା' ('or') ପଦଟି ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥ (inclusive sense) ରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଏହି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ମର୍ମ ହେଉଛି ଯେ ଏହାର ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ବଚନ ସତ୍ୟ । ତେଣୁ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭାବନାଟି ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ :

ସାଧ୍ୟାବୟବର ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ, ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପ ବଚନଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

୧) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।

କ ଖ ନୁହେଁ ।

∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

୨) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।

ଗ ଘ ନୁହେଁ ।

∴ କ ଖ ଅଟେ ।

ସେହିପରି

ସୋମେଶ ହୁଏତ ଧନୀ କିମ୍ବା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପରୋପକାରୀ ।

ସୋମେଶ ଧନୀ ନୁହେଁ ।	କିମ୍ବା	ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପରୋପକାରୀ ନୁହେଁ
∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପରୋପକାରୀ ।		∴ ସୋମେଶ ଧନୀ

ଏହି ତର୍କଟି ବୈଧ । ଏହି ନ୍ୟାୟକୁ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ (Modus tollendo ponens) କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପଟି ସୁନିଶ୍ଚିତ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିବା । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ କ୍ରମଟି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ସୋମେଶ ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର କିମ୍ବା କଠିନ ପରିଶ୍ରମୀ ଅଟେ ।

ସୋମେଶ ଜଣେ ମେଧାବୀ ଛାତ୍ର ଅଟେ ।	କିମ୍ବା	ସୋମେଶ ପରିଶ୍ରମୀ ଅଟେ
∴ ସୋମେଶ କଠିନ ପରିଶ୍ରମୀ ନୁହେଁ ।		∴ ସୋମେଶ ମେଧାବୀ ନୁହେଁ

ଏହି ଯୁକ୍ତି ଦୋଷଯୁକ୍ତ । କାରଣ ସୋମେଶ ମେଧାବୀ ହେଲେ ପରିଶ୍ରମୀ ହେବାରେ କିମ୍ବା ପରିଶ୍ରମୀ ହେଲେ ମେଧାବୀ ହେବାରେ କୌଣସି ତାର୍କିକ ସମସ୍ୟା ନାହିଁ । କାରଣ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ) ରେ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପବଚନ ସତ୍ୟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ''ସୋମେଶ ପରିଶ୍ରମୀ ନୁହେଁ'' ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅବଶ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏହା ଦୋଷଯୁକ୍ତ । ଏଠାରେ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ଦୋଷ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତିର ଅସ୍ୱୀକରଣରେ ସ୍ୱୀକରଣ ନିୟମଟି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ତେଣୁ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସ୍ୱୀକୃତି ଜନିତ ଅସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ ହୋଇଥାଏ ।

୩.୩ ମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ (Mixed Alternative)

ବା ବୈକଳ୍ପିପ-ନିରପେକ୍ଷ (Alternative-Categorical) : ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ (exclusive sense)

ଏହି ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ, ପକ୍ଷାବୟବ ନିରପେକ୍ଷ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ସାଧ୍ୟାବୟବ ଦୁଇଟି ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ପରି ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ବିକଳ୍ପ ଦୁଇଟି 'ବା, 'କିମ୍ବା', 'ଅଥବା' ଆଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ (exclusive sense) ରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ଏବଂ

ଗୋଟିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନ୍ୟଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ତେଣୁ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ (Ponendo tollens) ଏବଂ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ (tollendo ponens) ଉଭୟ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ବୈଧ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

୧) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।
କ ଖ ଅଟେ ।
∴ ଗ ଘ ନୁହେଁ ।

ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ମୃତ ।
∴ ସେ ଜୀବିତ ନୁହନ୍ତି ।

୨) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।
କ ଖ ନୁହେଁ ।
∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ମୃତ ନୁହଁନ୍ତି ।
∴ ସେ ଜୀବିତ ଅଟନ୍ତି ।

୩) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।
ଗ ଘ ଅଟେ ।
∴ କ ଖ ନୁହେଁ ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆମିଷାଶୀ କିମ୍ବା ନିରାମିଷାଶୀ ।
ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନିରାମିଷାଶୀ ।
∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆମିଷାଶୀ ନୁହେଁ ।

୪) କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଗ ଘ ଅଟେ ।
ଗ ଘ ନୁହେଁ ।
∴ କ ଖ ଅଟେ ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆମିଷାଶୀ କିମ୍ବା ନିରାମିଷାଶୀ ।
ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନିରାମିଷାଶୀ ନୁହେଁ ।
∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆମିଷାଶୀ ଅଟେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ବୈଧ ଅଟନ୍ତି ।

ମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ :

ସାଧ୍ୟାବୟବର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ବଚନକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପ ବଚନଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ଏବଂ ଏହାର ବିପରୀତ କ୍ରମଟି ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏଠାରେ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ଏବଂ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱୟର ପ୍ରୟୋଗ ବୈଧ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱୟର ପ୍ରୟୋଗ ଅବୈଧ ଅଟେ । କାରଣ ଏହାର ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ଉଭୟ ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ବିକଳ୍ପ ଦ୍ୱୟ ପରସ୍ପର ଠାରୁ ପୃଥକ (Mutually exclusive) ଏବଂ ପରସ୍ପର ସର୍ବସମାବେଶୀ (Mutually exhaustive) ହୋଇଥିବାରୁ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ବିରୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧଥାଏ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ,

ତର୍କ ସମ୍ମତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ 'କିମ୍ବା' (either....or) ଶବ୍ଦର ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ (exclusive sense) ବ୍ୟବହାର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଥାଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଜଣକୁ ସେ ଆମିଷାଶୀ କିମ୍ବା ନିରାମିଶାଷୀ ବୋଲି ପଚାରୁ ସେ ଯଦି 'ଉଭୟ' ବୋଲି ଉ ର ଦିଅନ୍ତି, ଆମେ କୌତୁକ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି କହୁ । ଯଦି ଉଭୟ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ନୁହଁ କୁହନ୍ତି ସେ ବୁଝିନାହାନ୍ତି ବୋଲି କହୁ । ତେଣୁ ଏହି 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, କ, ଖ କିମ୍ବା ଗ ଅଟେ କିନ୍ତୁ କ ଉଭୟ ଖ ଏବଂ ଗ ନୁହେଁ ।

୩.୪ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ (Dilemma)

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ଏକ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି । ଏଥିରେ ସାଧାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ଦୁଇଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କ ବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କ ବଚନ (Compound proposition) ଅଟେ । ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ କିମ୍ବା ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ।

ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ଏପରି ଭାବରେ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ପରାଭୂତ କରିହୁଏ । ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ପରାସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ କିମ୍ବା ସଙ୍କଟରେ ପକାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ 'କୂଟନ୍ୟାୟ' ବା ''ଉଭୟ ସଂକଟ ନ୍ୟାୟ'' ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନରେ ଥିବା ଯେକୌଣସି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ କିମ୍ବା ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନରେ ଥିବା ଯେକୌଣସି ବିକଳ୍ପ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ସଂକଟରେ ପକାଏ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ତାର୍କିକମାନେ ଏହାକୁ ଏକ କ୍ରୁଦ୍ଧ ବୃଷଭର ଦୁଇଟି ଶୃଙ୍ଗ ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିରେ ଥିବା ବିକଳ୍ପ ଦୁଇଟି କିମ୍ବା ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦୁଇଟି ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଅସହାୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପକାଏ ।

ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟପରି ତ୍ରିଶୃଙ୍ଗକ, ଚତୁଃଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଥିଲେ ତାହାକୁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ, ତିନୋଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଥିଲେ ତ୍ରିଶୃଙ୍ଗକ, ଚାରିଗୋଟି ପ୍ରକଳ୍ପ ଥିଲେ ଚତୁଃଶୃଙ୍ଗୀ ନ୍ୟାୟ ଏବଂ ବହୁ ପ୍ରକଳ୍ପ ଥିଲେ ବହୁ ଶୃଙ୍ଗୀ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣତଃ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚଳିତ ।

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମାବଳୀ :-

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଦୁଇଟି ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ନିୟମାବଳୀ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଏହା ଦୁଇଟି ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ । ଯଥା :

(୧) ସାଧାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ପୂର୍ବଗ ଦୁଇଟିକୁ ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଗଲେ ଅନୁଗ ଦୁଇଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇପାରିବ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପୂର୍ବଗ ଦୁଇଟିକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥିବାରୁ ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟ ଯଦି ଭିନ୍ନ ନୁହଁନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ସମାନ ହୋଇଥାନ୍ତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଅନୁଗଦ୍ୱୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ବୈକଳ୍ପିକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ୨ୟ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ସାଧାବୟବର ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଗଲେ ସାଧ୍ୟବୟବର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ବିପରୀତ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷାବୟବରେ ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମକୁ ନିଷେଧାତ୍ମକ କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ହୁଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି କୁହାଯାଏ କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାକୁ ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ନିୟମରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ସ୍ୱୀକୃତିମୂଳକ ପ୍ରଥମ ନିୟମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଯୁକ୍ତିକୁ ଭାବାତ୍ମକ ଏବଂ ଅସ୍ୱୀକୃତି ମୂଳକ ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଯୁକ୍ତିକୁ ନିଷେଧାତ୍ମକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ସରଳ କିମ୍ବା ଜଟିଳ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ସରଳ ଏବଂ ଯଦି ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଜଟିଳ କୁହାଯାଏ । ତଦନୁସାରେ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ଚାରି ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ –

(କ) ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ

(ଖ) ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ

(ଗ) ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

(ଘ) ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

(କ) ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧାବୟବ ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଦୁଇଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଜିତ । ଏହାର ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ଯେଉଁଥିରେ କି ସାଧାବୟବର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ କାରଣ ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟ ଅଭିନ୍ନ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଉଦାହରଣ ୧ :-

ସାଧାବୟବ : ଯଦି ପୁତ୍ର ଯୋଗ୍ୟ, ହୁଏ ତେବେ ପିତାଙ୍କର ଧନ ସଂଚୟ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଏବଂ ଯଦି ପୁତ୍ର ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ପିତାଙ୍କର ଧନ ସଂଚୟ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ପକ୍ଷାବୟବ : ପୁତ୍ର ଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ କିମ୍ବା ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ । (ବୈକଳ୍ପିକ)

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ : ପିତାଙ୍କର ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଉଦାହରଣ ୨ :-

ସାଧାବୟବ : ଯଦି ସେ ବୁଦ୍ଧିମାନ, ସେ ବିଜୟୀ ହେବେ, ଏବଂ ଯଦି ସେ ଧନୀ ସେ ବିଜୟୀ ହେବେ ।

ପକ୍ଷାବୟବ : ସେ ବୁଦ୍ଧିମାନ କିମ୍ବା ସେ ଧନୀ । ... (ବିଯୋଜକ)

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ : ସେ ବିଜୟୀ ହେବେ ।

ସେହିପରି ଏହାର ଏକ ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି-

ସାଧାବୟବ : ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ।

ପକ୍ଷାବୟବ : ହୁଏତ କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଚ ଛ ଅଟେ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ : ∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

(ଖ) ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ

ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ (compound hypothetical preposition) ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଦୁଇଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଜିତ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ । ଏହାର ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ଯେଉଁଥିରେ କି ସାଧାବୟବର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

ଉଦାହରଣ ୧ :-

ସାଧାବୟବ ଯଦି ବର୍ଷାହୁଏ ତେବେ ରାସ୍ତା କାଦୁଅ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଖରାହୁଏ ତେବେ ଗୁଳୁଗୁଳି ହୁଏ ।

ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏତ ବର୍ଷା ହେବ ଅଥବା ଖରା ହେବ ।

∴ ରାସ୍ତା କାଦୁଅ ହେବ କିମ୍ବା ଗୁଳୁଗୁଳି ହେବ । ... (ବିଯୋଜକ)

ଉଦାହରଣ ୨ :-

ସାଧାବୟବ : ଯଦି ତୁମର ଯୁବାବସ୍ଥା ସୁଖମୟ, ତେବେ ତୁମେ ଅବିବାହିତ ଏବଂ ଯଦି ତୁମର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ସୁଖମୟ, ତେବେ ତୁମେ ବିବାହିତ ।

ପକ୍ଷାବୟବ : ତୁମର ଯୁବାବସ୍ଥା ସୁଖମୟ କିମ୍ବା ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ସୁଖମୟ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ : ତୁମେ ଅବିବାହିତ କିମ୍ବା ବିବାହିତ । ... (ବୈକଳ୍ପିକ)

ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ :

ସାଧାବୟବ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ।

ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏତ କ ଖ ଅଟେ କିମ୍ବା ଚ ଛ ଅଟେ ।

∴ ଗ ଘ ଅଟେ କିମ୍ବା ଜ ଝ ଅଟେ ।

(ଗ) ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି

ସରଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତିଟି ଏକ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି । ଏହାର ସାଧାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଇଟି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଜିତ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ । ଏହାର ପକ୍ଷାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ଯେଉଁଥିରେ ସାଧାବୟବରେ ଥିବା ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟ ଅଭିନ୍ନ ବା ସମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ସାଧ୍ୟାବୟବ ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥର ପରୀକ୍ଷାରେ ସଫଳ ହେବାର ଥାଏ ତେବେ ସେ କଠିନ ପରିଶ୍ରମୀ ହୋଇଥିବ,

ଏବଂ ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥର ପରୀକ୍ଷାରେ ସଫଳ ହେବାର ଥାଏ ସେ ବୁଦ୍ଧିମାନ ହୋଇଥିବ ।

ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏତ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ କଠିନ ପରିଶ୍ରମୀ ନୁହେଁ ଅଥବା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବୁଦ୍ଧିମାନ ନୁହେଁ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ପରୀକ୍ଷାରେ ସଫଳ ହେବନାହିଁ ।

ସେହିପରି ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି –

ସାଧ୍ୟାବୟବ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ,

ଏବଂ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଚ ଛ ହୁଏ

ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏତ ଗ ଘ ନୁହେଁ ଅଥବା ଚ ଛ ନୁହେଁ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ∴ କ ଖ ନୁହେଁ ।

(ଘ) ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି

ଏହି ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ପକ୍ଷାବୟବ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଭୟ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ପକ୍ଷାବୟବରେ ପ୍ରଧାନ ହେତୁ ବଚନର ଅନୁଗ ଦୁଇଟିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗ ଦୁଇଟିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ପୂର୍ବଗ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୈକଳ୍ପିକ ବିଯୋଜକ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ସାଧ୍ୟାବୟବ ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଦୋଷୀ ତେବେ ସେ ଦଣ୍ଡ ପାଇ ଥାଆନ୍ତା ;

ଏବଂ ଯଦି ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବୋକା ତେବେ ସେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତା ।

ପକ୍ଷାବୟବ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଦଣ୍ଡ ପାଇନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ∴ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଦୋଷୀ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ସେ ବୋକା ନୁହେଁ ।

ଏହାର ଆକାରଗତ ଉଦାହରଣଟି ହେଲା –

ସାଧ୍ୟାବୟବ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ।

ପକ୍ଷାବୟବ ହୁଏତ ଗ ଘ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଜ ଝ ନୁହେଁ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ∴ ହୁଏତ କ ଖ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଚ ଛ ନୁହେଁ ।

୩.୫ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟର ଖଣ୍ଡନ

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟତଃ ଆକାରଗତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବୈଧ । ଏହି ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇଟି ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସମଷ୍ଟି ବା ସଂଯୋଜନାରେ ଗଠିତ । ତେଣୁ ଏହାର ଆକାରଗତ ବୈଧତା ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ କୌଣସି ଭିନ୍ନ ନିୟମର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟର ଆକାରଗତ ବୈଧତା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆମେ ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମାବଳୀ ଲଂଘନ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଉଚିତ । ଯଥା -

ଯଦି ପୁଅ ଯୋଗ୍ୟହୁଏ ଧନ ସଂଚୟ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ;

ଏବଂ ଯଦି ପୁଅ ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ ଧନ ସଂଚୟ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ହୁଏତ ପୁଅ ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ କିମ୍ବା ଅଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ ।

∴ ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱୟର ସମଷ୍ଟି ।

(୧) ପୁଅ ଯଦି ଯୋଗ୍ୟହୁଏ, ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ପୁଅ ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ ।

∴ ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

(୨) ପୁଅ ଯଦି ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ପୁଅ ଅଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ ।

∴ ଧନ ସଂଚୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ - ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟ ବା ମିଶ୍ର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନ୍ୟାୟର ପୂର୍ବଗ ସ୍ୱୀକରଣ ନିୟମଟି ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ଆକାରଗତ ଭାବେ ବୈଧ ଅଟେ । ସେହିପରି ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ଅନୁଗ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକରଣ ନିୟମକୁ ପାଳନ କରିଥିଲେ ବୈଧ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟଥା ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ଗୁଡ଼ିକର ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ବସ୍ତୁଗତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ଏହି ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ସଂକଟରେ ପକାଇ ଯୁକ୍ତିରେ ପରାସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ବସ୍ତୁଗତ ସତ୍ୟକୁ ଚତୁରତାର ସହ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାର ବସ୍ତୁଗତ ଦୋଷ ଦର୍ଶାଇ ପାରିଲେ ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ସହଜ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ତିନୋଟି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଏ । ଏହି ତିନୋଟି ଉପାୟର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନାମ ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :-

(କ) ଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ (Taking the Dilemma by the horns)

(ଖ) ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟାନ୍ତରାଳେ ପଳାୟନ (Escaping between the horns of a dilemma)

(ଗ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତିରୋଧ (Rebutting the dilemma by a counter dilemma)

(କ) ଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ (Taking the Dilemma by the horns)

ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ)ର ପ୍ରକଳ୍ପଦ୍ୱୟକୁ ବୃଷଭର ଶୃଙ୍ଗବୋଲି ତୁଳନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟର ଶକ୍ତି ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟର ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ଅନୁଗ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି ଅନୁଗଟି ପୂର୍ବଗରୁ ଯଥାର୍ଥରେ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଶୃଙ୍ଗଟି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇଥାଏ, ଅନ୍ୟଥା ଶୃଙ୍ଗଟି ଦୁର୍ବଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ଶୃଙ୍ଗ ଦୁର୍ବଳ ଦର୍ଶାଇ ଏହାର ଖଣ୍ଡନକୁ ଶୃଙ୍ଗୈକ ଅଭିମର୍ଦ୍ଦନ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିର ଉଭୟଶୃଙ୍ଗକୁ ଦୁର୍ବଳ ଦର୍ଶାଇ ଏହାର ଖଣ୍ଡନକୁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

(୧) ଶୃଙ୍ଗୈକ ଅଭିମର୍ଦ୍ଦନ

ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନକୁ ବାସ୍ତବିକ୍ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଏ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଏହା ଜଣାପଡ଼ିଥାଏ ।

ଯଦି ମୋର ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ଥିବ ତେବେ ଔଷଧ ଖାଇବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଏବଂ ଯଦି ମୋର ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ନଥିବ ତେବେ ଔଷଧ ଖାଇବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ହୁଏତ ମୋର ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ଥିବ କିମ୍ବା ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ନଥିବ ।

∴ ଔଷଧ ଖାଇବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଏହି ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପାଇଁ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଔଷଧ ଖାଇବା ଅନାବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ । କାରଣ ଯଦି ଆରୋଗ୍ୟ ହେବାର ଅଛି, ତେବେ ଔଷଧ ଖାଇ ଶୀଘ୍ର ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ । ଔଷଧ ନଖାଇ ବୃଥାରେ କଷ୍ଟ ଭୋଗ କରିବା ଅନୁଚିତ । ଏଠାରେ ଔଷଧ ସେବନ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ, ଏ କଥାଟି ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଖଣ୍ଡିତ ହେଲା । ଏହା ଶୃଙ୍ଗୈକ ଅଭିମର୍ଦ୍ଦନ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗୁ ସମ୍ଭବ ହେଲା ।

(୨) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ

ଯେଉଁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ଉଭୟ ପାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ସେହି ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନକୁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିଟି ନିଆଯାଉ ।

ଯଦି ରାଜନେତାମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ତେବେ ଦେଶର ଦୁର୍ନୀତି କମିଯାଏ ।

ଏବଂ ଯଦି ଅମଲାମାନେ ବିଚକ୍ଷଣ ହୋଇଥାନ୍ତି ତେବେ ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଅଗ୍ରଗତି ହୁଏ ।

ହୁଏତ ଦେଶର ଦୁର୍ନୀତି କମିନାହିଁ କିମ୍ବା ଦେଶର ଆର୍ଥିକ ଅଗ୍ରଗତି ହୋଇନାହିଁ ।

∴ ରାଜନେତାମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ନୁହଁନ୍ତି କିମ୍ବା ଅମଲାମାନେ ବିଚକ୍ଷଣ ନୁହଁନ୍ତି ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିର ଉଭୟ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଦୁର୍ବଳ ଅଟନ୍ତି । ଏଠାରେ ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟରୁ ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟ ଯଥାର୍ଥରେ ନିଃସୃତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । କାରଣ ରାଜନେତାମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ହେବା ସହିତ ସମାଜରେ ଦୁର୍ନୀତି କମ୍ ହେବାର କିଛି ଆବଶ୍ୟକ ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ପୁନଶ୍ଚ ଅମଲାମାନେ ଯେ କେବଳ ବିଚକ୍ଷଣ ହେଲେ ଦେଶର ଅଗ୍ରଗତି ହୁଏ ସେମିତି କିଛି ମାନେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବାସ୍ତବିକତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଭୟ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୁହଁନ୍ତି । ତେଣୁ ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟ ଦୁର୍ବଳ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରିହେବ । ଏପରି ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ।

(ଖ) ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟାନ୍ତରାଳରେ ପଳାୟନ (Escaping between the horns)

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ରେ ଥିବା ବିକଳ୍ପ ଦୁଇଟି ସାଧ୍ୟାବୟବର (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟର ସ୍ୱୀକରଣ କିମ୍ବା ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟର ଅସ୍ୱୀକରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ଏହି ବିକଳ୍ପ ଦ୍ୱୟ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ (Exclusive) ହୋଇନଥାନ୍ତି ଏବଂ ପରସ୍ପର ନିଃଶେଷୀ (Mutually Exhustive) ହୋଇ ନଥାନ୍ତି ତେବେ ଏକ ତୃତୀୟ ବିକଳ୍ପ ପନ୍ଥାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏହି ବିକଳ୍ପ ପନ୍ଥାଟି ହିଁ ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟକୁ ଏଡ଼ାଇବାରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରେ ବାଳକଟି ସ୍କୁଲ ନଯିବା ପାଇଁ ଏମିତି ଏକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି କରିପାରେ ।

ଯଦି ବର୍ଷା ହେବ ମୁଁ ଥଣ୍ଡାକୁ ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବି ନାହିଁ ।

ଏବଂ ଯଦି ଟାଣ ଖରା ହେବ ମୁଁ ଅଂଶୁଘାତକୁ ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବି ନାହିଁ ।

ହୁଏତ ବର୍ଷା ହେବ କିମ୍ବା ଟାଣ ଖରା ହେବ ।

∴ ମୁଁ ଥଣ୍ଡା କିମ୍ବା ଅଂଶୁଘାତକୁ ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବି ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ବାଳକଟିର ମାଆ ତାକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ସମ୍ଭାବନା ବିଷୟରେ ସଚେତନ କରାଇ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରବ ାଇ ପାରନ୍ତି । କାରଣ ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ ପଳାୟନ ପାଇଁ ଏଠାରେ ଏକ ତୃତୀୟ ବିକଳ୍ପ ସଂଭବ । ଟାଣ ଖରା କିମ୍ବା ବର୍ଷା ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପାଗ ସମ୍ଭବ, ପାଗଟି ଶୁଖିଲା ଏବଂ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ହୋଇପାରିବ । ପାଗଟି ଶୁଖିଲା ବା

ନାତିଶିତୋଷ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ଥଣ୍ଡା କିମ୍ବା ଅଂଶୁଘାତ ହେବ ନାହିଁ ଏବଂ ସ୍କୁଲକୁ ଯିବାରେ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ ବୋଲି ମାଆ ଦର୍ଶାଇ ପୁତ୍ରର ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିପାରିବେ ।

(ଗ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତିରୋଧ

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ ପାଇଁ ତୃତୀୟ ଉପାୟଟି ହେଉଛି ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିର ଏକ ବିପରୀତ ବା ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା । ଏଥିରେ ମୂଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଅସାର ବା ଅଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପ୍ରତିରୋଧ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ନିରସନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଏହା ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତିରୋଧ ପ୍ରଣାଳୀ :-

(୧) ଯେ କୌଣସି ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ଅପରିବ ିତ ରଖାଯାଉ । (୨) ସାଧ୍ୟାବୟବ (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ)ର ପ୍ରଦ ବିକଳ୍ପ ଦ୍ୱୟର ଅନୁଗଦ୍ୱୟଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଗୁଣ ପରିବ ିତ ହେଉ । ଏହା ଫଳରେ ପ୍ରଦ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିପରୀତ ହେବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

ପ୍ରଦ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି :- ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ।

ହୁଏତ କ ଖ ହୁଏ ଅଥବା ଚ ଛ ହୁଏ ।

∴ ହୁଏତ ଗ ଘ ହୁଏ ଅଥବା ଜ ଝ ହୁଏ ।

ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି :- ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ହୁଏତ କ ଖ ହୁଏ କିମ୍ବା ଚ ଛ ହୁଏ ।

∴ ହୁଏତ ଜ ଝ ହୁଏ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଗ ଘ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସେହିପରି ଏକ ମୂ ି ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ :-

ଉଦାହରଣଟି ପ୍ରାଚୀନ ଏଥେନସ୍ ନଗରର ଏକ ମାଆ ତାଙ୍କର ପୁଅକୁ ରାଜନୀତିରେ ପ୍ରବେଶ ନକରିବା ପାଇଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିବାର କୁହାଯାଏ । ଯୁକ୍ତିଟି ହେଲା :-

ଯଦି ତୁମେ ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବ ତେବେ ଲୋକମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

ଏବଂ ଯଦି ତୁମେ ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବ ତେବେ ଭଗବାନ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

ହୁଏତ ତୁମେ ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବ ।

∴ ହୁଏତ ତୁମ ଉପରେ ଲୋକମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ଅଥବା ତୁମ ପ୍ରତି ଭଗବାନ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

କିନ୍ତୁ ଚତୁର ପୁତ୍ର ଏହି ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି ନିମ୍ନ ଆକାରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲା ।

ଯଦି ମୁଁ ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରେ ତେବେ ଭଗବାନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

ଏବଂ ଯଦି ମୁଁ ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରେ ଲୋକମାନେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

ହୁଏତ ମୁଁ ନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବି କିମ୍ବା ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବି ।

∴ ମୋ ଉପରେ ହୁଏତ, ଭଗବାନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ କିମ୍ବା ଲୋକମାନେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ।

ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, କେବଳ ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରତିରୋଧ ସମ୍ଭବ । ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହାର ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗଦ୍ୱୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇନଥିବାରୁ ଉଭୟଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପରିବ ର୍ନ କିମ୍ବା ଗୁଣ ପରିବ ର୍ନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ସେହିପରି ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଦ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟକୁ ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁ ବଚନ)ରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱୟର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିପରୀତ ନ ହୋଇ ସମାନ ରହେ । ଏଣୁ ଏହା ମୌଳିକ ନିୟମର ଉଲଙ୍ଘନ ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ।

ହୁଏତ ଗ ଘ ନୁହେଁ ଅଥବା ଜ ଝ ନୁହେଁ ।

∴ କ ଖ ନୁହେଁ ।

ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ହେବ :

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ହୁଏତ ଜ ଝ ହୁଏ କିମ୍ବା ଗ ଘ ହୁଏ ।

∴ କ ଖ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଏଠାରେ (ଉଭୟ ପ୍ରଦ ଏବଂ ପ୍ରତିରୋଧୀ) ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସମାନ ଅଟନ୍ତି । ଏଣୁ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀଟି ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହି କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିରୋଧ ଅସମ୍ଭବ ।

ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ସରଳ ହୋଇଥିଲେ ତାହାର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ହେତୁବଚନର ଅନୁଗ ଦ୍ୱୟ ସମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପରିବ ´ନ ନିରର୍ଥକ । ତେଣୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଜଟିଳ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରଦ ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱୟର ପକ୍ଷାବୟବ ସମାନ ରହେ ଏବଂ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗ ଦ୍ୱୟ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ତେଣୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଭାବାତ୍ମକ ହେବା ଜରୁରୀ । ଅତଏବ ଯୁକ୍ତିଟି ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ ହୋଇଥିଲେ ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ଭବ ।

କେତେକ ବିଖ୍ୟାତ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତି :

୧) କୁହାଯାଏ ଯେ ରାଜା ସପ୍ତମ ହେନେରୀଙ୍କ ରାଜକୋଷ ବୃଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଅଧିକ କର ଆଦାୟ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ଏମ୍ପସନ୍ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦ୍ୱିଶଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥିଲେ ।

ଯଦି ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଳ୍ପ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ ସେ ଅଧିକ ଧନ ସଂଚୟ କରିଥିବ

ଏବଂ ଯଦି ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଧିକ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଧନୀ ହୋଇଥିବ ।

ହୁଏତ ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଳ୍ପ ବ୍ୟୟ କରୁଥିବ କିମ୍ବା ଅଧିକ ବ୍ୟୟ କରୁଥିବ ।

∴ ସେ ଅଧିକ ଧନ ସଂଚୟ କରିଥିବ କିମ୍ବା ଧନୀ ହୋଇଥିବ ।

∴ ସେ ରାଜକୋଷକୁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ।

ଏହାର ବିପରୀତ ବା ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିଟି ଗଠନ କରାଯାଉ :-

ଯଦି ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଳ୍ପ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ ସେ ଗରିବ ହୋଇଥିବ ।

ଏବଂ ଯଦି ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଧିକ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ ସେ ଧନ ସଂଚୟ କରି ପାରିନଥିବ ।

ହୁଏତ ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅଳ୍ପ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ କିମ୍ବା ଅଧିକ ବ୍ୟୟ କରୁଥାଏ ।

∴ ସେ ଗରିବ ହୋଇଥିବ କିମ୍ବା ସଂଚୟ କରିନଥିବ ।

∴ ସେ ରାଜକୋଷକୁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ।

୨) ଆଲେକଜାଣ୍ଡ୍ରିୟାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ପାଇଁ ବିଜୟୀ ତୁରସ୍କୀୟ ସେନାପତିଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥାଗାରର ଅଧିକାରୀଙ୍କ ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିଟି ବେଶ୍ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଯଦି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ
ତେବେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅନାବଶ୍ୟକ (ପ୍ରୟୋଜନାତିରିକ୍ତତା ହେତୁ) ।

ଏବଂ ଯଦି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତର ବିପରୀତ
ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷତିକାରକ (କୋରାନକୁ ବିରୋଧ କରୁଥିବା ହେତୁ) ।

ହୁଏତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ କିମ୍ବା ବିପରୀତ ।

∴ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅନାବଶ୍ୟକ କିମ୍ବା କ୍ଷତିକାରକ ।

ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିଟି ହେଉଛି :-

ଯଦି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ, ଏଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷତିକାରକ ନୁହେଁ ;

ଏବଂ ଯଦି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତର ବିପରୀତ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଅନାବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ ।
(ପ୍ରୟୋଜନ ଅତିରିକ୍ତ ନ ହୋଇଥିବାରୁ)

ହୁଏତ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ କୋରାନର ମତଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ କିମ୍ବା ବିପରୀତ ।

∴ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷତିକାରକ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଅନାବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ ।

୩) ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରୋଟାଗୋରସ୍ ଜଣେ ଛାତ୍ରଙ୍କୁ ଘରୋଇ ଭାବେ ଆଇନ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ଛାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ତାଙ୍କର ଚୁକ୍ତି ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଅଧ୍ୟୟନ ପୂର୍ବରୁ ଛାତ୍ର ଜଣକ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବେତନ ଦେବେ ଏବଂ କଚେରୀରେ ପ୍ରଥମ ମକଦ୍ଦମା ଜିଣିଲେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବେତନ ଦେବେ । ଚୁକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଛାତ୍ର ଜଣକ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେଇଦେଲେ । ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତି ପରେ ଛାତ୍ରଜଣକ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ନ ଦେବାପାଇଁ କୌଣସି ମକଦ୍ଦମା ଲଢ଼ିଲେ ନାହିଁ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ପାଇବାର କୌଣସି ଆଶା ନଥିବାର ଦେଖି ପ୍ରୋଟାଗୋରସ୍ ଛାତ୍ରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମକଦ୍ଦମା କଲେ । ସେ ନିମ୍ନ ପ୍ରଦ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଦର୍ଶାଇ ଥିଲେ ।

ଯଦି ତୁମେ ମକଦ୍ଦମାରେ ଜିତ ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ (ପ୍ରଥମ ମକଦ୍ଦମା ଜିତିଥିବାରୁ)
ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ ।

ଏବଂ ଯଦି ତୁମେ ମକଦ୍ଦମାରେ ହାର ତେବେ ବିଚାରାଳୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ
ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ ।

ହୁଏତ ତୁମେ ମକଦ୍ଦମାରେ ହାରିବ କିମ୍ବା ଜିତିବ ।

∴ ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ହେଉ କିମ୍ବା ବିଚାରାଳୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ହେଉ
ତୁମେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବ ।

ଛାତ୍ରଜଣକ ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧୀ ଯୁକ୍ତିଟି ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଆତ୍ମରକ୍ଷା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ :-

ଯଦି ମୁଁ ମକଦ୍ଦମା ଜିଣେ ତେବେ ବିଚାରାଳୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅନୁସାରେ ମୋତେ
ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ଏବଂ ଯଦି ମୁଁ ମକଦ୍ଦମା ହାରିଯାଏ, ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ମୋତେ
ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ହୁଏତ ମୁଁ ମକଦ୍ଦମା ହାରିବି କିମ୍ବା ଜିତିବି ।

∴ ମୋତେ (ବିଚାରାଳୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ ହେଉ କିମ୍ବା ଚୁକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ହେଉ)
ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଦରମା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ ।

ଏହିପରି ଅନେକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମ ଲୋକକଥାର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଆକାରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

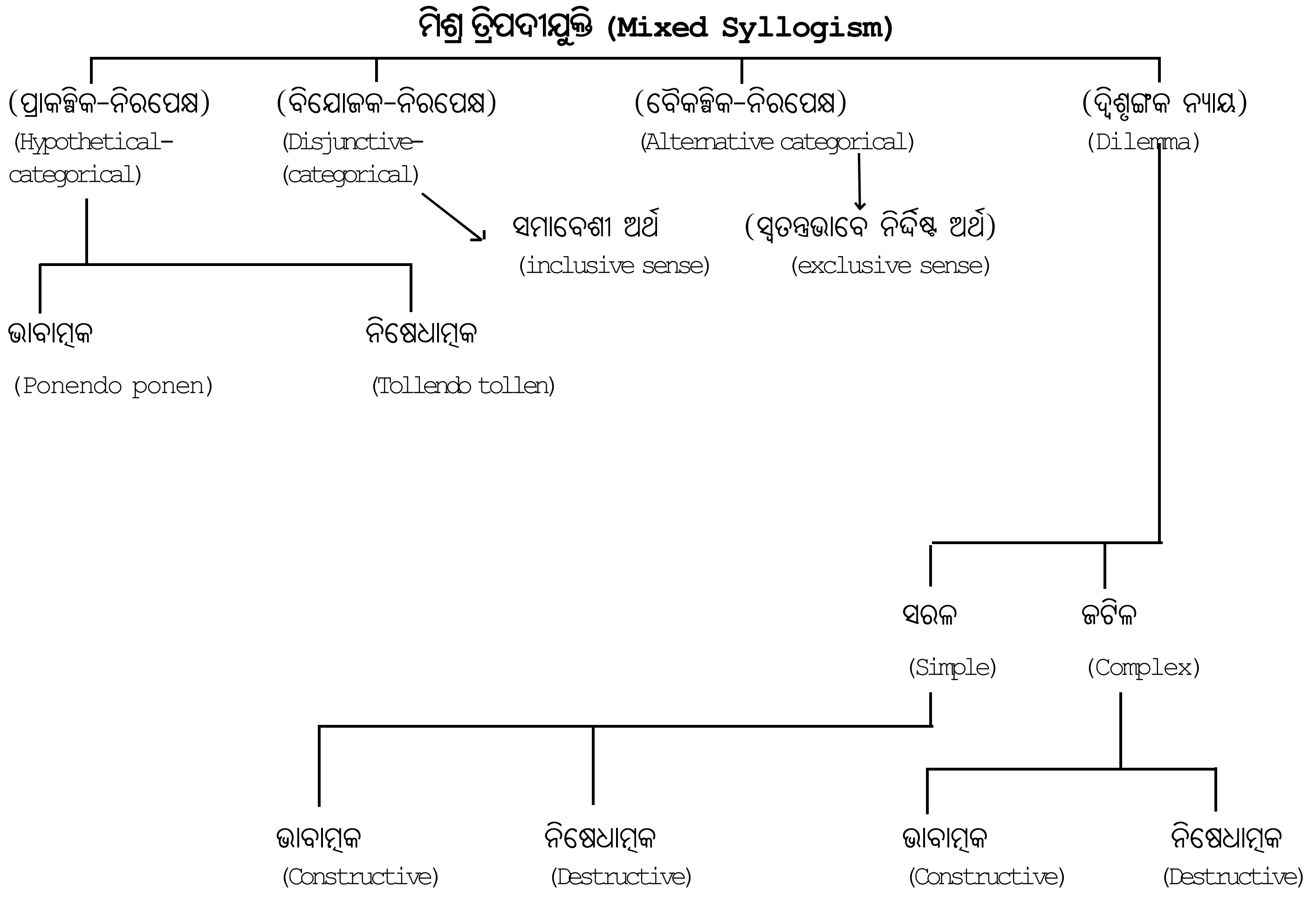
ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି (Mixed Syllogism)
(ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ)
(Hypothetical-categorical)
(ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ)
(Disjunctive-(categorical)
(ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ)
(Alternative categorical)
(ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ)
(Dilemma)
ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥ
(inclusive sense)
(ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ)
(exclusive sense)
ଭାବାତ୍ମକ
(Ponendo ponen)
ନିଷେଧାତ୍ମକ
(Tollendo tollen)
ସରଳ
(Simple)
ଜଟିଳ
(Complex)
ଭାବାତ୍ମକ
(Constructive)
ନିଷେଧାତ୍ମକ
(Destructive)
ଭାବାତ୍ମକ
(Constructive)
ନିଷେଧାତ୍ମକ
(Destructive)

ସାରାଂଶ

ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇଟି ହେତୁବଚନ ଓ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଯେଉଁ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ତିନୋଟି ଯାକ ତର୍କବଚନ ଏକ ପ୍ରକାରର ନୁହଁନ୍ତି ତାହାକୁ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କହନ୍ତି । ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ୪ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରନ୍ତି । ଯଥା :-

୧) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ (ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି) (Hypothetical categorical)

୨) ମିଶ୍ର-ବୈକଳ୍ପିକ (ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି) (Alternative categorical)

୩) ମିଶ୍ର-ବିଯୋଜକ (ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି) (Disjunctive categorical)

୪) ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ବା ଯୁକ୍ତି

୧. ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତି (Hypothetical categorical syllogism) **ରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ** ତର୍କବଚନ, ପକ୍ଷାବୟବ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅସ ର୍କ (ନିରପେକ୍ଷ) ତର୍କବଚନ । ଏହାର ଦୁଇଟି ବୈଧ ଆକାର ଥାଏ । (କ) ଭାବାତ୍ମକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଏବଂ (ଖ) ନିଷେଧାତ୍ମକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି । ଏହି ଦୁଇଟି ବୈଧ ଆକାର ଦୁଇଟି ନିୟମ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।

୧. ସ୍ୱୀକରଣେ-ସ୍ୱୀକରଣ (Modus Ponendo ponens) ଏବଂ

୨. ଅସ୍ୱୀକରଣେ-ଅସ୍ୱୀକରଣ (Modus Tollendo tollens)

ଅର୍ଥାତ ପ୍ରଥମ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ଆମେ ସାଧ୍ୟାବୟବର ପୂର୍ବଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହେବ ।

କ ଖ ଅଟେ ।

∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ସାଧ୍ୟାବୟବର ଅନୁଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ।

ଗ ଘ ନୁହେଁ ।

∴ କ ଖ ନୁହେଁ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଉଭୟ ପ୍ରଣାଳୀର ବିପରୀତ କ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତାର୍କିକ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ହେଲା (୧) ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତି ଭି ିକ ଦୋଷ (୨) ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତିଭି ିକ ଦୋଷ ।

ଯେତେବେଳେ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅନୁଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତିଭି ିକ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ଯେତେବେଳେ ପକ୍ଷାବୟବରେ ପୂର୍ବଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତିଭି ିକ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ।	ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ।
ଗ ଘ ଅଟେ ।	କ ଖ ନୁହେଁ
∴ କ ଖ ଅଟେ ।	∴ ଗ ଘ ନୁହେଁ ।

୨.(କ) ମିଶ୍ର ବିଯୋଜକ ବା ବିଯୋଜକ-ନିରପେକ୍ଷ (ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ) : ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ, ପକ୍ଷାବୟବ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଭୟ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ିକ) ତର୍କବଚନ । ଏଠାରେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନରେ ଥିବା 'କିମ୍ବା' (either...or) ପଦଟି ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ (Inclusive sense) ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ଥିବା ବିକଳ୍ପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ବକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥିର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ଏଠାରେ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ (tollendo ponens) ନିୟମାନୁଯାୟୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧ୍ୟାବୟବ (ବିଯୋଜକ-ତର୍କବଚନ)ର ଯେକୌଣସି ଏକ ବିକଳ୍ପକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ବୈଧ ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :

୧)	କ ଖ ହୁଏ କିମ୍ବା ଗ ଘ ହୁଏ ।	୨)	କ ଖ ହୁଏ କିମ୍ବା ଗ ଘ ହୁଏ ।
	କ ଖ ନୁହେଁ ।		ଗ ଘ ନୁହେଁ ।
	∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।		∴ କ ଖ ଅଟେ ।
୩)	ସେ ମେଧାବୀ କିମ୍ବା ଉଦ୍ୟମୀ ।	୪)	ସେ ମେଧାବୀ କିମ୍ବା ଉଦ୍ୟମୀ ।
	ସେ ଉଦ୍ୟମୀ ନୁହେଁ ।		ସେ ମେଧାବୀ ନୁହେଁ ।
	∴ ସେ ମେଧାବୀ ।		∴ ସେ ଉଦ୍ୟମୀ ।

ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଏଠାରେ 'କିମ୍ବା' (eigher...or) ପଦଟି ସମାବେଶୀ (Inclusive) ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ । ତେଣୁ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ବା

ଉଭୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ; ତେଣୁ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ (tollendo-ponens) ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ବୈଧ । ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପଟିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର ବା ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏଥିରେ ଅସ୍ୱୀକରଣରୁ ସ୍ୱୀକରଣକୁ ଯାଇହୁଏ ।

୨.(ଖ) ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମିଶ୍ର ବୈକଳ୍ପିକ (Mixed Alternative) ଯୁକ୍ତି : ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରର ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ହେଉଛି ବୈକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ (Alternative categorical) ଯୁକ୍ତି, ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ, ପକ୍ଷାବୟବ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉଭୟ ନିରପେକ୍ଷ (ଅସ ର୍କ) ତର୍କବଚନ ଅଟନ୍ତି । ଅଥଚ ଏଠାରେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ (Alternative proposition) ରେ ଥିବା 'କିମ୍ବା' (either...or) ପଦଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ (exclusive sense) ରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଅନ୍ୟଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ । ତେଣୁ ସ୍ୱୀକରଣେ ଅସ୍ୱୀକରଣ ଏବଂ ଅସ୍ୱୀକରଣେ ସ୍ୱୀକରଣ ଉଭୟ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗକରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଃସୃତ ହୋଇପାରିବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

୧) ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ମୃତ ।

∴ ସେ ଜୀବିତ ନୁହନ୍ତି ।

୨) ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ଜୀବିତ ।

∴ ସେ ମୃତ ନୁହନ୍ତି ।

ସେହିପରି,

୩) ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ଜୀବିତ ନୁହଁନ୍ତି ।

∴ ସେ ମୃତ ।

୪) ସେ ମୃତ କିମ୍ବା ସେ ଜୀବିତ ।
ସେ ମୃତ ନୁହଁନ୍ତି ।

∴ ସେ ଜୀବିତ ।

୩. ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ :

ଦ୍ୱି-ଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ ଏକ ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି । ଏହାର ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ଯୌଗିକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନ । ପକ୍ଷାବୟବ (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ) ଏକ ବୈକଳ୍ପିକ (Alternative) ତର୍କବଚନ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୈକଳ୍ପିକ କିମ୍ବା ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇପାରେ । ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିକୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ, ଯଥା ସରଳ ଏବଂ ଜଟିଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ । ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ନିରପେକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଯୁକ୍ତିଟି ସରଳ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ବୈକଳ୍ପିକ ହୋଇଥାଏ ଯୁକ୍ତିଟି ଜଟିଳ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରେଣୀର ଦୁଇଟି ଉପଶ୍ରେଣୀ ଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ଭାବାତ୍ମକ ଏବଂ ନିଷେଧାତ୍ମକ ।

ଏହିପରି ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବମୋଟ ଚାରି ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ –

୧) ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ   ୨) ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

୩) ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ   ୪) ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଆକାରଗତ ଭାବେ ବୈଧ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଙ୍କର ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ବସ୍ତୁଗତ ଭାବେ ସତ୍ୟ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ବସ୍ତୁଗତ ଅସାରତା ଦର୍ଶାଇ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇଥାଏ । ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଖଣ୍ଡନ ତିନି ପ୍ରକାର ଉପାୟରେ ହୋଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ –

୧) ଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ   ୨) ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟାନ୍ତରାଳେ ପଳାୟନ

୩) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତିରୋଧ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଯଥାସମ୍ଭବ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ?

ଖ) ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ନିୟମ ଦର୍ଶାଅ ।

ଗ) ସରଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

ଘ) ଜଟିଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ?

ଙ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଖଣ୍ଡନ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ କର ।

ଚ) କେବଳ କେଉଁ ପ୍ରକାର ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟି ଖଣ୍ଡନ କରିବା ସମ୍ଭବ ?

ଛ) ମିଶ୍ର-ବୈକଳ୍ପିକ ଯୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ନିୟମ ଦର୍ଶାଅ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କ) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ସାଧ୍ୟାବୟବ ଏକ ______ ତର୍କବଚନ ।

ଖ) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ଅନୁଗକୁ ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ପୂର୍ବଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ______ କରାଯାଏ ।

ଗ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ଯଦି ନିରପେକ୍ଷ ତର୍କବଚନ ତେବେ ଏହା ______ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ।

ଘ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ଏକ ______ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ।

ଙ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତି ______ ପ୍ରକାରର ।

ଚ) ଯେଉଁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ତାକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

ଛ) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନ୍ୟାୟର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ଏକ ______ ତର୍କବଚନ ହେବ ।

ଜ) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନ୍ୟାୟର ପକ୍ଷାବୟବରେ ______ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଝ) ମିଶ୍ର-ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ନ୍ୟାୟର ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଆମେ ପୂର୍ବଗକୁ ______ କରିପାରିବା ।

ଞ) ଏକ ସରଳ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ଏକ ______ ତର୍କବଚନ ।

ଟ) ଯଦି ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

୩. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର । (ଉ ରଗୁଡ଼ିକ ଯଥାସମ୍ଭବ ତିନୋଟିରୁ ପା ଟି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ହେବା ଉଚିତ)

କ) ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ।

ଖ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ କର ।

ଗ) ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଏକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

ଘ) ଶୃଙ୍ଗଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ ପଳାୟନର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

ଙ) ଶୃଙ୍ଗାଭିମର୍ଦ୍ଦନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ଲେଖ ।

ଚ) ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତ ଦୋଷ କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ବୁଝାଅ ।

ଛ) ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକରଣ ଦୋଷ କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ବୁଝାଅ ।

୪. ବର୍ଣ୍ଣନାମୂଳକ ଉ ର ଦିଅ :

କ) ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ଏବଂ ଏହାର ଭାବାତ୍ମକ ଏବଂ ନିଷେଧାତ୍ମକ ଆକାର ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

ଖ) ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ନିରପେକ୍ଷ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ଏଥିରେ କେଉଁ ତାର୍କିକ ଦୋଷ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ? ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

ଗ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ନ୍ୟାୟ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦାହରଣ ସହ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

ଘ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ କିପରି ହୁଏ ? ଉଦାହରଣ ସହ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

ଙ) ମିଶ୍ର-ବିଯୋଜକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ । ଏହାର ଗଠନ କିପରି ହୋଇଥାଏ ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

ଚ) ମିଶ୍ର-ବୈକଳ୍ପିକ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧ ଏବଂ ଅବୈଧ ରୂପଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ।

୫. ନିମ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀର ଠିକ୍ ଉ ରଗୁଡ଼ିକ ବାଛ ।

କ) କେଉଁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ ସମ୍ଭବ ?

୧. ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ୨. ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ

୩. ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ୪. ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

ଖ) କେଉଁ ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିରେ ପୂର୍ବଗ ସମାନ ଥାଏ ଏବଂ ଅନୁଗ ଭିନ୍ନଥାଏ ।

୧. ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ୨. ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ

୩. ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ୪. ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

ଗ) ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ତେବେ ଗ ଘ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଚ ଛ ହୁଏ ତେବେ ଜ ଝ ହୁଏ ।

ହୁଏତ ଗ ଘ ହୋଇନାହିଁ କିମ୍ବା ଜ ଝ ହୋଇନାହିଁ ।

∴ କ ଖ ହୋଇନାହିଁ କିମ୍ବା ଚ ଛ ହୋଇନାହିଁ ।

ଏହି ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିଟିର ନାମ କ'ଣ ?

୧. ସରଳ ଭାବାତ୍ମକ ୨. ଜଟିଳ ଭାବାତ୍ମକ

୩. ସରଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ ୪. ଜଟିଳ ନିଷେଧାତ୍ମକ

ଘ) ଦ୍ୱିଶୃଙ୍ଗକ ଯୁକ୍ତିର ପକ୍ଷାବୟବଟି ଏକ ______ ତର୍କବଚନ

୧. ବିଯୋଜକ ୨. ପ୍ରାକଳ୍ପିକ

୩. ସଂଯୋଜକ ୪. ଉପରୋକ୍ତ କେହି ବି ନୁହେଁ

ଙ) ନିମ୍ନ ପ୍ରଦ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟି ପୂର୍ବଗ ସ୍ୱୀକୃତିଭି ିକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଏବଂ କେଉଁଟି ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତିଭି ିକ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଦର୍ଶାଅ ।

୧. ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ଗ ଘ ହୁଏ ।
କ ଖ ଅଟେ ।
∴ ଗ ଘ ଅଟେ ।

୨. ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ଗ ଗ ହୁଏ ।
କ ଖ ନୁହେଁ ।
∴ ଗ ଘ ନୁହେଁ ।

୩. ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ଗ ଘ ହୁଏ ।
ଗ ଘ ନୁହେଁ ।
∴ କ ଖ ନୁହେଁ ।

୪. ଯଦି କ ଖ ହୁଏ ଗ ଘ ହୁଏ ।
ଗ ଘ ଅଟେ ।
∴ କ ଖ ଅଟେ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୪

ତର୍କଦୋଷ

ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓ ଯୁକ୍ତି ସ୍ତରରେ ନିହିତ ଥିବା ତ୍ରୁଟିକୁ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଯେକୌଣସି ବୌଦ୍ଧିକ ବିଚାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ ବା ସାଧାରଣ ଆଲୋଚନା ସ୍ତରରେ ହେଉ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ହେଲେ ଅନୁମାନର ସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଅନୁମାନ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ବା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇପାରେ ଅଥବା ଅବୈଧ ବା ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରେ । କେଉଁ ମାନଦଣ୍ଡରେ ଏକ ଯୁକ୍ତିକୁ ବୈଧ କୁହାଯିବ ତାହା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ଅଟେ । ବୈଧ ଯୁକ୍ତି ଓ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇବା ଓ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଟେ । ତର୍କଶୀଳ ନିୟମର ଉଲଙ୍ଘନକୁ ସାଧାରଣତଃ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

'ତର୍କଦୋଷକୁ' ଏକ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ବା ଏକ ସୀମିତ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇପାରେ । ଏକ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ତାର୍କିକ ବା ବୌଦ୍ଧିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପୁଯୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ତ୍ରୁଟିକୁ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଗଲାବେଳେ ଏକ ସୀମିତ ଅର୍ଥରେ କେବଳ ଅନୁମାନ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ତ୍ରୁଟିକୁ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।ଏକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଦି ତଥ୍ୟଗତ ତ୍ରୁଟି ନାହିଁ ତେବେ ତର୍କଦୋଷ ରହିବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ମନେହୁଏ । ଏଠାରେ ତଥ୍ୟଗତ ତ୍ରୁଟିକୁ ତର୍କଦୋଷଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରାଯାଇପାରେ । କାଉର ରଙ୍ଗ ଧଳା, ଦିଲ୍ଲୀ ପୃଥିବୀର ବୃହ ମ ସହର, ତଥ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ । କିନ୍ତୁ ଏକ ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁ ବଚନ ସତ୍ୟ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିପାରେ । ଆମେ ଯଦି ଭାବିବା 'ସମସ୍ତ ବାଘ ପଶୁ' ତେଣୁ 'ସମସ୍ତ ପଶୁ ବାଘ' ତେବେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ତର୍କଦୋଷ ଯୁକ୍ତ ହେବ । ତର୍କଦୋଷର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତି ଓ ବିଚାର ସୁସଂହତ ହେବା ସହ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତିଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରିବା ସହଜ ହୋଇଥାଏ ।

ତର୍କଦୋଷମାନଙ୍କର ସୁସଂହତ ବିଭାଜନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏହାର ପରିସର ବ୍ୟାପକ ଓ ଏହା ଅନେକ ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରେ । ତେବେ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରରେ ବିଷୟଟିର ବୋଧଗମ୍ୟତା ପାଇଁ ତର୍କଦୋଷ ସକଳକୁ ବିଭାଜନ କରାଯାଇଥାଏ । ତର୍କଦୋଷମାନଙ୍କୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ, ଯଥା – ଅବରୋହାନୁମାନ ତର୍କଦୋଷ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ ତର୍କଦୋଷ ଯାହା ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଆରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସହ ଯଥାକ୍ରମେ ସମ୍ପୃକ୍ତ । ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୃଷ୍ଟ ତର୍କଦୋଷମାନ ଅନୁମାନ ଜନିତ କିମ୍ବା ଅଣ ଅନୁମାନ ଜନିତ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଅବରୋହାନୁମାନ ଓ ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ତର୍କଦୋଷକୁ ଦୁଇଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ଅନୁମାନଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ବା ଅଣଅନୁମାନଜନିତ

ତର୍କଦୋଷ । ଅବରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷକୁ ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ବି କୁହାଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁମାନଜନିତ ତର୍କଦୋଷ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅନୁମାନ ପରିସର ବାହାରେ ଉଭୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଣଅନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସେ ସବୁର ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ସାମଗ୍ରିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସମ୍ଭବ ନ ହେଲେ ବି ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ ବା ଅଣଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ତର୍କଦୋଷମାନଙ୍କର ଏଠାରେ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରାଯାଇପାରେ ।

୪.୧ ଅବରୋହ ତର୍କଦୋଷ (ଅନୁମାନ ଜନିତ ବା ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ)

ଅବରୋହାନୁମାନ ଆଲୋଚନା ସମୟରେ ଅନୁମାନର ବିଭିନ୍ନ ନିୟମ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତରେ ସେସବୁକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନ ଦୋଷ :

ଏହି ଦୋଷ ଅବ୍ୟବହିତ ଅନୁମାନର ନିୟମଭଙ୍ଗ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅବୈଧ ସମବ ର୍ନ ଏହିପରି ଏକ ଦୋଷ । ଆ – ତର୍କବଚନର ସରଳ ସମବ ର୍ନ ଏବଂ ଓ – ତର୍କବଚନର ସମବ ର୍ନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ – 'ସବୁ ସୈନିକ ଦେଶପ୍ରେମୀ' ଏଣୁ ''ସବୁ ଦେଶପ୍ରେମୀ ସୈନିକ'' ଏହା ଏକ ଅବୈଧ ସମବ ର୍ନ ଅଟେ ସେହିପରି, ''କେତେକ ପଶୁ ବାଘ ନୁହଁନ୍ତି ଏଣୁ, କେତେକ ବାଘ ପଶୁ ନୁହଁନ୍ତି'' ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଇଟି ଯୁକ୍ତିରେ ''ଦେଶପ୍ରେମୀ'' ଓ ''ପଶୁ'' ପଦ ହେତୁ ବଚନରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜାଣିହେବ ଯେ ହେତୁବଚନଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ।

ଇ – ତର୍କବଚନର ବିପରୀତାବ ର୍ନ କଲେ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଜ୍ଞାନୁସାରେ ଅନୁମାନ ନକଲେ ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଯଥା, ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ବିପରୀତ ପ୍ରତିଯୋଗୀର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱରୁ ଅନ୍ୟଟିର ସତ୍ୟତା ଅନୁମାନ କରିହେବ ନାହିଁ । ଯଦି, ''କୌଣସି ପୁରୁଷ ପିତା ନୁହେଁ''ର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱରୁ ''ସବୁ ପୁରୁଷ ପିତା'' ସତ୍ୟ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ତାହା ତର୍କଦୋଷ ଥିବା ଯୁକ୍ତିହୁଏ । ଉପବିରୋଧୀ ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏର ସତ୍ୟତାରୁ ଅନ୍ୟଟିର ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ''କେତେକ ସର୍ପ ବିଷଧର'' ସତ୍ୟ ହେଲେ ''କେତେକ ସର୍ପ ବିଷଧର ନୁହେଁ'' ମିଥ୍ୟା ହେବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କଲେ ତର୍କଦୋଷ ହେବ । ସେହିପରି ଉପନିଧାନ ଓ ବିରୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧାନୁଯାୟୀ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହେଲେ ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ । ''କେତେକ ସର୍ପ ବିଷଧର'' ରୁ ''ସବୁ ସର୍ପ ବିଷଧର'' ଅନୁମାନ କଲେ ଉପନିଧାନ ସମ୍ବନ୍ଧର ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୁଏ । ସେହିପରି ''କେତେକ ପଶୁ ବାଘ'' ନୁହେଁ ରୁ ''ସବୁ ପଶୁ ବାଘ''ର ଅନୁମାନ ବିରୁଦ୍ଧ ସଂବନ୍ଧାନୁଯାୟୀ ଅନୁମାନ କରାହୋଇ ନଥିବାରୁ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।

ବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନ ତର୍କଦୋଷ

ଏହି ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ତର୍କଦୋଷ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ନିୟମ ଓ ମିଶ୍ରିତ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ନିୟମାନୁମାନ ଭଙ୍ଗ ହେବା ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଚତୁଷ୍ପଦୀ ଦୋଷ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୈଧ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିରେ କେବଳ ତିନୋଟି ପଦ ରହିବା କଥା । ଯଦି ଚାରୋଟି ପଦ ରହିଥାଏ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଯଥା,

ସବୁ ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ପୁରୁଷ ବା ନାରୀ ଭୋଟର ଅଟନ୍ତି ।

ସବୁ ଯୁବକ ଯୁବତୀ ପୁରୁଷ ବା ନାରୀ ।

ସବୁ ଯୁବକ ବା ଯୁବତୀ ଭୋଟର ଅଟନ୍ତି ।

ଆପାତତଃ ହେତୁପଦ ବୋଲି ଜଣାପଡୁଥିବା ପଦ ପ୍ରକୃତରେ ଦୁଇଟି ପଦ – ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ପୁରୁଷ ବା ନାରୀ ଏବଂ 'ପୁରୁଷ ବା ନାରୀ ।' ଏଣୁ ଏଠାରେ ଚତୁଷ୍ପଦୀ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ହୋଇଛି ।

ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ

ହେତୁବଚନରେ ହେତୁପଦ ଅନ୍ତତଃ ଥରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ହେଲେ, ପକ୍ଷପଦ ଓ ସାଧ୍ୟପଦ ମଧ୍ୟରେ ହେତୁପଦ ମାଧ୍ୟମରେ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବରେ ହେତୁପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା –

ସବୁ ନାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ।

ସବୁ ପୁରୁଷ ମନୁଷ୍ୟ ।

∴ ସବୁ ପୁରୁଷ ନାରୀ ।

ଏଠାରେ ହେତୁପଦ 'ମନୁଷ୍ୟ' ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାଦ୍ୱାରା ନିଷ୍ପନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅବୈଧ । ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ ଦୋଷ ରହିଛି ।

ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ

ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ସାଧ୍ୟପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ନିୟମାନୁସାରେ କୌଣସି ପଦ ସଂପୃକ୍ତ ହେତୁବଚନରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରେ ନିୟମ ଭଙ୍ଗହୋଇ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।

ସବୁ ବାଘ ପଶୁ ।

କୌଣସି ଶ୍ୱାନ ବାଘ ନୁହେଁ ।

∴ କୌଣସି ଶ୍ୱାନ ପଶୁ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟପଦ 'ପଶୁ' ସାଧ୍ୟାବୟବରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ନଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରୁ ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟତା ଦୋଷ ଜାତ ହୋଇଛି ।

ଅବୈଧ ପକ୍ଷତା ଦୋଷ

ପକ୍ଷାବୟବରେ ପକ୍ଷପଦ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଯଥା –

ସବୁ ପକ୍ଷୀ ଡେଣାଯୁକ୍ତ ।

ସବୁ ପକ୍ଷୀ ଦ୍ୱିପଦ ।

ସବୁ ଦ୍ୱିପଦ ଡେଣାଯୁକ୍ତ ।

ଏଠାରେ ପକ୍ଷପଦ 'ଦ୍ୱିପଦ' ପକ୍ଷାବୟବରେ ଅବ୍ୟାପ୍ତ ଥାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାରୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଏକ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦୋଷ

ଗୋଟିଏ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିଲେ ନିୟମାନୁସାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସଦର୍ଥକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁମାନ କଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଯଥା –

କୌଣସି ବିଚାରକ ଅଶିକ୍ଷିତ ନୁହଁନ୍ତି ।

କେତେକ ଓକିଲ ବିଚାରକ ।

କେତେକ ଓକିଲ ଅଶିକ୍ଷିତ ।

ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନଞର୍ଥକ ହେବା କଥା । କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଦର୍ଥକ ହେବାରୁ ଯୁକ୍ତି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ବହିଷ୍କାରକ/ବ୍ୟତିରେକୀ/ଅବଚ୍ଛେଦକ ହେତୁବଚନ ଦୋଷ

ଦୁଇଟିଯାକ ହେତୁବଚନ ନଞର୍ଥକ ହେଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଯଥା –

କୌଣସି ପକ୍ଷୀ ପଶୁ ନୁହେଁ ।

କୌଣସି ଧେନୁ ପକ୍ଷୀ ନୁହେଁ ।

∴ କୌଣସି ଧେନୁ ପଶୁ ନୁହେଁ ।

ଏଠାରେ ସାଧ୍ୟାବୟବ ଓ ପକ୍ଷାବୟବ ନଞର୍ଥକ ହୋଇଥିବାରୁ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିସୃତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ।

ମିଶ୍ରିତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତର୍କଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରର :

ଅନୁଗସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ

ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ - ଅସ ର୍କ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ହେତୁବଚନର ଅନୁଗକୁ ଅସ ର୍କ ହେତୁବଚନରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଯଥା -

ଯଦି ଶିଖାର ପୋଷା ଜୀବଟି ବିଲେଇ, ସେ ପୋଷା ଜୀବଟି ପଶୁ । (i) ଯଦି କ, ତେବେ ଖ

ଶିଖାର ପୋଷା ଜୀବଟି ପଶୁ । ଖ

∴ ଶିଖାର ପୋଷା ଜୀବଟି ବିଲେଇ । ∴ କ

ଏହା ଏକ ଅବୈଧ ଯୁକ୍ତି । ଶିଖା ପୋଷା ଜୀବଟି କୁକୁର ଛୁଆଟିଏ ହୋଇପାରେ

(ii) ଯଦି କ, ତେବେ ଖ ।

ଖ

∴ କ ନୁହେଁ ।

ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତ ଦୋଷ

ପ୍ରାକଳ୍ପିକ - ଅସ ର୍କ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ହେତୁବଚନର ପୂର୍ବଗକୁ ଅସ ର୍କ ହେତୁବଚନରେ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଯଥା -

ଯଦି ଗୋଟିଏ ଜୀବ ବାଘ, ତେବେ ଜୀବଟି ପଶୁ । (i) ଯଦି କ, ତେବେ ଖ ।

ଜୀବଟି ବାଘ ନୁହେଁ । କ ନୁହେଁ ।

∴ ଜୀବଟି ପଶୁ ନୁହେଁ । ∴ ଖ ନୁହେଁ ।

(i) ଯଦି କ, ତେବେ ଖ ।

କ ନୁହେଁ ।

∴ ଖ

ବିକଳ୍ପ ସ୍ୱୀକୃତ ଦୋଷ

ବିଯୋଜକ - ଅସ ର୍କ ଯୁକ୍ତିର ବିଯୋଜକ ହେତୁବଚନର ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପକୁ ଅସ ର୍କ ହେତୁବଚନରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ବିକଳ୍ପଟିକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କିମ୍ବା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷହୁଏ । ଯଥା -

ଇତିଶ୍ରୀ ଜଣେ କ୍ରିକେଟ ଖେଳାଳୀ କିମ୍ବା ହକି ଖେଳାଳୀ ।	କ କିମ୍ବା ଖ
ଇତିଶ୍ରୀ ଜଣେ କ୍ରିକେଟ ଖେଳାଳୀ ।	କ
ଇତିଶ୍ରୀ ଜଣେ ହକି ଖେଳାଳୀ ନୁହେଁ ।	∴ ଖ ନୁହେଁ

ମୀତା ଓଡ଼ିଶାବାସୀ କିମ୍ବା ଭାରତବାସୀ ।	କ କିମ୍ବା ଖ
ମୀତା ଭାରତବାସୀ ।	ଖ
∴ ମୀତା ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ।	∴ କ

୪.୨ ଅନାକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ବା ଆପାତଃ ତର୍କଦୋଷ

ଏହି ଦୋଷ ଅଧୀନରେ ଆମେ ଯେଉଁ ସବୁ ତର୍କଦୋଷ ଆଲୋଚନା କରିବା, ଏହାକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ – (୧) ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଦୋଷ (୨) ଅଭିଗ୍ରହ ଦୋଷ ଏବଂ (୩) ନାନାର୍ଥ ଦୋଷ । ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଦୋଷ ଆରୋହୀ ଖଣ୍ଡରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଶେଷ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଦୋଷ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଅଭିଗ୍ରହ ଦୋଷ

କେତେକ ଯୁକ୍ତି ବା ମତ କେତେକ ଅନାବଶ୍ୟକ ଅଭିଗ୍ରହ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଚ୍ଛଦଭାବେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତର୍କବଚନକୁ ସତ୍ୟବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନିଆଯାଇଥାଏ ଯାହାର ସତ୍ୟ ଅନିଶ୍ଚିତ କିମ୍ବା ସନ୍ଦେହମୂଳକ, ଏହି ଅଭିଗ୍ରହଗୁଡ଼ିକ ଅଯଥାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

କ) ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦୋଷ/ଔପାଧିକତା ଦୋଷ

କେତେକ ନିୟମ, ବିଧି ବା ଆଇନରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । କେତେକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆଇନର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ । ଏହି ବ୍ୟତିକ୍ରମତାକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଇ ଆଇନଟିକୁ ସର୍ବଦା ଅଲଙ୍ଘନୀୟ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏବଂ ଆଇନଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏହାକୁ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଅଭିଗ୍ରହଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ –

i) ସଡ଼କ ନିୟମାନୁଯାୟୀ ଜଣେ ଘ ାକୁ ୫୦ କି.ମି. ଗତିରେ ଗାଡ଼ି ଚଳାଇବା ଉଚିତ ।

∴ ଫାଙ୍କା ସଡ଼କରେ ମଧ୍ୟ ରୋଗୀକୁ ଚିକିତ୍ସାଳୟକୁ ନେଲାବେଳେ ୫୦ କି.ମି. ଗତିରେ ଗାଡ଼ି ଚଳାଇବା ଉଚିତ ।

ii) ଧାରନେଇଥିବା ବସ୍ତୁ, ମାଲିକ ମାଗିବାମାତ୍ରେ ଦେଇଦେବା ଉଚିତ ।

∴ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଉଥିବା ମାଲିକକୁ ବନ୍ଧୁକଟି ମାଗିବାମାତ୍ରେ ଦେଇଦେବା ଉଚିତ ।

(ଖ) ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଗ୍ରାହ୍ୟଦୋଷ/ସମବର୍ତ୍ତିତ ଔପାଧିକତା ଦୋଷ

ଗୋଟିଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୋଇଥିବା ବ୍ୟତିକ୍ରମକୁ ଏକ ସାଧାରଣ ବିଧିଭାବେ ଗ୍ରହଣକରି ସବୁ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଲାଗୁକଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଉଦାହରଣ -

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷାପାଇଁ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ନିଶା (ଆଲକୋହଲ) ସେବନ ଉଚିତ ।
ଅତଏବ ସର୍ବଦା ନିଶା ସେବନ ଉଚିତ ।

(ଗ) ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ

ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା, ପ୍ରମାଣ ପୂର୍ବରୁ ଗ୍ରହଣ କରିନିଆଯାଇଥାଏ ହେତୁବଚନ ଭାବେ କିମ୍ବା ହେତୁବଚନର ଅଂଶ ଭାବେ, ସେଠାରେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ, ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ହେତୁ ବଚନରେ ଗ୍ରହଣ କରାହୋଇଥାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଜଣା ପଡ଼ିଥାଏ । ଆଉ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଲୁକ୍କାୟିତ ଭାବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁବଚନରେ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ - ''ମୁଁ ମିଥ୍ୟା କହୁନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡୁଛି, ମୁଁ ସତ କହୁଛି ।'' ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ଉଦାହରଣ ହେଲା-

ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି, କାରଣ ଶାସ୍ତ୍ର ସେହିକଥା କହେ ।
ଶାସ୍ତ୍ରର ବାକ୍ୟ ଅକାଟ୍ୟ ସତ୍ୟ, କାରଣ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନ ଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ରଷ୍ଟା ।

ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଉଛି - ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ରଷ୍ଟା ଦ୍ୱାରା କରାହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବେ ଧରିନିଆଯାଇଛି ଯେ ଭଗବାନ ଅଛନ୍ତି ।

(ଘ) ଦ୍ୱି-ବିକଳ୍ପ ଦୋଷ

ଅନେକ ବିକଳ୍ପର ସମ୍ଭାବନା ଥିବାସତ୍ତ୍ୱେ କେବଳ ଦୁଇଟି ବିକଳ୍ପକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେବାରେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏହାକୁ କୃଷ୍ଣ-ଶ୍ୱେତ ବର୍ଗର ଦୋଷ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ବସ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ କିମ୍ବା ଶ୍ୱେତ ହୋଇପାରେ । ଏପରି ମତ ଅନ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିଦେଉଛି । ଉଦାହରଣ -

i) ହରି, ମଧୁର ବନ୍ଧୁ କିମ୍ବା ଶତ୍ରୁ ।

ii) ସ୍ମିତା, ରଜତକୁ ଭଲପାଏ କିମ୍ବା ଘୃଣାକରେ ।

iii) ରବି ମୂର୍ଖ କିମ୍ବା ପଣ୍ଡିତ ଅଟେ ।

iv) ଯଦି ଗୋପାଳ, ସାଧୁ ସଙ୍ଗରେ ନାହିଁ, ତାହେଲେ ସାଧୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଛି ।

v) ପତି ପତ୍ନୀକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ନିଶ୍ଚୟ ପତ୍ନୀପାଇଁ ଶାଢ଼ୀ କିଣିବ କିମ୍ବା ଗହଣା କିଣିବ ।

ନାନାର୍ଥ ଦୋଷ :

ଭାଷା ସଠିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ନ ହୋଇଥିଲେ ଏହି ପ୍ରକାର ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଶବ୍ଦ, ପଦ ବା ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥର ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ଏହି ଦୋଷ ହୁଏ ।

(କ) ଅନେକାର୍ଥ ଦୋଷ

ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ମୁଖ୍ୟପଦଟି ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲେ ଏହି ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା-

ପ୍ରକୃତି ବିଧିଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ।

ବିଧିର ସ୍ରଷ୍ଟା ବିଧାୟକ ।

ପ୍ରକୃତିର ବିଧାୟକ କେହି ଜଣେ ଅଛି ।

ଏଠାରେ 'ବିଧି' ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ' ଦ୍ୱିତୀୟ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଆଇନ କାନୁନ' ।

ଦ୍ୱିଅର୍ଥକ ହେତୁପଦ, ସାଧ୍ୟ ଓ ପକ୍ଷପଦ ଦୋଷ ଅନେକାର୍ଥ ଦୋଷର ଉଦାହରଣ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱିପଦୀଯୁକ୍ତିର ସାଧାରଣ ନିୟମାବଳୀ ଆଲୋଚନା ବେଳେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ଏହି ଦୋଷ ଯୁକ୍ତିର ଅବୟବରେ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ଥିବାରୁ ଦୋଷ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅନୁମାନ ଜନିତ ଦୋଷ ନୁହେଁ । ସେଥି ସକାଶେ ଏହାକୁ ଅନାକାରିକ ଦୋଷ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନିଆଯାଇଛି ।

(ଖ) ନାନାର୍ଥ ବାକ୍ୟ ଦୋଷ

କେତେକ ବାକ୍ୟ ଗଠନରେ ତ୍ରୁଟିଯୋଗୁଁ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟର ଦୁଇଟି ଅର୍ଥ ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ବାକ୍ୟରେ ଶବ୍ଦର କ୍ରମ ଯୋଗୁଁ ଏହି ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଏହି ବାକ୍ୟଟିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର – ''ଭାଷଣ କକ୍ଷରେ ହୃଦ୍‌ଆଘାତ ବିଷୟରେ ବକ୍ତୃତା ଦିଆଯିବ ।'' ଏହାର ଅର୍ଥ,

i) ଭାଷଣ କକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଘଟିଥିବା ହୃଦ୍‌ଘାତ ବିଷୟରେ ବକ୍ତୃତା ଦିଆଯିବ ।

ii) ହୃଦ୍‌ଘାତ ବିଷୟରେ ଭାଷଣ କକ୍ଷରେ ବକ୍ତୃତା ଦିଆଯିବ ।

ବାକ୍ୟର ପୁନଃଗଠନ କରି ଏହି ସମସ୍ୟା ଦୂରକରାଯାଇପାରେ । ଆଉ ଏକ ଉଦାହରଣ –

ଦେବୀଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା ।

(ଗ) ଉଚ୍ଚାରଣ ଦୋଷ

ବାକ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇ କହିବା କିମ୍ବା ଭିନ୍ନ ଶୈଳୀରେ ଲେଖିବା ଦ୍ୱାରା ବାକ୍ୟର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଏକ ଅର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି, ଶିକ୍ଷକ କହିଲେ – ''ରବି <u>ଆଜି</u> ପାଠପଢ଼ା କରିଛି ।'' ଅର୍ଥାତ୍ ରବି ଅନ୍ୟ ଦିନେ ପାଠପଢ଼ା କରେ ନାହିଁ । ପୁଣି ସେହି ବାକ୍ୟରେ ରବି ଉପରେ ଜୋରଦେଇ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ତା'ର ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ''<u>ରବି</u> ଆଜି ପାଠପଢ଼ା କରିଛି'' ଏହାର ଅର୍ଥ ରବି ପାଠ ପଢ଼ା କରିଛି, ଅନ୍ୟମାନେ କରିନାହାନ୍ତି ।

(ଘ) ସମଷ୍ଟିକରଣ ଦୋଷ

ଯାହା ବ୍ୟଷ୍ଟି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ସମଷ୍ଟି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏହି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଯଥା–

ଦଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖେଳାଳି ଭଲ ଖେଳେ ।	କିମ୍ବା	୪ରି ଓ ପା ଯୁଗ୍ମ ଓ ଅଯୁଗ୍ମ
ଅତଏବ ଦଳଟି ଭଲ ଖେଳେ ।		୪ରି ଓ ପା ହେଉଛି ନଅ
		∴ ନଅ ହେଉଛି ଯୁଗ୍ମ ଓ ଅଯୁଗ୍ମ

(ଙ) ବ୍ୟଷ୍ଟି କରଣ ଦୋଷ

ଯାହା ସମଷ୍ଟି / ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ବ୍ୟଷ୍ଟି/ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏହି ଦୋଷହୁଏ ।

ପୁରୁଷ ନାରୀଠାରୁ ସଂଖ୍ୟାଧିକ ।	ଅଥବା	ନଅ ଗୋଟିଏ ସଂଖ୍ୟା ।
ହରି ଜଣେ ପୁରୁଷ ।		ପା ଓ ୪ରି ନଅ ଅଟେ ।
ହରି ନାରୀଠାରୁ ସଂଖ୍ୟାଧିକ ।	∴	ପା ଓ ୪ରି ଗୋଟିଏ ସଂଖ୍ୟା ।

ସାରାଂଶ

ଯୁକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦୋଷକୁ ତର୍କଦୋଷ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ତ୍ରୁଟି ଯୁକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥା ସଂଜ୍ଞା, ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା, ଅଭିଗ୍ରହ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହୋଇପାରେ । ଏହା ଦୁଇପ୍ରକାର – ଆକାରିକ ଓ ଅନାକାରିକ ଦୋଷ – ଅନୁମାନର ନିୟମ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କଲେ ଆକାରିକ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ କାରଣରୁ ଅନାକାରିକ ଦୋଷ ଜାତ ହୋଇଥାଏ । ଆକାରିକ ଦୋଷ; ଅବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନ, ବ୍ୟବହିତ ଅବରୋହାନୁମାନ କିମ୍ବା ମିଶ୍ରିତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିର ନିୟମ ଉଲଙ୍ଘନରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଆ ଏବଂ ଓ ତର୍କବଚନର ସରଳ ସମବ ର୍ନ, ଇ-ତର୍କବଚନର ବିପରୀତାବ ର୍ନ କଲେ, ପ୍ରତିଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧାନୁଯାୟୀ ଅନୁମାନରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିଲେ ତର୍କଦୋଷ ଜାତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅବରୋହାନୁମାନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଚତୁଷ୍ପଦୀ, ଅବ୍ୟାପ୍ତ ହେତୁପଦ, ଅବୈଧ ସାଧ୍ୟପଦ, ଅବୈଧ ପକ୍ଷପଦ, ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସଦର୍ଥକ ଓ ଦୁଇଟି ନଞର୍ଥକ ହେତୁବଚନରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି, ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିଅର୍ଥକ ହେତପଦ୍ରୁ, ସାଧ୍ୟପଦ ଓ ପକ୍ଷପଦ ଦୋଷ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିଅର୍ଥକ ଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକ ଅନାକାରିକ ଦୋଷ ଅଟେ ।

ମିଶ୍ର ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ, ଅନୁଗ ସ୍ୱୀକୃତି, ପୂର୍ବଗ ଅସ୍ୱୀକୃତି, ବିଯୋଜକ ସ୍ୱୀକୃତି ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ।

ଅନାକାରିକ ଦୋଷ ତିନୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ – ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା, ଅଭିଗ୍ରହ ଓ ନାନାର୍ଥ ଜନିତ ଦୋଷ । ବିଷୟ ସହିତ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତାର ଅଭାବରୁ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ଯାହା ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡରେ ଆଲୋଚିତ । ଅଭିଗ୍ରହ ତର୍କଦୋଷ ଅନାବଶ୍ୟକ ପ୍ରାକ୍‌ଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାବଶ୍ୟକ ପୂର୍ବଧାରଣାର ବଶବ ର୍ୀ ହେବା ଯୋଗୁଁ ହୋଇଥିବା ଦୋଷ । ନାନାର୍ଥ ଦୋଷ ଶବ୍ଦ, ପଦ ବା ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ହେବା ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ଅଭିଗ୍ରହ ଦୋଷ ଭାବେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ଔପାଧିକତା ଦୋଷ i) ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟକରି ସାଧାରଣ ନିୟମ କାଏମ ରଖିବା

ii) ବ୍ୟତିକ୍ରମ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଗ୍ରାହ୍ୟକରି ତାହାକୁ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ।

ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ – ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା, ହେତୁ ବଚନରେ ପ୍ରାକ୍‌ଗୃହୀତ ।

ଦ୍ୱିବିକଳ୍ପ ଦୋଷ – ଅନେକ ବିକଳ୍ପ ଥିବା ସ ୍ୱେ କେବଳ ସୀମିତ (ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇଟି) ବିକଳ୍ପକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ।

ନାନାର୍ଥଦୋଷ, ଭାଷାର ସଠିକ ବ୍ୟବହାର ଅର୍ଥାତ୍ ଏକାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ନହେବା ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଦୋଷସବୁ ନାନାର୍ଥ ଦୋଷ ।

ଅନେକାର୍ଥ ଦୋଷ	– ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ବା ପଦ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ଅର୍ଥରେ ଏକା ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।
ନାନାର୍ଥ ବାକ୍ୟ ଦୋଷ	– ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟର ଗଠନ ଜନିତ ତ୍ରୁଟି ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।
ଉଚ୍ଚାରଣ ଦୋଷ	– ବାକ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶର ଉଚ୍ଚାରଣ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇ/ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ମୂଳ ଅର୍ଥଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ଦର୍ଶାଇବା ।
ସମଷ୍ଟିକରଣ ଦୋଷ	– ଯାହା ବ୍ୟଷ୍ଟି/ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହାକୁ ଭୁଲରେ ସମଷ୍ଟି/ଶ୍ରେଣୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇବା ।
ବ୍ୟଷ୍ଟିକରଣ ଦୋଷ	– ଯାହା ସମଷ୍ଟି/ଶ୍ରେଣୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହାକୁ ଭୁଲରେ ବ୍ୟଷ୍ଟି/ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇବା ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

I ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିରେ ତର୍କଦୋଷ ଅଛି କି ନାହିଁ ?

୧) ଚଉକିର ପ୍ରତ୍ୟେକାଂଶ ହାଲୁକା । ଏଣୁ, ଚଉକିଟି ହାଲୁକା ।

୨) ପ୍ରକୃତରେ ଚମତ୍କାର ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ବିରଳ । କିନ୍ତୁ ବିରଳ ବହିଗୁଡ଼ିକ ଦାମିକା । ଏଣୁ, ଚମତ୍କାର ଉପନ୍ୟାସ ଗୁଡ଼ିକ ଦାମିକା

୩) ଅବଶ୍ୟ ଦୁର୍ନୀତି-ଅନୁଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହା ଗ୍ରହଣୀୟ ବୋଲି ଅଧିକାଂଶ ଭାବନ୍ତି ।

୪) ବାଇବେଲରେ ସତ୍ୟର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ଏହି ସତ୍ୟକୁ ଯେ ନ ମାନନ୍ତି, ନର୍କରେ ପଡ଼ନ୍ତି ।

୫) ଅବଶ୍ୟ ମ ର୍ୟ ବାହାରେ ପ୍ରାଣୀ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି କେହି ପ୍ରମାଣ ଦେଇନାହିଁ ।

୬) ଯେହେତୁ ମୁଁ ମିଛ କହୁନାହିଁ, ଏଥିରୁ ଜଣା ପଡୁଛି ଯେ ମୁଁ ସତ କହୁଛି ।

୭) ଗୋଟିଏ ମୋଟର କାର ବସ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ପେଟ୍ରୋଲ ଖର୍ଚ୍ଚ କରେ ଏବଂ କମ୍ ପ୍ରଦୂଷଣ କରେ । ଅତଏବ, ମୋଟରକାର ବସ ଅପେକ୍ଷା ପରିବେଶର କମ୍ କ୍ଷତି କରେ ।

୮) ମୋର ପିତାମାତା ଗରିବ ଓ ରୋଗିଣା । ଏଣୁ, ଦୟାକରି ମୋତେ ଏ ବିଷୟରେ ପାସମାର୍କ ଦିଅନ୍ତୁ ।

୯) ତୁମେ ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରମାଣ ନକଲେ, ମଙ୍ଗଳରେ ଜୀବ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ନିୟମିତ ଆମ ପାଖକୁ ଆସନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବି ।

୧୦) କୌଣସି ମାଛ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ । କୌଣସି ସାଲମନ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ନୁହେଁ । ଏଣୁ, କୌଣସି ସାଲମନ ମାଛ ନୁହେଁ ।

୧୧) କୌଣସି ସାହସୀ ଜୀବ ଉଡ଼େ ନାହିଁ । ଶଙ୍ଖଚିଲ ସାହସୀ ଜୀବ ଅଟେ । ଅତଏବ, ଶଙ୍ଖଚିଲ ଉଡ଼େ ନାହିଁ ।

୧୨) ତିନି ଓ ପା ଅଯୁଗ୍ମ ସଂଖ୍ୟା । ଆଠ ହେଉଛି ତିନି ଓ ପା । ଅତଏବ, ଆଠ ହେଉଛି ଏକ ଅଯୁଗ୍ମ ସଂଖ୍ୟା ।

୧୩) ଯେହେତୁ ଏହା ସତ ଯେ କେତେକ ଓଡ଼ିଆ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ନୁହଁନ୍ତି, ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କେତେକ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ଓଡ଼ିଆ ନୁହଁନ୍ତି ।

I ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉ ର ବାଛି ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

୧) ଯେବେ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଲୁକ୍କାୟିତ ଥିବା ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରାକଗୃହୀତ କରି ପ୍ରଶ୍ନଟି କରାଯାଇଥାଏ, ସେବେ __________ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । (ଅଭିଗ୍ରହ, ନାନାର୍ଥ, ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା)

୨) ଯେବେ ଯୁକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ହେତୁବଚନ ଆପାତତଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମର୍ଥନ କରୁଥାଏ କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସହିତ ଯୌକ୍ତିକ ସଂପର୍କ ନଥାଏ, ତେବେ __________ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । (ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା, ଅଭିଗ୍ରହ, ନାନାର୍ଥ)

୩) ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ ବା ପଦର ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲେ __________ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । (ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା, ଅଭିଗ୍ରହ, ନାନାର୍ଥ)

୪) ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିରେ ତର୍କସ୍ଥାନରେ ଅପମାନ ସୂଚକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ __________ ତର୍କଦୋଷ ଥାଏ । (ନିନ୍ଦାସୂଚକ, ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ, ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ)

୫) ପ୍ରମାଣ ହେବାକୁ ଥିବା ସତ୍ୟକୁ ସତ୍ୟବୋଲି ଧରିନେଲେ __________ ଦୋଷ ହୁଏ । (ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର, ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଗ୍ରାହ୍ୟ, ପ୍ରତିଜ୍ଞାନ୍ତର ସିଦ୍ଧି)

୬) ଯଥାର୍ଥରେ କେତେକ ଘଟଣାକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁନଥିବା ସାଧାରଣ ବିଧିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯୁକ୍ତିଦେଲେ __________ ଦୋଷହୁଏ । (ବ୍ୟତିକ୍ରମ/ଔପାଧିକତା, ବ୍ୟଷ୍ଟିକରଣ, ସମଷ୍ଟିକରଣ)

୭) ଯାହା ବ୍ୟଷ୍ଟି ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ତାହା ସମଷ୍ଟି ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ କହିଲେ __________ ଦୋଷ ହୁଏ । (ବ୍ୟତିକ୍ରମ/ଔପାଧିକତା, ବ୍ୟଷ୍ଟିକରଣ, ସମଷ୍ଟିକରଣ)

୮) ଯାହା ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ, ତାହା ଭଗ୍ନାଂଶ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ କହିଲେ __________ ଦୋଷ ହୁଏ । (ବ୍ୟତିକ୍ରମ/ଔପାଧିକ, ବ୍ୟଷ୍ଟିକରଣ, ସମଷ୍ଟିକରଣ)

III ସତ୍ୟ ବା ମିଥ୍ୟା ନିର୍ଣ୍ଣୟକର ।

୧) ତର୍କଦୋଷ ଏକ ବୈଚାରିକ ଭ୍ରମ ।

୨) ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ପ୍ରମାଣ କଲେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଦୋଷହୁଏ ।

୩) ''ଯଦି କ, ତେବେ ଖ, କ ନୁହେଁ । ଅତଏବ ଖ ନୁହେଁ ।'' ଏହା ଏକ ବୈଧ ଅନୁମାନ ।

୪) ''ଯେହେତୁ ଭଗବାନଙ୍କ ସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ କୌଣସି ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ନାହିଁ, ଭଗବାନ ନାହାନ୍ତି'', ଏପରି ଯୁକ୍ତିରେ ପରାଜ୍ଞତା ଦୋଷ ରହିଛି ।

୫) ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନକରି ତାର୍କିକର ଚରିତ୍ର ସଂହାର କଲେ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ ।

୬) ଯେବେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ବହୁତ ଜଟିଳ ଥାଏ, ଆମେ ତାହାକୁ ବହୁପ୍ରଶ୍ନ ଦୋଷ କହୁ ।

୭) ନାନାର୍ଥ ବାକ୍ୟ ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ଯେବେ କୌଣସି ମତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବାହାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇ ଭୁଲ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

୮) ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ଏକ ଅର୍ଥ ଶ୍ଳେଷ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

ରଚନାମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ

୧) ବ୍ୟଷ୍ଟିକରଣ ଓ ସମଷ୍ଟିକରଣ ଦୋଷ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

୨) ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ଓ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଗ୍ରାହ୍ୟ ଦୋଷ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

୩) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ନାନାର୍ଥ ଦୋଷ ଉଦାହରଣ ସହ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୪) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଅଭିଗ୍ରହ ଦୋଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୪.୩ ଆରୋହାଭାସ ଅଥବା ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ଏବଂ ଆରୋହାନୁମାନର ତର୍କଦୋଷ

୪.୩.୧ ଆରୋହାଭାସ :

ଏପରି କେତେକ ଅନୁମାନ ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ଯାହା ଆରୋହାନୁମାନ ଭଳି ଜଣାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥରେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆରୋହାଭାସ ଅଥବା ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆରୋହାନୁମାନର ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ଆରୋହଲମ୍ଫନ । ଏହା ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନର ଭି ି । ଏହି ଲକ୍ଷଣ ନଥାଇ କେତେକ ଅନୁମାନ ଅଛି ଯେଉଁଠି କେବଳ ଆରୋହାନୁମାନର ଆଭାସ ମାତ୍ର ଥାଏ । ସେପରି ଅନୁମାନକୁ ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା :- ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଅଥବା ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଅନୁମାନ, ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟ ମୂଳକ ଅନୁମାନ ଏବଂ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ।

୪.୩.୨ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ (ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ) :

ଏକ ସୀମିତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରି ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟର ଆଭାସ ଥିବା ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟର ବସ୍ତୁଗତ ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ଯେହେତୁ ଗୋଟିଏ ସୀମିତ ପରିସରରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ବୋଲି ଦୃଶ୍ୟମାନ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବାସ୍ତବରେ ଏହା ସୀମିତ ପରିସର କୈନ୍ଦ୍ରିକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟ ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ :

୧) ଗୋଟିଏ ଝୁଡ଼ିରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆମ୍ବ ମିଠା ।

∴ ତେଣୁ ଏହି ଝୁଡ଼ିର ସମସ୍ତ ଆମ୍ବ ମିଠା ।

୨) ଜାନୁୟାରୀଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଡିସେମ୍ବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାସ ୩୨ ଦିନରୁ କମ୍ ।

∴ ବର୍ଷର ସମସ୍ତ ମାସ ୩୨ ଦିନରୁ କମ୍ ।

୩) ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ୫୦ ଜଣ ଛାତ୍ର ଅଛନ୍ତି ।

ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି ।

∴ ଶ୍ରେଣୀର ସମସ୍ତ ଛାତ୍ର ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ଅନୁମାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେଗୋଟି ବିଶେଷ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ :

(କ) ଯେଉଁ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାହାର ପରିସର ସୀମିତ । ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ ଏକ ସୀମିତ ପରିସର କ୍ଷେତ୍ରରେ (ଯଥା - ଏହି ଝୁଡ଼ିରେ ଥିବା ଆମ୍ବ ବା ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ର) ଏହି ଅନୁମାନ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

(ଖ) ଏହି ଅନୁମାନ ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ, ସେହି ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇଥାଏ । କେତେକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିଦମାନଙ୍କ ମତରେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦିତ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ପ୍ରତ୍ୟେକ ତଥ୍ୟର ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ମାତ୍ର ।

(ଗ) ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନର ବିଷୟ ହେଲା ଯେ ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ; କାରଣ ଏଠାରେ ଅଧିଗତ ଜ୍ଞାନରୁ ଅନଧିଗତ ଜ୍ଞାନକୁ କିମ୍ବା ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ ଏଠାରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ନାହିଁ ।

(ଘ) ଆରୋହାନୁମାନର ଦୁଇଟି ଆକାରଗତ ଭି ି, ଯଥା - ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧର ଆବଶ୍ୟକତା ଏଠାରେ ନଥାଏ । ଏଠାରେ କେବଳ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟର ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ, ଯଥା - ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ର ବୁଦ୍ଧିମାନ ।

(ଙ) ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଅନୁମାନ ଉଭୟ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ଆରୋହାନୁମାନ ଏବଂ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁମାନଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ, କାରଣ ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ଓ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁମାନରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ଗୋଟିଏ ସଂଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ କରାଯିବାର ପଦ୍ଧତି ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

୪.୩.୩ ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ ବା ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟାନୁମାନ :

ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟାନୁମାନ ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନର ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଟେ । କାରଣ, ଏହି ପ୍ରକାରର ଅନୁମାନ ଆକାରନିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥା - ଗଣିତ, ବିଶେଷ କରି ଜ୍ୟାମିତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଏହି ଅନୁମାନରେ ଉପଲବ୍ଧ ନ ହେଉଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଆରୋହାନୁମାନର ଏକ ଆଭାସ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଏକ ଅଯଥାର୍ଥ ଆରୋହାନୁମାନ ।

ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଭି ିକରି, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ଯୁକ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି ଅନୁରୂପ ଅନ୍ୟ ସତ୍ୟ ପ୍ରମାଣ କରି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ବିଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ ଏହି ଅନୁମାନ ଗାଣିତିକ ସତ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ କଖଗ ତ୍ରିଭୁଜର ତିନିକୋଣ ମିଶି ଦୁଇ ସମକୋଣ ବୋଲି ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ସେହି ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ଅନ୍ୟ ଯେକୌଣସି ତ୍ରିଭୁଜର ତିନିକୋଣ ମିଶି ଦୁଇ ସମକୋଣ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଜ୍ୟାମିତିକୁ ଛାଡ଼ି ପାଟିଗଣିତରୁ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇପାରେ, ଯଥା :

ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ୧ + ୩ = ୨^{୨} ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ସେହି ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ୧ + ୩ + ୫ = ୩^{୨} ଏବଂ ୧ + ୩ + ୫ + ୭ = ୪^{୨} ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ସାଙ୍କେତିକ ଉଦାହରଣ :

କ$_{୧}$ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପ ଅଟେ

∴ ସମସ୍ତ କ ପ ଅଟେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିଟି ଆରୋହାନୁମାନ ଭଳି ଜଣାପଡ଼େ, କାରଣ ଗୋଟିଏ କ ରୁ ସମସ୍ତ କ ର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ବାସ୍ତବରେ ଏହା ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହେଁ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ।

(କ) ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟ ଅନୁମାନ ଆରୋହାତ୍ମକ ଅପେକ୍ଷା ବିଶେଷ ଭାବେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଅଟେ, କାରଣ ଏଠାରେ କୌଣସି ତଥ୍ୟର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାର କରି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏନାହିଁ । ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦିତ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ତହିଁରୁ ତ ୁଲ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବିଷୟମାନଙ୍କର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିବା ଏହି ଅନୁମାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ।

(ଖ) ଆରୋହାନୁମାନରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭୂମିକା ରହିଅଛି । ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଗାଣିତିକ ସତ୍ୟ ଅଟେ ଯାହା କେତେକ ଅଥବା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ଗାଣିତିକ ସତ୍ୟ ଉପରେ ଅବଧାରିତ ।

(ଗ) ତଥ୍ୟମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁନଥିବାରୁ ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନରେ ଆରୋହଲଂପନର ଯେଉଁପରି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ସେହିପରି ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମ କିମ୍ବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଆବଶ୍ୟକତା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିଶ୍ଚିତତା ଥାଏ, କାରଣ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ଗାଣିତିକ ସତ୍ୟ ଅଟେ ।

୪.୩.୪ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଆରୋହ ଅନୁମାନ ବା ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନାନୁମାନ :

ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ କହିଲେ ସାଧାରଣତଃ କେତେକ ତଥ୍ୟର ଏକତ୍ରୀକରଣକୁ ବୁଝାଯାଏ । ଏହି ତଥ୍ୟ ଏକତ୍ରୀକରଣ ଅନ୍ଧଭାବରେ ନ କରାଯାଇ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧାରଣାକୁ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ରଖି କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଅନୁମାନର ସଂଜ୍ଞା ମିଲ୍ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଭାବେ କରନ୍ତି ।

ମିଲ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରଦ   ସଂଜ୍ଞା :

କେତେକ ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି, ତହିଁରୁ ଉପଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ମନରେ ଥିବା ଏକ ଧାରଣା ସହିତ ଯୁକ୍ତ କରି ଅଥବା କୌଣସି ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସହିତ ଏକତ୍ରିତ କରି କୌଣସି ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନାନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ କେତେକ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବନ୍ଧନ କରାଇ ଏକ ଧାରଣାରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ :

(୧) ଜଣେ ପରିଦର୍ଶକ ଗୋଟିଏ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ପରିଦର୍ଶନ କରି ଏହା ଏକ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଥବା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଏହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସଂପର୍କରେ ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ, ଯଥା – ଅଧକ୍ଷଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ, ଅଧ୍ୟାପକମାନଙ୍କର ବିଶ୍ରାମ କକ୍ଷ, ଭାଷଣ କକ୍ଷ, ବିଜ୍ଞାନ ପରୀକ୍ଷାଗାର ଥିବାର ଜାଣି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଏକତ୍ର କରି ଏହି ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଯେ ଏହା ଏକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ।

(୨) ଜଣେ ନାବିକ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା କରୁଥିବା ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଅନାମଧେୟ ଭୂଭାଗ ଦେଖନ୍ତି । ସେହି ଭୂଭାଗର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ନିମି   ତାହାର ଚତୁଃସୀମା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କଲାପରେ ନିଜ ମନରେ ଥିବା 'ଦ୍ୱୀପ'ର ଧାରଣା ସହ ସେହି ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଏକତ୍ର କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଅନ୍ତି ଯେ ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଏକ ଦ୍ୱୀପ ଅଟେ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉଦାହରଣମାନଙ୍କୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନକୁ ସାଙ୍କେତିକ ଭାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ; ଯଥା –

'କ' ର ଖ$_୧$, ଖ$_୨$, ଖ$_୩$, ମାନ ଗୁଣ ରହିଅଛି ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଖ$_୧$, ଖ$_୨$, ଖ$_୩$ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଥାଏ ତାହାକୁ ଖ କୁହାଯାଏ ।

$\therefore$ କ ଖ ଅଟେ ।

ବ ର୍ମାନ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନର ଲକ୍ଷଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ବିଚାର କରାଯାଉ ।

(୧) ଏହି ଅନୁମାନରେ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ନହୋଇ କେବଳ ଏକ ପୂର୍ବ ଅବଧାରିତ ଧାରଣାର ପ୍ରତିପାଦନ ହୁଏ । ଯଥା – 'ଦ୍ୱୀପ' ବୋଲି ଯେଉଁ ଧାରଣାଟି ରହିଅଛି ଆବଶ୍ୟକ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧନ ଦ୍ୱାରା ସେହି ଧାରଣାଟି ମନରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ 'ଏହା ଏକ ଦ୍ୱୀପ' ବୋଲି ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଏକ ଧାରଣାର ପ୍ରତିପାଦନ ଅଟେ ।

(୨) ଅଧିଗତଜ୍ଞାନରୁ ଅନଧିଗତଜ୍ଞାନର ଅନୁମାନ ନହେଉଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ନାହିଁ, ତେଣୁ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ବାସ୍ତବରେ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ ।

(୩) ଏହି ଅନୁମାନରେ ତଥ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି କାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିନା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ଅଥବା ଦ୍ୱୀପ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

(୪) ଦିଆଯାଇଥିବା ସାଙ୍କେତିକ ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ବିଶେଷଭାବେ ପରିଲକ୍ଷିତ ଯେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ଆରୋହାତ୍ମକହେବା ଅପେକ୍ଷା ଅବରୋହାତ୍ମକ ଅଟେ କାରଣ ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଆମେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କ ବାକ୍ୟର ଅବଲମ୍ବନରେ ମନରେ ଥିବା ଧାରଣାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥାଉଁ, ଯେପରି -

ଯାହାର ଖ$_୧$ ଖ$_୨$ ଖ$_୩$ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣଥାଏ ତାହା ଖ ଅଟେ

କ ର ଖ$_୧$, ଖ$_୨$ ଓ ଖ$_୩$ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣ ରହିଅଛି

$\therefore$ କ ଖ ଅଟେ ।

ଏହା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଅଟେ । ମାତ୍ର ଏହା ସ ୍ୱେ ଏହି ଅନୁମାନରେ ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷଣ ରହିଅଛି । କାରଣ ଏହି ଅନୁମାନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଭି ିକ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଭି ିକରି ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ ହେଉ ଅଥବା ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଭୂଖଣ୍ଡ ହେଉ, ଏମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିହୁଏ । କ ଠାରେ ଖ$_୧$, ଖ$_୨$, ଖ$_୩$ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣମାନ ରହିଅଛି କହିବାପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଅଛି । ଏହି ଅନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ପରିବର୍ ିତ ବିଷୟ ଓ ତାହାର ଗୁଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ଏକ ଆରୋହାନୁମାନ କି ନୁହେଁ, ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଇଲିୟମ୍ ହ୍ୱେୟେଲ ଓ ଜନ୍ ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ହ୍ୱେୟେଲଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନର ମୂଳଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ନୂତନ ତଥ୍ୟର ଆବିଷ୍କାର । ଏଠାରେ କେପ୍‌ଲରଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହର ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆବିଷ୍କାରକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇପାରେ । ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହର ଅବସ୍ଥାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କେପ୍‌ଲର ଆବିଷ୍କାର କରନ୍ତି ଯେ ଏହାର କକ୍ଷ ହେଉଛି ବୃ ।ଭାସ (Elliptical) । ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନକରି ତାଙ୍କର ଏହି ଧାରଣା ଠିକ୍ ବୋଲି ସେ ନିଶ୍ଚିତ ହେବାପରେ ଅନ୍ୟ ସକଳ ଗ୍ରହର କକ୍ଷ ବୃ ।ଭାସ ବୋଲି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରନ୍ତି । ହ୍ୱେୟେଲ ମଧ୍ୟ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନକୁ ଆବିଷ୍କାରର ମୂଳ ଭି ି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଏହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ମିଲ୍‌ଙ୍କର ମତହେଉଛି ଯେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଭି ିକରି ଗୋଟିଏ ଅସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ ତର୍କବଚନ ପ୍ରମାଣ କରିବା । ଆରୋହାନୁମାନ ଆବିଷ୍କାର ମୂଳକ ନୁହେଁ । ବରଂ ଏହା ପ୍ରମାଣ ମୂଳକ । ଅବଶ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ କଲାବେଳେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆବଶ୍ୟକତାଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନକୁ ଆରୋହାନୁମାନ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ମିଲ୍ କହନ୍ତି 'ଆରୋହାନୁମାନ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅଟେ, କିନ୍ତୁ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହେଁ' । ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସହ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତଥ୍ୟର

ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ସଂଯୋଗ ଘଟିଥାଏ କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ (ଅସୀମ ବାଚ୍ୟାର୍ଥ) ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଉଭୟ ମତର ସମୀକ୍ଷା କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ହ୍ୱେୟେଲ ଓ ମିଲ୍ ଉଭୟଙ୍କର ମତ କେତେକାଂଶରେ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଆରୋହାନୁମାନକୁ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବାରୁ ଏହି ମତପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟିଅଛି । ହ୍ୱେୟେଲଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ଆବିଷ୍କାର କରିବା, ମାତ୍ର ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା । ହ୍ୱେୟେଲଙ୍କର ମତ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଯେ ଯେଉଁଠି ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ ଅଛି ତାହା ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହେଁ । କାରଣ ଶ୍ରେଣୀକରଣ, ବିବରଣୀପ୍ରଦାନ, ସଂଜ୍ଞାକରଣ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନ କରାଯାଏ । ସେହିପରି ମିଲ୍‌ଙ୍କର ମତ ମଧ୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଭି ିକରି ମିଲ୍ ତାଙ୍କର ମତପୋଷଣ କରନ୍ତି ତାହା ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ; କାରଣ ଏହା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ କିନ୍ତୁ ଏହି ମତବାଦ ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ । କାରଣ ଏହା ଆବିଷ୍କାର ନକରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ କିମ୍ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିଶ୍ଚିତତା ପ୍ରମାଣ କରେନାହିଁ । ଏହା ଏକ ଅନୁମାନ ଏବଂ ଏହି ଅନୁମାନ ପାଇଁ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଅଛି ।

ଏ ସଂପର୍କରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରିବ ଯେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ଯଥାର୍ଥରେ ଆରୋହାନୁମାନ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏଥିରେ ଆରୋହାନୁମାନର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ସକଳ ନାହିଁ । ତଥାପି ଏହା ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ଆରୋହାନୁମାନରେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ଯେହେତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରତିପାଦନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରତିପାଦନ ବୌଦ୍ଧିକ ଅଗ୍ରଗତି ପଥରେ ବିଶେଷ ସହାୟକ ।

୪.୩.୫ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ :

ଆରୋହାନୁମାନର ନିୟମ ଉଲ୍ଲଂଘନ କଲେ ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ଯେ ତିନିପ୍ରକାରର ଆରୋହାନୁମାନ ରହିଅଛି, ଯଥା – ବିଜ୍ଞାନ ଭି ିକ, ସରଳ ଗଣନା ଭି ିକ ଏବଂ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିକ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁମାନ କେତେକ ନିୟମମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ସେଗୁଡ଼ିକର ଉଲ୍ଲଂଘନ ହେଲେ ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅନୁମାନ ନିୟମ ଉଲ୍ଲଂଘନ ଯୋଗୁଁ କାରଣ ଜନିତ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଜନିତ ଏବଂ ଦୁଷ୍ଟଉପମା ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

(କ) କାରଣଜନିତ ତର୍କଦୋଷ

କାରଣ ହେଉଛି କେତେକ ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞର୍ଥକ ଉପକାରଣମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି । ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ କାରଣ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ, ଅନୌପାଧିକ ଏବଂ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣା । ତେଣୁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଚାର କଲେ କେତେକ ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ କେତେଗୋଟି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

(୧) ଅତଃ ପରଂ ତସ୍ମାଦତଃ ତର୍କଦୋଷ ବା କାକତାଳୀୟ ନ୍ୟାୟ ତର୍କଦୋଷ

କାରଣ ହେଉଛି କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ, ନିରପେକ୍ଷ ଏବଂ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା । ଏହି ସର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ପାଳନ ନକରୁଥିବା ଯେ କୌଣସି ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । କାକତାଳୀୟ ନ୍ୟାୟ କହିଲେ କାଉ ଉଡ଼ିଗଲାପରେ ତାଳ ପଡ଼ିଲା, ସୁତରାଂ କାଉ ଉଡ଼ିବାକୁ ତାଳ ପଡ଼ିବାର କାରଣ ଭାବେ ନେବାକୁ ଏହା ବୁଝାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଏହାପରେ ଘଟୁଥିବାରୁ ଏହା ଯୋଗୁ ଘଟିଲା ବୋଲି ଏଠାରେ ବୁଝାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ 'କ' ପରେ 'ଖ' ଘଟୁଥିବାରୁ 'ଖ'ର କାରଣ 'କ' ଅଟେ ବୋଲି ଯୁକ୍ତିକଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ନବବଧୂଟିଏ ଘରକୁ ଆସିଲା ପରେ ପରେ ଘରର କୌଣସି ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଲେ ନବବଧୂର ଆଗମନକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର କାରଣ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଲା ଆକାଶରେ ଧୂମକେତୁର ଆବିର୍ଭାବ ହେବା ପରେ ଦେଶର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶାସକ ମରିଗଲେ । ତେଣୁ ଧୂମକେତୁ ହିଁ ଶାସକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ । ଏପରି ଭାବନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(୨) କାରଣସ୍ଥାନେ ଉପକାରଣ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ

କାରଣ ହେଉଛି ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞର୍ଥକ ଉପକାରଣମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି । ଏମଧ୍ୟରୁ ଯଦି କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଉପକାରଣକୁ ସମଗ୍ର କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ, ତେବେ ଏପରି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ ।

ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ମାନସିକ ଉଦ୍‌ବେଗକୁ ନିଦ୍ରାହୀନତାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ବୋଲି ଧରିନେଲେ ଏହା ଉପକାରଣ-କାରଣ ତର୍କଦୋଷ ଦୁଷ୍ଟହୁଏ । କାରଣ ମାନସିକ ଉଦ୍‌ବେଗ ଗୋଟିଏ ଉପକାରଣ ହୋଇପାରେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପକାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଚିନ୍ତାବୃଦ୍ଧି, ରକ୍ତଚାପ ବୃଦ୍ଧି ଇତ୍ୟାଦି । ସେହିପରି ପରୀକ୍ଷାଖାତାର କଡ଼ାକଡ଼ି ମୂଲ୍ୟାୟନ ଯୋଗୁଁ ଏବର୍ଷ ପାସହାର କମିଛି ବୋଲି ଯୁକ୍ତି ଏହି ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ । ଏଠାରେ ଆମେ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତି ଅବହେଳା ଇତ୍ୟାଦି ଉପକାରଣକୁ ବିଚାରକୁ ନେଉନାହୁଁ ।

(୩) କାରଣାଭାସ (Non-causa pro-causa)

ଯାହା ବାସ୍ତବ କାରଣ ନୁହେଁ ତାକୁ କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନେବା କିମ୍ବା କେବଳ କାରଣ ଆଭାସକୁ କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ ଏହି ଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ଏହି ପ୍ରକାର ତର୍କଦୋଷ ଆମକୁ ଏକ ଉଦ୍ଭଟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚାଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଅପରାଧକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ ଅପରାଧ ନିୟମ ପ୍ରଣେତାମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି କାରଣ ଏହା ଅପରାଧ ପ୍ରବଣତାକୁ କମାଇଦେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏଠାରେ ହେତୁବାକ୍ୟଟି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ଅବାନ୍ତର ଅଟେ ।

ଆଧୁନିକ ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍‌ମାନଙ୍କ ମତରେ ଯେ କୌଣସି ଯୁକ୍ତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ହେତୁବାକ୍ୟଟି ଅବାନ୍ତର ହୋଇଥିଲେ କାରଣାଭାସ ଘଟିଥାଏ ।

(୪) ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉପକାରଣ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ

କାରଣ ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉପକାରଣମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି । ସଦର୍ଥକ ଉପକାରଣର ଉପସ୍ଥିତି ଓ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉପକାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସଦର୍ଥକ କାରଣ ବା ଉପକାରଣକୁ ବିଚାରକୁ ନ ନେଇ ଏକ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉପକାରଣକୁ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ସେପରିସ୍ଥଳେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବିଷପାନ କରି ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିବା ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ପାଇଁ ଯଦି ଡାକ୍ତରଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିକୁ ଦାୟୀ କରାଯାଏ ତେବେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏଠାରେ ସେ ବିଷପାନ କରିବା, ବିଷ ଉତ୍କଟ ହେବା ଇତ୍ୟାଦି କାରଣକୁ ବିଚାରକୁ ନନେଇ ଏକ ନକରାତ୍ମକ ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଇଛି ।

(୫) କାରଣ ସ୍ଥାନେ ବ୍ୟବହିତ ଉପକାରଣ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ

କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ନିରପେକ୍ଷ ଏବଂ ଅବ୍ୟବହିତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଅଟେ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟବହିତ ଉପକାରଣ (remote condition) କୁ କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହି ଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଯଥା – ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭର କାରଣ ଅଟେ । ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହ ସ୍ୱାଧୀନତା ହାସଲର ଦୀର୍ଘ ଅତୀତର ଏକ ଘଟଣା । ଏମଧ୍ୟରେ ନେତାଜୀ ସୁବାସ ଚନ୍ଦ୍ର ବୋଷଙ୍କର ଆଜାଦ୍‌ହିନ୍ଦ୍ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ ଅହିଂସା ଆନ୍ଦୋଳନ, ଭାରତଛାଡ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ୱାଧୀନତାଲାଭକୁ ସୁଗମ କରାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭର କାରଣ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କଲେ ବ୍ୟବହିତ ଉପକାରଣ ସ୍ୱୀକାର ତର୍କଦୋଷ ହେବ ।

(୬) ସହକାର୍ଯ୍ୟ କାରଣତା ଦୋଷ

ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣରୁ କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟର ସହକାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ଏପରି ଗୋଟିଏ ସହକାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅନ୍ୟର କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହି ଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ରାତି ପରେ ଦିନ ଆସେ, ଦିନ ପରେ ରାତି ଆସେ, ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦିନକୁ ରାତିର କାରଣ ଅଥବା ରାତିକୁ ଦିନର କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଅଯୌକ୍ତିକ । ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏବଂ ନିଜର ଅକ୍ଷର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ପୃଥିବୀର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ଯୋଗୁଁ ଦିବା ରାତ୍ରି ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ରାତ୍ରି ସର୍ବଦା ଦିନର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହୋଇଥିବାରୁ ଅଥବା ଦିନ ସର୍ବଦା ରାତ୍ରିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହୋଇଥିବାରୁ ଗୋଟିଏ ଆରଟିର କାରଣ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇନପାରେ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟର ନାନାସହଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ସମୟେ ସମୟେ ସହଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟଟିର କାରଣ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ । ମନେକର ଜଣଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ବ୍ୟଥା ହେଲେ ବାନ୍ତିହୁଏ । ଏପରିସ୍ଥଳେ ମୁଣ୍ଡ ବ୍ୟଥାକୁ ଯଦି ବାନ୍ତିର କାରଣ ବୋଲି ନିଆଯାଏ ତେବେ ସହକାର୍ଯ୍ୟ କାରଣତା ଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ଓ ବାନ୍ତି ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣର ସହାକାର୍ଯ୍ୟ ବା ସହଲକ୍ଷଣ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

(୭) କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମ ତର୍କଦୋଷ

ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସେତିକିବେଳେ ଘଟିଥାଏ ଯେତେବେଳେ ଆମେ କାରଣକୁ କାର୍ଯ୍ୟବୋଲି ମନେ କରିଥାଉଁ । ଅବଶ୍ୟ ଆଜି ଯାହା କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେହେଉଛି କାଲି ତାହା ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ କାରଣକୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କାରଣ ବୋଲି ଭାବିଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ତାଙ୍କର କୃତକାର୍ଯ୍ୟତାର କାରଣ ବୋଲି ନିଆଗଲେ ଏହି ଦୋଷ ଜାତହୁଏ । ପ୍ରକୃତରେ ଜଣେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବାପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କାରଣ ହେଉଛି ତାଙ୍କର କୃତକାର୍ଯ୍ୟତା । ଯଦି କାରଣକୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କାରଣ ବୋଲି ଭ୍ରମ କରାଯାଏ, ତେବେ କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଖ - ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦୋଷ

ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହେଉଛି ଆରୋହାନୁମାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ମାତ୍ର ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତିମାନ ଅନୁକରଣ କଲେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ପଥ ସୁଗମ ହୋଇପାରିବ, ସେହି ଉଚିତ ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ ନକରି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କଲେ ତର୍କଦୋଷ ଘଟିବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ଅବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନରେ ଆମେ କେତେକ ସମାନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥାଉଁ । ଏଣୁ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭାବନାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକରି ଯେଉଁ ଅବାଧିତ ଅନୁଭୂତି ଲାଭହୁଏ ତାହାକୁ ହିଁ ଆଧାରକରି ସମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ତରବରିଆଭାବରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ତର୍କ ଦୋଷ ହୁଏ । ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି (Method of Agreement) ର ଅପପ୍ରୟୋଗରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଦଳିତଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଥିବାର ଦେଖି ସମସ୍ତ ଦଳିତ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଅଟନ୍ତି ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ, ସେହିପରି କେତେକ ଚନ୍ଦାମୁଣ୍ଡିଆ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଧନୀ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ସମସ୍ତ ଚନ୍ଦାମୁଣ୍ଡିଆ ବ୍ୟକ୍ତି ଧନୀ ଅଟନ୍ତି ଏପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଉପରୋକ୍ତ ତର୍କଦୋଷ ଦୁଷ୍ଟ ଅଟେ ।

ଗ - ଦୁଷ୍ଟ ଉପମା ଅଥବା ଦୁର୍ବଳ ଉପମା ତର୍କଦୋଷ

ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଗୁଡ଼ିକ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଏହାର ପୁନରାଲୋଚନାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ଘ - ଅଣଅନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ

ଅଣଅନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ପରିସରରେ ଆମେ ତର୍କସମ (Semilogical) ଅଥବା ଅତିରିକ୍ତ (Extralogical) ତର୍କଦୋଷ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ।

ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ତିନିଗୋଟି ତର୍କଦୋଷ, ଯଥା : ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ (Fallacy of Petitio Principii), ଅନୁଚିତ ହେତୁବାକ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ (Fallacy of undue assumption) ଏବଂ ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ (Fallacy of Ignoratio elenchi) ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

(୧) ପ୍ରତିପାଦ୍ୟସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ ବା ସାଧ୍ୟସମ

ଯାହାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଯୁକ୍ତିଟି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବା ସାଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତିପାଦ୍ୟକୁ ଯଦି ହେତୁବାକ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ ତେବେ ଏହି ଦୋଷ ହୋଇଥାଏ । ହେତୁବାକ୍ୟରେ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନ୍ୟଭାଷାରେ ବା ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ସେହି କଥାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନିଆଯାଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଚକ୍ରକ ଦୋଷ (arguing in a circle) ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ - କାଚ ସ୍ୱଚ୍ଛ ତେଣୁ ଏହି ମାଧ୍ୟମରେ ଅପରପାର୍ଶ୍ୱ ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିହୁଏ । ଏହାକୁ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ଆକାରରେ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଯାହା ସ୍ୱଚ୍ଛ ତାହା ମଧ୍ୟଦେଇ ଅପରପାର୍ଶ୍ୱର ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିହୁଏ

କାଚ ସ୍ୱଚ୍ଛ

∴ କାଚ ମଧ୍ୟଦେଇ ଅପରପାର୍ଶ୍ୱର ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିହୁଏ ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟରେ 'ସ୍ୱଚ୍ଛତା'ର ଅର୍ଥ 'ଅପରପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିପାରିବା' ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଅଛି । ଅର୍ଥାତ କାଚ ସ୍ୱଚ୍ଛ କହିବା ମାତ୍ରେ ଏହି ମାଧ୍ୟମରେ ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିହୁଏ ବୋଲି କୁହାଯାଇଅଛି । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି - ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂରୁଅଛି କାରଣ ଜ୍ଞାତସାରରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘୂରୁଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ତର୍କଦୋଷ ବିଷୟରେ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମର ଆଲୋଚନା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କୁହାଯାଇଅଛି ।

ଅନୁଚିତ ହେତୁବାକ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ

ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ହେତୁବାକ୍ୟ ଯଦି ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବା ଅନୁଚିତ (undue assumption) ହୋଇଥାଏ ତେବେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ତଦନୁରୂପେ ହେବା ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ହେତୁବଚନଟି ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଅସିଦ୍ଧ ବା ଅନୁଚିତ ହୋଇପାରେ । କୌଶଳପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟଟିଏ ପ୍ରକାଶ କରିବା ବା ହେତୁବାକ୍ୟରେ କିଛିଟା କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା ଉପସ୍ଥାପନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏପରି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଯଥା - 'ସମୟ ଅବାସ୍ତବ', 'ଗତିଶୀଳତା ଏକ ପରିକଳ୍ପନା ମାତ୍ର' । ଏହିସବୁ ବାକ୍ୟକୁ ହେତୁବକ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ କିମ୍ଭୂତ କିମାକାର ହେବା ସମ୍ଭବ । ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରର ଅନୁଚିତ ହେତୁଦୋଷର ଉଦାହରଣ ହେଲା - ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପକ ହୋଇଥିବେ କାରଣ ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ମେ ।ଏ ବହି ନେଇ ଆସୁଥିବାର ମୁଁ ଦେଖିଛି ।

ଙ. - ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗଦୋଷ (Fallacy of Ignoratio Elenchi)

ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାର ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ ଘଟିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବିଧିବଦ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ଏହା ନ କରି ଯଦି ଅଜ୍ଞତାବଶତଃ ଅନ୍ୟ କିଛିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରାଗଲା ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ, ତେବେ ଏପରି ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ମତଥିଲା ଯେ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିର ଖଣ୍ଡନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଜରିଆରେ ଏହାର ଏକ ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା । ଏହାକୁ ସେ ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ ବୋଲି କହୁଥିଲେ ।

ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ କହିଲେ ବୁଝାଯାଏ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିକୁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ଖଣ୍ଡନ କରିବାରେ ଅଜ୍ଞତାଦୋଷରୁ ଯୁକ୍ତି ବହିର୍ଭୂତ ବିଷୟକୁ ନେଇ ଯୁକ୍ତି କରିବା । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଏପରି ଏକ ଯୁକ୍ତି କରେ ଯାହା ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିର ବିଷୟ ବହିର୍ଭୂତ । ଏହି ତର୍କଦୋଷ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ଯୁକ୍ତିକୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉଅଛି ।

(୧) ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ ତର୍କଦୋଷ (Argumentum ad hominem)

ସ୍ୱପକ୍ଷ ଯୁକ୍ତିକୁ ବିଧିବଦ୍ଧ ସମର୍ଥନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଯୁକ୍ତି କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଅଥବା ଚରିତ୍ର ସଂହାର କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିର ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରି ଯୁକ୍ତି କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରିତ୍ର ସଂହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ଶିକ୍ଷକ ଧୂମପାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁକ୍ତି କରିବା ବେଳେ ଛାତ୍ରଜଣକ ସେହି ଯୁକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ଅନୁଶୀଳନ ନ କରି ଶିକ୍ଷକ ନିଜେ ଧୂମପାନ କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଯୁକ୍ତି ଅସାର ବୋଲି କହିଲେ ଏପରି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ସେହିପରି 'ପରିବାର ନିୟୋଜନ ବିଷୟରେ ପରାମର୍ଶ ଅଯୌକ୍ତିକ ଅଟେ କାରଣ ଏହି ପରାମର୍ଶଦାତା ଡାକ୍ତର ବହୁ ସନ୍ତାନର ଜନକ ଅଟନ୍ତି' ଭଳି ଯୁକ୍ତି କେବଳ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

(୨) ଲୋକୋତେ ଜକ ତର୍କଦୋଷ (Argumentum ad populum)

ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ଯୋଗୁଁ କେବଳ ଲୋକମାନଙ୍କର ଭାବାବେଗକୁ ଉତେ ଜିତ କରି ଯୁକ୍ତି କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଏଠାରେ ନିଜର ଯୁକ୍ତିର ସମର୍ଥନ ପାଇଁ କୌଣସି ବିଧିବଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଅଧୁନାତନ କାଳରେ ଧର୍ମୀୟ ମୌଳବାଦୀମାନେ ଏପରି ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନେଇ ଥାଆନ୍ତି । ଧର୍ମକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ନିଜର ରାଜନୈତିକ ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ଏପରି ତର୍କଦୋଷର ଶିକାର ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଜାତି ପ୍ରଥାର ସମର୍ଥନରେ ଅଧିକାଂଶ ଯୁକ୍ତି କରିଥାଆନ୍ତି ଯେ ଜାତିପ୍ରଥାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଆମର ପରମ୍ପରାର ସର୍ବନାଶ ଘଟିବ ଏବଂ ପରମ୍ପରା ସର୍ବନାଶ ହେଲେ ସଂସ୍କୃତି ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ ଏବଂ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ଧମୁହାଣି ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇଯିବା । ବିଜ୍ଞାପନ ଜରିଆରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ କ୍ରୟ କରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ମଧ୍ୟ ଏହି ତର୍କଦୋଷର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

(୩) ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଅପାରଗତା ଆଧାରିତ ତର୍କଦୋଷ (Argumentum ad ignorantiam)

ପ୍ରତିପକ୍ଷ ନିଜର ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ କୌଣସି ଯୁକ୍ତିର ସପକ୍ଷରେ କିମ୍ବା ବିପକ୍ଷରେ କିଛି ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରିନପାରିଲେ ଜଣେ ଧରିନିଅନ୍ତି ଯେ ସେ ଦେଇଥିବା ମୂଳଯୁକ୍ତିଟି ଠିକ୍ ଅଟେ । ଏହାକୁ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଅପାରଗତା ଆଧାରିତ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଯୁକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନ କିମ୍ବା ଖଣ୍ଡନ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଉପରେ ଲଦି ଦିଆଯାଏ । ସେ ଯଦି ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ ତେବେ ପ୍ରଦ ଯୁକ୍ତିଟି ସଠିକ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ କରାଯାଏ । ଜଣେ ନିଜ ଯୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନକରି ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଅନ୍ୟକୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ ଭୂତ ଅଛି ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରି ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାର ବୋଝ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଉପରେ ଲଦି ଦେଲେ । ଅଜ୍ଞତାବଶତଃ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିନପାରିବାରୁ ପୂର୍ବପକ୍ଷ ଭୂତ, ପ୍ରେତ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ମାନିନେବାକୁ ବାଧ କଲେ । ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ ଏବଂ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଅପାରଗତା ଆଧାରିତ ତର୍କଦୋଷ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଲା ଯେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ତର୍କଦୋଷରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ଆଧାର କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଅପାରଗତା ତର୍କଦୋଷରେ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ଅଜ୍ଞତାକୁ ପୁଞ୍ଜି କରି ପୂର୍ବପକ୍ଷ ସ୍ୱମତକୁ ଜାହିର କରେ ।

(୪) ଆପ୍ତଦ୍ୱାହୀ ତର୍କଦୋଷ (Agrumentum ad verecundiam)

ସ୍ୱପକ୍ଷର ସମର୍ଥନରେ ବଳିଷ୍ଠ ଯୁକ୍ତି ପ୍ରଦାନ ନ କରି କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବା ସିଦ୍ଧ ବଚନମାନଙ୍କର ଦ୍ୱାହୀଦେଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । କଥା କଥାକେ ବେଦ, କୋରାନ୍, ଭାଗବତ ଇତ୍ୟାଦିର ଚିର ପରିଚିତ ବାଣୀଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଲୋକମାନେ ସ୍ୱମତକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥାଆନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ – ଏ ଜଗତ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ କାରଣ ଆଦି ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହା କହିଅଛନ୍ତି । ବାଇବେଲ୍‌ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ଆଲୋକର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଜାତିପ୍ରଥାକୁ ମାନିନେବା ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ କାରଣ ମନୁସ୍ମୃତିରେ ଏହା କୁହାଯାଇଅଛି ।

ଅବଶ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର, ପୁରାଣ, ଅଭିଜ୍ଞ ଏବଂ କୌଣସି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଦକ୍ଷତା ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରିବା ଯେ ଭୁଲ ଏକଥା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହା ନ କରି ଭାବପ୍ରବଣତା ବଶତଃ କେବଳ ଆପ୍ତବଚନ (authority) ର ଦ୍ୱାହୀ ଦେଲେ ଏଭଳି ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ ।

(୫) ମୁଦ୍‌ଗର ପ୍ରଦର୍ଶନ ବା ମୁଷ୍ଟିକାଘାତ ତର୍କଦୋଷ (Argumentum ad Baculum)

ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ କରିବା ଯେତେବେଳେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼େ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଯେତେବେଳେ ପରାସ୍ତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ବଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ପରାହତ କରାଗଲେ ମୁଦ୍‌ଗର ପ୍ରଦର୍ଶନ ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ । ବାସ୍ତବରେ ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରଶ୍ନ ହିଁ ଉଠି ନଥାଏ । ବଳପ୍ରୟୋଗ ହୁଏତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ କରାଯାଇଥାଏ ଅଥବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି, ଅର୍ଥାତ ମାନସିକ ଚାପ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଥାଏ ।

ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ ଉଗ୍ରପନ୍ଥୀମାନେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କେହି ଯଦି କହିଲା ଆମର ଦାବି ମାନିନିଅ ନଚେତ ପରିସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ସତର୍କ ରୁହ । ତେବେ ସେ 'ମୁଷ୍ଟିକାଘାତ' ନ୍ୟାୟର ଆଶ୍ରୟ ନେଉଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

(୬) ନାନୁମିତିକ ଦୋଷ ବା ଅଯୁକ୍ତ୍ୟାମାନ ତର୍କଦୋଷ (Fallacy of Non-Sequitor)

ଏହିଦୋଷକୁ 'ଏହା ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉନାହିଁ' ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ଅନୁଗ ତର୍କଦୋଷ (fallacy of consequent) ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ତର୍କବାକ୍ୟରେ ପୂର୍ବଗ ଓ ଅନୁଗ ଏହିପରି ଦୁଇଟି ଅଂଶ ଥାଏ । ପୂର୍ବଗରେ ସ ର୍ ଦିଆଯାଇଥାଏ ଯାହାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଅନୁଗ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହାର ବିପରୀତ ପଦ୍ଧତି ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁଗକୁ ଅନୁସରଣ କରି ପୂର୍ବଗ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ ହେଲା ଯେ ପୂର୍ବଗ ଓ ଅନୁଗ ପରସ୍ପର ସମବର୍ ିତ (mutually convertible) ନୁହଁନ୍ତି । ଯୁକ୍ତିରେ ଏପରି ତ୍ରୁଟିକୁ ଅଯୁକ୍ତ୍ୟାନୁମାନ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ :

ବର୍ଷା ହେଲେ ଭୂମି ଆର୍ଦ୍ର ହୁଏ ।
ଭୂମି ଆର୍ଦ୍ର ହୋଇଅଛି ।
∴ ବର୍ଷା ହୋଇଅଛି ।

ଏପରି ଅନୁମାନ ଅଯୌକ୍ତିକ ଅଟେ କାରଣ ଭୂମି ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ଆର୍ଦ୍ର ହୋଇପାରେ ।

ସେହିପରି

ଉତ୍କଟ ବିଷପାନ କଲେ ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ।
ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଛି ।
∴ ସେ ବିଷପାନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଅନୁଗକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ପୂର୍ବଗକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ପ୍ରାୟାସ କରାଯାଇଅଛି । ବୁଝିବା ଉଚିତ ଯେ ମୃତ୍ୟୁ ବିଷପାନ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଅଛି ଯେ ଏଠାରେ ବହୁକାରଣତାବାଦକୁ ଉପେକ୍ଷା କରାଯାଇଅଛି ।

(୭) ବହୁପ୍ରଶ୍ନ ଦୋଷ (Fallacy of many questions or Plures interrogations)

'ବହୁପ୍ରଶ୍ନ ଦୋଷ' ଭାଷାରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଏକତ୍ର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅତିକୌଶଳ ଓ ଚତୁରତାର ସହିତ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଏକତ୍ର କରି 'ହଁ' କିମ୍ବା 'ନା' ରେ ଉ ର ଦାବି କରି ଉ ରଦାତାକୁ ଏକ ଅସୁବିଧା ଜନକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପକାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : ତୁମେ ମଦ୍ୟପାନ ଅଭ୍ୟାସ ଛାଡ଼ି ଦେଲଣି କି ? ଉ ର ଯଦି 'ହଁ' ହୁଏ ତେବେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ଉ ରଦାତା ମଦ୍ୟପାନ କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ଉ ର ଯଦି 'ନା' ହୁଏ ତେବେ ବି ବୁଝାଯିବ ଯେ ସେ ମଦ୍ୟପାନ କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ସେହିଭଳି ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇପାରେ : ତୁମେ ତୁମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ମାଡ଼ଦେବାର ଅଭ୍ୟାସ ଛାଡ଼ି ଦେଲଣି କି ? ଏହିଭଳି ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର 'ହଁ' କିମ୍ବା 'ନା' ଦ୍ୱାରା ସିଧାସଳଖ

ଉ ର ଦେବା ବିପଜ୍ଜନକ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦେବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରଶ୍ନଟିକୁ ଭାଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଉ ର ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯଥା – 'ନା ମୁଁ କେବେ ମଦ ଖାଇଥିଲି ନା ଏବେ ଖାଉଛି' । ସେହିପରି, 'ନା ମୁଁ କେବେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ମାରିଥିଲି ନା ଏବେ ମାରୁଛି ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଦୋଷ ଅନ୍ୟ କାରଣରୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କ ର୍ା ସହିତ ଏକାଧିକ କର୍ମକୁ ସଂଯୋଗ କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ତିଆରି କରି ତାହାର ଗୋଟିଏ ଉ ର ଖୋଜିଲେ ଉ ରଦାତା ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତି ।

ଯଥା – 'ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୀ କି ?' ଏହାର ଉ ର ଯଦି 'ହଁ' ହୁଏ ତେବେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ସେ ଉଭୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟନ୍ତି । ଉ ର ଯଦି 'ନା' ହୁଏ ତେବେ ବୁଝାଯିବ ଯେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା ଜ୍ଞାନୀ ନୁହନ୍ତି । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସତର୍କତାର ସହିତ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଭାଙ୍ଗି ଉ ର ଦିଆଯାଇପାରେ ଯେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଜ୍ଞାନୀ ଉଭୟ କିମ୍ବା ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନୀ ନୁହନ୍ତି ଅଥବା ସେ ଜ୍ଞାନୀ ଅଥଚ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନୁହନ୍ତି । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ 'କଲାଚାନ୍ଦ ଓ ଶ୍ୟାମଗୋପାଳ ଭାରତୀୟ କି ?' ର ଉ ରକୁ ଭାଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଦେଲେ ଅସୁବିଧା ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଏଡେଇ ଦେଇହୁଏ ।

(୮) ଅଶ୍ୱ ସମ୍ମୁଖେ ଯାନସ୍ଥାପନ ତର୍କଦୋଷ (Fallacy of hysteron proteron or putting the cart before the horse)

ଅଶ୍ୱଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ଯାନରେ ଆଗ ଅଶ୍ୱ ଯୋଚାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଯାନଟି ତା ପଛରେ ଥାଏ । ତାହା ହେଲେ ଯାନ ଚାଲିବାର ଶୃଙ୍ଖଳା ରହେ । ସେହିପରି ଯୁକ୍ତିରେ ହେତୁବାକ୍ୟକୁ ଆଗେ ରଖି ତହିଁରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଏହା ହେଉଛି ଯୁକ୍ତିର କ୍ରମ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା । ଏହି କ୍ରମକୁ ଲଂଘନ କରି ହେତୁବାକ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହି ତର୍କଦୋଷ କେବଳ ଯୁକ୍ତିର କ୍ରମର ଉଲ୍ଲଂଘନ ଯୋଗୁଁ ଘଟିଥାଏ । ଏଥିରେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତାର ଦୋଷ ନ ଥାଏ ଯେହେତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ହେତୁବାକ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ସମର୍ଥନ ଦେଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ ତାଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗ ସହ ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଜନତା ଶୋକାଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏହି ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବାକ୍ୟରେ 'ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଜନତା' କହିବାମାତ୍ରେ 'ତାଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗ' କୁ ବୁଝାଏ । ଏହା ବାସ୍ତବରେ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବାର କଥା ଯାହାକି ହେତୁବାକ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ କୁହାଯାଇଅଛି ।

(୯) ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରିବ ର୍ନ ତର୍କଦୋଷ (Fallacy of Shifting the ground)

ଯୁକ୍ତି କଲାବେଳେ କୌଣସି ବିଷୟକୁ ପ୍ରତିପାଦନ ବା ଖଣ୍ଡନ କରିବାପାଇଁ ଯେଉଁ ବିଚାରର ସମର୍ଥନ ଆବଶ୍ୟକ ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଭୁଲିଯାଇ ଅନ୍ଧାରରେ ବାଡ଼ି ବୁଲାଇଲା ପରି ବାରମ୍ବାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରିବ ର୍ନ କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଜଣେ ନାଗରିକ ବାସ୍ତବରେ ଦେଶଦ୍ରୋହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ କି ନାହିଁ ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରସଙ୍ଗର ସମର୍ଥନ ଆବଶ୍ୟକ ତାହାକୁ ଭୁଲିଯାଇ, 'ତାଙ୍କର ବାପା ଜଣେ ଦେଶଦ୍ରୋହୀ', 'ତାଙ୍କ ଭାଇ ସରକାରଙ୍କ ଦୁର୍ନୀତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିଅଛନ୍ତି' ଏପରି ଯୁକ୍ତି କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁରୁ ନିଜେ ଅପସାରିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା 'ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରିବ ର୍ନ ତର୍କଦୋଷ' ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ସେହିପରି ଜଣେ ଯଦି ନିଜର ଯୁକ୍ତିକୁ ଦୁର୍ବଳ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ତେବେ ସେ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଭିନ୍ନ ଆଡ଼େ ନେବା ପାଇଁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରିବ ର୍ନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ଆରୋହାଭାସ :

ଯେଉଁ ଅନୁମାନ ଆରୋହାନୁମାନ ଭଳି ଜଣାପଡୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆରୋହାନୁମାନ ନହୋଇ କେବଳ ଆରୋହାନୁମାନ ସଦୃଶ ହୋଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଆରୋହାଭାସ କୁହାଯାଏ । ଏପରି ଅନୁମାନ ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା : (୧) ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ (୨) ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ ଏବଂ (୩) ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ ।

୧. ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ ବା ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ :

ଏହା ଗୋଟିଏ ତଥାକଥିତ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥାଏ । ଏପରି ତର୍କବାକ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ କଲାବେଳେ ଏହି ତର୍କବାକ୍ୟର ପରିସରଭୁକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟକୁ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନ ଅଥବା ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭିତ୍ତିକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ଏହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ, ମାତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ଘଟଣାବଳୀଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମରେ ସଂପର୍କିତ ନୁହନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଏହି ଅନୁମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଣନାଭିତ୍ତିକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ନଥାଏ ।

୨. ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ :

ଏହି ଅନୁମାନ କେବଳ ଯୁକ୍ତିର ସାଦୃଶ୍ୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ସେହି ଯୁକ୍ତିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅନୁରୂପ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଅନୁମାନ ଅବରୋହାତ୍ମକ ହୋଇଥିବାରୁ ତଥ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥାଏ । ଏଠାରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ମଧ୍ୟ ନଥାଏ ।

୩. ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ :

ଗୋଟିଏ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟୟ ସାହାଯ୍ୟରେ କେତେକ ତଥ୍ୟକୁ ଏକତ୍ର କରି ଗୋଟିଏ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଆରୋହାନୁମାନ କୁହାଯାଏ ।

ଏହାର ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

(କ) ଏହା ତଥ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

(ଖ) ଏହି ଅନୁମାନରେ ଆରୋହଲମ୍ଫନ ନଥାଏ

(ଗ) ଏହା ଆରୋହାତ୍ମକ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ।

(ଘ) ଆରୋହାନୁମାନରେ ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ, ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଓ ସଂଜ୍ଞାକରଣ ଇତ୍ୟାଦି ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନ ଆରୋହାନୁମାନ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ତର୍କଦୋଷ :

ତର୍କର ଧାରାରେ ରହିଥିବା ତ୍ରୁଟିକୁ ତର୍କଦୋଷ କୁହାଯାଏ । ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଅନୁମାନରେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଆରୋହାନୁମାନ ଜନିତ ତର୍କଦୋଷ ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା : ଅଣ-ଆନୁମାନିକ, ଆନୁମାନିକ ଏବଂ ଅତିରିକ୍ତ ତର୍କଦୋଷ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପରୀକ୍ଷଣ, ଶ୍ରେଣୀକରଣ, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦିରେ ନିହିତ ତ୍ରୁଟିମାନଙ୍କୁ ଅଣ-ଆନୁମାନିକ (Non-inferential) ତର୍କଦୋଷ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏବଂ ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆନୁମାନିକ (inferential) ତର୍କଦୋଷ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନ୍ୟସବୁ କାରଣରୁ; ଯଥା - ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଯୋଗୁଁ, ଅନୁଚିତ ହେତୁବାକ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଯୋଗୁଁ କିମ୍ବା ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ କାରଣରୁ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତର୍କଦୋଷଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ଅତଃପରଂ ତସ୍ମାଦତଃ - ଅର୍ଥାତ ଏହାପରେ ଘଟୁଥିବାରୁ ଏହାହିଁ କାରଣ । ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ମାନିବା ତର୍କଦୋଷ; ଯେକୌଣସି ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ବୋଲି ମାନିନେଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ଘଟିଥାଏ ।

୧. କାରଣାଭାସ :

ବାସ୍ତବ କାରଣକୁ ନ ଚିହ୍ନି ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା କାରଣକୁ କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ହୁଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉପକାରଣ ଉପେକ୍ଷାଦୋଷ

କାରଣସ୍ଥାନେ ବ୍ୟବହିତ ଉପକାରଣ ସ୍ୱୀକାରଦୋଷ

ସହକାର୍ଯ୍ୟ କାରଣତା ଦୋଷ

କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମ ଜନିତ ଦୋଷ

୨. ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦୋଷ :

ଇତସ୍ତତଃ କେତେକ ଘଟଣାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାରୁ ଏହି ଦୋଷ ହୁଏ ।

୩. ଦୁଷ୍ଟଉପମା ବା ଦୁର୍ବଳଉପମା :

ଏହି ବିଷୟରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ଯଥା ସ୍ଥାନରେ କରାଯାଇଛି ।

୪. ତର୍କସମ (Semi-logical) ବା ଅତିରିକ୍ତ (Extralogical) ତର୍କଦୋଷ :

ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାରଦୋଷ ଯାହାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର କଥା ତାହାକୁ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଦେଲେ ଏହି ଦୋଷ ହୁଏ ।

ଅନୁଚିତ ହେତୁବାକ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷ : ହେତୁବାକ୍ୟ ଯଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପାଇଁ ଅନୁଚିତ ହୁଏ ତେବେ ଏହି ଦୋଷ ହୁଏ ।

ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ (Ignoratio Elenchi) : ଯଥା :-

ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ ତର୍କଦୋଷ –

ଯୁକ୍ତିର ଔଚିତ୍ୟକୁ ଭୁଲିଯାଇ ପ୍ରତିପକ୍ଷର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୋଷ ଦେଖିବା ।

ଲୋକୋ‌ତ୍ତେଜକ ତର୍କଦୋଷ –

କେବଳ ଲୋକମାନଙ୍କ ଭାବପ୍ରବଣତାକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରିବା ।

ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଅପାରଗତା ଆଧାରିତ ତର୍କଦୋଷ –

ପ୍ରତିପକ୍ଷର ଅଜ୍ଞତା ବା ଅପାରଗତାକୁ ପୁଞ୍ଜିକରି ଯୁକ୍ତିରେ ପରାସ୍ତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ।

ଆପ୍ତଦ୍ୱାହୀ ତର୍କଦୋଷ –

ଶାସ୍ତ୍ର ବା ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ନିଜର ଯୁକ୍ତିକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ।

ମୁଷ୍ଟିକାଘାତ ତର୍କଦୋଷ –

ବିଧିବଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିର ଆଶ୍ରୟ ନ ନେଇ ବାହୁବଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତିପକ୍ଷକୁ ଦବେଇଦେବା ।

ନାନୁମିତିକ ତର୍କଦୋଷ –

ଅର୍ଥାତ ଏହା ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉନାହିଁ । ଏଠାରେ ଅନୁଗକୁ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ପୂର୍ବଗକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ।

ବହୁପ୍ରଶ୍ନ ଦୋଷ –

ଚତୁରତାର ସହିତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନକରି ସିଧାସଳଖ ଭାବେ ‘ହଁ’ କିମ୍ବା ‘ନାଁ’ ଉତ୍ତର ଚାହିଁବା

ଅଶ୍ୱସମ୍ମୁଖେ ଯାନସ୍ଥାପନ ତର୍କଦୋଷ –

ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ହେତୁବାକ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେବା ।

ଯୁକ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଅପସାରଣ ତର୍କଦୋଷ ବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ ତର୍କଦୋଷ –

ଯୁକ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣ କଥା ଭୁଲିଯାଇ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଚାଲିଯିବା ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ତଥ୍ୟଭି ିକ ତିର୍ଯ୍ୟକ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।

(କ) ଆରୋହାଭାସ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

(ଖ) ତଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧନ କାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ହୁଏ ?

(ଗ) ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟଭି ିକ ଅନୁମାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆରୋହାତ୍ମକ ନା ଅବରୋହାତ୍ମକ ?

(ଘ) ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆରୋହାନୁମାନର ଅନ୍ୟ ନାମଟି କ'ଣ ?

(ଙ) କେଉଁ ଆରୋହାଭାସରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିଶ୍ଚିତତା ଥାଏ ?

(ଚ) ଅବୈଧ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(ଛ) ଆପ୍ତଦ୍ରୋହୀ ଦୋଷ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?

(ଜ) 'ଅତଃପରଂ ତସ୍ମାଦତଃ' ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

(ଝ) ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର ଦୋଷର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

(ଞ) ଗୋଟିଏ ଦୁଷ୍ଟ ଉପମାର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

(କ) ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ _______ ସଂଖ୍ୟକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରେ ।

(ଖ) _______ ଅନୁମାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରେ ।

(ଗ) ଯୁକ୍ତି ସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ _______ ତର୍କବଚନ ।

(ଘ) 'ଏହା ପରେ ଘଟିଲା, ତେଣୁ ଏହା ଯୋଗୁଁ ଘଟିଲା' ଯୁକ୍ତିରେ _______ ତର୍କଦୋଷ ରହିଥାଏ ।

(ଙ) ଅନ୍ୟର ମତ ଖଣ୍ଡନ ପାଇଁ ଯଦି ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଉପରେ ଆକ୍ଷେପ କରାଯାଏ ତେବେ _______ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ।

(ଚ) 'ଆତ୍ମା ଅମର, କାରଣ ଏହା ଗୀତର ବାଣୀ' ଯୁକ୍ତିରେ _______ ତର୍କଦୋଷ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ।

(ଛ) 'ମୋ ମତ ସହ ଏକମତ ହୁଅ, ନଚେତ ପରିଣାମ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅ' ଯୁକ୍ତିରେ _______ ତର୍କଦୋଷ ରହିଛି ।

(ଜ) 'ତୁମେ ମଦ ଛାଡ଼ିଲଣି କି ନାହିଁ', ହଁ, ନାହିଁରେ ଉ ର ଦିଅ । ଏଠାରେ ଥିବା ତର୍କଦୋଷର ନାମ _______ ।

(ଝ) 'ଦିନ ରାତିର କାରଣ' କହିଲେ _______ ତର୍କଦୋଷ ହେବ ।

(ଞ) 'ମୁଁ ଜାଣିଥିବା ଗାଡ଼ିଚାଳକମାନେ ମଦ ପିଅନ୍ତି, ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଗାଡ଼ିଚାଳକ ମଦ୍ୟପ', _______ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଅଟେ ।

୩. ଦୀର୍ଘ ଉ ରଭି ିକ ପ୍ରଶ୍ନ :

(କ) ପୂର୍ଣ୍ଣଗଣନାଭି ିକ ଆରୋହାନୁମାନର ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

(ଖ) ଯୁକ୍ତିସାଦୃଶ୍ୟମୂଳକ ଅନୁମାନ କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ? ଉଦାହରଣ ସହ ବୁଝାଅ ।

(ଗ) ତଥ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧନମୂଳକ ଅନୁମାନ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଅନୁମାନ କି ? ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

(ଘ) ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ? ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଅବାନ୍ତର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୋଷ ବିଷୟରେ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ବୁଝାଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୫

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର

ପୂର୍ବାଭାସ

ଆଧୁନିକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଉତ୍ପ ି ପାରଂପରିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ହୋଇଥିବା କ୍ରମବିକାଶରୁ ହିଁ ହୋଇଅଛି । ଆମେ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ପୂର୍ବରୁ ଯାହାସବୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛେ ତାହା ପାରଂପରିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ଆରିଷ୍ଟୋଟଲଙ୍କ ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁଯାୟୀ ରଚିତ । ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଯଥାର୍ଥରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଜନକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୪୦୦ ମସିହାରେ ଆରିଷ୍ଟୋଟଲ ଏକ ଦୃଢ଼ଭି ି ଭୂମି ଉପରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରକୁ ସ୍ଥାପନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ଦୀର୍ଘ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଆବିଷ୍କାର ହୋଇନଥିଲା । ଅନେକ ଭାବୁଥିଲେ ଆରିଷ୍ଟୋଟଲୀୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଅଧିକା କିଛି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବିଷ୍କାର ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଗାଣିତିକ ବିଜ୍ଞାନର ବ୍ୟାପକ ବିକାଶ ପରେ ପରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଆଧୁନିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞମାନଙ୍କର ଅବଦାନରେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଏକ ପରିମାର୍ଜିତ, କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧମାନ ବିଜ୍ଞାନ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଅନେକାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ତଥା ଜ୍ୟାମିତି ମଧ୍ୟ ତାର୍କିକ ଅନୁମାନର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିଥାନ୍ତି । କେତେକ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ (Axiom) ଉକ୍ତିକୁ ଭି ି କରି ଜ୍ୟାମିତିର ଉପପାଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅବରୋହାନୁମାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଉଭୟ ପରସ୍ପର ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଗଣିତ ଏବଂ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂପର୍କକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏହାର (ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର) ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏବଂ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଣାଳୀର ସଦୁପଯୋଗ କରିଥାଏ ।

୫.୧ ତାର୍କିକ ଆକାର (Logical Form) ଓ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କ

ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତିର ଆକାରଗତ ବୈଧତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ବୁଝିବାପାଇଁ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉପାଦେୟ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିଟିର ଆକାର ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଏହାର ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେନାହିଁ । ଏହାଯୁକ୍ତିର ତାର୍କିକ ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଏହି ତାର୍କିକ ଆକାରଟି ସଦାବେଳେ ଆମେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଭାଷାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ନଥାଏ । ତେଣୁ ଆମର ଚିନ୍ତା ଓ ଭାବନା ବିଭ୍ରାନ୍ତିକର, ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଏବଂ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱମୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ତର୍କୋପଯୁକ୍ତ

କରିବାପାଇଁ ଏବଂ ଭାଷାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାପାଇଁ ଯେକୌଣସି ଯୁକ୍ତିକୁ ତାର୍କିକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଏପରି ଏକ ଭାଷା ପ୍ରଚଳନ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥାଏ ଯେଉଁଥିରେ କି ତାର୍କିକ ଆକାର ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନ (ideogram) ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଅଟନ୍ତି । ଯଥା - ଧ୍ୱନିଭିିକ ଚିହ୍ନ (phonograms) ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନ (ideograms) । ଧ୍ୱନିଭିିକ ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣକୁ ବୁଝାଏ । ଏବଂ ସମସ୍ତ ଅକ୍ଷର ଧ୍ୱନୀସୂଚକ ଚିହ୍ନ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଚିହ୍ନଗୁଡ଼ିକ ସିଧାସଳଖ ପ୍ରତ୍ୟୟ (concept) କୁ ପ୍ରକାଶ କରେ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରଭେଦଟି ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । 'ହରଣ' ଏକ ଧ୍ୱନିଭିିକ ଚିହ୍ନ ହୋଇଥିବାବେଳେ '÷' ଏକ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନ ଅଟେ । ସେହିପରି 'ଦଶ ଏବଂ ଆଠର ଯୋଗଫଳ ଛଅ ଏବଂ ତିନିର ଗୁଣଫଳ ସହିତ ସମାନ' ବାକ୍ୟରେ, 'ଦଶ', 'ଯୋଗ', 'ଆଠ', 'ଛଅ', 'ଗୁଣନ', 'ତିନି', 'ସମାନ' ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ଧ୍ୱନିଭିିକ ଚିହ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ହେବ, '୧୦ + ୮ = ୬ x ୩ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟଭିିକ ଚିହ୍ନ ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବହାର ଫଳରେ ଅନେକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରରୁ ମୁକ୍ତି ମିଳେ ଏବଂ ଜଟିଳ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ତାର୍କିକ ଆକାର ଅନୁଯାୟୀ ବିଭିନ୍ନ ଯୁକ୍ତିମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ କରିବା ସୁବିଧାଜନକ ହୋଇଥାଏ ।

୫.୨ ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟ (Propositional Logic)

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରାରମ୍ଭ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଆମର ଆଲୋଚନା ବିଶେଷତଃ ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟ (Propositional Logic) ଜରିଆରେ ହେବ । ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟ ହେଉଛି ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଯେଉଁ ମୁଖ୍ୟ ତାର୍କିକ ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ, ଏଠାରେ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟବସ୍ତୁ, ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ - ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର, ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ (Propositional Variable), ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ (Logical Constant), ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value), ସତ୍ୟଫଳନ (Truth Function), ସତ୍ୟସାରଣୀ (Truth Table), ପୁନରୁକ୍ତି (Tautology), ଇତ୍ୟାଦି ।

୫.୨.୧ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର (Use of Symbols)

ଚଳର ବ୍ୟବହାର ମୁଖ୍ୟତଃ ବୀଜଗଣିତରେ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ଏବଂ ଦୀର୍ଘ ବାକ୍ୟକୁ ଆମେ ସରଳ ଏବଂ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ଚଳ ବା ଚଳ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର କରୁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ -

୧) $(a + b)^2 = a^2 + b^2 + 2ab$

୨) $a^2 - b^2 = (a + b)\ (a - b)$

ଏହି ବୀଜଗାଣିତିକ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଆମେ ସହଜରେ ବୁଝିପାରୁ । କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ କୌଣସି ଚଳପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ନ କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ କିପରି ବୁଝିବା କଷ୍ଟକର ହୁଏ ଦେଖାଯାଉ ।

(୧) ଦୁଇଟି ସଂଖ୍ୟାର ସମଷ୍ଟିର ବର୍ଗ, ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟାର ବର୍ଗ ଯୁକ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂଖ୍ୟାର ବର୍ଗ ଯୁକ୍ତ ଉଭୟ ସଂଖ୍ୟାର ଗୁଣଫଳର ଦୁଇଗୁଣ ସହିତ ସମାନ ହେବ ।

ସେହିପରି (୨) ଟି ହେବ -

'ଦୁଇଟି ସଂଖ୍ୟାର ବର୍ଗର ବିୟୋଗଫଳ, ସେହି ଦୁଇ ସଂଖ୍ୟାର ଯୋଗଫଳ ଏବଂ ବିୟୋଗଫଳର ଗୁଣଫଳ ସହିତ ସମାନ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦୀର୍ଘ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଟିଳ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଏହା ବୁଝିବାରେ କଷ୍ଟକର ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଆବଶ୍ୟକ ଚଳପ୍ରତୀକ ଏବଂ ସ୍ଥିରପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଏହି ବକ୍ତବ୍ୟଟି ସରଳ, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଏବଂ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ, ସରଳ ଏବଂ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ଏହାର ଆକାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିର ତର୍କଆକାର ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ବେଶ୍ ଉପାଦେୟ । ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇପ୍ରକାରର ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଚଳ ପ୍ରତୀକ (ବା ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ) ଏବଂ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ (ବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ) ।

୫.୨.୨ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ବା ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ (Propositional Variables)

ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟରେ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ତର୍କବଚନଟିଏ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର କ, ଖ, ଗ, ଘ ଆଦି ଅକ୍ଷର କିମ୍ବା $କ_୧$, $କ_୨$, $କ_୩$, ଆଦି ପଦାଙ୍କ (subscript) ହୋଇପାରନ୍ତି । ଇଂରାଜୀରେ p, q, r, s ଏବଂ p_1, p_2, p_3 ଆଦିଙ୍କୁ ଚଳପ୍ରତୀକ ରୂପେ ନିଆଯାଇଥାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ P, Q, R, S ଆଦି ବଡ଼ ଅକ୍ଷର (Capital Letters) ଙ୍କୁ ଚଳପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକକୁ ଯେକୌଣସି ତର୍କବଚନ ସ୍ଥାନରେ ନେଇପାରିବା । ଯୁକ୍ତିରେ ଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭିନ୍ନ ସରଳ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଚଳପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ -

୧) ଯଦି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟୟବହୁଳ ହୁଏ ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଂଚିତ ହେବେ ।

ଏବଂ ଯଦି ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନେ ଶିକ୍ଷାରୁ ବଂଚିତ ହେବେ ସେମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ଅସଂଭବ ।

∴ ଯଦି ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟୟବହୁଳ ହୁଏ ତେବେ ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି ଅସଂଭବ ।

୨) ଯଦି ସୋମେଶ ବୋକା ହୋଇଥାଏ ସେ ବ୍ୟବସାୟରେ କ୍ଷତି କରିବ ।

ସେ ବ୍ୟବସାୟରେ କ୍ଷତି କରିବ ନାହିଁ ।

∴ ସୋମେଶ ବୋକା ନୁହେଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସରଳ ତର୍କବଚନ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଚଳର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ କିପରି ସେମାନଙ୍କର ତର୍କଆକାର ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅତ୍ୟଧିକ ଶବ୍ଦବୋଝରୁ ମୁକ୍ତିମିଳେ ତାହା ଦେଖାଯାଉ । ଉଦାହରଣ (୧) ରେ ଚଳପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କଲେ ହେବ -

ଯଦି କ ତେବେ ଖ ।

ଯଦି ଖ ତେବେ ଗ ।

∴ ଯଦି କ ତେବେ ଗ ।

'ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟୟବହୁଳ ହୋଇଛି ସ୍ଥାନ'ରେ 'କ'

'ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନେ ବଂଚିତ ହୁଅନ୍ତି' ସ୍ଥାନରେ 'ଖ'

ଏବଂ 'ଗରିବ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତି ଅସଂଭବ' ସ୍ଥାନରେ ଚଳ ପ୍ରତୀକ 'ଗ' ନିଆଯାଇଛି ।

ସେହିପରି (୨) ରେ ଚଳ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ ହେବ :-

ଯଦି କ ତେବେ ଖ, ଖ ନୁହେଁ, ∴ କ ନୁହେଁ

ଏହି ଚଳପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯାହାଥାଉନା କାହିଁକି କେବଳ ତର୍କ ଆକାରଟି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବା ଫଳରେ ସେହି ସମତୁଲ୍ୟ ତର୍କ ଆକାରର ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ କିମ୍ବା ଅବୈଧ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରିବ । କାରଣ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ବୈଧ ହେଲେ ସେହି ସମାନ ତର୍କଆକାର ବିଶିଷ୍ଟ ଅନ୍ୟଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ବୈଧ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

୫.୨.୩ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ (Logical Constant)

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳର ବ୍ୟବହାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ତାର୍କିକ-ସମ୍ବନ୍ଧକ (Logical connective) କୁହାଯାଏ, କାରଣ ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକାଧିକ ସରଳ (simple) ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ଏକ ଯୌଗିକ (compound) ତର୍କବଚନ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ସରଳ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ କେତେକ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- 'ଏବଂ', 'ଓ', 'କିମ୍ବା', 'ଅଥବା', 'ଯଦି...ତେବେ' ଇତ୍ୟାଦି । ବ୍ୟାକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଅବ୍ୟୟପଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର

ଲିଙ୍ଗ, ବଚନ, କାଳ ଓ ବିଭକ୍ତି ଭେଦରେ ଏ ପଦମାନଙ୍କର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଯୌଗିକ ବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ସରଳ ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସଂପର୍କକୁ, ସଂଯୋଜନ, ବିଯୋଜନ, ଆପାଦନ, ବିକଳ୍ପନ, ସମମୂଲ୍ୟ ଆଦି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ବନ୍ଧ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇଛି । ନିମ୍ନ ସାରଣୀରେ କେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ପାଇଁ କେଉଁ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ତାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ସମ୍ବନ୍ଧ	ସାଧାରଣତଃ କେଉଁ ପଦଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ	ପ୍ରତୀକ ବା ଚିହ୍ନ
ନିଷେଧ ବା ନାସ୍ତିସୂଚକ (Negation)	ନୁହେଁ, ନୁହଁନ୍ତି, (Not, Never)	‘ ~ ’
ଆପାଦନ (Implication)	‘ଯଦି....... ତେବେ’ (If......then) ଯେତେବେଳେ...... ସେତେବେଳେ	‘ ⊃ ’
ସଂଯୋଜନ (Conjunction)	ଓ, ଏବଂ, କିନ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି (and, but)	‘ • ’
ବିଯୋଜକ (Disjunction)	କିମ୍ବା, ଅଥବା, ବା, ଇତ୍ୟାଦି (ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ) Either .... or (Inclusive sense)	‘ v ’
ବିକଳ୍ପନ* (Alternation)	କିମ୍ବା, ଅଥବା, ବା (ସଙ୍କୁଚିତ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ) Either ..... or (Exclusive sense)	‘ ∧ ’
ସମମୂଲ୍ୟ (Equivalent)	ଯଦ୍ୟେବ, if and only if	‘ ≡ ’
ଅସଂଯୋଜନ (Stroke) **	ଉଭୟ ନୁହେଁ (not both)	‘ / ’

**, ଉଭୟ ନୁହେଁ (Not both) କୁ କେତେକ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରେ ବିଯୋଜନ (Disjunction) ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାଟି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଉଭୟ - ନୁହେଁର ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଉ- ‘ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଉଭୟ କଳା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ର ନୁହେଁ’ର ଅର୍ଥ ~ (p.q) କିମ୍ବା ~ (କ•ଖ) ଏହାର ଅର୍ଥ ~ କ v ~ଖ । ଅତଏବ ବିଯୋଜନ (Disjunction) ର ଅର୍ଥ Basson and O'Connorଙ୍କ Introduction to Symbolic Logic ରେ ଦର୍ଶାଇଥିବା (stroke) ସମ୍ବନ୍ଧ । କାରଣ ଉଭୟ - ନୁହେଁର ଅର୍ଥ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ Introduction to Symbolic Logic ରେ ବାସନ ଓ ଓକନର ବିଯୋଜନ (Disjunction) କୁ କିମ୍ବା (Either.....or) ର ସମାବେଶୀ (inclusive) ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଯେହେତୁ ସମସ୍ତ Standard

ଇଂରାଜୀ Logic ବହିରେ Disjunction କୁ Either ...or inclusive sense ରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି, ଏଠାରେ ତାହାର ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଭାବେ 'ବିଯୋଜନ' କୁ ନେଇ ଏହାକୁ ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

*ଆଧୁନିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚଳିତ ଏବଂ ଆଦୃତ ହୋଇଥିବା ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ସେହି ପ୍ରଥା ଅନୁସରଣ କରାଯାଇଛି । (Disjunction) (ବିଯୋଜନ)କୁ କିମ୍ବାର ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । (Alternative) ବିକଳ୍ପନକୁ exclusive sense ବହିଷ୍କରଣ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଏହାକୁ ନିମ୍ନରେ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ବିଯୋଜନ (Disjunction, inclusive sense)

'କିମ୍ବା' (Either ...or) ଶବ୍ଦର ସମାବେଶୀ (inclusive) ଅର୍ଥଟି ଏଠାରେ ବ୍ୟବହୃତ । **କ କିମ୍ବା ଖ** ତର୍କ ବଚନଟି ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେଲେ ସତ୍ୟ ହୁଏ ଓ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସତ୍ୟ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଏହା ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ବିକଳ୍ପନ (Alternation, exclusive sense)

'କିମ୍ବା' (Either-or) ଶବ୍ଦଟି ଏଠାରେ ଦୃଢ଼ ଅର୍ଥରେ ବା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ (Exclusive sense) ରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିକଳ୍ପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ହିଁ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ତେଣୁ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହେଲେ ତର୍କ ବଚନଟି ମିଥ୍ୟାହୁଏ ଏବଂ ଉଭୟ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । ଅନ୍ୟଥା ତର୍କ ବଚନଟି ସତ୍ୟହୁଏ ।

ନାସ୍ତିସୂଚକ ଚିହ୍ନ :-

ନାସ୍ତିସୂଚକ ଚିହ୍ନଟି **'~'**, ଏହା 'ସତ୍ୟ ନୁହେଁ' ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । କୌଣସି ତର୍କବଚନ ଅସ୍ୱୀକରଣ କଲାବେଳେ ଏହି ଚିହ୍ନକୁ ତର୍କବଚନର ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :- 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ମେଧାବୀ ଅଟେ' ସ୍ଥାନରେ 'କ' ନିଆଗଲେ ଏହାର ଅସ୍ୱୀକରଣ, 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ମେଧାବୀ ନୁହେଁ' ସ୍ଥାନରେ **'~** କ' ନେବାକୁ ହୁଏ ।

ପ୍ରତୀକ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ଗଠନ :

ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉ ।

ମନେକର ତର୍କବଚନ ଦୁଇଟି ହେଲେ —

(୧) ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେଉଛି । — 'କ'

(୨) ଉପକୂଳ ଅ ଳରେ ବନ୍ୟା ହେବ । — 'ଖ'

ଏହି ଦୁଇଟି ସରଳ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଗଠନ କରାଯାଇ ପାରିବ । ଉଭୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରିବ ।

(୧) ଆପାଦନ : ଯଦି ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହୋଇଛି, ତେବେ ଉପକୂଳ ଅଂଚଳରେ ବନ୍ୟା ହେବ ।

ଚଳପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କଲେ ହେବ - ଯଦି କ, ତେବେ ଖ

ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କଲେ ହେବ (କ ⊃ ଖ)

ସେହିପରି

(୨)(କ)ବିଯୋଜନ : 'ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହୋଇଛି କିମ୍ବା ଉପକୂଳ ଅ ଳରେ ବନ୍ୟା ହେବ' କୁ ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ ହେବ (କ ∨ ଖ) ।

(ଖ) ବିକଳ୍ପନ : (କ ଖ)

(୩) ସଂଯୋଜନ : 'ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହୋଇଛି ଏବଂ ଉପକୂଳ ଅ ଳରେ ବନ୍ୟା ହେବ' ର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର ହେବ (କ . ଖ) ।

(୪) ସମତୁଲ୍ୟ : ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହୋଇଛି ଯଦ୍ୟେବ ଉପକୂଳ ଅ ଳରେ ବନ୍ୟା ହେବ ର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର ହେବ କ ≡ ଖ ।

ଉପରୋକ୍ତ ସ୍ଥିରପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମୌଳିକ ସମ୍ବନ୍ଧକ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ ବନ୍ଧନୀ ବା ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧତା ଚିହ୍ନ ଏକ ଯୋଡ଼ାର [' ( ) '] ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ବନ୍ଧନୀର ଆବଶ୍ୟକତା ବୁଝିବା ପାଇଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଦେଖାଯାଉ ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଉଭୟ କଳା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନର ଛାତ୍ର ନୁହେଁ ।

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଭାଷାରେ : ~ (କ . ଖ)

ଅର୍ଥାତ୍ ଏକଥା ମିଥ୍ୟା ଯେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଉଭୟ କଳା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ ଶ୍ରେଣୀର ଛାତ୍ର । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ' ( ) ' ବନ୍ଧନୀ ବ୍ୟବହାର ନ କଲେ ହେବ : ~ କ.ଖ ଯାହାକି କୁହାଯାଇଥିବା ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ନୁହେଁ ।

ସେହିପରି ବନ୍ଧନୀର ବ୍ୟବହାର ହୋଇ ନଥିବା କେତେକ ଉଦାହରଣ ଦେଖାଯାଉ ।

(୧) କ ∨ ଖ . ଗ

ଏହାକୁ ଆମେ (କ ∨ ଖ) . ଗ କିମ୍ବା କ ∨ (ଖ . ଗ) ଅର୍ଥରେ ନେଇପାରିବା । ତେଣୁ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ ଜାଣି ପାରିବା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ଉକ୍ତିଟି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତାପୂର୍ଣ୍ଣ ।

(୨) ସେହିପରି '~ କ . ଖ ⊃ ଗ ∨ ଘ' ଉକ୍ତିଟିକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରିବ ।

ଯଥା - ଯାହା (~ କ.ଖ) ⊃ (ଗ ∨ ଘ)
କିମ୍ବା ~ (କ.ଖ) ⊃ (ଗ ∨ ଘ)
କିମ୍ବା (~ କ.ଖ) ⊃ ଗ) ∨ ଘ
କିମ୍ବା ~ କ. ((ଖ ⊃ ଗ) ∨ ଘ) ଇତ୍ୟାଦି

ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇ ଥିବାରୁ ଏହାର ସତ୍ୟତା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବନ୍ଧନୀ { ' ( ) ' } ର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ଉକ୍ତିଟିକୁ ଅବିକଳ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ବନ୍ଧନୀ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତୀକର ପରିସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରାଯିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

୫.୨.୪ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା (Scope of Logical Constant)

ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନରେ ଥିବା କୌଣସି ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ଯେଉଁ ଚଳପ୍ରତୀକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଲାଗୁ ହେବ ତାହାହିଁ ଏହି ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା । ନିମ୍ନ ଉଦାହରଣରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ।

((କ ⊃ ଖ) . ~ ଖ) ⊃ ~ କ

୧ ୨ ୩ ୪ ୫

ଏଠାରେ ପା ଟି ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଛି ।

(୧) ରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ '⊃' ର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା ହେଉଛି କ ଏବଂ ଖ ।

(୨) ରେ ଖିବା ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ' · ' ର ପ୍ରୟୋଗସୀମା ହେଉଛି '(କ ⊃ ଖ)' ଏବଂ '~ଖ' ।

(୩) ରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ' ~ ' ର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା ହେଉଛି ଏହା ନିକଟରେ ଥିବା 'ଖ' ।

(୪) ରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ '⊃' ର ପ୍ରୟୋଗ-ପରିସୀମା ହେଉଛି ସମଗ୍ର ଉକ୍ତିଟି ଅର୍ଥାତ୍ ((କ ⊃ ଖ) . ~ ଖ) ଏବଂ ~ କ ।

(୫) ରେ ଥିବା ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ' ~ ' ର ପ୍ରୟୋଗ ପରିସର ହେଉଛି ଏହା ନିକଟରେ ଥିବା 'କ' ।

(୪) ରେ ଥିବା '⊃' ଟି ହେଉଛି ଏହି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ମୁଖ୍ୟ-ସମ୍ବନ୍ଧକ (Main Connective) ।

୫.୩ ସତ୍ୟ ଫଳନ (Truth Function)

ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟରେ ସରଳ ତର୍କବଚନ (Simple proposition / atomic proposition) କୁ ଏକ ତାର୍କିକ ଏକକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ସରଳ ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଗୁଡ଼ିକ ଗଠନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ (Compound proposition) ର ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ଏହାକୁ ଗଠନ କରିଥିବା ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ମୌଳିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ । ତର୍କବଚନ ହିଁ ସତ୍ୟତାମାନ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବାର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ରହିଛି । ଆମେ ଆଗରୁ ଜାଣିଛେ ଯେ କୌଣସି ତର୍କବଚନ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । ସତ୍ୟ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ଗୁଣକୁ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) କୁହାଯାଏ । ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନକୁ ସରଳ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟଫଳନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଫଳନ ଶବ୍ଦଟି ବୀଜଗଣିତରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ବୀଜଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ଚଳର ମୂଲ୍ୟ ଯଦି ଅନ୍ୟ ଏକ ଚଳର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏହି ଚଳକୁ ଅନ୍ୟଚଳର ଫଳନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ – ‘x = y + z + 2’

ଏହି ତର୍କବଚନରେ ‘x’ ର ମୂଲ୍ୟ ‘y’ ଏବଂ ‘z’ ର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଆମେ ‘y’ ଏବଂ ‘z’ ର ମୂଲ୍ୟ ଜାଣିଲେ ‘x’ ର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ ଜାଣିପାରିବା । ଯଦି ‘y’ ର ମୂଲ୍ୟ 2 ହୁଏ ଏବଂ ‘z’ ର ମୂଲ୍ୟ ‘3’ ହୁଏ ତେବେ ‘x’ ର ମୂଲ୍ୟ 7 ହେବ । ଏଠାରେ ‘x’ ର ମୂଲ୍ୟ ‘y’ ଏବଂ ‘z’ ର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ‘x’ କୁ ‘y’ ଏବଂ ‘z’ ର ଫଳନ (Function) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଗାଣିତିକ ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ସଂପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି । ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା କିମ୍ବା ଅସତ୍ୟତା ଅନ୍ୟ ଏକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା କିମ୍ବା ଅସତ୍ୟତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ ପ୍ରଥମଟିକୁ ଦ୍ୱିତୀୟଟିର ସତ୍ୟଫଳନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯେପରି ‘~କ’ ହେଉଛି ‘କ’ ର ସତ୍ୟଫଳନ । କାରଣ ‘~କ’ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ‘କ’ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟରେ ଥିବା ମୌଳିକ ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଚାର କରାଯାଉ । ମୌଳିକ ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ, ବିରୁଦ୍ଧ ଫଳନ, ସଂଯୋଜକ ଫଳନ ବିଯୋଜକ ଫଳନ, ବୈକଳ୍ପିକ ଫଳନ ଆପାଦନ ଫଳନ ଏବଂ ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନ । ଏହି ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକ ବିଚାର କରିବାପାଇଁ ସତ୍ୟସାରଣୀ (Truth Table) ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ :

ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ଯେକୌଣସି ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହେଲେ ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧର ସତ୍ୟଫଳନ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଚଳମାନଙ୍କର ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ବା ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । (କ.ଖ) ର ସତ୍ୟତାମାନ ‘କ’ ର ସତ୍ୟତାମାନ ଏବଂ ‘ଖ’ ର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ତେଣୁ ସତ୍ୟର ଚିହ୍ନ ‘୧’ କିମ୍ବା ‘ସ’ ନିଆଯାଉ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ ‘ମି’ କିମ୍ବା ‘୦’ ନିଆଯାଉ । ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆମେ ‘୧’ କୁ ସତ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ‘୦’ କୁ ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା । କୌଣସି ସତ୍ୟଫଳନରେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚଳର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଏହାର ଦୁଇଟି ମୂଲ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ସତ୍ୟସାରଣୀରେ ଦୁଇ ଧାଡ଼ି ହେବ । ସେହିପରି ଯଦି କୌଣସି ସତ୍ୟ ଫଳନରେ ୨ଟି ଚଳଥିବ ସେଠାରେ ୨^{୨} = ୨ x ୨ = ୪ ପ୍ରକାର ସଂଭାବନା ଥାଏ । ତେଣୁ ସତ୍ୟସାରଣୀଟି ଚାରିଧାଡ଼ି ବିଶିଷ୍ଟ ହେବ । ଯଦି କ ଏବଂ ଖ ଦୁଇଟି ଚଳ ତେବେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସମ୍ଭାବନାଗୁଡ଼ିକ ରହିବ –

କ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଖ ସତ୍ୟ
କ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା
କ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଖ ସତ୍ୟ
କ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା

ଏହିପରି ଚାରିଗୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସତ୍ୟମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ଥିବାରୁ ଚାରିଗୋଟି ଧାଡ଼ି ହୋଇଛି । ସତ୍ୟଫଳନରେ ୩ ଗୋଟି ଚଳ ଥିଲେ $୨^{୩}$ = ୨ x ୨ x ୨ = ୮ ଟି ସମ୍ଭାବନା ଥିବାରୁ ସତ୍ୟସାରଣୀଟି ଆଠଧାଡ଼ି ବିଶିଷ୍ଟ ହେବ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି ଆମେ ତର୍କବଚନୀୟ ନ୍ୟାୟର ମୌଳିକ ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ କିପରି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ ବିଚାର କରିବା ।

୫.୩.୧ ବିରୁଦ୍ଧ ଫଳନ (Contradictory Truth Function) :

ଯଦି ଆମେ କୌଣସି ଏକ ତର୍କବଚନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁ ତେବେ ଏହାର ଅସ୍ୱୀକରଣ ଆଉ ଏକ ଭିନ୍ନ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି 'କ' ଏକ ତର୍କବଚନ ତେବେ ଏହାର ଅସ୍ୱୀକରଣ '~କ' ଅନ୍ୟ ଏକ ତର୍କବଚନ । '~କ' କୁ 'କ' ର ବିରୁଦ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ଯେକୌଣସି ତର୍କବଚନକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଆମେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ପାଇଥାଉ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, 'ଗୋପବନ୍ଧୁ ଓଡ଼ିଆ ଅଟନ୍ତି' ('କ') ଏକ ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ 'ଗୋପବନ୍ଧୁ ଓଡ଼ିଆ ନୁହନ୍ତି' ('~କ') ଏକ ମିଥ୍ୟା ତର୍କବଚନ ହେବ । ଅର୍ଥାତ ଯଦି 'କ' ସତ୍ୟ ହୁଏ '~କ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି '~କ' ସତ୍ୟ ହୁଏ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । '~କ' ସତ୍ୟ ହେଲେ ଏହାର ଅସ୍ୱୀକରଣ ହେବ '~~କ' ମିଥ୍ୟା ହେବ । '~~କ' ସ୍ଥାନରେ ଆମେ 'କ' ବ୍ୟବହାର କରିବା ସୁବିଧାଜନକ । କାରଣ ~~ କ ≡ କ ।

ବିରୁଦ୍ଧ ଫଳନରେ ଗୋଟିଏ ତର୍କବଚନ ଏବଂ ଏହାର ଅସ୍ୱୀକରଣ ଥାଏ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ଚଳର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ ଆମେ ଆଲୋଚନା କରି ଅଛେ ଯେ ଗୋଟିଏ ଚଳ ଥିଲେ ଦୁଇଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ ଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ବିରୁଦ୍ଧ ଫଳନର ସତ୍ୟସାରଣୀଟି ଗଠନ କରାଯାଇଛି ।

କ	~କ
୧	୦
୦	୧

ସତ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ – '୧' ଏବଂ
ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ – '୦' ନିଆଯାଇଛି ।

୫.୩.୨ ସଂଯୋଜକ ସତ୍ୟଫଳନ (Conjuctive Truth Function)

'ଏବଂ', 'ଓ', 'କିନ୍ତୁ', 'ମଧ୍ୟ', 'ତଥାପି', 'ଯଦିଓ' ଆଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଏକାଧିକ ସରଳ ତର୍କବଚନ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନକୁ ସଂଯୋଜକ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ ବା ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ଏହାର ସନ୍ନିହିତ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ – 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଅଟେ' ଓ 'ସୋମେଶ ଉଦ୍ୟମୀ ଅଟେ' ଭଳି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନକୁ 'ଓ' ଦ୍ୱାରା ସଂଯୋଗ କରି 'ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଓ ସୋମେଶ ଉଦ୍ୟମୀ ଅଟେ' ପରି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଗଠନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଚଳପ୍ରତୀକ ଏବଂ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରି ସଂଯୋଜକ ଫଳନଟିର ମୂଲ୍ୟ ଦେଖାଯାଉ । ମନେକର 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ । ତାର୍କିକ-ସମ୍ବନ୍ଧକ '.' (ବିନ୍ଦୁ) ପ୍ରୟୋଗ କରି 'କ' ଏବଂ 'ଖ'କୁ (କ.ଖ) ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ପାଇପାରିବା । 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ଉଭୟ ସତ୍ୟ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ହେବାର ଚାରିପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସମନ୍ୱୟ ହୋଇପାରେ ।

(୧) କ ସତ୍ୟ ଖ ସତ୍ୟ

(୨) କ ସତ୍ୟ ଖ ମିଥ୍ୟା

(୩) କ ମିଥ୍ୟା ଖ ସତ୍ୟ

(୪) କ ମିଥ୍ୟା ଖ ମିଥ୍ୟା

ଏହି ସତ୍ୟ ଫଳନଟି ନିମ୍ନ ସତ୍ୟସାରଣୀରୁ ବୁଝିହେବ ।

କ	ଖ	କ.ଖ
୧	୧	୧
୧	୦	୦
୦	୧	୦
୦	୦	୦

ସତ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ – '୧'

ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ – '୦'

ନିଆଯାଇଛି ।

ଏହି ସତ୍ୟସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଯେତେବେଳେ 'କ' ସତ୍ୟ ଏବଂ 'ଖ' ସତ୍ୟ ସେତେବେଳେ (କ.ଖ) ଫଳନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟଥା ଫଳନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ଯଦି 'କ' ସତ୍ୟ ହୋଇ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ଏବଂ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇ 'ଖ' ସତ୍ୟ ଏବଂ ଉଭୟ 'କ' ଓ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଆନ୍ତି ତେବେ (କ.ଖ) ସତ୍ୟ ଫଳନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ସଂଯୋଜକ ଫଳନରେ ଉଭୟ ତର୍କବଚନରୁ ଅନ୍ତତଃ ପକ୍ଷେ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଫଳନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ଏଠାରେ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେକୌଣସି ଦୁଇ ବା ତତୋଽଧିକ ତର୍କବଚନକୁ ନେଇ ସଂଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ଗଠନ କରିବାରେ କୌଣସି ବାଧା ନାହିଁ । ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଅସଂଲଗ୍ନ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଯଥା 'ଖାରବେଳ ଜଣେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ରାଜା ଥିଲେ ଏବଂ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ଅଟେ' ଏକ ସଂଯୋଜକ ତର୍କବଚନର ଉଦାହରଣ ହୋଇପାରେ । ସେହିପରି '(୫ x ୭) > ୮ ଏବଂ ଛାତ୍ରମାନେ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ।' ହେଉଛି ଏକ ସଂଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ।

୫.୩.୩ ବିଯୋଜକ ଫଳନ ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥରେ (Disjunctive Truth Function in the inclusive sense)

ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ବିକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକ 'କିମ୍ବା', 'ବା', 'ଅଥବା' ଆଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ

'ସୁରେଖା ଦୟାଳୁ କିମ୍ବା ଧର୍ମ ପରାୟଣ' ଏକ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ । ଏହାକୁ ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରି ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏହାର ବିକଳ୍ପ ସରଳ ତର୍କବଚନମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ 'କିମ୍ବା' ସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ 'v' ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ।

ସୁରେଖା ଦୟାଳୁ - 'କ'

ସୁରେଖା ଧର୍ମପରାୟଣା - 'ଖ'

ତେଣୁ ଯୌଗିକ ବାକ୍ୟଟି ହେବ 'କ v ଖ' ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, 'କିମ୍ବା, 'ଅଥବା', 'ବା' (either...or) ଶବ୍ଦଟି ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ସମାବେଶୀ ଅର୍ଥ (inclusive sense) ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ହେଉଛି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ (exclusive sense) 'କ v ଖ' ରେ ଥିବା 'v' ଚିହ୍ନଟି ସାମବେଶୀ ଅର୍ଥ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହେବ ଯଦି ଏହାର ବିକଳ୍ପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ତତଃ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଯଦି ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାନ୍ତି ତେବେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ବିଯୋଜକ ସତ୍ୟଫଳନ ପାଇଁ ସତ୍ୟସାରଣୀ :

କ	ଖ	କvଖ
୧	୧	୧
୧	୦	୧
୦	୧	୧
୦	୦	୦

'ସତ୍ୟ' ସ୍ଥାନରେ '୧'
ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ '୦'
ନିଆଯାଇଛି

ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଯଦି ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଉଦାହରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଉ । ଧରାଯାଉ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ହେଉଛି, 'ରାମବାବୁଙ୍କର ଏକ ମୋଟରକାର୍ ଅଛି କିମ୍ବା ଏକ ସ୍କୁଟର ଅଛି' । ଯଦି ରାମବାବୁଙ୍କର ଉଭୟ ମୋଟରକାର୍ ଏବଂ ସ୍କୁଟର ଥାଏ ତେବେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ଯଦି ମୋଟରକାର୍ ଥାଏ ସ୍କୁଟର ନଥାଏ, ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ଯଦି ମୋଟରକାର୍ ନଥାଏ ସ୍କୁଟର ଥାଏ ତେବେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହେବ । ଯଦି ଉଭୟ ମୋଟରକାର୍ ଏବଂ ସ୍କୁଟର ନଥାଏ ତେବେ ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହେବ ।

୫.୩.୪ ବୈକଳ୍ପିକ ସତ୍ୟଫଳନ (ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବା ବହିଷ୍କରଣ ଅର୍ଥରେ) (Alternative Truth Function in the exclusive sense)

'କିମ୍ବା' (either ... or) ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବା ବହିଷ୍କରଣ (exclusive) ଅର୍ଥ ରହିଛି । ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ଏହି ଅର୍ଥରେ 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ ଯଦିଓ ଏହାର ବିଶେଷ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ନାହିଁ । ଏହି ଅର୍ଥଟି ହେଉଛି କ କିମ୍ବା ଖ, କିନ୍ତୁ ଉଭୟ କ ଏବଂ ଖ ନୁହେଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଶିକ୍ଷିତ କିମ୍ବା ସେ ଅଶିକ୍ଷିତ । ତେଣୁ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ଧରିନେଲେ ବୈକଳ୍ପିକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ବିଯୋଜକ ତର୍କବଚନ ସହ ସମାନ । 'କିମ୍ବା' ଶବ୍ଦର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବହିଷ୍କାରଣ ଅର୍ଥ (exclusive sense) ରେ ଚିହ୍ନ ହେଉଛି '$\wedge$' ।

ବୈକଳ୍ପିକ ସତ୍ୟଫଳନ (Alternative Truth Function) ର ସତ୍ୟସାରଣୀଟି ଏହିପରି ହେବ ।

କ	ଖ	କ $\wedge$ ଖ
୧	୧	୦
୧	୦	୧
୦	୧	୧
୦	୦	୦

କ - ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଶିକ୍ଷିତ ।
ଖ - ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଅଶିକ୍ଷିତ

୫.୩.୫ ଆପାଦକ ଫଳନ (Implicative Function)

ଯେତେବେଳେ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ 'ଯଦି .... ତେବେ', 'ଏହାହେଲେ ... ତାହାହେବ' ଆଦି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଗଠିତ ହୁଏ ସେହି ତର୍କବଚନକୁ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ବା ଆପାଦକ ମୂଳକ ତର୍କବଚନ (Implicative proposition) କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ଏକ ସ ର୍କ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସ ର୍କ କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ଏହି ତର୍କବଚନରେ ଏକ ସ ର୍ ଥାଏ ଯାହାକୁ ପୂର୍ବଗ କୁହାଯାଏ ଓ ଏକ ପରିଣାମ ଥାଏ ଯାହାକୁ ଅନୁଗ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : 'ଯଦି ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ ତେବେ ବନ୍ୟାହେବ' ଏକ ଯୌଗିକ ସ ର୍କ ତର୍କବଚନ । 'ଯଦି' ପରେ ଥିବା ସରଳ ତର୍କବଚନକୁ ପୂର୍ବଗ ଏବଂ 'ତେବେ' ପରେ ଥିବା ସରଳ ତର୍କବଚନକୁ ଅନୁଗ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥାନରେ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ଆପାଦନର ଚିହ୍ନ '$\supset$' କୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଆମେ ଆପାଦକ ଫଳନର ସତ୍ୟ ସାରଣୀଟି ଗଠନ କରିପାରିବା ।

'ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ' ପୂର୍ବଗ ସ୍ଥାନରେ 'କ'

'ବନ୍ୟା ହେବ' ଅନୁଗ ସ୍ଥାନରେ 'ଖ' - ବ୍ୟବହାର କଲେ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି (କ$\supset$ଖ) ହେବ । ଏହାର ସତ୍ୟ ସାରଣୀଟି ଗଠନ କରାଯାଉ ।

କ	ଖ	କ ⊃ ଖ
୧	୧	୧
୧	୦	୦
୦	୧	୧
୦	୦	୧

ଆପାଦକ ଫଳନ ପାଇଁ ସତ୍ୟସାରଣୀ

ଏହି ସାରଣୀକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲେ ଜାଣିହେବ ଯେ, ପୂର୍ବଗ ତର୍କବଚନ 'ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ' ଏବଂ ଅନୁଗ ତର୍କବଚନ 'ବନ୍ୟାହେବ', ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଆପାଦନାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ 'ଯଦି ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ ତେବେ ବନ୍ୟା ହେବ' ସତ୍ୟ ହୁଏ । ଯଦି ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ବନ୍ୟା ହେବ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ ନାହିଁ (ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ) ବନ୍ୟା ହେବ ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ମଧ୍ୟ ଆପାଦନାତ୍ମକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ବର୍ଷା ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବନ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଯେପରି ହିମାଳୟର ବରଫ ତରଳିଲେ ଗଙ୍ଗା ନଦୀରେ ବନ୍ୟା ଆସେ, ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଗଲେ ବନ୍ୟା ଆସେ ଇତ୍ୟାଦି । 'ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେବ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ଏବଂ 'ବନ୍ୟା ହେବ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆପାଦନାତ୍ମକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଆପାଦକ ଫଳନଟିକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ଆଉ ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ ।

ମନେକର ଜଣେ ଡାକ୍ତର ଗୋଟିଏ ରୋଗୀକୁ କହିଲେ, 'ଯଦି ତୁମେ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବ ତେବେ ତୁମେ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବ' ।

ରୋଗୀଟି ଏଠାରେ ଚାରି ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇପାରିବ ।

୧. ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବେ ଏବଂ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବେ ।

୨. ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବେ କିନ୍ତୁ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।

୩. ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବେ ।

୪. ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବେ ନାହିଁ କି ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଚାରିଗୋଟି ପରିସ୍ଥିତିରୁ କେଉଁ ପରିସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଡାକ୍ତର ଯାହା କହିଥିଲେ (ଯଦି ତୁମେ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇବ ତେବେ ତୁମେ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବ) ତାହା ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହେବ ?

ପ୍ରଥମ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଡାକ୍ତରଙ୍କ କଥା ସତ୍ୟ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଡାକ୍ତରଙ୍କ କଥା ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ । କାରଣ ତାଙ୍କ କହିବା ମୁତାବକ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇ ମଧ୍ୟ ରୋଗୀଟି ରୋଗମୁକ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଡାକ୍ତର ଭୁଲ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି କହିହେବ । ତୃତୀୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଔଷଧ ନଖାଇ ମଧ୍ୟ ରୋଗୀଟି ରୋଗମୁକ୍ତ ହୋଇଛି ।

ଏଠାରେ ଡାକ୍ତର ଭୁଲ୍ କହିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଠିକ୍ ବା ତାଙ୍କ କଥା ସତ୍ୟ । କାରଣ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇଲେ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବ ବୋଲି ଡାକ୍ତର କହିଥିଲେ । ଔଷଧ ନଖାଇଲେ କ'ଣ ହେବ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଡାକ୍ତର କିଛି କହିନାହାଁନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ସତ୍ୟ କହିନାହାଁନ୍ତି ବୋଲି କହିହେବନି । ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ଡାକ୍ତରଙ୍କ ଆପାଦନାତ୍ମକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ସତ୍ୟ । ଚତୁର୍ଥ ପରିସ୍ଥିତିରେ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇନାହିଁ ଏବଂ ରୋଗମୁକ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ଅସତ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ବୋଲି ଦାୟୀ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ନିୟମିତ ଔଷଧ ନ ଖାଇଲେ ରୋଗମୁକ୍ତ ହେବ କି ନାହିଁ ସେ କହିନାହାଁନ୍ତି ।

ଅତଏବ ସେ ଯାହା କହିଛନ୍ତି ତାହା କେବଳ ନିୟମିତ ଔଷଧ ଖାଇଲେ କ'ଣ ହେବ ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିୟମିତ ଔଷଧ ନ ଖାଇଲେ ଯାହା ହେବ ସେକଥା ସେ କହିନାହାଁନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଭୁଲ୍ କହିଛନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ନୁହେଁ ।

ପୂର୍ବଗକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଅନୁଗକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆପାଦକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ।

ଏଠାରେ ମନେରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଆମେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ଆପାଦନାତ୍ମକ ତର୍କବଚନରେ ଥିବା ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ଅନୁଗ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଭି ିକ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବିଷୟ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧ ହୋଇପାରେ । ଯଥା 'ଯଦି ସାତ ଚାରିଠାରୁ ବୃହ ର ତେବେ ଚାରି ସାତଠାରୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ର', 'ଯଦି ଜଙ୍ଗଲ ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତେବ ପରିବେଶ ନଷ୍ଟହୁଏ' ଆଦି ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଗାଣିତିକ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟଫଳନ ଅର୍ଥରେ ଏକ ଆପାଦନାତ୍ମକ ତର୍କବଚନର ବ୍ୟବହାର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ହୋଇଥାଏ । ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସଂପର୍କ ଥାଉ ବା ନଥାଉ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଆପାଦକ ଫଳନ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

'ଯଦି ଭାରତ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ତେବେ କୋଣାର୍କ ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ' । ଏ ଦୁଇଟି ଅସମ୍ବନ୍ଧିତ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ଏକ ଆପାଦନ ଫଳକ ।

୫.୩.୬ ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନ (Equivalent Function)

ସମମୂଲ୍ୟାତ୍ମକ ତର୍କବଚନଟି ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇଟି ସରଳ ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ଏହାକୁ ଉଭୟ ସ ିକ ତର୍କବଚନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ 'ଯଦି ଏବଂ କେବଳ ଯଦି' (if and only if) ଯଦ୍ୟପି ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ଏବଂ ଏହାର ଚିହ୍ନ ହେଉଛି ' $\equiv$ ' । ତେଣୁ 'କ $\equiv$ ଖ' କୁ ଆମେ କ ଯଦ୍ୟପି ଖ ବୋଲି ପଢ଼ିବା । ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ସମମୂଲ୍ୟାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ଯଦି ଉଭୟ ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ଉଭୟ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନଟି ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟଥା ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି ଗୋଟିଏ ସରଳ ତର୍କବଚନ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ ସମମୂଲ୍ୟାତ୍ମକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନ ସାରଣୀରୁ 'ଉଭୟ ସ ିକ' (Biconditional) ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟ ଫଳନ କିପରି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଛି ଦେଖାଯାଉ ।

'କ' - ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ର

'ଖ' - ଦଶରଥ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତା

ତେଣୁ ସମତୁଲ୍ୟାତ୍ମକ ତର୍କବଚନଟି ହେବ

କ ≡ ଖ

ଏହାର ସତ୍ୟସରଣୀ ଗଠନ କରାଗଲେ ଏହା ହେବ :-

କ	ଖ	କ ≡ ଖ
୧	୧	୧
୧	୦	୦
୦	୧	୦
୦	୦	୧

୫.୩.୭ ସତ୍ୟ ଫଳନ ଏବଂ ସତ୍ୟତା ମାନ (Truth Function & Truth Value)

ଉପରୋକ୍ତ ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗୁଡ଼ିକ ମୌଳିକ ସତ୍ୟସାରଣୀ ଅଟନ୍ତି । ବିରୁଦ୍ଧ, ସଂଯୋଜକ, ବିଯୋଜକ, ବୈକଳ୍ପିକ ଏବଂ ସମମୂଲ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକରୁ ଆମେ ଏକ ଯୌଗିକ (compound) ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ମାନ (Truth Value) ନିରୂପଣ କରିବାର ବିଧି ଜାଣିପାରିଲେ । ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ (ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତାର୍କିକ ସ୍ଥିର ଅନୁସାରେ) ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ (ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନକୁ) ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟଫଳନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଆମର 'ସତ୍ୟଫଳନ'ର ପ୍ରତ୍ୟୟଟି ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଏକାଧିକ ଚଳ ବ୍ୟବହାର କରି ଏକ ଦୀର୍ଘ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ନିରୂପଣ କରିବା ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ :-

'((କ ⊃ ଖ) . (ଖ . ଗ))' ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟିର ସତ୍ୟତା ମାନ (Truth Value) 'କ' ର ସତ୍ୟତା ମାନ 'ଖ' ର ସତ୍ୟତା ମାନ ଏବଂ 'ଗ' ର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଆମେ ଏହି ଚଳଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ ଜାଣିଲେ ଏହି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିପାରିବା । ଯଦି କ - ସତ୍ୟ, ଖ - ସତ୍ୟ ଏବଂ ଗ - ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଏହି ତର୍କବଚନଟି କ'ଣ ହେବ ଦେଖାଯାଉ । ଆମେ ଆଲୋଚନା କରିଥିବା ମୌଳିକ ସତ୍ୟସାରଣୀର ପ୍ରଣାଳୀ ବ୍ୟବହାର କରି ଏହାର ସତ୍ୟତାମାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିପାରିବା ।

((କ⊃ଖ) . (ଖ . ଗ))

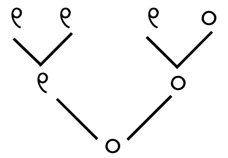

ସତ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ '୧', ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ '୦' ନିଆଯାଇଛି । ଏହି ଯୌଗିକ ବଚନଟି 'ମିଥ୍ୟା' ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଲା । କାରଣ 'କ' ସତ୍ୟ, 'ଖ' ସତ୍ୟ ଏବଂ 'ଗ' ମିଥ୍ୟା ହେବାରୁ ଏହା ମିଥ୍ୟା ହେଲା । (କ⊃ଖ) . (ଖ . ଗ) ର ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) (କ⊃ଖ) ଏବଂ (ଖ . ଗ) ଉଭୟର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ପୁଣି (କ⊃ଖ) ର ସତ୍ୟତାମାନ 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏବଂ (ଖ . ଗ) ର ସତ୍ୟତାମାନ 'ଖ' ଏବଂ 'ଗ' ର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଏହାର ସତ୍ୟସରଣୀଟି ହେବ :

କ	ଖ	ଗ	କ⊃ଖ	ଖ.ଗ	(କ⊃ଖ). (ଖ.ଗ)
(୧)	(୨)	(୩)	(୪)	(୫)	(୬)
୧	୧	୧	୧	୧	୧
୧	୧	୦	୧	୦	୦
୧	୦	୧	୦	୦	୦
୧	୦	୦	୦	୦	୦
୦	୧	୧	୧	୧	୧
୦	୧	୦	୧	୦	୦
୦	୦	୧	୧	୦	୦
୦	୦	୦	୧	୦	୦

୧, ୨ ଏବଂ ୩ ସ୍ତମ୍ଭରେ କ, ଖ ଏବଂ ଗ ର ପ୍ରଦ ସତ୍ୟତାମାନ ଦର୍ଶାଇ ସେହି ଅନୁସାରେ ୪ ଏବଂ ୫ ସ୍ତମ୍ଭରେ ସେମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଇଛି । ଶେଷରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିଟିର ମୂଲ୍ୟ (ସତ୍ୟତାମାନ) '୬' ସ୍ତମ୍ଭରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଛି । ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରିଅଛୁ ଯେ, ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭ (Main Column) ରେ ହିଁ ସତ୍ୟତାମାନ ରହିଥାଏ । ଏଠାରେ ୬ ସ୍ତମ୍ଭଟି ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଥିବା '୦' ହିଁ ଏହାର ସତ୍ୟତାମାନ ।

୫.୪ ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ

ସତ୍ୟତା ମୂଲ୍ୟ ନିରୂପଣ ସହିତ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରେ ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟସାରଣୀ ଦ୍ୱାରା ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ମଧ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିଟି ଅନେକ ସମୟରେ ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଆକାରରେ ଥାଏ । ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ଜଟିଳ ଓ ଦୀର୍ଘ ହୋଇଥାଏ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଜଟିଳ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ପୁନରୁକ୍ତିକ (Tautological) କି ନୁହେଁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରୟୋଗ ବିଶେଷ ଉପାଦେୟ । କାରଣ ପୁନରୁକ୍ତିକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ବୈଧ କିମ୍ବା ତାର୍କିକ ସତ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିର 'ବୈଧତା' ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପୁନରୁକ୍ତିକ ଆପାଦନ (Tautological implication) ର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ବୁଝାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଯୁକ୍ତିକୁ ବୈଧ କହିବାର ମାନେ ଯୁକ୍ତିରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ହେତୁବାକ୍ୟ (Premise) ର ସଂଯୋଜକକୁ ପୂର୍ବଗ (Antecedent) ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନୁଗ (Consequent) କରି ଯେଉଁ ଆପାଦକ ତର୍କବଚନ ଗଠିତ ହୁଏ ତାହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତିକ ଆପାଦନ (Tautological implication) । ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ତିନି ପ୍ରକାରର ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ (୧) ପୁନରୁକ୍ତିକ (୨) ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ (୩) ଆପାତିକ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ତାର୍କିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବେଶ୍ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରଥମେ ପୁନରୁକ୍ତି (Tautology) ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ ।

୫.୫ ପୁନରୁକ୍ତି (Tautology)

ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରିଛେ ଯେ ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏପରି କେତେକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଅଛି ଯାହାର ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକ ଯେ କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନେଲେ ବି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ସମସ୍ତ ସମ୍ଭାବନାରେ ସତ୍ୟ ହେବ । ଏହି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟଫଳନ ଗଠନ କଲେ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟ ସଂଯୋଜକର ସୂଚକ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ମାତ୍ର (ଏକ) ୧ କୁ ନେଇ ଗଠିତ ହେବ । ଏହି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବା ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକୁ ପୁନରୁକ୍ତି କହନ୍ତି । ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ପୁନରୁକ୍ତିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିହେବ ।

(କ . ଖ) ⊃ 'କ' ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ ସତ୍ୟଫଳନ ଗଠନ କରାଯାଉ ।

୧	୨	୩	୪
କ	ଖ	କ.ଖ	(କ . ଖ) ⊃ କ
୧	୧	୧	୧
୧	୦	୦	୧
୦	୧	୦	୧
୦	୦	୦	୧

ସତ୍ୟସାରଣୀ-୧ ପୁନରୁକ୍ତିର ଉଦାହରଣ

ଉପରୋକ୍ତ ସତ୍ୟଫଳନର ମୂଲ୍ୟ ସର୍ବଦା ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଏଠାରେ ଚାରିଗୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ନିଆଯାଇ ଦେଖାଗଲା ଯେ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା (ଏଠାରେ ୪ର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭ)ରେ କେବଳ '୧' (ସତ୍ୟ) ରହିଛି । ତେଣୁ ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତିକ ତର୍କବଚନ ।

୫.୬ ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ : (Cotradiction)

ସେହିପରି ଯେଉଁ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୦' (ମିଥ୍ୟା) ଥିବ ତାହାକୁ ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସରଳ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସମସ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସତ୍ୟତାମାନ (Truth Value) ରେ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହେବ । ନିମ୍ନ ସତ୍ୟସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ ।

(କ V ଖ) . (~କ . ~ଖ)

୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭
କ	ଖ	~କ	~ଖ	କ V ଖ	~କ . ~ଖ	(କ V ଖ) . (~କ . ~ଖ)
୧	୧	୦	୦	୧	୦	୦
୧	୦	୦	୧	୧	୦	୦
୦	୧	୧	୦	୧	୦	୦
୦	୦	୧	୧	୦	୧	୦

ସତ୍ୟସାରଣୀ - ୨ ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନର ଉଦାହରଣ

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ସତ୍ୟତାମାନରେ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୋଇଛି । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା (୦, ୦, ୦, ୦) କେବଳ '୦' ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ବିରୁଦ୍ଧ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ।

୫.୭ ଆପାତିକ ତର୍କବଚନ : (Contingent)

କେତେକ ସତ୍ୟ ଫଳନାତ୍ମକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି (Truth functional expression) ର ସତ୍ୟସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଦେଖିବା ଯେ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଉଭୟ ୧, ୦ ରହିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସତ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଏହି ତର୍କବଚନକୁ **ଆପାତିକ** ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : (କ ∨ ଖ) ⊃ କ

୧	୨	୩	୪
କ	ଖ	କ ∨ ଖ	(କ ∨ ଖ) ⊃ କ
୧	୧	୧	୧
୧	୦	୧	୧
୦	୧	୧	୦
୦	୦	୦	୧

ସତ୍ୟ ସାରଣୀ - ୩ ଆପାତିକ ତର୍କବଚନର ଉଦାହରଣ

ଉପରୋକ୍ତ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭ (୪ର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭ) ରେ ଉଭୟ '୧', '୦' ରହିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ସତ୍ୟ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ହୋଇପାରେ ।

ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ କୌଣସି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ ବହୁଚଳର ବ୍ୟବହାର କରି ଜଟିଳ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ଏହାର ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟାରୁ ଜାଣିହୁଏ ।

ଯଦି ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ କେବଳ ସତ୍ୟ (ବା '୧') ଥାଏ ଏହା ପୁନରୁକ୍ତିକ ହୋଇଥାଏ, ଯଦି ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ କେବଳ ମିଥ୍ୟା (ବା '୦') ଥାଏ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଯଦି ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ ଉଭୟ ସତ୍ୟ, ମିଥ୍ୟା ('୧', '୦') ଥାଏ ଏହାକୁ ଆପାତିକ ତର୍କବଚନ କୁହାଯାଏ ।

୫.୮ ସତ୍ୟସାରଣୀ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ନିରୂପଣ :

ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନଟି ପୁନରୁକ୍ତିକ କି ନୁହେଁ ତାହା ଜାଣିହେଉଛି । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି କେତେକ ହେତୁବଚନ ଓ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନେଇ ଗଠିତ । ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ଆମେ ବୈଧ କହୁ ଯେତେବେଳେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଟି ହେତୁବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରୁ ପୁନରୁକ୍ତିକ ଭାବେ (tautologically) ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ମନେକର 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ଉଭୟ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ । 'ଖ' ପୁନରୁକ୍ତିକ ଭାବେ 'କ' ରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି କହିବାର ଅର୍ଥ 'କ⊃ଖ' ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି ଅଟେ । ଯେକୌଣସି ଯୁକ୍ତିକୁ ଏକ ଆପାଦନ ତର୍କବଚନରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଏହା ପୁନରୁକ୍ତିକ କି ନୁହେଁ ଜାଣିହେବ । ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଯୋଗକୁ ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନୁଗ ଭାବେ ବିଚାର କରି ଏକ ଆପାଦକ ତର୍କବଚନ ଗଠନ କରିପାରିବା । ଏହି ତର୍କବଚନର ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧକ (Main connective) ଟି ହେଉଛି '⊃' ଆପାଦନ ।

ଯଦି ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ୧, ତେବେ ଏହା ପୁନରୁକ୍ତିକ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ । ଯଦି ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭର ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୦' (ମିଥ୍ୟା) ତେବେ ଏହା ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ । ଯଦି ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା ଉଭୟ '୦'

ଏବଂ '୧' ଏହା ଆପାତିକ ଏବଂ ଯୁକ୍ତିଟି ମଧ୍ୟ 'ଅବୈଧ' । ତେଣୁ କେବଳ ପୁନରୁକ୍ତିକ ହେଲେ ହିଁ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ହୋଇଥାଏ । ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ଉଦାହରଣ :-

(୧) ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୁଏ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି ।

∴ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୋଇଛି ।

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ରହିଛି, ଯଥା - ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି ଓ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୋଇଛି । ତର୍କବଚନ ଦ୍ୱୟ ପାଇଁ କ, ଖ ନେଲେ ଏହାର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଅନୁବାଦ ହେବ :

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୁଏ । = କ ⊃ ଖ - ପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି । = କ - ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବଚନ

∴ ଖାଦ୍ୟାଭାବ ହୋଇଛି । ∴ ଖ - ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟିର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର ହେଲା :

((କ ⊃ ଖ) . କ) ⊃ ଖ

ସତ୍ୟସାରଣୀ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ବୈଧତା ବିଚାର କରାଯାଉ ।

୧	୨	୩	୪	୫
କ	ଖ	କ ⊃ ଖ	(କ ⊃ ଖ).କ	((କ ⊃ ଖ).କ) ⊃ ଖ
୧	୧	୧	୧	୧
୧	୦	୦	୦	୧
୦	୧	୧	୦	୧
୦	୦	୧	୦	୧

ଉପରୋକ୍ତ ସତ୍ୟସାରଣୀରେ ୫ଟି ସ୍ତମ୍ଭ ଅଛି । ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭ (୫ମ) ର ସତ୍ୟ-ମିଥ୍ୟା ମୂଲ୍ୟ ୪ର୍ଥ ଏବଂ ୨ୟର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଛି । ୪ର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭର ମୂଲ୍ୟ ୩ୟ ଏବଂ ୧ମର ସଂଯୋଜକର ମୂଲ୍ୟ ଅଟେ । ୩ୟ ସ୍ତମ୍ଭ ୧ମ ଏବଂ ୨ୟର ଆପାଦକ ଫଳନ ଅଟେ । ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୧' ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ :-୨.

ଯଦି ମମତା ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପିକା ସେ ଏମ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ସେ ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପିକା ନୁହଁନ୍ତି ।

∴ ସେ ଏମ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନାହାଁନ୍ତି ।

'ମମତା ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପିକା' କୁ କ ଓ 'ସେ ଏମ.ଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଛନ୍ତି' କୁ ଖ ନେଲେ ଏହାର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର ହେବ -

ଯଦି ମମତା ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପିକା ତେବେ ସେ ଏମ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଛନ୍ତି = 'କ ⊃ ଖ' (ସାଧ୍ୟାବୟବ)

ମମତା ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପିକା ନୁହଁନ୍ତି - ~କ

ମମତା ଏମ୍.ଏ. ଶ୍ରେଣୀରେ ଉ ର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନାହାଁନ୍ତି । = ~ଖ

ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତିଟିର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ରୂପ :-

((କ ⊃ ଖ) . ~କ) ⊃ ~ଖ

ଏହାର ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କରାଯାଇ ଏହା ପୁନରୁକ୍ତି କିମ୍ବା ନୁହେଁ ଦେଖାଯାଉ -

୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭
କ	ଖ	~କ	~ଖ	କ⊃ଖ	(କ⊃ଖ) . ~କ	((କ⊃ଖ) . ~କ) ⊃ ~ଖ
୧	୧	୦	୦	୧	୦	୧
୧	୦	୦	୧	୦	୦	୧
୦	୧	୧	୦	୧	୧	୦
୦	୦	୧	୧	୧	୧	୧

ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ ୧ ନହୋଇଥିବାରୁ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ନୁହେଁ ।

ଉଦାହରଣ - ୩

ଆମେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବା ନାହିଁ କିମ୍ବା ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନେ ଆମକୁ ଘୃଣା କରିବେ ନାହିଁ ।

ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନେ ଆମକୁ ଘୃଣା କରିବେ ।

∴ ଆମେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବା ନାହିଁ ।

ଆମେ ପରିବେଶକୁ ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବା - କ

ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନେ ଆମକୁ ଘୃଣା କରିବେ - ଖ ହେଉ ।

ଏହାକୁ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ -

ଆମେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବା ନାହିଁ

କିମ୍ବା ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନେ ଆମକୁ ଘୃଣା କରିବେ ନାହିଁ - ସାଧ୍ୟାବୟବ - ~କ v ~ଖ

ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରମାନେ ଆମକୁ ଘୃଣା କରିବେ - 'ଖ'

∴ ଆମେ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବା ନାହିଁ - ~କ

ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତିଟିର ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର ହେଉଛି

((~କ v ~ଖ) . ଖ) ⊃ ~କ

ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାର ବୈଧତା ନିରୂପଣ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି କି ନୁହେଁ ନିମ୍ନ ସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ ।

୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭
କ	ଖ	~କ	~ଖ	~କv~ଖ	(~କv~ଖ) . ଖ	((~କv~ଖ) . ଖ)⊃~କ
୧	୧	୦	୦	୦	୦	୧
୧	୦	୦	୧	୧	୦	୧
୦	୧	୧	୦	୧	୧	୧
୦	୦	୧	୧	୧	୦	୧

ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ମଧ୍ୟ ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି । କାରଣ ଏହାର ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭ (୭ମ ସ୍ତମ୍ଭ) ରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୧' ଅର୍ଥାତ୍ କେବଳ 'ସତ୍ୟ' । ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ଅଟେ ।

ଉଦାହରଣ - ୪

ଯଦି ସେ ଉଭୟ ଭଦ୍ର ଏବଂ ବିଦ୍ୱାନ ତେବେ ସେ ନମ୍ର ।

ସେ ଭଦ୍ର ଏବଂ ବିଦ୍ୱାନ ।

∴ ସେ ନମ୍ର ।

ସେ ଭଦ୍ର - କ

ସେ ବିଦ୍ୱାନ - ଖ

ସେ ନମ୍ର - ଗ

ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାର

((କ . ଖ)⊃ଗ) - ସାଧ୍ୟାବୟବ

(କ . ଖ) - ପକ୍ଷାବୟବ

∴ ଗ - ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଏହାକୁ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ହେବ -

(((କ . ଖ) ⊃ ଗ). (କ . ଖ)) ⊃ ଗ

ଏହାର ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କରାଯାଉ । ଏଠାରେ ତିନିଗୋଟି ଚଳର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବାରୁ ସତ୍ୟସାରଣୀରେ $୨^{୩}$ = ୨x୨x୨ = ୮ଟି ଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯିବ ।

୧	୨	୩	୪	୫	୬	୭
କ	ଖ	ଗ	କ.ଖ	(କ.ଖ)⊃ଗ	((କ.ଖ)⊃ଗ).(କ.ଖ)	(((କ.ଖ)⊃ଗ).(କ.ଖ))⊃ଗ
୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧
୧	୧	୦	୧	୦	୦	୧
୧	୦	୧	୦	୧	୦	୧
୧	୦	୦	୦	୧	୦	୧
୦	୧	୧	୦	୧	୦	୧
୦	୧	୦	୦	୧	୦	୧
୦	୦	୧	୦	୧	୦	୧
୦	୦	୦	୦	୧	୦	୧

ଏହି ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୧' ଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ ଅଟେ । ଉପରୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତି : ((କ.ଖ)⊃ଗ).(କ.ଖ)⊃ଗ, ପାଇଁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ଏହି ସତ୍ୟସାରଣୀଟି କରାଯାଇପାରେ ।

(((କ	.	ଖ)	⊃	ଗ)	.	(କ	.	ଖ))	⊃	ଗ
୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧	୧
୧	୧	୧	୦	୦	୦	୧	୧	୧	୧	୦
୧	୦	୦	୧	୧	୦	୧	୦	୦	୧	୧
୧	୦	୦	୧	୦	୦	୧	୦	୦	୧	୦
୦	୦	୧	୧	୧	୦	୦	୦	୧	୧	୧
୦	୦	୧	୧	୦	୦	୦	୦	୧	୧	୦
୦	୦	୦	୧	୧	୦	୦	୦	୦	୧	୧
୦	୦	୦	୧	୦	୦	୦	୦	୦	୧	୦
୧	୪	୨	୫	୩	୬	୧	୪	୨	୭	୩

୪ର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭଟିର ମାନ ୧ମ ଏବଂ ୨ୟ ସ୍ତମ୍ଭର ମାନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।

ଅର୍ଥାତ କ.ଖ ର ସତ୍ୟତାମାନ କ ଏବଂ ଖ ର ମାନ ଅନୁଯାୟୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।

୫ମ ସ୍ତମ୍ଭର ସତ୍ୟତାମାନ ୪ର୍ଥ ଏବଂ ୩ୟ ସ୍ତମ୍ଭର ମାନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।

୬ଷ୍ଠ ସ୍ତମ୍ଭର ସତ୍ୟତାମାନ ୫ମ ଏବଂ ୪ର୍ଥ ସ୍ତମ୍ଭର ସତ୍ୟତାମାନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।

୭ମ ସ୍ତମ୍ଭର ସତ୍ୟତାମାନ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧକ (Main connective) '⊃' ର ନିମ୍ନରେ ଥିବା ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭ (Main column) ର ସତ୍ୟତାମାନ ଅଟେ । ଏହାର ସତ୍ୟତାମାନ ୬ଷ୍ଠ ଏବଂ ୩ୟ ସ୍ତମ୍ଭର ସତ୍ୟତାମାନ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ।

ସାରାଂଶ

ଆଧୁନିକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି ପାରଂପରିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବିକଶିତ, ସମୃଦ୍ଧ ଏବଂ ମାର୍ଜିତ ରୂପ । ନୂତନ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରଣାଳୀର ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ । ଏଥିରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭି ିକ (Ideogram) ଅଟେ । ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଯେଉଁ ମୌଳିକ ତାର୍କିକ ପ୍ରତ୍ୟୟଗୁଡ଼ିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ, ତାର୍କିକ ସ୍ଥିର, ସତ୍ୟତାମାନ (Truth value), ସତ୍ୟ ଫଳନ (Truth function), ସତ୍ୟ ସାରଣୀ, ପୁନରୁକ୍ତି (Tautology), ଇତ୍ୟାଦି ।

ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର କ, ଖ, ଗ, ଘ ଆଦି ଅକ୍ଷର ଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଏବଂ ତାର୍କିକ ସ୍ଥିର ପ୍ରତୀକ ଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟଫଳନାତ୍ମକ ସମ୍ବନ୍ଧକ ମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମୌଳିକ ସତ୍ୟଫଳନାତ୍ମକ ସମ୍ବନ୍ଧକ ହେଉଛି ପା ପ୍ରକାରର । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ନିଷେଧ ବା ନାସ୍ତିସୂଚକ (~), ଆପାଦନ (⊃), ବିଯୋଜକ (v), ସଂଯୋଜକ (.) ଏବଂ ସମମୂଲ୍ୟ (≡) ବୈକଳ୍ପିକ (∧) ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯଦି 'କ' ଏକ ସତ୍ୟ ତର୍କବଚନ, ~କ ଏକ ମିଥ୍ୟା ତର୍କବଚନ ଏବଂ '~କ' ଯଦି ସତ୍ୟ ତେବେ 'କ' ମିଥ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । କ ଏବଂ ଖ ଯଦି ଦୁଇଟି ତର୍କବଚନ ତେବେ (କ . ଖ) ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନ । (କ . ଖ) ଟି ସତ୍ୟ ହେବ ଯେବେ 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହେବ ଅନ୍ୟଥା ଏହା ମିଥ୍ୟା ହେବ । ସେହିପରି (କ v ଖ) ଟି ସତ୍ୟ ହେବ ଯେତେବେଳେ କ ଏବଂ ଖ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତତଃ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିକଳ୍ପ ସତ୍ୟ ହେବ । ଏବଂ ଉଭୟ ବିକଳ୍ପ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ (କ v ଖ) ମିଥ୍ୟା ହେବ । (କ⊃ଖ) କେବଳ 'କ' ସତ୍ୟ ଏବଂ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହେଲେ ମିଥ୍ୟା ହେବ । ଅନ୍ୟଥା ଏହା ସତ୍ୟ ହେବ । (କ ≡ ଖ) ସତ୍ୟ ହେବ ଯେତେବେଳ 'କ' ସତ୍ୟ ଏବଂ 'ଖ' ସତ୍ୟ ତଥା 'କ' ମିଥ୍ୟା ଏବଂ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । 'କ' ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ 'ଖ' ମିଥ୍ୟା ଏବଂ 'କ' ମିଥ୍ୟା ଏବଂ 'ଖ' ସତ୍ୟ ହେଲେ (କ ≡ ଖ) ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । ବୈକଳ୍ପିକ ସମ୍ବନ୍ଧର ଚିହ୍ନ ହେଉଛି ' ∧ ' । ତର୍କବଚନଟି ହେଉଛି (କ ∧ ଖ) । ଏହା କିମ୍ବା ଶବ୍ଦର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ (exclusive sense) ବ୍ୟବହୃତ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି (କ v ଖ) . ~ (କ . ଖ) । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଭୟ କ ଏବଂ ଖ ସତ୍ୟ ହେଲେ ଏବଂ ମିଥ୍ୟା ହେଲେ (କ ∧ ଖ) ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । ଏଠାରେ କେବଳ 'କ' ଏବଂ 'ଖ' ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ (କ ∧ ଖ) ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆମେ ସତ୍ୟଫଳନ ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ ଜାଣିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତିର ବୈଧତା ମଧ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରିପାରୁ । ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କଲାବେଳେ ସତ୍ୟସାରଣୀରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଚଳମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟର ସମସ୍ତ ସମ୍ଭାବନାକୁ ବିଚାରକୁ ନିଆଯାଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାରଣୀର ଧାଡ଼ି ସଂଖ୍ୟା ଯୌଗିକ

ତର୍କବଚନର ଚଳ ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଯଦି ଗୋଟିଏ ଚଳ ଥାଏ ତେବେ ଦୁଇଟି ଧାଡ଼ି ହେବ । ଦୁଇଟି ଚଳ ଥିଲେ $୨^{୨}$= ୨ x ୨ = ୪ ଟି ଧାଡ଼ି ହେବ ଏବଂ ୩ଟି ଚଳ ଥିଲେ $୨^{୩}$ = ୨ x ୨ x ୨ = ୮ ଟି ଧାଡ଼ି ହେବ । ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଏକ ଜଟିଳ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନରେ ପରିଣତ କରି ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି କିମ୍ବା ନୁହେଁ ତାହା ସତ୍ୟସାରଣୀ ଦ୍ୱାରା ଜାଣିହୁଏ । ଯଦି ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ମୁଖ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧକ ନିମ୍ନରେ ଥିବା ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭର ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୧' (ସତ୍ୟ) ହୁଏ ଏହା ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି ଅଟେ । ଯଦି ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା କେବଳ '୦' ହୋଇଥାଏ ଏହା ଏକ ବିରୁଦ୍ଧାତ୍ମକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ ଏବଂ ଯଦି ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା ଉଭୟ '୦' ଏବଂ '୧' ଥାଏ ତେବେ ଏହା ଆପାତିକ ତର୍କବଚନ ଅଟେ । ପୁନରୁକ୍ତିକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକ ଏକ ବୈଧ ଯୁକ୍ତିର ଆପାଦକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନୀୟ ରୂପାନ୍ତର । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେକୌଣସି ଯୁକ୍ତିକୁ ଆମେ ଏକ ଆପାଦକ ତର୍କବଚନରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିବା । ଯୁକ୍ତିର ହେତୁବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଯୋଗକୁ ପୂର୍ବଗ ଏବଂ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଅନୁଗ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଆମେ ଏକ ଆପାଦକ ତର୍କବଚନ ପାଇବା । ଯଦି ଆପାଦକ ତର୍କବଚନଟି ଏକ ପୁନରୁକ୍ତି (tautology) ତେବେ ଯୁକ୍ତିଟି ବୈଧ । ଅନ୍ୟଥା ଯୁକ୍ତିଟି ଅବୈଧ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

କ) ଆଧୁନିକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ହେଉଛି _______ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ବିକଶିତ ଏବଂ ମାର୍ଜିତ ରୂପ ।

ଖ) '⊃' ହେଉଛି _______ ସତ୍ୟଫଳନର ପ୍ରତୀକ ।

ଗ) ସମମୂଲ୍ୟ ଫଳନର ପ୍ରତୀକ ଟି _______ ।

ଘ) '~କ' ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହେଲେ 'କ' ତର୍କବଚନଟି _______ ହେବ ।

ଙ) ଆପାଦକ ତର୍କବଚନଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଯଦି ପୂର୍ବଗଟି _______ ହୁଏ ଏବଂ ଅନୁଗଟି ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ।

ଚ) ଉଭୟ ସ ର୍କ ତର୍କବଚନକୁ _______ କୁହାଯାଏ ।

ଛ) ଏକ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା ଯଦି କେବଳ '୧' ହୋଇଥାଏ, ଏହାକୁ _______ କୁହାଯାଏ ।

ଜ) ଏକ ଆପାତିକ ତର୍କବଚନର ମେଟ୍ରିକ୍ସ ସଂଖ୍ୟା _______ ହୋଇଥାଏ ।

ଝ) ଏକ ଯୌଗିକ ତର୍କବଚନର ସତ୍ୟତା ମାନ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ _______ ତର୍କବଚନ ଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ୟତାମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ଞ) ଯଦି କ ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ 'କ ≡ ଖ' _______ ହେବ ।

ଟ) ଯଦି (କ⊃ଖ) ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ କ _______ ହେବ ।

ଠ) ଯଦି (କ . ଖ) ମିଥ୍ୟାହୁଏ ଏବଂ କ ସତ୍ୟ ହୁଏ ତେବେ ଖ _______ ହେବ ।

ଡ) ଯଦି (କ ∧ ଖ) ସତ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ କ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ତେବେ ଖ _______ ହେବ ।

୨. ଯଥାସମ୍ଭବ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

ଖ) ସମମୂଲ୍ୟ ସତ୍ୟଫଳନର ଚିହ୍ନଟି ଦର୍ଶାଅ ।

ଗ) ସଂଯୋଜକ ସତ୍ୟଫଳନର ଚିହ୍ନଟି ଦର୍ଶାଅ ।

ଘ) '∧' ଚିହ୍ନଟି କେଉଁ ସତ୍ୟଫଳନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ?

ଙ) ଉଭୟ ସ ର୍କ ତର୍କବଚନକୁ କେଉଁ ସତ୍ୟଫଳନ କୁହାଯାଏ ?

୩. ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶ କର ।

କ) ଶିକ୍ଷକ ଆସିଲେ ପଢ଼ାପଢ଼ି ଆରମ୍ଭ ହେବ ।

ଖ) ସୋମେଶ ଧନୀ କିନ୍ତୁ ସେ ଲୋଭୀ ।

ଗ) ଯଦି ବେକାରୀ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ତରୁଣମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଦେଶରେ ଅରାଜକତା ବୃଦ୍ଧିପାଏ ।

ଘ) ଏକଥା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ ଯେ ସୋମେଶ ଉଭୟ ଚଲାକ୍ ଏବଂ ନିରୀହ ।

ଙ) ଯଦି ଭାରତ ଶାନ୍ତି ଚହେଁ, ତେବେ ସେ ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଉଚିତ କିମ୍ବା ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶମାନଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତା କରିବା ଉଚିତ ।

ଚ) ସେ ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନ ତଥାପି ସେ ଗର୍ବୀ ନୁହନ୍ତି ।

୪. ଯଥାସମ୍ଭବ ତିନିରୁ ପା ଟି ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ସତ୍ୟଫଳନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ଖ) ସତ୍ୟତାମାନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ଲେଖ ।

ଗ) 'କ ⊃ ଖ' ର ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କର ।

ଘ) ପ୍ରତ୍ୟୟାତ୍ମକ ଏବଂ ଧ୍ୱନ୍ୟାତ୍ମକ ପ୍ରତୀକ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

ଙ) ତାର୍କିକ ସ୍ଥିର କ'ଣ, ବୁଝାଅ ।

ଚ) ତର୍କବଚନୀୟ ଚଳ କ'ଣ ବୁଝାଅ ।

ଛ) ପୁନରୁକ୍ତି କାହାକୁ କହନ୍ତି, ବୁଝାଅ ।

୫. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ ।

କ) ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କର । ଏହାର ପାରମ୍ପରିକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ସହିତ ସଂପର୍କ ଦର୍ଶାଅ ।

ଖ) ସତ୍ୟଫଳନ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଆପାଦକ ଫଳନ ଏବଂ ବିଯୋଜକ ଫଳନର ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କର ।

ଗ) ସତ୍ୟସାରଣୀ କିପରି ଗଠନ ହୁଏ ଉଲ୍ଲେଖ କର । ((କ ⊃ ଖ) . ~ଖ) ⊃ କ ର ସତ୍ୟସାରଣୀ ଗଠନ କର ।

ଘ) ସତ୍ୟସାରଣୀ ପ୍ରଣାଳୀ ବ୍ୟବହାର କରି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ବୈଧତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କର ।

i. ଯଦି ଯୁଦ୍ଧ ହୁଏ, ତେବେ ଉଭୟ ଅର୍ଥନୈତିକ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଦିଏ ଏବଂ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ଅତଏବ ଅର୍ଥନୈତିକ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଦେବ ।

ii) ତୁମେ ଚାକିରୀ କରିବ କିମ୍ବା ବ୍ୟବସାୟ କରିବ ।

ତୁମେ ବ୍ୟବସାୟ କରିବ ନାହିଁ ।

∴ ତୁମେ ଚାକିରୀ କରିବ ।

iii) (କ ⊃ ଖ)

(ଖ ⊃ ଗ)

∴ (କ ⊃ ଗ)

୬. ଠିକ୍ ଉ ରଟି ବାଛ ।

୧) ଆପାତିକ ତର୍କବଚନଟି

(କ) ସର୍ବଦା ସତ୍ୟ (ଖ) ସର୍ବଦା ମିଥ୍ୟା

(ଗ) ବେଳେବେଳେ ସତ୍ୟ ଏବଂ ବେଳେବେଳେ ମିଥ୍ୟା (ଘ) ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସିଟି ନୁହେଁ

୨) ତିନୋଟି ଚଳପ୍ରତୀକ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥିବା ଏକ ସତ୍ୟସାରଣୀରେ କେତୋଟି ଧାଡ଼ି ଥାଏ ?

(କ) ତିନୋଟି (ଖ) ଚାରୋଟି

(ଗ) ଆଠଟି (ଘ) ଷୋହଳଟି

୩) ଏକ ସତ୍ୟସାରଣୀର ମୁଖ୍ୟସ୍ତମ୍ଭରେ ଯଦି କେବଳ '୧' (ସତ୍ୟ) ଥାଏ ତେବେ ଏହା

(କ) ବିରୁଦ୍ଧ (ଖ) ପୁନରୁକ୍ତି

(ଗ) ଆପାତିକ (ଘ) ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସିଟି ନୁହେଁ

୪) 'କ ≡ ଖ' ସତ୍ୟ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ -

(କ) କ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା । (ଖ) କ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଖ ସତ୍ୟ ।

(ଗ) କ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା । (ଘ) ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସିଟି ନୁହେଁ ।

୫) (କ ∨ ଖ) ମିଥ୍ୟା ହୁଏ ଯେତେବେଳେ -

(କ) କ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଖ ମିଥ୍ୟା ହୁଏ । (ଖ) କ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଖ ସତ୍ୟ ହୁଏ ।

(ଗ) କ ଏବଂ ଖ ଉଭୟ ସତ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । (ଘ) କ ଏବଂ ଖ ଉଭୟ ମିଥ୍ୟା ହୁଅନ୍ତି ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୬

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି

୬.୧ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି :

ପ୍ରକୃତି ଜଟିଳ ଏବଂ ଦୁର୍ବୋଧ ଅଟେ । ସାଧାରଣତଃ କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ଆବିଷ୍କାର ସର୍ବଦା ସହଜ ଲବ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ । କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ନିମନ୍ତେ ବେଳେ ବେଳେ ବିଚକ୍ଷଣତା ଏବଂ ଗଭୀର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ, ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର କାରଣ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଆମେ କେଉଁ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଉଚିତ ? କାରଣ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ଆମେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାଉ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକୁ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ପ୍ରକୃତ କାରଣ ଜାଣିବା ପୂର୍ବରୁ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଘଟଣାବଳୀର ନିରାକରଣ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ହୋଇଥିବାରୁ ବିଭିନ୍ନ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ନିରାକରଣ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣାର ସଠିକ କାରଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ।

ଫ୍ରାନ୍‌ସିସ୍ ବେକନ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ କେତେକ ପ୍ରଣାଳୀର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ବେକନ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ପ୍ରବାହର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ କାରଣମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ସହାଯ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନ କରି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ବୋଲି ସେ ବିଚାରର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲେ । କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଇଁ ଘଟଣାର ଗଣନା କରି ଏକ ସାରଣୀ ବା ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି ସାରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ତ୍ରିବିଧ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ, ସେହି ତ୍ରିବିଧ ପଦ୍ଧତି ହେଲା :-

(୧) କେଉଁ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଟି ଘଟୁଛି, ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର ଉପସ୍ଥିତିରେ ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହେଉଛି ।

(୨) କେଉଁ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଟି ଘଟୁନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ ବାଦ୍ ଦେବାଦ୍ୱାରା ଘଟଣାଟି ବାଦ୍ ପଡ଼ିଯାଉଛି ।

(୩) କେଉଁ କେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାର ପରିମାଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟୁଛି, ଅର୍ଥାତ କେଉଁ ଘଟଣା ସହ ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣାର କ୍ରମାନୁପାତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଛି ।

ବେକନଙ୍କର ଏହି ପଦ୍ଧତିଗତ ଅନୁଶୀଳନ ଅନ୍ୱୟ ସରଣୀ, ବ୍ୟତିରେକ ସରଣୀ ଓ ସହଚାରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସରଣୀ ଭାବେ ପରିଗଣିତ । ମିଲ୍ ଯଦିବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକର ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି ତେବେ ବେକନଙ୍କର ପ୍ରମାଣକୁ ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିରାକରଣ ନିୟମାବଳୀ ଭାବେ ନେଇଛନ୍ତି । କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଓ ଅଦରକାରୀ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକୁ ନିରାକରଣ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର ନିରାକରଣ ଦ୍ୱାରା ବାସ୍ତବ କାରଣଟିକୁ ବାହାର କରିବା ସମ୍ଭବ ହେବ ।

ମିଲଙ୍କର ପ୍ରଦତ୍ତ ନିରାକରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

(୧) ଯେଉଁ ଘଟଣାର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସତ୍ତ୍ୱେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ବା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନୁହେଁ ।

ଯେହେତୁ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକ ନିୟତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା, ତେଣୁ ଯେଉଁ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର ନିରାକରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରୁଛି ତାହା କେବେହେଲେ କାରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ୍ ଦେଲାପରେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେଉନାହିଁ ତାହା କାରଣ ନୁହେଁ କିମ୍ବା କାରଣର ଅଂଶ ବିଶେଷ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

(୨) ଯେଉଁ ଘଟଣାର ନିରାକରଣଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟର ବିନାଶ ସାଧନ ହେଉଛି ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ବା କାରଣର ଅଂଶବିଶେଷ ଅଟେ ।

ଯେହେତୁ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା, କାରଣର ଅପସାରଣ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟଟି ଅପସାରିତ ହୋଇଯାଏ । ଯେଉଁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ବା ପୂର୍ବଗକୁ ବାଦ୍ ଦେବାଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟଟି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ସେହି ପୂର୍ବଗଟି କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ବା ଉପକାରଣ ହେବା ସୁନିଶ୍ଚିତ । ମୋଟ ଉପରେ ଯେଉଁ ପୂର୍ବଗ ରହିବା ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟଟି ସଂଘଟିତ ହୁଏ ଓ ନିରାକରଣ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟଟିର ବିନାଶ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହିଁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

(୩) ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ ସହଚାରୀ ପରିମାଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ଯେହେତୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣର ପରିମାଣ ସମାନ, କାରଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସହଚାରୀ ବୃଦ୍ଧି ବା ହ୍ରାସ ହେଉଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି ପରିମାଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଥିଲେ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାକୁ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣାର କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଏ ।

ଏହି ତିନୋଟି ନିରାକରଣ ନିୟମ ସହିତ ଯୋସେଫ ଏକ ଚତୁର୍ଥ ନିୟମ ଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ନିୟମଟି ହେଲା, ''ଯାହା କୌଣସି ଘଟଣାର ଜ୍ଞାତ କାରଣ ଅଟେ, ତାହା ଅନ୍ୟ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।'' ଗୋଟିଏ କାରଣ ବହୁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ହୋଇନଥାଏ ।

ଏହି ନିରାକରଣ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗକରି ଅନାବଶ୍ୟକ ଓ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାକୁ ବାଦ୍ ଦିଆଯାଏ । ସୁତରାଂ ଏହି ନିୟମଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସହାୟକ ହୁଅନ୍ତି । ତେବେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ

କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ମିଲ୍ ପା ଟି ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି ସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପା ଟି ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଦ୍ଧତିକୁ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନର ଅସ୍ତ୍ରରୂପେ ପରିଗଣିତ କରାଯାଏ ।

(୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି

(୨) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି

(୩) ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି

(୪) ସହଚରୀ ପରିବ ିନ ପଦ୍ଧତି

(୫) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ନିରାକରଣ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଥମ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଏବଂ ସହଚରୀ ପରିବ ିନ ପଦ୍ଧତି ତୃତୀୟ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିରେ ଚତୁର୍ଥ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ହୋଇଥିବାରୁ, ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ନିରାକରଣ ନିୟମର ଯୁଗ୍ମ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ବ ିମାନ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରାଯିବ ।

୬.୨ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି :

ମିଲ୍ଙ୍କ ସୂତ୍ର :

''ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବିଷୟାବଳୀରେ ଯଦି ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଘଟଣା ସାଧାରଣ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହି ସାଧାରଣ ଘଟଣାଟି ତଦନ୍ତାଧୀନ ଘଟଣାର କାରଣ (ବା କାର୍ଯ୍ୟ) ।''

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ଗୁରୁତ୍ୱ ହେଉଛି, ଏହା କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣାର ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ, ଯାହା ଆମେ ସରଳ ଗଣନାଭି ିକ ପଦ୍ଧତିରେ ପାଇନଥାଉ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ସହିତ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ନିୟତ ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଏ ।

ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ମନେହୁଏ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ସମସ୍ତ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଘଟଣାର ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଏଠାରେ ପୂର୍ବବ ୀ ଓ ପରବ ୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଏକମାତ୍ର ନିୟତ ଘଟଣାକୁ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନର ସହାୟକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରମାଣ ନିମନ୍ତେ ଘଟଣାଟି ଘଟୁଥିବା ଦୁଇଟିରୁ ଅଧିକ ଘଟଣାବଳୀର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୂର୍ବବ ୀ ଓ ପରବ ୀ ଘଟଣାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଘଟଣା ସମାନ ରହିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଯଦି ଋଷ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ସାର ପ୍ରୟୋଗ

ଦ୍ୱାରା ଉ ମ ଫସଲ ପାଇଥାନ୍ତି, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇପାରେ । ଏଠାରେ ବିଶେଷ ସାର ପ୍ରୟୋଗ ଏବଂ ଉ ମ ଫସଲ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଘଟଣାଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇପାରେ । ସେହିପରି ସମୁଦ୍ରକୂଳରେ ପ୍ରଚୁର ସଂଖ୍ୟାରେ ନାରିକେଳ ବୃକ୍ଷ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଅନ୍ୱୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ, 'ସମୁଦ୍ର କୂଳର ଜଳବାୟୁ ନାରିକେଳ ବୃକ୍ଷ ପାଇଁ ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ' ଏଭଳି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରିହେବ ।

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ :

ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
କ ଗ ଘ ଚ	ଖ ପ ଫ ବ
କ ଚ ଛ ଜ	ଖ ବ ଭ ମ
କ ଛ ଜ ଝ	ଖ ମ ର ଳ

∴ 'କ' 'ଖ' ର କାରଣ ଅଥବା 'ଖ' 'କ' ର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରତୀକ ଉଦାହରଣରେ ତିନିଗୋଟି ଘଟଣାବଳୀରେ ନିୟତ ଘଟିଥିବା 'କ' ଏକମାତ୍ର ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା । ଗ ଘଟଣା ଦ୍ୱିତୀୟ ଏବଂ ତୃତୀୟ ଘଟଣାବଳୀରେ ଘଟିନାହିଁ । ସେହିପରି ଚ ଘଟଣା ତୃତୀୟ ଏବଂ ଛ ଓ 'ଜ' ଘଟଣା ପ୍ରଥମରେ ଘଟିନାହିଁ । ଝ ଘଟଣା ପ୍ରଥମ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଘଟିନାହିଁ । ତିନୋଟି ଘଟଣାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କ ନିୟତ ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣା ଏବଂ ଖ ନିୟତ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା । ଏହି ଅନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ ଦ୍ୱାରା 'କ' 'ଖ' ର କାରଣ କିମ୍ବା ଉପକାରଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ବ ମାନ କେତୋଟି ମୂ ଉଦାହରଣ ଦ୍ୱାରା ଏହି ପଦ୍ଧତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା । ଯଦି ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ସଂସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକ ପଠନ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ବୈଷୟିକ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ପରିବ ନୀୟ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ଧରିନେବାକୁ ହେବ ଯେ ପୂର୍ବବର୍ଷ ତୁଳନାରେ ଚଳିତବର୍ଷ ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଅଧିକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କାରଣ ହେଉଛି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ପୁସ୍ତକର ପଠନ । ସେହିପରି ଦନ୍ତକ୍ଷୟର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେଖାଗଲା ଯେ କେତେକ ବିଶେଷ ସହରରେ ଦନ୍ତକ୍ଷୟର ଶତକଡ଼ା ହାର ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ । ଅଧିକ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ସେହି ସହରର ଅଧିବାସୀମାନେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ଜଳରେ ଅଧିକ ପରିମାଣର ଫ୍ଲୁରାଇଡ୍ ରହିଛି । ତେଣୁ ଦନ୍ତକ୍ଷୟ ପ୍ରତିଷେଧ ଏବଂ ଫ୍ଲୁରାଇଡ଼ ଥିବା ଜଳ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବାର ଧାରଣା କରିହୁଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଥମ ନିରସନ ନିୟମ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଅଛି- ''ଯେଉଁ ଘଟଣାର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସ େ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହୁଏ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନୁହେଁ ।'' ଏହି ନିୟମର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ଯଦି କୌଣସି ପୂର୍ବବ ୀ

ଘଟଣାର ନିରାକରଣ ସ ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନୁହଁନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଘଟଣାର ଅଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହେଉଛି, ତାହା କାରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଗ, ଘ, ଚ, ଛ, ଏବଂ ଜ କାରଣ ନୁହଁନ୍ତି ।

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

(୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ମେଲୋନ ଏବଂ କଫେ ''କେବଳ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି'' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଠାରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାରେ ଅନ୍ୱୟ ବା ଐକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଘଟଣାବଳୀର ଅନ୍ୟ ଘଟଣାମାନେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ ଅଟନ୍ତି । ଏକାଧିକ ଅନ୍ୱୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରର ଅନ୍ୱୟ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଅବସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଧାରଣା ପ୍ରଦାନ କରେ । ଅନୁଗାମୀ ଓ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବିଷୟରେ ସମ୍ମତି ପ୍ରକାଶ ପାଉଥାଏ । ସୁତରାଂ ସମସ୍ତ ବ୍ୟଭିଚାରୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ପରିହାର କରି ନିୟତ ସମ୍ମତି ଥିବା ଘଟଣାଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଏ ।

(୨) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି । ବହୁତ ଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଘଟୁଥିବା ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ଏକ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ । ଏଠାରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

(୩) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ଅପେକ୍ଷା ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି କହିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସର୍ବଦା କାରଣ ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ଏକକାଳୀନ ଘଟୁଥିବାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଆବିଷ୍କାର କରାଯାଏ । ଏଠାରେ ଆମେ କାରଣର ସନ୍ଧାନ କରିପାରୁ ମାତ୍ର ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିନଥାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଏ ।

ଉତ୍କର୍ଷ :

(୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ଯେହେତୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରୀକ୍ଷଣ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଏବଂ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି, ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ଆମେ ଆମର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ଏହାର ବହୁଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଉ । ସବୁକିଛି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ପରିସର ଭିତରେ ଆସିପାରେ, ମାତ୍ର ପରୀକ୍ଷଣ ଭିତରେ ଆସିପାରେନାହିଁ । ତେଣୁ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରେ ।

(୨) କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଉଭୟାଭିମୁଖୀ ହୋଇପାରେ । ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ କରାଯାଉଥିବା ହେତୁ ଆମେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣ ଉଭୟ ଦିଗକୁ ଗତି କରିପାରୁ ।

ଅପକର୍ଷ :

୧. ପ୍ରକୃତିଗତ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା :

ବହୁକାରଣତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ବହୁକାରଣତାବାଦ ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଫଳରେ କେତେକ ଆକସ୍ମିକ ବା ଅଦରକାରୀ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାକୁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଭାବେ ନିଆଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ବହୁକାରଣତାର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥାର ଉପଶମ ନିମନ୍ତେ ଲୋକମାନେ ସାରିଡ଼ନ, ଏସ୍ପିରିନ, ନାଇସ୍ ଅଥବା ଏନାସିନ ବଟିକା ଜଳଦ୍ୱାରା ସେବନ କରିଥାନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେମାନେ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥାରୁ ଉପଶମ ପାଆନ୍ତି । ଏଠାରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବଟିକାର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ ମାତ୍ର ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଳପାନ ଏକମାତ୍ର ସାମାନ୍ୟ ଘଟଣା ଅଟେ । ତେଣୁ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ଜଳପାନ ହିଁ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ଉପଶମର କାରଣ ବୋଲି ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଯାହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହାକୁ ମିଲ୍ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକୃତିଗତ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା କହିଛନ୍ତି ।

୨. ବ୍ୟାବହାରିକ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା :

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମୂଳକ ପଦ୍ଧତି ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ଥାଏ । ଯେହେତୁ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହେବାର ସମସ୍ତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଆଲୋଚନାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ବେଳେବେଳେ କେତେକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଅନବେକ୍ଷିତ ରହିଯାଏ । ଏହାକୁ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ବ୍ୟାବହାରିକ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା କୁହାଯାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନୁଶୀଳନର ପରିସର ବୃଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ଏଭଳି ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ନିରାକରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ କର୍କଟ ଭଳି ବ୍ୟାଧିର ଏକ ସାଧାରଣ ଉପାଦାନର ଅନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସଫଳ ହୋଇନାହାନ୍ତି । କାରଣ କର୍କଟ ଭଳି ବ୍ୟାଧି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ କୋଷ-ବିଭାଜନ ଘଟୁଥିବାରୁ, କେଉଁ ସାଧାରଣ ଉପାଦାନ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଘଟୁଅଛି, ତାହା ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ ।

୩. ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା କାରଣ ଏବଂ ସହାବସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୂଚଇ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆମେ ଯେପରି କାରଣକୁ ଏକ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ରୂପେ କେତେକ ଘଟଣାବଳୀରେ ପାଇଥାଉ, ସେହିଭଳି ଅନ୍ୟ ଏକ ସାଧାରଣ ଘଟଣା କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ସହାବସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରେ । ଏବଂ ସେହି ଘଟଣା କାରଣର ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ବିଜୁଳି ଝଲକ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ସହ ସହାବସ୍ଥିତିରେ ଆବଦ୍ଧ; କିନ୍ତୁ ବିଜୁଳି ଓ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ସହ-କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ସହାବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ବିଜୁଳି ଯେହେତୁ ଘଡ଼ଘଡ଼ିର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଓ ଉଭୟ ସହାବସ୍ଥିତ ଭାବେ ଦେଖାଯାନ୍ତି ବିଜୁଳିକୁ ଘଡ଼ଘଡ଼ିର କାରଣ ବୋଲି

ବେଳକେ ବିଚାର କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ଏକ କାରଣର ସହ-କାର୍ଯ୍ୟ (co-effect) ଅଟନ୍ତି । ସେହିପରି ଦିନ ରାତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ ବା କାରଣ ନୁହେଁ, ବରଂ ଉଭୟ ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣର ସହ-କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ।

୪. କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଉପକାରଣ ଏକ ସାଧାରଣ ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣା ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଏହି ଉପକାରଣଟି ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଏହାକୁ କାରଣ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଦହି ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅମ୍ଳର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ଅମ୍ଳ ଦହି ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଇଁ ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପକାରଣ, ମାତ୍ର ଏହା ଦହିର କାରଣ ନୁହେଁ । କ୍ଷୀର ଅଭାବରେ ଦହି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ତରକାରୀ ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ହେବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ମସଲାର ପ୍ରୟୋଗକୁ କାରଣ ଭାବେ ନେବା ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ଏପରି ଭାବେ ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ରହିଯାଏ ।

୫. ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କାରଣ ସଂଘାତ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ସଂଘାତ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଉଁ ପୂର୍ବବ ୀ ଘଟଣା କାରଣ ହୋଇପାରେ, ତାହାର ପୃଥକୀକରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । ପୂର୍ବଗାମୀ ଏବଂ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ । କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଆମେ ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବଗାମୀ କାରଣ ସଂଘାତ ପାଇଥାଉ ଏବଂ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାରଣର ଉପଯୋଗୀତା ପୃଥକ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଜଳର ଉତ୍ପି ଉଦ୍‌ଜାନ ଓ ଅମ୍ଳଜାନ ବାଷ୍ପର ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଶକ୍ତି ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟି ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ତାହା କହି ହୁଏନାହିଁ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାରଣର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଅପକର୍ଷତା ଗୁଡ଼ିକ ହେତୁ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ପଦ୍ଧତି କେବଳ ଏକ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ଦେଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ସାହାଯ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ହୁଏ ।

୬.୩ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି :

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ସୂତ୍ର :

''ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଘଟଣାର ଗୋଟିଏ ସଦର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ନଞାର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଏକମାତ୍ର ଘଟଣା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ସର୍ବୋତୋଭାବେ ସମାନ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଘଟଣାଟି ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଥିଲେ, ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱୟର ବ୍ୟବଧାନସୂଚକ ଘଟଣାଟି ତଦନ୍ତାଧୀନ ଘଟଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ବା କାରଣ ଅଥବା ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରଣାଂଶ ଅଟେ ।

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପଦ୍ଧତି । ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ସଂଶୟମୁକ୍ତ ଭାବରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରମାଣ କରିହେବ ବୋଲି ମିଲ୍ କହନ୍ତି । କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା କେବଳ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ମିଲ୍ ଏକମାତ୍ର ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ଧତି ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ।

ପ୍ରତୀକ ଉଦାହରଣ –

କଖଗ ... ପଫବ
ଖଗ ... ଫବ
∴ 'କ' 'ପ' ର କାରଣ

ମନେକର 'ପ' କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଛି । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ 'ପ' ଥିବା ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଆଗଲା ପଫବ । ଏହାର ପୂର୍ବବ ୀ କାରଣମାନଙ୍କୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଦେଖାଗଲା ଯେ ଏହା 'କଖଗ' ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହେଉଛି । ତେବେ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ଭାବେ ପୂର୍ବଗରୁ (antecedent) 'କ' କୁ ବାଦ୍‌ଦେବା ଦ୍ୱାରା ଅନୁଗରୁ (consequent) 'ପ' ବାଦ ପଡ଼ିଯାଉଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାରୁ ପ ଓ କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ସେହିପରି ଏହି ପ୍ରଣାଳୀର ଅନ୍ୟ ଏକ ପରିବ ିତ ରୂପ ରହିଛି । ଯେତେବେଳେ ଏକ ଘଟଣାର ପୂର୍ବଗ ସହିତ ଏକ କାରଣକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯାଉଛି, ତାର ଅନୁଗରେ ଏକ ପରିଣାମର ଉଦ୍ଭବ ହେଉଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବା ହେତୁ ଯେଉଁ କାରଣକୁ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯିବା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟର ଉଦ୍ଭବ ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଛି ।

ମିଲ୍ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଛନ୍ତି, ଯିଏ ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ହେବାମାତ୍ରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଅଛି । ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଏକମାତ୍ର ବ୍ୟତିରେକ ଘଟଣା ହେଲା, ବ୍ୟକ୍ତିଟିର ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ହେବାର ପୂର୍ବବ ୀ ଅବସ୍ଥା ଏବଂ ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ହେବାର ପରବ ୀ ଅବସ୍ଥା । ଅର୍ଥାତ, ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ହେବାର ପରବ ୀ ଅବସ୍ଥା ହେଲା ବ୍ୟକ୍ତିଟିର ମୃତ୍ୟୁବରଣ । ଏହାକୁ ସାଙ୍କେତିକ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତ କଲେ ତାହାର ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାବେ ହୋଇଥାଏ ।

ଖଗ ଫବ
କଖଗ ପଫବ
∴ 'କ' 'ପ' ର କାରଣ ବା ଉପକାରଣ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣରେ 'କ' ଘଟଣାର ଯୋଗ ବା ବିୟୋଗ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାବଳୀର ବ୍ୟତିରେକ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ସେହିପରି 'ପ' ଘଟଣାର ଯୋଗ ବା ବିୟୋଗ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣାବଳୀର ବ୍ୟତିରେକ ଦର୍ଶାଏ । ତେଣୁ 'କ' ର 'ପ' ସହିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରମାଣିତ ।

ମୂ ି ଉଦାହରଣ :

(୧) ଆଲୋକର ଉପସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ଭିତରେ ଥିବା ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୋଇଥାଏ । ଆଲୋକର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୋଇନଥାଏ । ତେଣୁ ଆଲୋକର ଉପସ୍ଥିତି ବସ୍ତୁ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହେବାର କାରଣ ଅଟେ ।

(୨) ଚିନି ନ ମିଶାଇଲେ କଫିର ସ୍ୱାଦ ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । କଫିର ସ୍ୱାଦ ଚିନି ମିଶାଇବା ଦ୍ୱାରା ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ । ତେଣୁ ଚିନି ମିଶାଇବା କଫି ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ହେବାର କାରଣ ବା କାରଣର ଅଂଶବିଶେଷ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱିତୀୟ ନିରସନ ନିୟମ ସାହାଯ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ । ''କାର୍ଯ୍ୟର ବିନାଶ ସାଧନ ଯେଉଁ ଘଟଣାର ନିରାକରଣ ଯୋଗୁଁ ହେଉଛି, ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ବା ଉପକାରଣ ।'' ଏହି ନିୟମର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ଯଦି କୌଣସି ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର ନିରସନ ଘଟିଲେ, କୌଣସି ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣାର (କାର୍ଯ୍ୟର) ନିରସନ ଘଟିଥାଏ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଜଣାପଡ଼େ । ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଲା, ''ଯେଉଁ ଘଟଣାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହୁଏ ତହା କାରଣ ନୁହେଁ ।''

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

(୧) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ ମେଲୋନ୍ ଏବଂ କଫେ ''ଏକକ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି'' ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ପାଇଁ କେବଳ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ବ୍ୟତିରେକ ହିଁ ଆମକୁ ଘଟଣାର କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦର୍ଶାଏ ।

(୨) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି । ଏଠାରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ସାହାଯ୍ୟରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ସ୍ଥିର କରାଯାଇଥିବା ଘଟଣା ଦୁଇଟି ବିଶେଷ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ଅବସ୍ଥାର ବ୍ୟତିରେକ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସମାନ ହୋଇଥାଏ । ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ କୌଣସି ଏକ ଅବସ୍ଥାର ପୃଥକୀକରଣ କରିଥାଉ କିମ୍ବା କୌଣସି ଏକ ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ତାହାର ପ୍ରଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁ । ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ଆମର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଥିବାରୁ ଆମକୁ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ଅଧିକ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

ଉତ୍କର୍ଷ :

(୧) ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ନିଜସ୍ୱ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଥାଏ । ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦୁଇଟିର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକର ବିଶେଷ କ୍ଷମତା ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଆମେ ଦୁଇଟି ଘଟଣାରେ କେବଳ ବ୍ୟତିରେକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଶ୍ଚୟତା ମୂଳକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ଥାପନ କରିହୁଏ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ସକାରାତ୍ମକ ଓ ଗୋଟିଏ ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଧାରରେ ପରୀକ୍ଷକ ନିଜ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଭିତରେ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ ।

(୩) ଏହି ପଦ୍ଧତି ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପରୀକ୍ଷକ ବାରମ୍ବାର କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ପରୀକ୍ଷକ ବିଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏହି ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିବାରୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅବାଂଛିତ କାରଣକୁ ଦୂର କରିଥାଏ । ଫଳରେ ଏଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଅପକର୍ଷ :

(୧) ବହୁକାରଣତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣର ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ, ମାତ୍ର ତାହା ହିଁ ଏକମାତ୍ର କାରଣ ଅଟେ, ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କହିପାରି ନଥାଏ । ସିନାରେଷ୍ଟ ନାମକ ବଟିକା ସେବନ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ୱର ଭୋଗୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଉପଶମ ପାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହି ବଟିକା ଜ୍ୱର ଉପସମ ପାଇଁ କେବଳ ଏକମାତ୍ର ଔଷଧ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋମିଓପାଥି ଔଷଧ କିମ୍ବା ଆୟୁର୍ବେଦ ଔଷଧ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଜ୍ୱରର ଉପଶମ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ସିନାରେଷ୍ଟ ବଟିକା ସେବନ ଜ୍ୱର ଉପଶମର ଯେ ଏକମାତ୍ର କାରଣ ଏହା କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଏହିଭଳି ବହୁକାରଣତା ଜନିତ ସଂକଟର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ଅସମର୍ଥ ଅଟେ ।

(୨) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ କାକତାଳୀୟ ଦୋଷ ବା ''ଅତଃ ପରଂ ତସ୍ମାଦତଃ'' ଦୋଷ ଜାତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ନ କରି ସାଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସାହାଯ୍ୟରେ କରିଥାଉ, ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ''ଏହି ଘଟଣା ପରେ, ତେଣୁ ଏହି ଘଟଣା ଯୋଗୁଁ'' ଭଳି ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମରେ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାଟିକୁ କାରଣ ମନେକରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣା ଏହି କାରଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ଦ୍ୱାରା ତର୍କଦୋଷ ସଂଘଟିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଦେଖାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା, ଗୋଟିଏ ଆକସ୍ମିକ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାକୁ କାରଣ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଜନନାୟକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଆକାଶରେ ଧୂମକେତୁର ଆବିର୍ଭାବ ପରେ ଘଟିପାରେ । ମାତ୍ର ଧୂମକେତୁର ଆବିର୍ଭାବ ହିଁ ଜନନାୟକଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ବୋଲି ଧରାଗଲେ ''ଅତଃ ପରଂତସ୍ମାଦତଃ'' ବା କାକ-ତାଳୀୟ ନ୍ୟାୟ ତର୍କଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ ।

(୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ କାର୍ଯ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପକାରଣକୁ କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗରେ କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ ନାହିଁ । ଉପକାରଣ କାରଣର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରଣାଂଶ । ବ୍ୟତିରେକ କେବଳ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଯାଉଥିବାରୁ ଏହା କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନ ହୋଇ ଉପକାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାବସାୟିକ ସଂସ୍ଥା, ନୂତନ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଯୋଗ ଦେବା ଦ୍ୱାରା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଗ୍ରଗତି କରିପାରେ । ମାତ୍ର ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଯୋଗଦାନ କେବଳ ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପକାରଣ । ଏଠାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ

ସହଯୋଗ ତଥା ସେମାନଙ୍କ ସମୟାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଇତ୍ୟାଦି ସଂସ୍ଥାର ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରଣାଂଶ ଅଟନ୍ତି । ତେଣୁ ନୂତନ କାର୍ଯ୍ୟନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଯୋଗଦାନ ସଂସ୍ଥାର ଅଗ୍ରଗତିର କାରଣ, ବ୍ୟତିରେକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପନ କଲେ ତାହା ଯଥାର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏକ ଉପକାରଣ କାରଣର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

(୪) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି । ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ଘଟଣାକ୍ରମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ଗତି କରିପାରିବା ନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗର ପରିସର ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଅପେକ୍ଷା ସୀମିତ, କାରଣ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମୂଳକ ଅଟେ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ପରୀକ୍ଷଣର ଆଧାର ଉପରେ ସଂପାଦିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହା ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ।

(୫) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ସୀମିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି କେତେକ କ୍ଷେତ୍ର ବା ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି ଯାହା ଆମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ ନୁହଁନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ଯେଉଁଠି ପରିସ୍ଥିତି ଆମର ଆୟତ୍ତାଧୀନ ନୁହେଁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

(୬) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ । ଜଗତରେ ଏଭଳି କେତେକ ଘଟଣା ଅଛି ଯଥା : ଉତ୍ତାପ, ଚୁମ୍ବକୀୟ ପ୍ରଭାବ ଏବଂ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଯାହାକି ନିୟତ ବିଦ୍ୟମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାକରଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବଦା ଏବଂ ସର୍ବଥା ବିଦ୍ୟମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟତିରେକ ଅବସ୍ଥା ମିଳିନଥାଏ । ତେଣୁ ଘଟଣାଟି ଏକ ନିୟତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ହୋଇଥିଲେ, ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରେ ନାହିଁ ।

୬.୪ ଅନ୍ୱୟ-ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ସୂତ୍ର :

''ଯଦି ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଘଟଣାର ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବିଷୟାବଳୀରେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ସାଧାରଣ ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବିଷୟାବଳୀରେ ସେହି ଘଟଣାର ଅନୁପସ୍ଥିତି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଘଟଣା ସାଧାରଣ ହୋଇନଥାଏ, ତେବେ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ଯେଉଁ ଘଟଣାଟିରେ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ, ତାହା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଘଟଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଥବା କାରଣ ଅଥବା କାରଣର ଏକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ କାରଣାଂଶ ।''

ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା, ଏଠାରେ ଆମେ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ଦ୍ୱିବିଧ ପ୍ରୟୋଗ କରୁ । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଘଟଣାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଭାବାନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଘଟଣାର ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣର ଅଭାବାନ୍ୱୟ

ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଯଦି ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମର ଋଷୀମାନେ ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ସାର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଉ ମ ଫସଲ ଅମଳ କରନ୍ତି ଏବଂ ପାର୍ଶ୍ୱବ ୀ ଗ୍ରାମର ଋଷୀମାନେ ସେହି ସାର ପ୍ରୟୋଗ ନ କରି ଉ ମ ଫସଲ ପାଇନଥାନ୍ତି, ତେବେ ସାର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଉ ମ ଫସଲ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅନୁମାନ କରିହୁଏ । ତେଣୁ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଯୋଗୁଁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟେ ଏବଂ ସେହି ଘଟଣାର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ପରବ ୀ ଘଟଣାଟି ଘଟି ନଥାଏ, ତେବେ ସେହି ଘଟଣା ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଜଣାପଡ଼େ । ଏଠାରେ ଭାବାନ୍ୱୟ ଏବଂ ଅଭାବାନ୍ୱୟର ଦ୍ୱିବିଧ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହେଉଥିବାରୁ ତାହା ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସାଂକେତିକ ସ୍ୱରୂପ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଟେ ।

ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ :

ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ

ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
କ ଖ ଗ	ପ ଫ ବ
କ ଘ ଚ	ପ ଭ ର
କ ଛ ଜ	ପ ଲ ୟ

ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ

ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
ଖ ଗ ଘ	ଫ ବ ଭ
ଗ ଘ ଚ	ବ ଭ ମ
ଚ ଛ ଜ	ଭ ମ ତ

∴ କ ପ ର କାରଣ ବା ଉପକାରଣ

∴ ଅଥବା ପ କ ର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଏଠାରେ ସକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀର ତିନିଗୋଟି ସ୍ଥାନରେ କ ଏକମାତ୍ର ସାଧାରଣ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା ଏବଂ ପ ଏକମାତ୍ର ସାଧାରଣ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା । ଅଧିକନ୍ତୁ, ନକାରାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀରେ ତିନିଗୋଟି ସ୍ଥାନରେ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକରେ କ ର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକରେ ପ ର ଅନୁପସ୍ଥିତିର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଆମେ କ ଏବଂ ପ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିପାରୁଅଛୁ ।

ମୂ ି ଉଦାହରଣ :

(୧) ଯେଉଁ କ୍ରିକେଟ ମ୍ୟାଚଗୁଡ଼ିକରେ ସୌରଭ ଭାରତୀୟ ଦଳର ଅଧିନାୟକତ୍ୱ କରିଥାନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକରେ ଭାରତୀୟ ଦଳ ବିଜୟୀ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁ ଖେଳରେ ସୌରଭ ନ ଥାନ୍ତି ସେହି ଖେଳରେ ଦଳ ପରାଜିତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସମାନ ଥିଲେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୌରଭଙ୍କ ଅଧିନାୟକତ୍ୱ ଭାରତୀୟ ଦଳର ବିଜୟୀ ହେବାର କାରଣ ଅଟେ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

(୨) ଏକ ସର୍ବେକ୍ଷଣରୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ, ଯେଉଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନେ ନିୟମିତ ଭାବରେ ମୌଳିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅଧିକ ନମ୍ବର ରଖନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ନୋଟ ବହି ପଢ଼ନ୍ତି, ସେମାନେ ଭଲ ନମ୍ବର ରଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସମାନ ଥିଲେ ମୌଳିକ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପଠନ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅଧିକ ନମ୍ବର ରଖିବା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥିବା ଜଣାପଡ଼େ ।

ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରଥମ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ନିରସନ ନିୟମର ଯୁଗ୍ମ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ପ୍ରଥମ ନିରସନ ନିୟମ, ''ଯେଉଁ କାରଣର ଅନୁପସ୍ଥିତି ସ େ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଘଟିତ ହୁଏ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ନୁହେଁ'' ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ନିରସନ ନିୟମ, ''କାର୍ଯ୍ୟର ବିନାଶ ସାଧନ ଯେଉଁ ଘଟଣାର ନିରାକରଣ ଯୋଗୁଁ ହୁଏ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଅଥବା ଉପକାରଣ'', ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଗ ଏଠାରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଖ, ଗ, ଘ, ଚ, ଛ, ଜ କଦାପି କାରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଜାଣିହୁଏ ।

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

(୧) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ଉଭୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ତେଣୁ ଉଭୟ ପଦ୍ଧତିର ନିରସନ ନିୟମ ଗୁଡ଼ିକ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକର ନିରସନ ଘଟି ସଠିକ କାରଣ ଜଣାପଡ଼େ ।

(୨) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଏକ ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଫାଉଲର ଏହାକୁ ''ଯୁଗ୍ମ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି'' ଏବଂ ବେନ୍ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ''ଦ୍ୱିଧାନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି'' ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ମାତ୍ର ମିଲ୍ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାରଭେଦ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ଏହାକୁ ''ପରୋକ୍ଷ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି'' ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ତାର୍କିକ ଉଏନ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ''ପରିହାର ପଦ୍ଧତି'' ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

(୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଘଟଣାର କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିରେ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଘଟଣାବଳୀରୁ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଏ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କେବଳ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ, ମାତ୍ର ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଘଟଣାବଳୀର ଅନୁସନ୍ଧାନ ପରୀକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ କରିଥାଏ ।

(୪) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରମାଣ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଏକ ଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଧାରଣା ପ୍ରଦାନ କରେ ଏବଂ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଏକ ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେହି ଧାରଣାର ପ୍ରମାଣ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ଉତ୍କର୍ଷ :

(୧) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ଏହା ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଲବ୍ଧ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରମାଣ କରେ । ଏଠାରେ ଆମେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧିକ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇ ସଂଗ୍ରହ କଲେ ପଦ୍ଧତିର ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧିପାଏ ।

(୨) ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଉଭୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ । ଯେତେବଳେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ, ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରଭେଦ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ମିଳିଥାଏ, ଏହି ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବହୁକାରଣତା ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରିନଥାଏ । କାରଣ ଏଠାରେ ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ନିଶ୍ଚିତ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

ଅପକର୍ଷ :

(୧) ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଯଦିବା ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ବହୁକାରଣତାର ସମ୍ଭାବନା ଦୂର ହୋଇଥାଏ ଯାହା ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ କେତେକ ତାର୍କିକଙ୍କ ମତରେ ବହୁକାରଣତାର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ଭାବନା ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ନିରାକରଣ ହୋଇନପାରେ । କାରଣ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଘଟଣା ସମ୍ଭାବିତ କାରଣରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପରିସରକୁ ଆସିନଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଏକ ଘଟଣା ପରବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇପାରେ । ଉପରମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ନଦୀ ବଢ଼ିର କାରଣ ହୋଇପାରେ, ତେବେ ବରଫ ତରଳିବା ଯୋଗୁଁ କିମ୍ବା କୌଣସି ନଦୀ ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଯିବା ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ବନ୍ୟାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ବହୁକାରଣତାର ସମ୍ଭାବନାରୁ ଏହି ପଦ୍ଧତି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

(୨) ଏହି ପଦ୍ଧତି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ପୂର୍ବଗାମୀ ଏବଂ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ । ମାତ୍ର ଉଭୟ କାରଣ ସଂଘାତ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ଜଟିଳ ଏବଂ ମିଶ୍ରିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହୁଥିବାରୁ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।

(୩) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଉ ।ପ, ଘର୍ଷଣ, ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ନିୟତ କାରଣମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ । ନିୟତ କାରଣମାନେ ସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।

(୪) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ଓ ସହାବସ୍ଥିତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇପାରେ ନାହିଁ । ସହାବସ୍ଥିତି ଦ୍ୱାରା ଦୁଇଟି ଘଟଣା ଏକତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ଏବଂ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରହି ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ବିଜୁଳି ମାରିବା ସର୍ବଦା ବଜ୍ରପାତର ପୂର୍ବବ ୍ୀ ଘଟଣା ଅଟେ । ଏହି ଘଟଣାଦ୍ୱୟ ଉଭୟ ଉପସ୍ଥିତ ଏବଂ ଅନୁପସ୍ଥିତ ହୋଇପାରେ । ମାତ୍ର ତାହାଦ୍ୱାରା ଆମେ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟର କାରଣ କହିବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଉଭୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ସୃଷ୍ଟ ଏକ ଯୁଗ୍ମକାର୍ଯ୍ୟ ବା ସହକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

୬.୫ ସହଚରୀ ପରିବ ୍ନ ପଦ୍ଧତି :

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ସୂତ୍ର :

''ଯଦି ଗୋଟିଏ ଘଟଣା କୌଣସି ଭାବରେ ପରିବ ୍ତ ହେଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣାର କୌଣସି ପରିବ ୍ନ ଘଟେ, ତେବେ ତାହା ଏହି ଘଟଣାଟିର ହୁଏତ କାରଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟ ଅଥବା ଏହି ଘଟଣା ସହିତ କୌଣସି ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସୂତ୍ରରେ ସଂପୃକ୍ତ ।''

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ । ମାତ୍ର ଆମେ ଯଦି ସହଚରୀ ପରିବ ୍ନ ପଦ୍ଧତିର ଆଲୋଚନା କରିବା ତେବେ ମିଲଙ୍କ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବା ଅନୁଚିତ ମନେହେବ । ସହଚରୀ ପରିବ ୍ନ ପଦ୍ଧତିରେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ପରିମାଣଗତ ପରିବ ୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାହୁଏ । ଏହି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିବ ୍ନ ଆମକୁ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ହିଁ ଆମେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ କହିପାରିବା ।

ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ :

୧.	ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
	$କ_୧$ ଖ ଗ	ପ୧ ଫ ବ
	$କ_୨$ ଖ ଗ	ପ୨ ଫ ବ
	$କ_୩$ ଖ ଗ	ପ୩ ଫ ବ
	∴ କ ପ ର କାରଣ	

୨. ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା

ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
$କ_{୧}$ ଖ ଗ	$ପ_{୧}$ ଫ ବ
$କ_{୨}$ ଗ ଘ	$ପ_{୨}$ ବ ଭ
$କ_{୩}$ ଘ ଚ	$ପ_{୩}$ ଭ ମ

∴ କ ଏବଂ ପ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଦୁଇଟିରେ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା କ ର ଗୋଟିଏ ଘଟଣାବଳୀରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣାବଳୀକୁ ପରିମାଣଗତ ପରିବ ର୍ନ ଘଟୁଅଛି ଏବଂ ସେହିପରି ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା ପ ର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାବଳୀରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣାବଳୀକୁ ପରିମାଣଗତ ପରିବ ର୍ନ ଘଟୁଅଛି । ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣର ତିନୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ପୂର୍ବଗାମୀ ଖ ଗ ଏବଂ ଅନୁଗାମୀ ଫ ବ ସମାନ ରହୁଥିବାରୁ କେବଳ କ ଏବଂ ପ ମଧ୍ୟରେ ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ହେଉଅଛି । ପୁନଶ୍ଚ ଦ୍ୱିତୀୟ ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣରେ ସହଯୋଗୀ ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାରୁ ଅନ୍ୟ ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନତାର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର ପରିମାଣଗତ ପରିବ ର୍ନ 'ପ' ର ପରିବ ର୍ନ ଘଟାଇଛି । ଏହି ପରିବ ର୍ନ ସହଯୋଗୀ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ସମାନତା କିମ୍ବା ବିଭିନ୍ନତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇନଥାଏ । ଏଠାରେ କେବଳ କ ଏବଂ ପ ର ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ ।

ମୂ ର୍ ଉଦାହରଣ :

(୧) ଯେତେବେଳେ ବଜାରରେ ସୁନାର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼ିଯାଏ ସେହି ସମୟରେ ସୁନାର ଚାହିଦା କମି କମି ଯାଏ । ତେଣୁ ସୁନାର ମୂଲ୍ୟବୃଦ୍ଧି ସୁନାର ଚାହିଦା ହ୍ରାସର କାରଣ ।

(୨) ଯେତେବେଳେ ଶରୀରର ଉ ାପ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ସେତେବେଳେ ଥର୍ମୋମିଟରରେ ଥିବା ପାରଦ ସୂଚନାଙ୍କର ବୃଦ୍ଧି ଘଟେ । ଏହା ଉ ାପର ବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ପାରଦ ସୂଚନାଙ୍କ ବୃଦ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦର୍ଶାଇଥାଏ ।

(୩) ଚନ୍ଦ୍ରର ଅବସ୍ଥାନର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ଜୁଆରର ଉତଥାନ ଏବଂ ପତନ ମଧ୍ୟରେ ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନର ଉଦାହରଣ ମିଲ୍ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ଅଗ୍ରଗତି ସମୁଦ୍ର ଜୁଆରର ବୃଦ୍ଧି ଘଟାଏ ଏବଂ ଆମାବାସ୍ୟାକୁ ଅଗ୍ରଗତି ସମୁଦ୍ର ଜୁଆରର ହ୍ରାସ କରେ । ତେଣୁ ଉଭୟ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ଅଟନ୍ତି ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ତୃତୀୟ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ''ଯେଉଁ ପୂର୍ବବ ର୍ୀ ଘଟଣା ପରିମାଣତଃ ପରିବ ର୍ିତ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିମାଣତଃ ପରିବ ର୍ିତ ହୁଏ, ତାହା କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସୂତ୍ରରେ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ।'' ଏହି ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କ ଏବଂ ପ, ଅର୍ଥାତ କାରଣ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସମାନୁପାତିକ ପରିବ ର୍ନ ମିଳୁଥିବାରୁ, କ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପ ର କାରଣ ବୋଲି କହିହେବ ।

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

(୧) ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ । ଏହା ଅନ୍ୱୟ କିମ୍ବା ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ରୂପାନ୍ତରିତ ବା ପରିବ ର୍ତ ରୂପ ଅଟେ । ଯେତେବେଳେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଘଟଣାର ସହଯୋଗୀ ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ସମାନ ରହେ, ଏହା ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକାର ଭେଦ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଏବଂ ଯଦି ସହଯୋଗୀ ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକର ବିଭିନ୍ନତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକାରଭେଦ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।

(୨) ଏହି ପଦ୍ଧତି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ପରିମାଣଗତ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ପରିମାଣଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତିକୁ ଆମେ ଗାଣିତିକ ରୀତିରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରୁ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ''ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତି'' ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଏ ।

(୩) ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ହୋଇପାରେ । ଯଥା – ସାକ୍ଷାତ ଏବଂ ବିପରୀତମୁଖୀ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମୂ ର୍ ଉଦାହରଣ ଏକ ସାକ୍ଷାତ ପରିବ ର୍ନର ସୂଚନା ଦିଏ । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ମୂ ର୍ ଉଦାହରଣ ବିପରୀତମୁଖୀ ପରିବ ର୍ନକୁ ଦର୍ଶାଇଥାଏ ।

(୪) ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଯଦିଓ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଭୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଏବଂ ପରୀକ୍ଷଣର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ, ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି ।

ଉତ୍କର୍ଷ :

(୧) ଏହି ପଦ୍ଧତିର ମୁଖ୍ୟ ଉତ୍କର୍ଷ ହେଲା, ସ୍ୱଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣର ସନ୍ଧାନ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । କୌଣସି ଘଟଣାର ପରିମାଣଗତ ପରିବ ର୍ନ ଦ୍ୱାରା ଏଠାରେ କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ।

(୨) ଏହି ପଦ୍ଧତି ନିୟତ କାରଣଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ । ନିୟତ କାରଣ ମାନଙ୍କ ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରି ହେବ ନାହିଁ । ଉ ାପ ଭଳି ଏକ ନିୟତ କାରଣ ସର୍ବବିଦ୍ୟମାନ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଏହାର ପରିମାଣାତ୍ମକ ପରିବ ର୍ନ ସମ୍ଭବପର ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତି ବିଶେଷ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିଲେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚୟତାମୂଳକ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପରିବ ର୍ନ ରୂପରେ ସହଚରୀ ପଦ୍ଧତିରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବା ଅନୁମିତ ହେଲେ ସହଚରୀ ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟରେ ସେହି ଦୁଇ ଘଟଣାର ବୃଦ୍ଧି ଓ ହ୍ରାସ ଘଟାଇ ସେମାନଙ୍କର ପରିବ ର୍ନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସଂପର୍କ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

(୪) ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଆବିଷ୍କାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ବା ପ୍ରମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବା ଯୋଗୁଁ ତଥା ଏହି ପଦ୍ଧତି ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ଯୋଗୁଁ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ବିଭିନ୍ନ ସମାଜ-ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

ଅପକର୍ଷ :

(୧) ଏହା ଏକ ପରିମାଣାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରିହୁଏ ନାହିଁ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିମାଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ଗୁଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏକ ଔଷଧ ସେବନ ଦ୍ୱାରା ହୁଏତ ଏକ ରୋଗରୁ ବହୁଦିନ ପରେ ଉପଶମ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଔଷଧ ସେବନର ପରିମାଣକୁ ବୃଦ୍ଧି କରି ଶୀଘ୍ର ଉପଶମ ପାଇବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କଲେ ମାରାତ୍ମକ ପରିଣାମ ଆସିପାରେ ।

(୨) ପରିମାଣାତ୍ମକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କେବଳ ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ । ଭଲ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଦ୍ୱାରା ଫସଲର ଉତ୍ପାଦନ ଭଲ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏହାର ଏକ ସୀମା ରହିଛି । ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଦ୍ୱାରା ଫସଲ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ସୁତରାଂ ସହଚରୀ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିରୂପଣ ଗୋଟିଏ ସୀମା ଭିତରେ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣିକତା ଓ ସହାବସ୍ଥିତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୂଚାଇ ପାରେନାହିଁ । ଦିନ ଓ ରାତ୍ରୀର ବିପରୀତମୁଖୀ ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଆମେ ଗୋଟିକୁ ଅନ୍ୟର କାରଣ କହି ପାରିବୁନାହିଁ । କାରଣ ଉଭୟ ସହ-କାର୍ଯ୍ୟ ଭାବେ ପୃଥିବୀର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇଥାଏ ।

(୪) ଅନେକ ସମୟରେ କାରଣ ବଦଳରେ ଉପକାରଣର ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥାଏ । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସଠିକ ହୋଇନଥାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟାୟାମ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ତଚାପ କମିଥାଏ । ତେବେ ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ବ୍ୟାୟାମ ଓ ରକ୍ତଚାପ ଭିତରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥିର କରିହେବ ନାହିଁ । ବରଂ ବ୍ୟାୟାମ ରକ୍ତଚାପ କମାଇବାର ଏକ ଉପକାରଣ ହୋଇପାରେ । ଔଷଧ ସେବନ, ଉତ୍ତେଜନା ହ୍ରାସ ରକ୍ତଚାପ କମାଇବାର ଯଥାର୍ଥ କାରଣ ହୋଇପାରନ୍ତି ।

(୫) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଗଲେ ସେଠାରେ ବହୁକାରଣତା ଦୋଷ ସୃଷ୍ଟି ହେବ । କାରଣ ଏହି ପଦ୍ଧତି କେବଳ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପରିମାଣର ଜଳ ଗ୍ଲାସରେ ନେଇ ଗୋଟିକରେ ଚିନି, ଅନ୍ୟଟିରେ ମିଶ୍ରି, ଗୋଟିକରେ ସାକାରିନ ମିଶାଇଲେ ସେମାନଙ୍କର ମିଷ୍ଟତା ପୃଥକ ହୋଇଥାଏ । ଜଳର ପରିମାଣ ଓ ମିଷ୍ଟତା ଭିତରେ ସହଚରୀ ସଂପର୍କକୁ ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ ବି ଜଳ ମିଷ୍ଟତାର କାରଣ ହୋଇ ନପାରେ ।

୬.୬ ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି :

ମିଲ୍‌ଙ୍କ ସୂତ୍ର :

''କୌଣସି ଏକ ଦ ଘଟଣାରୁ ତାହାର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଗୁଡ଼ିକ କେତେକ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ପୂର୍ବଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାତ ହୋଇଥାଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବିୟୋଗ କଲେ ଦ ଘଟଣାର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ଅବଶିଷ୍ଟ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାର କାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏ ।''

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଲା, ଏହା ଜଟିଳ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଏଠାରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାକୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପୂର୍ବଗାମୀ ଓ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ବୋଲି ଜଣାଥାଏ । ତେଣୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ଘଟଣାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏଠାରେ ଜାଣିହୁଏ ।

ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ :

ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା	ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା
କ ଖ ଗ	ପ ଫ ବ
ଖ ଗ	ଫ ବ ର କାରଣ

∴ ପ ର କାରଣ କ ଅଟେ ।

ମୂ ଉଦାହରଣ :

(୧) କ ଖ ଏବଂ ଗ ତିନିଗୋଟି ଦ୍ରବ୍ୟର ମୂଲ୍ୟ ୧୦୦ ଟଙ୍କା । ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଅଛି ଖ ର ମୂଲ୍ୟ ୩୫ ଟଙ୍କା ଏବଂ ଗ ର ମୂଲ୍ୟ ୨୫ ଟଙ୍କା । ତେଣୁ କ ର ମୂଲ୍ୟ ୪୦ ଟଙ୍କା ହେବ କାରଣ ଖ ଏବଂ ଗ ର ମୂଲ୍ୟ ବିୟୋଗ କଲେ କ ର ମୂଲ୍ୟ ଜାଣିହେବ ।

(୨) ଜଣେ ଦୋକାନୀ ତୈଳପାତ୍ରରେ ଥିବା ତୈଳର ଓଜନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ । ସେ ତୈଳଭ ପାତ୍ରର ଓଜନ ହେବା ପରେ ଶୂନ୍ୟ ତୈଳପାତ୍ରର ଓଜନକୁ ବିୟୋଗ କରେ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ତୈଳର ଓଜନ ଜାଣିପାରେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ଜୋସେଫଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଏହି ନିୟମ ଅନୁସାରେ, ''ଯାହା କୌଣସି ଘଟଣାର ଜ୍ଞାତ କାରଣ ଅଟେ, ତାହା ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।'' ଉପରୋକ୍ତ ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣରେ, ଯେହେତୁ ଖ ଏବଂ ଗ, ଫ ଏବଂ ବ ସହିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ଥିବା ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଅଛି, ସେମାନେ ପ ର କାରଣ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ କ ପ ର କାରଣ ଅଟେ ।

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ :

(୧) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଜଟିଳ ଘଟଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାର କିଛି ଅଂଶ ଜ୍ଞାତ କାରଣ ଯୋଗୁ ଘଟିଥିବାର ଜଣାନଥାଏ । ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଘଟଣାଟିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିହୁଏ । ମେଲୋନଙ୍କ ମତରେ ଏହି ପଦ୍ଧତି ''ଅଜ୍ଞାତ କାରଣ ଆବିଷ୍କାରର ଦିଗଦର୍ଶକ'' ଅଟେ ।

ଆର୍ଗନ ବାଷ୍ପର ଆବିଷ୍କାର ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଅଛି । ଯେତେବେଳେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରୁ ସଂଗୃହିତ ଯବକ୍ଷାରଜାନ ବାଷ୍ପର ଓଜନ ପରୀକ୍ଷାଗାରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବା ଯବକ୍ଷାରଜାନର ଓଜନଠାରୁ ଅଧିକ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବାଷ୍ପର ଅବସ୍ଥିତି ବିଷୟରେ ଧାରଣା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ଜ୍ଞାତକୁ ଅଜ୍ଞାତଠାରୁ ବିୟୋଗ କରି ଆର୍ଗନ ବାଷ୍ପର ପ୍ରମାଣ ମିଳିପାରିଲା ।

(୨) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିକୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ କହିହେବ, କାରଣ ଉଭୟ ପଦ୍ଧତିରେ କେବଳ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏଭଳି ଧାରଣା ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ କାରଣ ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି କିନ୍ତୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଅବରୋହାତ୍ମକ ନୁହେଁ । ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଅଭାବାତ୍ମକ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ମିଳିଥାଏ ମାତ୍ର ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିରେ ପୂର୍ବ ଆରୋହାନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ମୌଳିକତ୍ୱ, ଏହା ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି । ଏଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ ସାମଗ୍ରିକ ଜ୍ଞାନରୁ ଆମେ ପୂର୍ବଲବ୍‌ଧ ଜ୍ଞାନକୁ ବିୟୋଗ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତିର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଇଥାଏ । ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣରେ ଖ ଗ ଏବଂ ଫ ବ କୁ କଖଗ ଏବଂ ପଫବ ରୁ ବିୟୋଗ କରି କ ଏବଂ ପ ମଧ୍ୟରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ । ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବିଷୟ ହେଉଛି ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ଏକ ବିୟୋଗ ପଦ୍ଧତି, କାରଣ ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍‌ଧ ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

(୪) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ପୂର୍ବକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଜ୍ଞାନଥିବା ଘଟଣାବଳୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦ୍ଧତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏଭଳି ପୂର୍ବକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼େନାହିଁ । ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ ସହିତ କିଛି ଅଜଣା ଘଟଣା ରହିଲେ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆକାର ନିଏ । ମାତ୍ର ଏହି ପଦ୍ଧତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଜଣା ଘଟଣା ସର୍ବଦା ପୂର୍ବକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହେଉଥିବାରୁ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିନଥାଏ ।

ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ୟୁରାନସ୍ ଗ୍ରହର ଗତିପଥର ଜ୍ଞାନ ପୂର୍ବରୁ ଥିଲା । ତେଣୁ ୟୁରାନସ୍ ତାହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗତିପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହେବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରହର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଆଗଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ନେପଚୁନ ଗ୍ରହର ଆବିଷ୍କାର ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ୟୁରାନସର ସମଗ୍ର ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣୀୟ

ଆକର୍ଷଣରୁ ଜ୍ଞାତ ଆକର୍ଷଣର ବିୟୋଗ କରି ଅବଶିଷ୍ଟ ଆକର୍ଷଣ ଅନ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଆଗଲା ।

ଉତ୍କର୍ଷ :

(୧) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ବିଜ୍ଞାନର ଉଚ୍ଚତର ଗବେଷଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ । ଯେତେବଳେ ପରୀକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ନିମନ୍ତେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ମାନ କରାଯାଏ ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ।

(୨) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ପରୀକ୍ଷଣ ଭି ିକ ହେଲେ ତଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଧିକ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

(୩) ଏହି ପଦ୍ଧତି ଜଟିଳ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇପାରେ । ଏହା ଏକମାତ୍ର ପଦ୍ଧତି ଯାହାକୁ ଆମେ ସ୍ୱଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାରୁ ।

ଅପକର୍ଷ :

(୧) କେତେକ ବିଷୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ ନଥିଲେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ।

(୨) ଯଦି ଜଟିଳ କାର୍ଯ୍ୟର ବିଶ୍ଳେଷଣ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରି ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହି ପଦ୍ଧତି ବିଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ।

(୩) ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ବେଳେ କୌଣସି ଅଦରକାରୀ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା କାରଣ ଭାବେ ଗୃହୀତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଯାଏ ।

୬.୭ ପରୀକ୍ଷାମୂଳକ ପଦ୍ଧତିର ସମୀକ୍ଷା :

ମିଲଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପା ଟି ପଦ୍ଧତିର ସମୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେଲେ ଦୁଇଟି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରଥମତଃ ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ଉପେଯାଗିତା ଆଲୋଚନା ସହ ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ସମାଲୋଚନାମୂଳକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ମିଲଙ୍କ ମତରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ପା ଟି ପଦ୍ଧତିର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଏ । ମାତ୍ର ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ଅନ୍ୱୟ ଓ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି ରୂପେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତିର ରୂପାନ୍ତର ଅଟନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ପରୀକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଗଲେ ଏହା ଏକମାତ୍ର ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତିରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ମଧ୍ୟ ମିଲ୍ ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ଉପଯୋଗିତା

(୧) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ କାରଣର ଆବିଷ୍କାର ଓ ପ୍ରମାଣ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟକରେ :

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି । ଏହାର ପ୍ରୟୋଗରେ ଆମେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କରେ ଅନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଜାଣିପାରୁ । ତେଣୁ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ । ଏଠାରେ ଭାବାତ୍ମକ ଓ ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରୟୋଗକ୍ଷେତ୍ର ସୀମିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଶ୍ଚିତ କାରଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରୟୋଗ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଗଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ।

ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କାରଣର ପରିମାଣଗତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାହାଯ୍ୟରେ କରାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉଥିବା ହେତୁ ଏହାକୁ ଉଭୟ ଆବିଷ୍କାର ଏବଂ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରଭେଦ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ । ଏହା ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

(୨) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟନ୍ତି :

କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ମିଲ୍ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବା କୌଣସି ପଦ୍ଧତି ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅଟେ । ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ସେହିପରି ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଅଭାବାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସହ ସମାନ ଅଟେ । ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି ଉଭୟ ଅନ୍ୱୟ ଓ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକାରଭେଦ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ । ସେହିପରି ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରମାଣ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଅନ୍ୟଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ ଅଟେ । ତେବେ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୟଏକ ପଦ୍ଧତି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପଦ୍ଧତିର ନିଜସ୍ୱ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରହିଛି ।

(୩) ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକର ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ସମ୍ଭବପର ଅଟେ :

ତାର୍କିକ କାର୍ଭେଥ ରିଡ଼ଙ୍କ ମତରେ ସମସ୍ତ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇପାରିବ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପୂର୍ବଗାମୀ ଏବଂ ଅନୁଗାମୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେହି ଅବସ୍ଥା ଦୁଇଟି ହେଲା ଘଟଣାବଳୀର ସହ-ଉପସ୍ଥିତି ଏବଂ ସହ-ଅନୁପସ୍ଥିତି । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦୁଇଟି ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ବିଷୟମାନଙ୍କର ବ୍ୟତିରେକ ଦର୍ଶାଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା କାରଣ-ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦୁଇଟିର ଅଧିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଦ୍ୱାରା ଆମେ ଦୁଇଟି ମୌଳିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଉଭୟର ଉଭୟକୁ ରୂପାନ୍ତରୀକରଣ ସମ୍ଭବପର ବୋଲି ଜାଣିପାରୁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିକୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବା ଏବଂ ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିକୁ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ କରିବା ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ।

ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କ ସମାଲୋଚନା

(୧) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ଜଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ସଠିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିନଥାଏ :

ପ୍ରକୃତି ଜଟିଳ । ତେଣୁ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ଜଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ପ୍ରୟାସ କରୁ । ମାତ୍ର ଏହି ବିଶ୍ଳେଷଣ ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ତେଣୁ ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା କ, ଖ, ଗ, ପ, ଫ, ବ ଇତ୍ୟାଦି ଅକ୍ଷରରେ ସୀମିତ ରଖିହୁଏ ନାହିଁ । ମିଲ୍ ଜଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ପଠନ ଏବଂ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏକ ''ବର୍ଣ୍ଣମାଳା ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ''ରୁ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି ଯାହା ଆଦୌ ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । ମିଲ କରିଥିବା ଏହି ଜଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ସରଳ ବିଶ୍ଳେଷଣକୁ ହ୍ୱେଉଏଲ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ।

(୨) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ଉଣାଅଧିକେ ବହୁକାରଣତା ଦୋଷଯୁକ୍ତ :

ମିଲଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ଧତି ବହୁକାରଣତା ଜନିତ ସଙ୍କଟରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୱୟ ଏବଂ ବ୍ୟତିରେକ ଭଳି ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି ଏହି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏହି ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, କେବଳ ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣାକୁ କାରଣ ରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା । କିନ୍ତୁ ସର୍ବଦା ଏହା ସମ୍ଭବ ହୁଏନାହିଁ । ଏବଂ ଯଦି ଆପାତ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଟିଏ ପୂର୍ବଗାମୀ ଘଟଣା କାରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ସୃଷ୍ଟିହୁଏ ତାହା ହୁଏତ ପରିବର୍ତ୍ତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାରଣ ନହୋଇ ଏକ ଉପକାରଣ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିପାରେ । ଏହି କାରଣରୁ ମିଲ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ବହୁକାରଣତା ଦୂର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ସଫଳ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି ।

(୩) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକୁ କାର୍ଯ୍ୟସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ :

ମିଲଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରୟୋଗ ନିମନ୍ତେ ଘଟଣାବଳୀର ବିଭିନ୍ନ ଘଟଣା ପରସ୍ପର ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାଟି ଜଟିଳ ହୋଇଥିବାରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ମିଲ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି ଏବଂ ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାରିବା ବିଷୟରେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ତଥାପି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଜଟିଳ ଏବଂ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଉପକାରଣର କାରଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଯାଏ ।

(୪) ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ଅବରୋହାତ୍ମକ :

ତାର୍କିକ ବେନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ସେମାନଙ୍କ ଗଠନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ସୌଜନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ଭାବେ ନାମିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ଅବରୋହ ପଦ୍ଧତି କହିବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ । ବେନ୍‌ଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ହେଲା, ଯେହେତୁ ନିରସନ ନିୟମମାନ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଭାବରେ କାରଣର ଗୁଣଗତ ଏବଂ ପରିମାଣଗତ ସଂଜ୍ଞାରୁ ନିଃସୃତ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ନିରସନ ନିୟମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ, ତେଣୁ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ଅବରୋହାତ୍ମକ । ମାତ୍ର ଏଭଳି ସମାଲୋଚନା ଗ୍ରହଣୀୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଆମେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଆକାରରେ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ, ତେବେ ଏହି ଯୁକ୍ତିର ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଲବ୍ଧ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ, ଯାହାକି ଆରୋହାତ୍ମକ ଅଟେ ।

ସାରାଂଶ

କୌଣସି ଘଟଣାର କାରଣ ନିରୂପଣ କରିବା ପାଇଁ ବେକନ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଣାଳୀ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରି ତିନୋଟି ପ୍ରଣାଳୀର ଭାବନା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ପରେ ମିଲ୍ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ପା ଗୋଟି ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକୁ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ କେତେକ ନିରସନ ବିଧି ଉପରେ ଆଧାରିତ । ନିରସନ ନିୟମଦ୍ୱାରା ଅଦରକାରୀ ଏବଂ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଘଟଣାମାନଙ୍କ ନିରାକରଣ ଦ୍ୱାରା କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆବିଷ୍କାର ଅଥବା ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ ହେଉଥିବା ମିଲ୍‌ଙ୍କ ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି

ଅନ୍ୱୟ-ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି

ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତି

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି :

ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିବା ଘଟଣାବଳୀରେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ସମାନତା, ଏକ ଅନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନର ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହା ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି, ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ନୁହେଁ ।

ଏହା ଗୋଟିଏ ଏକଧା-ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ ଅଟେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ କାରଣରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ଗତି କରିହୁଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ବହୁକାରଣତା କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇନଥାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗରେ ଅନବେକ୍ଷଣ ଦୋଷ ଘଟିପାରେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣ ଓ ଉପକାରଣର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଇପାରେ ନାହିଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣିକତା ଓ ସହାବସ୍ଥିତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ କରି ନଥାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସଂଘାତ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସର୍ବଦା ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଅଟେ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି :

ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର ବ୍ୟତିରେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦ୍ୱୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରେ ତାହା କାରଣ ବା କାରଣାଂଶ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହା ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହା ଗୋଟିଏ କେବଳ - ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗରେ କାକତାଳୀୟ ତର୍କ ଦୋଷ ଘଟିପାରେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ଗତି କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଇ ନଥାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ନିୟତକାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱାଧୀନ ନଥିବା ଜଟିଳ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି :

ଯଦି ଗୋଟିଏ ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ନଞର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତବଳୀରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ସଦର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଘଟିବା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ନଞର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ହୁଏତ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ଅଟନ୍ତି ।

ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟତଃ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ଅଟେ ।

ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

ଏହା ଏକ ଦ୍ୱିଧାନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଅଟେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ବହୁକାରଣତା ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣିକତା ଓ ସହାବସ୍ଥିତ ଏବଂ କାରଣ ଓ ସହକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ କରିପାରେ ନାହିଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହେବ ନାହିଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସଂଘାତ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ହେବ ନାହିଁ ।

ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତି :

ଯଦି ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ସଂଘଟିତ ହୁଏ, ସେମାନେ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କିମ୍ବା ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକାରଭେଦ ଅଟେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣର ପରିମାଣାତ୍ମକ ଲକ୍ଷଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଅଟେ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରିହୁଏ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି କାରଣ ଓ ଉପକାରଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଇ ନଥାଏ ।

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି :

ଯଦି କୌଣସି ଜଟିଳ ଘଟଣାର କିଛିଅଂଶ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଥାଏ ତାହାର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧାନ୍ୱିତ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ।

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ।

ଏହି ପଦ୍ଧତି ଜଟିଳ ଘଟଣାମାନଙ୍କରେ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ବହୁକାରଣତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏନାହିଁ ।

ଏହି ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ ବିନା ସମ୍ଭବପର ହୋଇନଥାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନ ଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର : (ସଂକ୍ଷେପରେ)

୧) କେଉଁ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକ ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ?

୨) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିକୁ କାହିଁକି ଆବିଷ୍କାର ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ?

୩) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ଗୋଟିଏ ଅପକର୍ଷ ପ୍ରଦାନ କର ।

୪) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣମୂଳକ ନା ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ?

୫) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିରେ କେଉଁ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ?

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣକର :

୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କାରଣରୁ ________ ର ପ୍ରଭେଦ କରିନଥାଏ ।

୨) କାରଣ ଓ ସହାବସ୍ଥାନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ________ ପଦ୍ଧତିରେ ହୁଏନାହିଁ ।

୩) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ ଅଟେ କାରଣ ଏହା ଏକ ________ ପଦ୍ଧତି ।

୪) ________ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା କାରଣ ବା କାର୍ଯ୍ୟର ଆବିଷ୍କାର ହୁଏ ।

ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି

୧) କେଉଁ ପଦ୍ଧତିକୁ ଏକକ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ?

୨) କେଉଁ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ପ୍ରମାଣ କରିଥାଏ ?

୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

୪) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କାର୍ଯ୍ୟରୁ କାରଣକୁ ଗତି କରିପାରେ କି ?

୫) କେଉଁ ପଦ୍ଧତି କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧର ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ କେବଳ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆବଶ୍ୟକ କରେ ?

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣକର :

୧) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି ________ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ ।

୨) ________ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ।

୩) ________ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ।

୪) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି କେବଳ ________ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ କରେ ।

ଅନ୍ୱୟ - ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି

୧) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି କି ?

୨) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କି ?

୩) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗକ୍ଷେତ୍ର ବ୍ୟାପକ କାହିଁକି ?

୪) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ବହୁକାରଣତା ଦୂର କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ କି ?

୫) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ମୂର୍ତ୍ତ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର :

୧) __________ ପଦ୍ଧତି ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି ଓ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ ମାତ୍ର ।

୨) __________ ପଦ୍ଧତି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମିଶ୍ରର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଯୋଗୀ ନୁହେଁ ।

୩) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି __________ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ ।

୪) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ଗୋଟିଏ __________ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି

୧) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିର ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

୨) ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେଉଁ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ?

୩) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିର ଗୋଟିଏ ଅପକର୍ଷ ଦର୍ଶାଅ ।

୪) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିରେ କେଉଁ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ?

୫) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି କି ?

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣକର :

୧) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି __________ ପରିବର୍ତ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ ।

୨) ଯେତେବେଳେ ସହଯୋଗୀ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକ ଅଲଗା ହୁଅନ୍ତି ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି __________ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକାରଭେଦ ହୋଇଥାଏ ।

୩) __________ ପଦ୍ଧତି ଏକ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତି ଅଟେ ।

୪) ସହଗରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତି କାରଣର __________ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ।

ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି

୧) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ସାଂକେତିକ ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

୨) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ଏକ ପ୍ରମାଣ ପଦ୍ଧତି କି ?

୩) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି କି ?

୪) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ଗୋଟିଏ ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରଦାନ କର ।

ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣକର :

୧) ________ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ।

୨) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ________ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାରଭେଦ ।

୩) କାରଣର ପୂର୍ବ ଅଭିଜ୍ଞତା ବିନା ________ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଅସମ୍ଭବ ।

୪) ________ ପଦ୍ଧତି ଜଟିଳ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

(ଖ ବିଭାଗ)

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

୧) ପରୀକ୍ଷଣମୂଳକ ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କୁ ନିରାକରଣ ପଦ୍ଧତି କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ?

୨) ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତିମାନଙ୍କୁ ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି କାହିଁକି କୁହାଯାଏ ?

୩) କେଉଁ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ମୂଳକ ଅଟେ ?

୪) କେଉଁ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକୁ ମୌଳିକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ ?

୫) କେଉଁ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକ ପରୀକ୍ଷଣଲବ୍ଧ ଅଟେ ?

୬) କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆବିଷ୍କାର ଏବଂ ପ୍ରମାଣ ନିମନ୍ତେ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତିର ଲକ୍ଷଣମାନେ କିପରି ସହାୟକ ହୋଇଥାନ୍ତି ?

୭) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କେଉଁ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ ?

୮) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିରେ କେଉଁ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ?

୯) ସହଚରୀ ପରିବ ର୍ନ ପଦ୍ଧତିରେ କେଉଁ ନିରସନ ନିୟମର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ?

୧୦) କେଉଁ ପରୀକ୍ଷଣ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକ ବହୁକାରଣଜନିତ ସଂକଟରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ?

୧୧) କେଉଁ ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ମୌଳିକ ନୁହଁନ୍ତି ଏବଂ କାହିଁକି ?

ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କର :

୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରକୃତିଗତ ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

୨) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କିଭଳି ଭାବରେ ବହୁକାରଣତା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ?

୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିକୁ କାହିଁକି ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିହୁଏ ନାହିଁ ?

୪) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ କ୍ଷେତ୍ର ସୀମିତ କାହିଁକି ?

୫) ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି ନିୟତ କାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭବ କି ?

୬) ସଂଯୁକ୍ତପଦ୍ଧତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କାହିଁକି ଅଧିକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ଅଟେ ?

୭) ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିକୁ କାହିଁକି ଅନ୍ୱୟପଦ୍ଧତି ଓ ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାରଭେଦ କୁହାଯାଏ ?

୮) ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିକୁ କାହିଁକି ପରିସଂଖ୍ୟାନ ପଦ୍ଧତି ବୋଲି କୁହାଯଏ ?

୯) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରକୃତରେ ଅବରୋହାତ୍ମକ କି ?

୧୦) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତି କିଭଳି ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଏକ ପ୍ରକାର ଭେଦ ?

(ଗ ବିଭାଗ)

୧) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ? ଏହି ପଦ୍ଧତିର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କର ।

୨) ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତିର ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ଅପକର୍ଷ ଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

୩) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

୪) ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତିର ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ଅପକର୍ଷ ଗୁଡ଼ିକର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

୫) ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କର ।

୬) ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତିର ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ଅପକର୍ଷ ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୭) ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିକୁ ଉଦାହରଣ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।

୮) ସହଚରୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପଦ୍ଧତିର ଉତ୍କର୍ଷ ଏବଂ ଅପକର୍ଷ ଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କର ।

୯) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ବିଶ୍ଳେଷଣ କର ।

୧୦) ପରିଶେଷ ପଦ୍ଧତିର ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତାହାର ଉତ୍କର୍ଷ ଓ ଅପକର୍ଷ ଗୁଡ଼ିକ ବୁଝାଅ ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୭

ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

୭.୧ ବିଜ୍ଞାନ କ'ଣ ?

ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ଫଳରେ ମାନବ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ବହୁ ପରିବ ର୍ନ ଘଟିଛି । ଏହାର ବିକାଶ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗୁଁ ମାନବ ଜୀବନ ସହଜ ଓ ଆନନ୍ଦମୟ ହୋଇପାରିଛି । ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ସଂପ୍ରତି ଆମ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଆମ ଜୀବନରେ ବିଜ୍ଞାନର ଏହି ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ, 'ବିଜ୍ଞାନ' ଓ 'ବୈଜ୍ଞାନିକ' ପଦ ଦୁଇଟି ବହୁଳଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ 'ବିଜ୍ଞାନ' ଓ 'ବୈଜ୍ଞାନିକ' ଉପରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଆମର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଛି କୌଣସି ବିଷୟରେ ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ଗଣିତ ବିଦ୍ୟା, ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଓ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ କାରଣ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ମିଳିଥାଏ । ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା, ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା, ଉଦ୍ଭିଦ ବିଦ୍ୟା, ଭୂ ବିଦ୍ୟା ଆଦି ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନର ପରିସରଭୁକ୍ତ ଓ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ମିଳିଥାଏ । ତେବେ ଗଣିତବିଦ୍ୟା ହେଉଛି ଏକ ଆକାରିକ ବିଜ୍ଞାନ (Formal Science) ଏଥିରେ ସୀମିତ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ବଚନ ଓ ସଂଜ୍ଞାରୁ ଉପପାଦ୍ୟ ବା ପ୍ରମେୟ (theory) ଗୁଡ଼ିକ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଭାବେ ନିଃସୃତ କରାଯାଏ । ନୀତି ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ମାନକୀୟ ବିଜ୍ଞାନ (normative) ଅଟେ । ଏଠାରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥିରକରି ତାହାର ଉପଲବ୍ଧି ପାଇଁ ମାନକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାହୋଇଥାଏ ।

କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥରେ ପରୀକ୍ଷଣାତ୍ମକ ବିଦ୍ୟାକୁ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଯଥା - ଭୌତିକ ବିଦ୍ୟା, ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ଅର୍ଥରେ କେତେକ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ । କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ର ବିଜ୍ଞାନ କି ନୁହେଁ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ସେହି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଆବଶ୍ୟକ ଅଛି କି ନାହିଁ ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନରେ ଲାଭ କରାଯାଉଥିବା ଜ୍ଞାନ ହିଁ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅଟେ ।

'ବୈଜ୍ଞାନିକ' ପଦଟି ସାଧାରଣତଃ ବିଚାରଶୀଳ ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ ତଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ସୁଚିନ୍ତିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି କୁହାଯାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ବୈଚାରିକତା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ଅଟେ । ଆନୁଭବିକ ପ୍ରମାଣକୁ ଆଧାରକରି ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର

ପ୍ରକାରର ସୁଚିନ୍ତିତ ବିଚାର ଦ୍ୱାରା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରାଯାଇଥାଏ । ବ୍ୟାବହାରିକ କ୍ଷେତ୍ର ହେଉ ଅଥବା ବିଜ୍ଞାନର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ର ହେଉ, ଯେଉଁ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାରର ସୁଚିନ୍ତିତ ବୈଚାରିକତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ, ସେହି ଅନୁସନ୍ଧାନକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାରର ସୁଚିନ୍ତିତ ବିଚାର କ'ଣ ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପାରିବ ।

ସାଧାରଣତଃ ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ମାଧ୍ୟମରେ ସଂଗୃହୀତ ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଆନୁଭବିକ ଜ୍ଞାନ ସମୂହକୁ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଉଭୟ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆଲୋଚନାର ପରିସରଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରକୃତି ତଥା ମାନବ ସମାଜ ବିଷୟରେ ଅନୁଭବରୁ ଜାତ ତଥ୍ୟ ସମୂହ, ଘଟଣାବଳୀ ଓ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ବିଜ୍ଞାନ । ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା, ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଆଦି ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ସମାଜ ଶାସ୍ତ୍ର, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ରାଜନୀତି ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତିର ଘଟଣା, ବସ୍ତୁ ଓ ଜୀବମାନଙ୍କ ଉପରେ ସୁଚିନ୍ତିତ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁଥିବା ବେଳେ ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନଗୁଡ଼ିକ ସାମାଜିକ ଘଟଣାର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥାଏ । ଆମର ସୁବିଧା ସକାଶେ ଆମେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଷୟର ଜ୍ଞାନକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଜ୍ଞାନର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛେ । ସବୁ ବିଜ୍ଞାନ ଅନୁଭୂତି ଆଧାରିତ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ । ଯେକୌଣସି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ସଂବୃି କୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି, ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରାଧୀନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବିଜ୍ଞାନର ମୂଳ ଭି ି ହେଉଛି ଅନୁଭୂତି । ଅନୁଭୂତିରୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ହୋଇଥାଏ । ଯାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ଅନୁଭୂତି ସଂପନ୍ନ । ଆମର ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆମେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିଥାଉ । ମାତ୍ର କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କେତେକ ସଂବୃି କୁ (Phenomena) ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିପାରେ ନାହିଁ କାରଣ ସଂବୃି ଗୁଡ଼ିକ ଜଟିଳ ଭାବରେ ବା ଦୂରରେ ଥା'ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଏପରି ଯେ କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଣିହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ରପାତିର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ଆକାଶରେ ଥିବା ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ଦୂରବେକ୍ଷଣ ଯନ୍ତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏକ୍ସ-ରେ ମାଧ୍ୟମରେ ଶରୀର ଭିତରେ ଥିବା ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଷ୍ଟେଥସ୍କୋପ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ହୃତପିଣ୍ଡର କ୍ରିୟା ଅନୁଧ୍ୟାନ କରାହୋଇଥାଏ । ସାକ୍ଷାତଭାବେ ଅଥବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ, କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଅବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ମାଧ୍ୟମରେ, ପ୍ରକୃତିରୁ କିମ୍ବା ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତିକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ଯେଉଁ ତଥ୍ୟ ସଂଗୃହୀତ କରାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ଆନୁଭବିକ (empirical) ତଥ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆନୁଭବିକ ତଥ୍ୟ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ । କୌଣସି ଘଟଣା ଅଲୌକିକ ବା ଆଧିଦୈବିକ ନୁହେଁ । ସବୁ ଘଟଣା ଲୌକିକ ବା ପ୍ରାକୃତିକ; ଏବଂ ଯେତେ ରହସ୍ୟମୟ ଲାଗୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ ରହିଛି ବୋଲି ବିଜ୍ଞାନ ଗ୍ରହଣକରେ । ଗୋଟିଏ ଅଲୌକିକ ବା ଅତି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାର ଭାବନା ପ୍ରାକୃତିକ କ୍ରମର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନ କିନ୍ତୁ ସାରାଜଗତ ପ୍ରାକୃତିକ କ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ବୋଲି ଧରିଥାଏ । ଏଣୁ ବିଜ୍ଞାନ ତଥାକଥିତ ଅଲୌକିକ ଘଟଣାର ଲୌକିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ପ୍ରକୃତିରେ ଅନେକ ରହସ୍ୟ ରହିଛି, ଯାହା ଆମର ଜ୍ଞାନର ପରିସର ଭିତରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅଲୌକିକତା ବୋଲି ଧରି ହେବ ନାହିଁ ବରଂ ଯାହା ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରେ ତାହା ଅଲୌକିକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଗତିଶୀଳ । ନୂତନ ତଥ୍ୟ, ଅନୁଭୂତି ବା ପ୍ରମାଣ ଆଧାରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ଯେହେତୁ ପ୍ରକୃତି ବିଶାଳ ଏବଂ ଆମର ଜ୍ଞାନ ସୀମିତ ଅଟେ, ଆମର ପ୍ରକୃତି ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ତିମ ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାନ ଆହରଣର ଉଦ୍ୟମ ଅହରହ ଜାରି ରହିଛି । ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରାହେଉଛି । ବେକନ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଆମର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପାଇଁ ପୁସ୍ତକ ରୂପକ ପ୍ରକୃତି ସର୍ବଦା ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଛି । ଯାହା ଅତୀତରେ ରହସ୍ୟମୟ ଲାଗୁଥିଲା, ତାହା ଏବେ ଏକ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀର ବୋଧଗମ୍ୟ ହୋଇପାରିଛି । ଯାହା ଏବେବି ରହସ୍ୟମୟ ହୋଇ ରହିଛି ତାହା ଭବିଷ୍ୟତରେ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବାର ସମ୍ଭବନା ଅଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନର ସୀମା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ନୂତନ ଉଦ୍ଭାବନ, ଆବିଷ୍କାର, ଗବେଷଣା, ଅନ୍ୱେଷଣ ଦ୍ୱାରା ବିଜ୍ଞାନର ଦିଗନ୍ତ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଭାବେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଚାଲିଛି ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା ଏହାର ପଦ୍ଧତି । ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଆହରଣ ସକାଶେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଘଟଣାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ, ତଥ୍ୟ ସମର୍ଥନ ବା ସତ୍ୟାପନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ଜଗତରେ ଥିବା ବସ୍ତୁ ଓ ଘଟୁଥିବା ଘଟଣା ଓ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦରକାର ହୋଇଥାଏ । ଘଟଣା ସୃଷ୍ଟିର ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ କାରଣ ଦର୍ଶାଇବା ହେଉଛି ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା । ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆବଶ୍ୟକ । ସଯତ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରେ ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଭିତରେ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ନହେଲେ ଏକ ସମ୍ଭାବିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ କରାହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ରୋଗର କାରଣ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ ଆବଶ୍ୟକ ତଥ୍ୟର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ପରେ ଏହାର କାରଣ ଜଣାପଡୁନଥିଲେ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥାଏ । ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଯଥାର୍ଥ କି ନୁହେଁ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ପାଇଁ ପୁନର୍ବାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ସତ୍ୟାପନ କରାଯାଏ । ଯଦି ସମ୍ଭାବିତ କାରଣ ସହିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟର ମେଳ ଖାଏ ତାହେଲେ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଗୃହୀତ ହୋଇଥାଏ । ନଚେତ ପ୍ରକଳ୍ପଟିକୁ ବାଦଦେଇ ନୂଆ ପ୍ରକଳ୍ପଟିଏ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଏ । ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକଳ୍ପ ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ କିମ୍ବା ପରୀକ୍ଷାଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ଯାହା ଫଳରେ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସମର୍ଥିତ କିମ୍ବା ଅସମର୍ଥିତ ହୁଏ । ଏକ ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଚାଲୁ ରହିଥାଏ । ଥରେ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ସମର୍ଥିତ ହୋଇଗଲାମାତ୍ରେ ଏହା ନିୟମ, ବିଧି କିମ୍ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାବେ ଗଣାଯାଏ ଏବଂ ଏହା ସେହି ଏକ ପ୍ରକାର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ସେହିଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥାଏ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଶୈଳୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ପାଇଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଭରଶୀଳ ପ୍ରଣାଳୀ ଅଟେ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର, ହସ୍ତରେଖା ପାଠ, ଗଣନା ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି କ୍ଷେତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ନୁହେଁ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ହସ୍ତରେଖାପାଠର ତଥାକଥିତ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ପୂର୍ବାନୁମାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପୂର୍ବାନୁମାନ ପରି ନୁହେଁ । ଏସବୁର ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସଂହତ ବା ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପୂର୍ବାନୁମାନର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲେ, ବିଧିଗୁଡ଼ିକୁ ବାଦ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ବିଧିଗୁଡ଼ିକୁ ଅପରିତେଜ୍ୟ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଇଥାଏ । ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋବୃତ୍ତିର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରେ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ଆଧାରିତ । ବିଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟ ସକଳକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରେ । ଏକ କ୍ରମକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରେ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୂଳ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ ବା ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଜ୍ଞାନରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ତଥ୍ୟ ସକଳର ଶ୍ରେଣୀବିଭାଗ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବେ କରାଯାଏ । ତଥ୍ୟର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣଦ୍ୱାରା ଏକ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । କ୍ରମକୁ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବା ବିଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

୭.୨ ବିଜ୍ଞାନରେ କ୍ରମ :

ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକରିବା ବିଜ୍ଞାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ବିଜ୍ଞାନ ପରସ୍ପର ଅସଂଯୋଜିତ ବା ସଂହତିହୀନ ଏକକ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ ନାହିଁ । ବରଂ ତଥ୍ୟକୁ ସୁସଂଗଠିତ କରି ନିୟମ, ବିଧି ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଆଧାରରେ ସେସବୁକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ । ସେଥିପାଇଁ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରାଯାଏ । ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ଆମର ଅନୁଭୂତି ବା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଆଧାରରେ କରାଯାଏ, ଏହା ପ୍ରାଗନୁଭବିକ (a priori) ନୁହେଁ । ଏହାପରେ ତଥ୍ୟମାନଙ୍କୁ କ୍ରମାନୁସାରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ସକଳକୁ ସାମାନ୍ୟତା ଆଧାରରେ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରିବା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାପନା ଦୁଇ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ ଯଥା ଆନୁଭୂମିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଓ ଆଲମ୍ବିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗର ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଆନୁଭୂମିକ (horizental) ଭାବରେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନର ସବୁ ବିଭାଗ ଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସଂହତି ରକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଆଲମ୍ବିତ (vertical) କ୍ରମରେ ସୁସଂହତ ଭାବେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟତାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ବିଧି ଗୁଡ଼ିକ ସଜ୍ଜା ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟରୁ ସାମାନ୍ୟତର କ୍ରମରେ ବିଧି ଗୁଡ଼ିକ ସଜ୍ଜା ହୋଇଥାଏ । ଏହି କ୍ରମରେ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଏକ ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ତ ୍ୱ କିମ୍ବା ପ୍ରକଳ୍ପ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥାନରେ ଥାଏ । ଏହି ଅଣଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ତ ୍ୱ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଥାଏ । ଯେକୌଣସି ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ୱର ମୂଳ ଆଧାର ଅବରୋହ କ୍ରମରେ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ସମତାଳ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଘଟଣାମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ଓ ସେସବୁର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟଦେଇ ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମୂଳକ ତ ୍ୱ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଯେକୌଣସି ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମୂଳକ ତ ୍ୱର ଭି ି ଅବରୋହ କ୍ରମରେ ତଥ୍ୟ ବା ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ସମତାଳଯୁକ୍ତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଘଟଣାମାନଙ୍କର ବର୍ଗୀକରଣ କରିବା ଓ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ବିଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ବା ଏକକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବିଜ୍ଞାନରେ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ । ବରଂ ସକଳ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ କ୍ରମ ଭିତରେ ରଖି ଏକତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ବିଜ୍ଞାନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ପ୍ରାଥମିକ ବିକାଶ ସ୍ତରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଜନିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବୋଲି ଧରିନିଆ ଯାଉଥିଲା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ କ୍ରମର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା । ଏଠାରେ ସୂଚନାଯୋଗ୍ୟ ଯେ ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଆହୁରି କେତୋଟି କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟିକରିଛନ୍ତି । ଏହି କ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକ ବିଜ୍ଞାନର

ବିକାଶର ଚିହ୍ନ ଅଟେ । ବିଜ୍ଞାନର ଯେଉଁ ବିଭାଗ ଯେତେ ଉନ୍ନତ ସେହି ବିଭାଗ ସେତେଟି କ୍ରମ ଅତିକ୍ରମ କରିଛି ବୋଲି କହିହେବ । ଏହି କ୍ରମ ଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ଅବକାଶ ଦେଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚାରୋଟି କ୍ରମକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା -

୧) ବର୍ଗୀୟ ବା ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

୨) କାରଣିକ ବା କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

୩) ଗାଣିତିକ କ୍ରମ

୪) ତା ି୍ୱକ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭି ିକ କ୍ରମ

ବର୍ଗୀୟ ବା ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

ଏହି କ୍ରମରେ ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଭି ିରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଗରେ ରଖାଯାଏ ଏବଂ ସେହି ବର୍ଗର ନାମକରଣ କରାଯାଏ । ସାଧାରଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ କୁକୁର, ବିଲେଇ, ବୃକ୍ଷ, ଦୁଗ୍ଧ ଆଦି ନାମରେ ବିଶେଷ ଜୀବ ବା ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶ୍ରେଣୀରେ ରଖୁ । ଏହା ଏକ ପୁରାତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା । ପ୍ରାକୃତିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବସ୍ତୁ ବା ଜୀବ ଗୁଡ଼ିକୁ ଶ୍ରେଣୀ କରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଶ୍ୱାନ ନାମରେ ନାମିତ ଜୀବ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ସେମାନଙ୍କର ବିରାଡ଼ି, ମୂଷିକମାନଙ୍କଠାରୁ ବୈଷମ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଶ୍ୱାନମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ବ୍ୟାବହାରିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏପରି ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବିଜ୍ଞାନରେ କିନ୍ତୁ ମୌଳିକ ଲାକ୍ଷଣିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଭି ିରେ ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ବିରାଡ଼ି, ଶ୍ୱାନ, ଧେନୁ, ତିମି ଆଦି ଜୀବଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ତନ୍ୟପାୟୀ ବର୍ଗରେ ରଖାଯାଇଥାଏ । ଲୁହା, ତମ୍ବା, ଦସ୍ତା, ପାରଦ ଆଦି ବସ୍ତୁକୁ ଧାତୁ ବର୍ଗରେ ରଖାଯାଇଥାଏ । ଅମ୍ଳଜାନ, ଉଦଜାନ, ଲୁହା, ସୁନାକୁ ମୌଳିକ ବସ୍ତୁ ବର୍ଗରେ ରଖାଯାଇଥାଏ । କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁଣର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏକ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସବୁ ବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକର କେତେକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥାଏ । ଏହି ମୌଳିକ ଗୁଣ ଯୋଗୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଦିଏ । ଏହି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟକୁ ବ୍ୟବହାରକରି ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଜାତି, ଧର୍ମ ଓ ନାଗରିକତା ଅନୁଯାୟୀ ବିଭାଜନ କଲେ ଏହା କୃତ୍ରିମ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଲିଙ୍ଗ, ରକ୍ତଗୋଷ୍ଠୀ ବା ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଜାତିଗତ (racial) ଚରିତ୍ରାନୁସାରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କଲେ ତାହା ଏକ ମୌଳିକ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ହୁଏ, ଯାହାକି ବିଜ୍ଞାନରେ କରାଯାଏ । ଗାଠନିକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅନୁସାରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଶ୍ରେଣୀକରଣ ବସ୍ତୁ ବା ଜୀବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ମୌଳିକ ଲକ୍ଷଣ ବା ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଭି ିକରି ହୋଇଥାଏ । ଏହାହିଁ ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମ ।

ଶ୍ରେଣୀକରଣ ବା ବର୍ଗୀକରଣ ନିମ୍ନସ୍ତରର କ୍ରମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି କ୍ରମ ଆମର ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରସାରିତ କରିଥାଏ । ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମର ଜ୍ଞାନରୁ ଆମେ ବସ୍ତୁ ବା ଜୀବର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ନିୟତ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଜାଣି ପାରିବା । ଅନୁବଂଶ ବିଜ୍ଞାନ, ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ଜୀବ ବିଜ୍ଞାନ ଆଦି ବିକାଶଶୀଳ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ପ୍ରକାର ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମ ଅନୁସରଣ କରାଯାଏ ।

କାରଣିକ ବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

ବିଜ୍ଞାନର କେତେକ ବିଭାଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ବିକାଶର ପ୍ରାଥମିକ ଅବସ୍ଥାରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ଏକମାତ୍ର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ଧରିନିଆଯାଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନରେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସଂପର୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ ପରି କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ କ୍ରମକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, ଯେହେତୁ କାର୍ଯ୍ୟ କାରଣ ସଂପର୍କ ଆରୋହାନୁମାନରେ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ବିକଶିତ ବିଜ୍ଞାନରେ କାରଣିକ କ୍ରମକୁ ପ୍ରାଥମିକତା ଦିଆଯାଏନାହିଁ । ଚିକିତ୍ସାଶାସ୍ତ୍ର, ଇତିହାସ ଓ ସମାଜ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅବଶ୍ୟ କାରଣିକ କ୍ରମର ଏବେବି ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ଏସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଘଟଣାର କାରଣକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ । ରୋଗର କାରଣ, ସାମାଜିକ ଘଟଣାର କାରଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ କାରଣିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ଆଶ୍ରୟ ନିଆଯାଇଥାଏ । ଅନେକ ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷା ପରେ କାରଣିକ ସଂପର୍କ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଆଧାରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାହୋଇଥାଏ । କାରଣିକ ସଂପର୍କ ସମୟାନୁବ ୀ । କାରଣ ପରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ କାରଣ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କାରଣିକ ସଂପର୍କ ଏକ ନିୟତ ସଂପର୍କ । ଏହାକୁ ଏକ ବିଷମ ସମ୍ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ କହିହେବ ।

ଗାଣିତିକ କ୍ରମ

କେତେକ ବିକଶିତ ବିଜ୍ଞାନରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଗାଣିତିକ ସମୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ସବୁ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଆରୋହାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଯଦି ଗାଣିତିକ ସମ୍ପର୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଗାଣିତିକ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନ, ଜ୍ୟୋତିର୍ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା, ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା ଆଦିର ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ପରିମାଣାତ୍ମକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଶବ୍ଦ, ବିଦ୍ୟୁତ୍, ତାପ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଧି ଗୁଡ଼ିକ ଗାଣିତିକ ସମୀକରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକର ପରିସର ବୃହତ୍ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ଏକ ପ୍ରକାର ନିଶ୍ଚିତତା ଥାଏ । ଗାଣିତିକ କ୍ରମ ଥିବା ବିଜ୍ଞାନରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଓ ସଠିକ୍ ହୋଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ଅତିବିକଶିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଅମୂ ର୍ ହୋଇଥିବାରୁ ଗାଣିତିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ସାମାନ୍ୟୀକରଣରେ କାରଣିକ କ୍ରମର ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ନଥାଏ ।

ତା ି୍ୱକ ବା ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ କ୍ରମ

ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିକଶିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତା ି୍ୱକ କ୍ରମ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟାପକ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟଥିବା ଏକ ତ ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଥାଏ ଯାହାକି ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ବିଧିର ଭି ି ହୋଇପାରିବ । ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଓ ପରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ତ ୍ୱ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ତ ୍ୱଟିଏ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ବିଧିଗୁଡ଼ିକର ଯଥାର୍ଥତା ଦେବା ଦ୍ୱାରାହିଁ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ପାଇଥାଏ । ଏକ ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ଏହି ପ୍ରକାର ତ ୍ୱର ଉଦାହରଣ ।

ଏହି ପ୍ରକାର ତ ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନର ଅନେକ ବିଧିକୁ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରେ । ଅର୍ଥାତ୍, ବିଜ୍ଞାନର ଅନେକ ଏକରୂପତା ବା ବିଧିସମୂହ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ୱଦ୍ୱାରା ସୁଗଠିତ ଓ ସୁସଂହତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତ ୍ୱଟିର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଅଟେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହୋଇପାରେ । ନିଉଟନ୍‌ଙ୍କ ବିଧିକୁ ଏକ ସମୟରେ ଏକ ବ୍ୟାପକ ବିଧିରୂପେ ଗଣାଯାଉଥିଲା । ପରେ ଆଇନଷ୍ଟାଇନ୍‌ଙ୍କ ଆପେକ୍ଷିକ ତ ୍ୱ ନିଉଟନ୍‌ଙ୍କ ବିଧିଠାରୁ ବ୍ୟାପକତର ହେଲା, ଏବଂ ଏହି ତ ୍ୱ ନିଉଟନ୍‌ଙ୍କ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମକୁ ବୁଝାଇବା ସହିତ ଆହୁରି ଅନେକ ବିଷୟକୁ ଉ ମ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିଲା ।

ଏକ ବ୍ୟାପକ ତ ୍ୱ ଆମ ଜ୍ଞାନକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରେ । ଏହା ତା ି୍ୱକ କ୍ରମ ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଯେହେତୁ ତ ୍ୱଟି ଅନ୍ୟସବୁ ବିଧି ଓ ସାମାନ୍ୟୀକରଣର ଭି ି ହୋଇଥାଏ, ଏହା ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ, ସୁସଂହତ ଓ ସୁସଂଗଠିତ ତା ି୍ୱକ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ବିଧି ଓ ସାମାନ୍ୟୀକରଣଗୁଡ଼ିକ ଏହି ତ ୍ୱ ମାଧ୍ୟମରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏକ ତା ି୍ୱକ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥିବା ବିଧିଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ତ ୍ୱଟି ଅଧିକ ଅମୂ ର୍ ଏବଂ ଏହି ଅମୂ ର୍ ତ ୍ୱର ଏଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ଚାରି ପ୍ରକାର କ୍ରମରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆରୋହାନୁମାନ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ଆବିଷ୍କାର, ତ ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ ଆଦି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି କ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତିର ଚାରୋଟି ସୋପାନ ।

୭.୩ ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ର :

ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ, ସୁସଂଗଠିତ, ସୁସଂହତ ଓ ଏକତ୍ରିତ କରିବା ଦ୍ୱାରା କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ବୋଲି ଆମେ ଜାଣିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭାବରେ ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହୋଇପାରେ । ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ବା ବିଧିର ଆବିଷ୍କାର ଓ ତ ୍ୱର ପ୍ରଣୟନ ପରେ ହିଁ କ୍ରମ ଆସେ । କିନ୍ତୁ ପୃଥକ ପୃଥକ ବିଧି ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟିକରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ବିଧିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ, ସୁସଂଗଠିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତନ୍ତ୍ରର ଭାବନା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସୁତରାଂ ତନ୍ତ୍ର ହେଉଛି ବିଧିଗୁଡ଼ିକର ସୁସଂଗଠିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।

ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ରର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଂଶ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶ ପରସ୍ପରକୁ ସମର୍ଥନ ଓ ସୁରକ୍ଷା ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତନ୍ତ୍ରରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଏକ ସାମାନ୍ୟତମ ତ ୍ୱର ଅଧୀନରେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍, ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ତନ୍ତ୍ରର ଅଂଶ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ପୃଥକ ହୋଇ ରୁହନ୍ତି ନାହିଁ । ଯଦିଓ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକ ଏକା ସ୍ତରରେ ନଥାନ୍ତି । କେତେକ ବିଧି ଅନ୍ୟଠାରୁ ସାମାନ୍ୟତର ହୋଇଥାଇପାରନ୍ତି । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଆଳମ୍ବିତ କ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟତର ବିଧିଗୁଡ଼ିକରୁ ସାମାନ୍ୟ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏକତନ୍ତ୍ରରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ସ୍ତରରେ ଥିବା ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟ ଅର୍ଥାତ ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ସାମାନ୍ୟତର ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ପରୋକ୍ଷଭାବେ ସମର୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହିପରି ଭାବେ ସମଗ୍ର ତନ୍ତଟି ସମର୍ଥିତ ଓ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥାର୍ଥତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ତ ୍ୱଟି ଅବରୋହ କ୍ରମରେ ନିମ୍ନସ୍ତର ବିଧିଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାର୍ଥତା ଦେଇଥାଏ । ନିମ୍ନ ସ୍ତରରେ ଥିବା ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ଯାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ବାସ୍ତବ ଘଟଣାଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଉଥାଏ । ଏହିପରି ସକଳ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ନିୟମ ଓ ବିଧି ସମ୍ମିଳିତ ଭାବେ ଏକ ତନ୍ତ୍ରରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

କେବଳ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ଯେ ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୁଏ ତାହା ନୁହେଁ, ଆକାରିକ ବିଜ୍ଞନ ଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ସୁସଂହତ ତନ୍ତ୍ର ରହିଥାଏ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଅବରୋହ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ତନ୍ତ୍ର ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରର କେତେକ ବିଭାଗରେ କେତେକ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ବଚନରୁ ଗାଣିତିକ ଉପପାଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କେତେକ ସଂଜ୍ଞା ଓ ସୂତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରି ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ । ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ବଚନ, ସଂଜ୍ଞା ଓ ସୂତ୍ରର ପ୍ରକାର ଭେଦରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିରୂପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତିରୂପ ସୁସଂଗତ ଓ ସୁସଂହତ କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତିରୂପରେ ଗୃହୀତ ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ବଚନ, ସଂଜ୍ଞା ଓ ସୂତ୍ରରୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉପପାଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଅବରୋହାତ୍ମକ ତନ୍ତ୍ର ଅନୁଭୂତିଜନିତ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ନୁହେଁ ।

ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ରର ସ୍ୱରୂପ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର । ଏହି ତନ୍ତ୍ରରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସୁସଂଗତ ଓ ସୁସଂହତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ବିଧିରୁ ଅବରୋହାତ୍ମକ ଭାବେ ନିଃସୃତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତନ୍ତ୍ରର ତ ୍ୱ, ବିଧି ଓ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଗୁଡ଼ିକର ଅନ୍ତିମ ଯଥାର୍ଥତା ଆନୁଭୂତିକ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ବିଧିର ଗ୍ରହଣୀୟତା ତନ୍ତ୍ରରୁ ଏହାର ନିଗମନ ବା ଅନୁଧାବନ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟର ସମର୍ଥନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ବସ୍ତୁତଃ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଆକାରିକ ବିଜ୍ଞାନ ଉଭୟ ସୁସଂଗତ ଓ ସୁସଂହତ ଭାବରେ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୁଏ ତାହାର ମୂଳ ଆଧାର ବାସ୍ତବ ଜଗତର ତଥ୍ୟ ବା ଘଟଣା ଭି ିକ ହୋଇଥାଏ । ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଧି ଅନ୍ୟ ବିଧି ଓ ତନ୍ତ୍ର ସହିତ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରେ ଓ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଏକ କମ୍ ବ୍ୟାପକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ବିଧି ନିଃସୃତ ହେଉଥାଏ, ହେଲେ ଏ ସକଳ ତଥ୍ୟ ବା ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ସମତାଳ ରକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ ସମସ୍ତ ବିଧି ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ତଥ୍ୟ-ବିରୋଧୀ ନୁହନ୍ତି ।

ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଧିର ତନ୍ତ୍ର ଥାଇପାରେ । ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ ନିଜସ୍ୱ ବିଧି ରହିଛି । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଧିକୁ ନେଇ ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର ଅଗ୍ରଗତି ସାଙ୍ଗରେ ତନ୍ତ୍ର ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ । ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟାରେ ଗାଲିଲିଓଙ୍କ ତ୍ୱରଣ ନିୟମ (Law of Acceleration) ଓ କେପଲରଙ୍କ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଗତିବିଧି ଜନିତ ନିୟମ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ସୁସଂଗଠିତ କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପାଇଁ ଭି ି ଯୋଗାଇଥିଲା । ନିଉଟନଙ୍କର ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ନିୟମ ଏହି ଦୁଇ ନିୟମ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଧିମାନଙ୍କୁ ସୁସଂଗତ ଓ ଅଧିକ ସୁସଂହତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିଲା । ଅର୍ଥାତ ନିଉଟନଙ୍କର ନିୟମର ବ୍ୟାପକତା ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଯୁକ୍ତ ମୌଳିକତା ଅଧିକ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଆଇନଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ଆପେକ୍ଷିକ ତ ୍ୱ ନିଉଟନଙ୍କ ତନ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମୌଳିକତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲା । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେତେସବୁ ବିଧି ଆବିଷ୍କାର କରାହୋଇଛି ସେ ସବୁର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଆଇନଷ୍ଟାଇନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ତନ୍ତ୍ର-ଆପେକ୍ଷିକ ତ ୍ୱ ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇପାରେ । ବସ୍ତୁତଃ ତନ୍ତ୍ରୀକରଣର କୌଣସି ଶେଷ ସୀମା ନାହିଁ । ନୂତନ ଆବିଷ୍କାର ଓ ନୂତନ ତଥ୍ୟ, ନୂତନ ତନ୍ତ୍ରର ଅବକାଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନରେ କୌଣସି ନିୟମ ବା ବିଧି ଚିରନ୍ତନ ନୁହେଁ । ବିଜ୍ଞାନ ସର୍ବଦା ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଜ୍ଞାନ ଦେଇଥାଏ ଓ ଜ୍ଞାନର ଦିଗନ୍ତକୁ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଭାବେ ବୃଦ୍ଧି କରିଥାଏ ।

ବସ୍ତୁତଃ ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଣୟନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଆଉ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ସଂକଳନ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରକଳ୍ପ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ବିଧି, ତ ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ ମାଧ୍ୟମରେ କ୍ରମରୁ ଉଚ୍ଚତର କ୍ରମ ଦେଇ ତନ୍ତ୍ରର ନିର୍ମାଣ ହୋଇଥାଏ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷିତ ତଥ୍ୟଠାରୁ ସ୍ତର ସ୍ତର ଦେଇ ତନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ ହୁଏ । ତନ୍ତ୍ରରୁ ବିଧି, ନିୟମ ନିଃସୃତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ନିହିତ ଥିବା ଅବରୋହଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରକ୍ରିୟା ନୁହେଁ । କାରଣ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ପ୍ରକଳ୍ପଠାରୁ ତନ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ସ୍ତରରେ ଏହା ବାସ୍ତବ ଘଟଣା ସହ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବିଧିର ଯଥାର୍ଥତା ଏହାର ନିଗମନ ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ତଥ୍ୟ ସହ ମେଳ ଖାଇବା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

୭.୪ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି :

ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର ଫଳରେ ବିଜ୍ଞାନ ଅନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କଠାରୁ ପୃଥକ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ସକାଶେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପଦ୍ଧତି । ସାଧାରଣତଃ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଆରୋହାତ୍ମକ ଅଟେ । ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚନା କରିସାରିଛେ । ତଥ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ପ୍ରକଳ୍ପର ସତ୍ୟତା ଆକଳନ ଆଦି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଅଂଶବିଶେଷ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଘଟଣାମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ କରି ନିୟମ ବା ବିଧି ସାହାଯ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ପାଇଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ସକାଶେ ଗଭୀର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ସୃଜନଶୀଳ କଳ୍ପନା ଆବଶ୍ୟକ । ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ପରେ ଏହା ତଥ୍ୟ ସମର୍ଥିତ ହେବା ଦରକାର । ସମର୍ଥନ ଖୋଜିଲା ବେଳେ ଦେଖିବାକୁ ପଡ଼େ ଯେପରି ପ୍ରକଳ୍ପଟି ପ୍ରତିପାଦିତ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ସାଧାରଣତଃ ସୁସଂଗତ ଓ ସୁସଂହତ ଅଟେ । ତଥ୍ୟ ହିଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ସମର୍ଥନର ମୂଳ ଆଧାର । ଯଦି ଅଣ-ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ହୋଇଥାଏ, ଏହାର ସତ୍ୟତା ଆକଳନ ପାଇଁ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଥାଏ । ଯଦି ବିରୋଧାତ୍ମକ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ତେବେ ପ୍ରକଳ୍ପରେ ପରିବ ିନ କରାଯାଏ କିମ୍ବା ପ୍ରକଳ୍ପଟି ବାଦ୍ ଦିଆଯାଏ । ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରକଳ୍ପ ଓ ତ ୍ୱଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟାପନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ସତ୍ୟାପନ କରାଯାଏ । ଯେହେତୁ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ବହୁଳ ଭାବରେ ସତ୍ୟାପନ ସକାଶେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ, ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରାକଳ୍ପିକ-ଅବରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ବୋଲି କେତେକ ତାର୍କିକ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ବିଧିର ଏକତ୍ରୀକରଣ କରାଯାଏ । ଏହି ଅର୍ଥରେ ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ସମାନ ଅଟେ । ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ଏକକ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବା ଅସଂଯୋଜିତ ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବରେ ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ସକଳ ନିୟମ, ବିଧି ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣକୁ ସୁସଂଯୋଜିତ କରି କ୍ରମଦ୍ୱାରା ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନଗୁଡ଼ିକ ତନ୍ତ୍ର ଗଠନ ସକାଶେ ଏହି ପଦ୍ଧତିକୁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେସବୁ ପ୍ରାୟ ଏକା ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଯେହେତୁ ତନ୍ତ୍ରଗଠନ ମାଧ୍ୟମରେ ତଥ୍ୟ ଓ ସଂବୃ ିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସବୁ ବିଭାଗର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ପରୀକ୍ଷା ନିରୀକ୍ଷାର ସଠିକତା ପାଇଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହାର କରାହୁଏ ।

ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକୁ ଭି ିକରି ନୂତନ ବିଧିର ଆବିଷ୍କାର ପାଇଁ ତୀକ୍ଷଣ୍ ପ୍ରଜ୍ଞାର ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ବିଜ୍ଞାନୀ ଏ ପ୍ରକାର ଆବିଷ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ କିମ୍ବା ସାମାଜିକ ବିଜ୍ଞାନ ହେଉ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ସାଧାରଣ ପଦ୍ଧତି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ, ସଂକଳନ, ଶ୍ରେଣୀକରଣ, ବ୍ୟବସ୍ଥାପନା, ଆରୋହାତ୍ମକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ବ୍ୟତିକ୍ରମଶୂନ୍ୟ ନିୟତ ବିଧିର ଆବିଷ୍କାର, ତ୍ ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ, କ୍ରମ ଓ ତନ୍ତ୍ର ଗଠନ ଆଦି ବୈଜ୍ଞାନିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଏ ସକଳ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ, ବିଧି ବା ତ୍ ୍ୱକୁ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ପରୀକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ମୁଖ୍ୟତଃ ବିଜ୍ଞାନରେ ବ୍ୟବହୃତ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନୁଶୀଳନ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ହେଉଛି ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ ସକାଶେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ପଦ୍ଧତିର ପରିସର ଓ ପରିସୀମା ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପଦ୍ଧତିର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ମଧ୍ୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଆଭିମୁଖ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ଜଣେ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରୀ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଓ ତାହାର ପଦ୍ଧତି ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥାଏ ।

୭.୫ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

କୌଣସି ଘଟଣା ବା ତଥ୍ୟର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ମନରେ 'କାହିଁକି', 'କିପରି' ଆଦି ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ସେ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଖୋଜିବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁ । ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ପ୍ରସାର ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର ଜିଜ୍ଞାସା ତାହାକୁ ଅନ୍ୱେଷଣବ୍ରତୀ କରିଅଛି । ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ସହ ସୁସଂହତ ହେଉ ନଥିବା କେତେକ ତଥ୍ୟର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସି ତା ମନରେ ଯେଉଁ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ, ତାକୁ ଦୂର କରିବାପାଇଁ ସେ ଅବଗତ ସଂଗୃହୀତ ଜ୍ଞାନ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ସେଥିରେ ସଫଳ ନ ହେଲେ ନୂତନ ଜ୍ଞାନର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ ସବୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୈଜ୍ଞାନିକ ହୋଇନଥାଏ । ଲୋକପ୍ରିୟ ବା ଲୌକିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଠାରୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଅଲଗା । ପ୍ରଥମେ କେତେକ ଲୋକପ୍ରିୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଆଲୋଚନା କରିବା ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ କିପରି ସନ୍ତୋଷଜନକ ନୁହେଁ ଦେଖିବା ।

ବର୍ଷା, ଗ୍ରହଣ, ଦୁର୍ବିପାକ, ମୃତ୍ୟୁ, ରୋଗ ଆଦି ପରି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା କିପରି ଘଟୁଛି ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ମନୁଷ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅଲୌକିକ କାରଣ ଖୋଜୁଥିଲା । ଦେବତାର କ୍ରୋଧ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକ ଘଟେ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲା । କଥାରେ ଅଛି – ଦୈବୀ ଦୁର୍ବିପାକକୁ କିଏ ସାହା ? ରାହୁ ବା ଡ୍ରାଗନଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଗିଳିଦେବା ଦ୍ୱାରା ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ହୁଏ ବୋଲି ଲୋକେ ଭାବୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଉ ର ସନ୍ତୋଷଜନକ ନୁହେଁ । ଦେବତା କାହିଁକି କ୍ରୋଧ କରନ୍ତି ? ଦେବତା କିଏ ? ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ? ଡ୍ରାଗନର ସ୍ୱରୂପ କ'ଣ ? କାହିଁକି ଓ କିପରି ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଗିଳେ ? ଏସବୁ ପ୍ରଶ୍ନର ଯଥାର୍ଥ ଉ ର ମିଳେ ନାହିଁ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କିନ୍ତୁ ଅଲୌକିକ କାରଣକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ନାହିଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ, ନିୟମ ଓ ବିଧିକୁ ଭି ିକରି ଦିଆଯାଇଥାଏ । ବିଜ୍ଞାନର କ୍ଷିପ୍ର ଅଗ୍ରଗତି ସ୍ ୍ୱ ଅନେକ ଘଟଣାର ସନ୍ତୋଷଜନକ

ଉ ର ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତିର ବିଶାଳତା ଓ ଜଟିଳତା ଯୋଗୁଁ ଏହା ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ତେବେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏସବୁର ସନ୍ତୋଷଜନକ ଉ ର ମିଳିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାବଳୀର ଅଲୌକିକ କାରଣ ରହିଛି ବୋଲି ବିଜ୍ଞାନୀ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ଏଣୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନରେ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ ଦର୍ଶାଯାଏ ।

କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ଯାଇ ସମାର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ପଦ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଯଦି କେହି କୁହେ – ମାଆ ଶିଶୁର ଯତ୍ନ ନିଏ କାରଣ ତାହାର ମାତୃ ପ୍ରବୃ ି ରହିଛି । ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସନ୍ତୋଷଜନକ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏଥିରୁ ଆମେ ଅଧିକା କିଛି ଜାଣିପାରୁନା । ଆମେ କେବଳ ଜାଣୁ ଯେ ପ୍ରବୃ ିଟି ସହଜାତ ଓ ତାହା ଶିକ୍ଷଣୀୟ ନୁହେଁ । ସେହିପରି ରବିନ୍ ପକ୍ଷୀ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରିବାର କାରଣ ତାହାର ସେହି ପ୍ରକାର ପ୍ରବୃ ି ଅଛି ବୋଲି କହିବା ଯଥାର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନୁହେଁ । ସେ ପ୍ରବୃ ିଟି କ'ଣ ତାହାର ସଠିକ ଉ ର ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାରୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ସପ୍ରୟୋଜନ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖାନ ମଧ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରର କାରଣ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଏ । ଛାତ୍ରୀଟିଏ କଠିନ ପରିଶ୍ରମ କରିବା ପଛରେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରହିଛି । ଏଣୁ ଏଠାରେ ପ୍ରୟୋଜନ ଜନିତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ସେଭଳି କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ କାରଣ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାର କେହି ପ୍ରୟୋଜକ ନାହିଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ, ଋତୁଚକ୍ର, ବର୍ଷା, ବାତ୍ୟା, ଫୁଲ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହେବା ଆଦି ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା, ଯାହାର ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ ଦେଇହେବ । ଏହା ପଶ୍ଚାତରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୟୋଜନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖି କରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲେ ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହେବନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରଣୋଦିତ ନୁହେଁ ।

ସେହିପରି ଆଳଙ୍କାରିକ ବା କାବ୍ୟିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନୁହେଁ । ମୁଖକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ସହିତ, କେଶକୁ ନୀଳ ବିଚି ସହିତ ବା ମୃତ୍ୟୁକୁ ପୁରୁଣା ବସ୍ତ୍ର ସହିତ ତୁଳନା କରିବା ଆଳଙ୍କାରିକ ଅଟେ । ଏକ ଆଳଙ୍କାରିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ ।

କୌଣସି ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ଏହାକୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଏ । ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଅର୍ଥ ଏହା କେଉଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବର୍ଗ ବା ଶ୍ରେଣୀର ଘଟଣା ଓ କେଉଁ ବର୍ଗର ଘଟଣା ନୁହେଁ ତାର ଭାବନା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରକୃତିରେ ଏପରି କେତେକ ଘଟଣା ଆମର ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସେ ଯାହାକି ଆମର ଉପସ୍ଥିତ ଜ୍ଞାନ ଭିତରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଘଟଣାର ଶ୍ରେଣୀ-ସ୍ୱରୂପ ଜାଣିବା ପ୍ରଥମେ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ମନେହୁଏ । ଏହାକୁ ବର୍ଗୀକରଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା କେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ନିୟମ ଏହା ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ହେବ ବା ହେବନାହିଁ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ଏହାକୁ ଯଥାର୍ଥ ଭାବେ ଅବବୋଧ କରିହୁଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଏହା କେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ବା ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଁ କ'ଣ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଆଯିବ ତାହା ସହଜ ହୋଇଥାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ, ପଦ୍ଧତିମୂଳକ ଓ ସଂଗଠିତ ଅଟେ । ଏଥିରେ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଧି ଓ ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଲୋକପ୍ରିୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ ଧାରଣା ବା ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସାମାନ୍ୟ ତଥ୍ୟ ବା ବିଧି ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଥାଏ । ଲୁହାରେ କାହିଁକି କଳଂକି ଧରେ ? ବିଜୁଳି ପରେ କାହିଁକି ଘଡ଼ଘଡ଼ି ଶୁଭେ ? ଶୀତ ଦିନରେ ଦିନଠାରୁ ରାତି ଲମ୍ବା କାହିଁକି ହୁଏ ? ଆଦି ପ୍ରଶ୍ନ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣାକୁ ନେଇ ସୃଷ୍ଟ । ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣାର କାରଣ ଜଣାପଡ଼େ ତାହା ଏକ ନିୟମ ବା ବିଧିର ଆକାର ନିଏ । ତଥ୍ୟ ବା ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ବିଧି ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାହୁଏ ଓ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାହୁଏ । କୌଣସି ନିୟମକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଏ । ଏସବୁ ଆଲୋଚନା ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ହୋଇଯାଇଛି ।

କୌଣସି ସଂବୃ ି (phenomenon) ବା ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା, ନିୟମ ବା ବିଧି ସାହାଯ୍ୟରେ କରାଯାଏ । ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଏକ ସମର୍ଥିତ ତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ଓ କୌଣସି ବିଧି ଅନ୍ୟ ବିଧିଠାରୁ ପୃଥକ ହୋଇ ଏକ ଏକକ, ଅସଂଯୋଜିତ ବିଧାନ ହୋଇ ରହି ନଥାଏ । ବିଧି ସଂବୃ ିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ରୂପେ କାମ କରେ । ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ବିଧି ସହିତ ସଂଯୋଜିତ ଘଟଣା ଓ ତର୍କବଚନର ସାମୂହିକ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ସଂବୃ ିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ବିଧି ସହିତ ତର୍କବଚନ ସମୂହକୁ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ସଂବୃ ିକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଯେକୌଣସି ଏକ ଘଟଣା ଏକ ନିୟମ ଆଧାରରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ନିୟମ ବା ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଯେହେତୁ ପ୍ରକୃତିରେ ଏକ ସମ୍ଭାବନା ମାତ୍ର, ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଜନିତ କେତେକ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୋପାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସମାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସୋପାନଗୁଡ଼ିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ଓ ସତ୍ୟାପନ ଯାହା ''ଆରୋହ ପଦ୍ଧତିର ସୋପାନ'' ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଅନ୍ୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ ପ୍ରକଳ୍ପ, ସୁତରାଂ ଏକ ବୈଧ ପ୍ରକଳ୍ପର ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ରହିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଁ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନଦଣ୍ଡ ଅନୁକରଣ କରାଯାଏ । ଯଦି କୌଣସି ଘଟଣାର ଏକାଧିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ, ତା ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକଳ୍ପ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଇପାରେ, ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ମୂଲ୍ୟାୟନ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇପଡ଼େ । ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ରୂପକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା, ପ୍ରାମାଣିକତା, ଅନ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ପ୍ରକଳ୍ପ ସହିତ ସଂହତି, ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ ଶକ୍ତି ଓ ସରଳତା ଆଦି ବିଷୟ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ହୋଇଥାଏ । ସଂପୃକ୍ତ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରକଳ୍ପ ପ୍ରଣୟନ ହେଲା ସେଥିରୁ ଘଟଣାଟି ନିଃସୃତ ହେଲେ ପ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ଥାଏ । ପ୍ରକଳ୍ପରୂପକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ଆନୁଭୂତିକ ତଥ୍ୟ ଆଧାରିତ ତା ହେଲେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ପ୍ରାମାଣିକତା ମିଳେ । ଆଗରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ତ ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପ ରୂପକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ଅସଂଗତି ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯଦି ପୂର୍ବ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ତ ୍ୱ ସହିତ ନୂତନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଅସଂଗତ ହୁଏ ତେବେ ଯେଉଁଟି ତନ୍ତ୍ରରେ ଅଧିକା ମେଳ ଖାଏ ତାହାକୁ ରଖାଯିବ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଯଦି ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପଟି ଗୃହୀତ ହେଲା ତାହା ସଂପୃକ୍ତ ଘଟଣାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ସହିତ ପୂର୍ବ ପ୍ରକଳ୍ପ ବା ତ ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିବା ବିଷୟକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ନୂତନ ପ୍ରକଳ୍ପର ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ ଶକ୍ତି ଅଧିକା ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେଲା । ଦୁଇଟି ପ୍ରତିଯୋଗୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁଟି ଅନ୍ୟଠାରୁ ସରଳ ତାହା ଗ୍ରହଣୀୟ ।

ବିଭିନ୍ନ ତାର୍କିକମାନେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିଛନ୍ତି । ଆମେ ନେଗେଲଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀକରଣକୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରିବା, କାରଣ ଏହା ବ୍ୟାପକ ଅଟେ । ନେଗେଲ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ ଚାରୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

(୧) ଅବରୋହାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

(୨) ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

(୩) କାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

(୪) ପ୍ରକ୍ରିୟାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

୧) ଅବରୋହାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

ଆମେ ଜାଣିଛେ ଯେ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ବିଧି, ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସାମାନ୍ୟତର ବିଧି ବା ତ ୍ୱ ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାହୋଇଥାଏ । ଏକ ଅବରୋହାତ୍ମକ କ୍ରମ ଦ୍ୱାରା ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ସାମାନ୍ୟତର ବିଧିର ଅଧୀନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ବିଧି, ସାମାନ୍ୟତର ବିଧିରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସାମାନ୍ୟତର ବିଧି, ସାମାନ୍ୟ ବିଧିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ । ଏହାର ଅର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାହେଉଥିବା ବିଧିଟି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିବା ବିଧିରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥାଏ । ଆପେକ୍ଷିକ ତ ୍ୱରୁ ନିଃସୃତ ନିଉଟନଙ୍କ ମହାକର୍ଷଣ ନିୟମ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଗତିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ । ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଗୋଟିଏ ତନ୍ତ୍ର ଭିତରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଏକ ତାର୍କିକ କ୍ରମରେ ଏକ ସାମାନ୍ୟତା ନିୟମକୁ ଆଧାର କରି ରହିଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପଦାର୍ଥ ବିଦ୍ୟା, ରସାୟନ ବିଦ୍ୟା ପରି ଅତି ବିକଶିତ ବିଜ୍ଞାନରେ ସମ୍ଭବ । ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସବୁଠାରୁ ସନ୍ତୋଷଜନକ, କାରଣ ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ୍ମକ ଶକ୍ତି ଓ ପରିସର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ।

୨) ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

ଏହି ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସଂପୃକ୍ତ ଘଟଣାର ସ୍ଥିତି ପରିସଂଖ୍ୟାନ ତଥ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ କୌଣସି ନିର୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ବିଧି ନାହିଁ ଯେଉଁଥିରୁ ଘଟଣାଟି ନିଃସୃତ ହୋଇପାରିବ । ପ୍ରାଣୀବିଜ୍ଞାନ, ସମାଜ ଶାସ୍ତ୍ର, ମନସ୍ତ ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନରେ ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଯଦି ପରିସଂଖ୍ୟାନରୁ ୮୦% ନିଶା ସେବନକାରୀଙ୍କ ମାନସିକ ବିକୃତି ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ, ସେଥିରୁ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ନିଶାସେବନକାରୀର ମାନସିକ ବିକୃତି ନିଶା ଯୋଗୁଁ ଘଟିଛି ବୋଲି କହିବା ଏକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ । ସଂପୃକ୍ତ ନିଶାସକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ବିକୃତି ୮୦% ନିଶାସକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମାନସିକ ବିକୃତିରୁ ନିଃସୃତ ହେଉନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ଏକ ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଭାବେ ଘଟଣାଟିକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ନିଆଯାଉଛି ।

୩) କାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନରେ ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦିଆଯିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏଣୁ ଏହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଏକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭିତରେ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କରାଯାଇଥାଏ ।

ଯଥା – ଖାଦ୍ୟ କିପରି ହଜମ ହୁଏ ? ପାକସ୍ଥଳୀରେ ଗ୍ରନ୍ଥିରୁ ଝରୁଥିବା ରସ ଯୋଗୁଁ ଖାଦ୍ୟ ହଜମ ହୁଏ । ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଜୀବମାନେ କାହିଁକି ଅଛନ୍ତି ? କାରଣ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଥିବା ଓଜୋନ ମଣ୍ଡଳ ସୂର୍ଯ୍ୟନିକଟରୁ ଆସୁଥିବା କ୍ଷତିକାରକ ରଶ୍ମିକୁ ଶୋଷି ନେଇଥାଏ ଯାହା ଫଳରେ ଜୀବ ବ ୍ ରୁହନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଜନାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ । ମନୁଷ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ପ୍ରୟୋଜନକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତାହାର ବ୍ୟବହାରର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରାହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତିରେ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନଥିବାରୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କରାଯାଇଥାଏ ।

୪) ପ୍ରକ୍ରିୟାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବିକଶିତ ହୋଇ ଏକ ପରିଣାମ ସ୍ତରକୁ ଯାଇଥାଏ । ଏହି ପରିଣାମ ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ତର ବା ଅବସ୍ଥାକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କରାଯାଏ । ଏହାକୁ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କୁହାଯାଏ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପରାପର ଘଟଣାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଏକ ପରିଣାମର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନଠାରୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ଘଟଣା ଏକ ଧାରବାହିକ କ୍ରମରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ଏକ ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବଠାରୁ ବିବାହ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଏହା ସଂପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ମଶା କାମୁଡ଼ିବା, ମ୍ୟାଲେରିଆ ପରଜୀବୀର ବୃଦ୍ଧି ଆଦି ଏକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟଦେଇ ମ୍ୟାଲେରିଆ ଜ୍ୱର ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଅଗ୍ରଗତି କିପରି ସ୍ତର ପରେ ସ୍ତର ଦେଇ ବିକାଶ ଲାଭ କରୁଛି ତାହାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ପ୍ରକ୍ରିୟାଗତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କୁହାଯାଏ ।

ଯଦିଓ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ, କେତେକ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଅଛି ଯାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ସେସବୁର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ସେସବୁ ପ୍ରତ୍ୟୟର ସ୍ୱରୂପ ଏପରି ସେ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅନ୍ତିମ ବିଧିଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତନ୍ତ୍ରର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଓ ଶେଷ ତ ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିହେବ ନାହିଁ କାରଣ ତାହାଠାରୁ ଉପରେ ଆଉ କିଛି ବିଧି ଜଣାନାହିଁ ଯାହାଦ୍ୱାରା ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିହେବ । ମୌଳିକ ଉପାଦାନର ଗଠନ ବା ପ୍ରକ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ଭବପର ହୋଇନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତିର ମୂଳ ତଥ୍ୟ । ଆମର ମୌଳିକ ସଂବେଦନ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ୟତାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯଦି କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ଗୁଣ ଅନ୍ୟ କାହା ସହିତ ସଂପର୍କିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, ତାହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାନଦଣ୍ଡରେ ଦେଇହେବ ନାହିଁ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଆନୁଭବିକ ତଥ୍ୟକୁ ଭି ି କରି ରୂପ ନେଇଥାଏ । ଏହା ଏକ ସୁସଂହତ ପ୍ରଣାଳୀ ମଧ୍ୟ ଦେଇ କରାଯାଏ । ଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଏହା ମୁକ୍ତ, ଏହାକୁ ଯେ କେହି ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବ । ଏହା କେବଳ ବିଜ୍ଞାନୀ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ । ଏହାର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରୟୋଗ ରହିଛି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯେ କେହି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦେଇପାରିବ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିକୁ ଅନୁସରଣ କରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦେବାର ଅଭ୍ୟାସକୁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋବୃ ି କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ମନୋବୃ ି ହେତୁବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।

ସାରାଂଶ

ଆରୋହାତ୍ମକ ପଦ୍ଧତି ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ଏକ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଶ୍ରେଣୀକୃତ ଜ୍ଞାନକୁ ବିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା –

(i) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ପରୀକ୍ଷଣ ଆଧାରିତ ।

(ii) ଏହାର ନିୟମ, ତ ୍ୱ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଅମୋଘ ନୁହେଁ; ସେଗୁଡ଼ିକ ପରିବ ିନଶୀଳ ।

(iii) ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜ୍ଞାନ ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ପଦ୍ଧତିରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ।

(iv) ଏହା ତଥ୍ୟ ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ।

ବିଜ୍ଞାନରେ କ୍ରମ :

ବିଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟକୁ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେନାହିଁ । ଏହା ତଥ୍ୟକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରି ସେଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମ ଭିତରେ ରଖି ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବା ତ ୍ୱ ସାହାଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରେ ।

ବିଜ୍ଞାନର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ସୁସଂଗତ ତନ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ଏବଂ କ୍ରମ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି । ବିଜ୍ଞାନରେ ବ୍ୟବହୃତ କ୍ରମ ଏହାର ବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।

ଚାରୋଟି କ୍ରମ ବିଜ୍ଞାନର ଦର୍ଶନରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

୧) ବର୍ଗୀୟ ବା ଶ୍ରେଣୀକରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

୨) କାରଣିକ ବା କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ଭି ିକ କ୍ରମ

୩) ଗାଣିତିକ କ୍ରମ

୪) ତା ି୍ୱକ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଭି ିକ କ୍ରମ

ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ର :

ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କରାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ହେଉଛି ଏକ ନିୟମ ବା ବିଧି । ବିଧିଗୁଡ଼ିକର ସୁସଂଗଠନ ହେଉଛି ତନ୍ତ୍ର । ତନ୍ତ୍ରର ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ସୁସଂଗତି ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ବିଧି ଅନ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ବ୍ୟାପକ ଅଟନ୍ତି ।

ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ ବା ତ ୍ୱ, ଆକାରନିଷ୍ଠ ବିଜ୍ଞାନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପରି ତର୍କୀୟ ନୁହେଁ । ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ର ଗଠନ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ଶେଷ ନାହିଁ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି :

ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ବିଭାଗ ତଥ୍ୟର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ, ବ୍ୟବସ୍ଥାପନା, ଶ୍ରେଣୀକରଣ, ସାମାନ୍ୟୀକରଣ, ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଶୂନ୍ୟ ବିଧିର ଆବିଷ୍କାର ଓ ତ ୍ୱ ପ୍ରଣୟନ କରନ୍ତି । ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ସାଧାରଣତଃ ସବୁ ଭୌତିକ ବିଜ୍ଞାନରେ ସମାନ ଅଟେ । ଯେକୌଣସି ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିକୁ ନିର୍ଭରଶୀଳ ପ୍ରଣାଳୀ ଭାବେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ, ପଦ୍ଧତିମୂଳକ, ସଂଗଠିତ ଓ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ । ଏହା ଲୌକିକ ବା ପ୍ରୟୋଜନାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଠାରୁ ଭିନ୍ନ ।

ଗୋଟିଏ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତି ଅନୁଯାୟୀ ହୋଇଥାଏ ଯାହାର କେତେକ ସୁଚିନ୍ତିତ ସୋପାନ ରହିଛି ।

ନେଗେଲେ ଚାରିପ୍ରକାରର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା –

ଅବରୋହାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ସମ୍ଭାବନାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

କାର୍ଯ୍ୟାତ୍ମକ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ପ୍ରକ୍ରିୟାମୂଳକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ସୀମା ରହିଛି । ଯେଉଁଠି ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଅନୁସୃତ ହେବନାହିଁ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ - ବିଭାଗ

ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ରକାମୀ ପ୍ରଶ୍ନ

୧ କ) ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ବିଜ୍ଞାନ କ'ଣ ?

ଖ) ବିଜ୍ଞାନର କେଉଁ ବିଭାଗଗୁଡ଼ିକ ଲକ୍ଷ୍ୟକାମୀ ?

ଗ) ବିଜ୍ଞାନ ଅଲୌକିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଗ୍ରହଣ କରେ କି ?

ଘ) ବିଜ୍ଞାନ କିପରି ତଥ୍ୟକୁ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରେ ?

ଙ) ବିଜ୍ଞାନର ମୌଳିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ?

ଚ) ନେଗେଲ ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନକୁ କେଉଁ ପ୍ରକାରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିଛନ୍ତି ?

ଛ) ନେଗେଲଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକ୍ରିୟାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ'ଣ ?

ଜ) ଅନ୍ତିମ ବିଧିର ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ସମ୍ଭବ କି ?

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

କ) ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ର ______ ବିଜ୍ଞାନ ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ଖ) ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ______ ବିଜ୍ଞାନ ଅଟେ ।

ଗ) ବିଜ୍ଞାନର ପରିସର ବୈଜ୍ଞାନିକ ______ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଘ) ତଥ୍ୟ ବା ବସ୍ତୁ ପ୍ରାକୃତିକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଭି ିରେ ଶ୍ରେଣୀକୃତ ହେଲେ ତାହାକୁ ______ କ୍ରମ କୁହାଯାଏ ।

ଙ) ବିଜ୍ଞାନର ଏକ ବିଭାଗରେ ବିଧି ସମୂହ ଏକ ______ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।

ଚ) ବିଜ୍ଞାନ ______ ର ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଜ୍ଞାନ ଦିଏ ।

ଛ) ବିଜ୍ଞାନ ତଥ୍ୟକୁ ଏକତ୍ରୀକରଣ କରେ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ______ ଅଧୀନକୁ ଆଣେ ।

ଜ) ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଧିଗୁଡ଼ିକ ଏକ ସୁସଂଗତ ______ ସୃଷ୍ଟିକରେ ।

ଖ - ବିଭାଗ
ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ରକାମୀ ପ୍ରଶ୍ନ

ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ ।

୧. କ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ'ଣ ?

ଖ) ଆମେ କିପରି ବାହ୍ୟଜଗତକୁ ଜାଣୁ ?

ଗ) ଆନୁଭୂତିକ ତଥ୍ୟ କ'ଣ ?

ଘ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ସାମାନ୍ୟୀକରଣ କ'ଣ ?

ଙ) ବର୍ଗୀୟ କ୍ରମ କ'ଣ ?

ଚ) କାରଣିକ କ୍ରମର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝାଅ ।

ଛ) ଏକ ଗାଣିତିକ କ୍ରମର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

ଜ) ତା ୍ୱିକ କ୍ରମ କ'ଣ ?

ଝ) ବିଜ୍ଞନରେ ତନ୍ତ୍ର କ'ଣ ?

ଟ) ବିଜ୍ଞାନରେ ଆଲମ୍ବିତ କ୍ରମ ମାନେ କ'ଣ ?

ଟ) ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅବରୋହାତ୍ମକ ପ୍ରତିରୂପ ମାନେ କ'ଣ ?

ଠ) ପ୍ରୟୋଜନାତ୍ମକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ'ଣ ?

ଡ) ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ସୀମା କ'ଣ ?

ଗ - ବିଭାଗ
ଦୀର୍ଘ ଉ ରକାମୀ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. ବୈଜ୍ଞାନିକ କ୍ରମ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ, ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

୨. ବିଜ୍ଞାନରେ ତନ୍ତ୍ର କ'ଣ ଲେଖ ଏବଂ ବୁଝାଅ ।

୩. ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଦର୍ଶାଅ । ଏହା ଆରୋହ ପଦ୍ଧତି ସହିତ ସମାନ କି ?

୪. ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କ'ଣ ଲେଖ ଓ ବୁଝାଅ ।

୫. ବିଜ୍ଞାନ ଅନୁସାରେ କେଉଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଗୁଡ଼ିକ ସନ୍ତୋଷଜନକ ନୁହେଁ ଆଲୋଚନା କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୮

ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ

୮.୧ ଉପକ୍ରମ :

ଋଷି ଗୌତମ ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରବ ର୍କ ଅଟନ୍ତି । ଏହା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ର ବା ଯୁକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ର ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ନ୍ୟାୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯାହାଦ୍ୱାରା କୌଣସି ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟରେ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହ ି ହୁଏ । ଏହାକୁ ହେତୁବିଦ୍ୟା ଏବଂ ଅକ୍ଷପାଦ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ମଧ୍ୟ ବାଦବିଦ୍ୟା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଅଛି । ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସଂଶୟ ଅଛି ତାହାକୁ ନିଶ୍ଚିତ ରୂପରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ତର୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡେ । ଏହି ନ୍ୟାୟ ବା ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ଅନ୍ୟନାମ ହେଉଛି ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର । କାରଣ ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଜ୍ଞାନଲାଭର ପ୍ରଣାଳୀ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିଥାଏ । ଜ୍ଞାନଲାଭ ନିମି ସିଦ୍ଧ ପ୍ରଣାଳୀ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ହିଁ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ନ୍ୟାୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବସ୍ତୁର ସଠିକ୍ ଉପଲବ୍ଧତାକୁ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଜ୍ଞାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଯଥା: ଯଥାର୍ଥ (ପ୍ରମା) ଓ ଅଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ (ଅପ୍ରମା) । ଜ୍ଞାନ ଯେତେବେଳେ ବିଷୟର ଅନୁରୂପ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ବା ପ୍ରମା ବୋଲି କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନ ବିଷୟର ଅନୁରୂପ ହୋଇ ନଥାଏ ତାହାକୁ ଅଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ବା ଅପ୍ରମା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ନ୍ୟାୟୟିକଙ୍କ ମତରେ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଚାରି ପ୍ରକାରର, ଯଥା:- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ, ଉପମାନ ଓ ଶବ୍ଦ । ଅପ୍ରମା ମଧ୍ୟ ଚାରି ପ୍ରକାରର ଯଥା:- ସ୍ମୃତି, ସଂଶୟ, ଭ୍ରମ ଓ ତର୍କ ।

୮.୨ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ :

ଗୌତମଙ୍କ ମତରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତିକ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭୂତିକ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଗୃହୀତ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ବିଷୟ ସନ୍ନିକର୍ଷରୁ ନିର୍ଭୁଲ ସତ୍ୟ ଆହରଣକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ:- ଆମ ସମୁଖରେ ଥିବା ଗଛଟିକୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଗଛ ସମ୍ପର୍କରେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଗଛଟି ଚକ୍ଷୁର ସଂସ୍ପର୍ଷରେ ଆସି ପତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସନ୍ନିକର୍ଷ ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୂତିକ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । କେତେକ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସନ୍ନିକର୍ଷ ବ୍ୟତୀତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଯେପରି ଯୋଗୀମାନେ ବିନା ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ପାଇଥାନ୍ତି; ଯଥା, ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭଳି ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବିନା ସହାୟତାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭବ କରିଥାନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ଯଥା- ଅନୁମାନ, ଯୁକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର ନ କରି ବିନା ମାଧ୍ୟମରେ ସିଧା ସଳଖ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରକାରଭେଦ:

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନକୁ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା:- ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଏବଂ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ସାଧାରଣ ଭାବରେ ପ   ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିଥାଉ ତାହାକୁ ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି ଅଲୌକିକ ଭାବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସନ୍ନିକର୍ଷରୁ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଅଲୌକିକ ସନ୍ନିକର୍ଷରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।

ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା:- ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।

ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ: ପା ଗୋଟି ବାହ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସନ୍ନିକର୍ଷରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଜାତ ହୁଏ ତାହାକୁ ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଯଥା:- ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା କୌଣସି ବସ୍ତୁର ରଙ୍ଗ ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ । ସେହିଭଳି କର୍ଣ୍ଣ, ନାସିକା, ଜିହ୍ୱା ଓ ଚର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ: ମନ ବା ଅନ୍ତର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତାହାକୁ ଅନ୍ତଃପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।ଯଥା:- ଦୁଃଖ, ସୁଖ, ଘୃଣା, କ୍ଲେଶ, ମନସ୍ତାପ ଇତ୍ୟାଦି ମାନସିକପ୍ରକ୍ରିୟା ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।

ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥା:-(୧)ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୨)ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୩)ଯୋଗଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।

ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ: ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ଅନୁସାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଜ୍ଞାନ ଆହାରଣ କରିଥାଉ । ଗୋଟିଏ ହେଲା କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଜାତି ବିଷୟରେ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚନା କରିଥାଉ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଠାରେ ଥିବା ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଥାଉ । ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ଗୁଣ । ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱକୁ ଦେଖିବା ଏବଂ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଖରେ ଏହି ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱକୁ ଦେଖି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି କହିଥାଉ । ଅର୍ଥାତ କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବା ସହିତ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିବାରୁ ତାହାକୁ ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।

ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ: ଏହି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏକ ପୂର୍ବ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ବରଫ ଥଣ୍ଡା ଅଟେ । ଶୀତଳତା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଚର୍ମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ସେହିପରି ସୁବାସ ଜାଣିବା ପାଇଁ ନାସା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ଯଦି ଆମେ କହୁ ବରଫ ଥଣ୍ଡା ହେବା ଭଳି ଦେଖାଯାଉଛି କିମ୍ବା କହୁ ପୁଷ୍ପର ସୁବାସ ଦେଖିପାରୁଛି ସେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେ ବରଫର ଶୀତଳତା ଏବଂ ପୁଷ୍ପର ସୁବାସକୁ ଚକ୍ଷୁ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେଖିଥାଉ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ବରଫର ଯେଉଁ ଶୀତଳତା ଜ୍ଞାନ କରାଗଲା ତାହା ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଟେ । ଏହା ଏକ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାରଣ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱାରା ବରଫର ଶୀତଳତା ପ୍ରତ୍ୟେକ୍ଷ କରା ନଯାଇ ପାରେ । ଏହା ପୂର୍ବଜ୍ଞାନ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।

ଯୋଗଜ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ: ଯୋଗ ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀମାନେ ଅତୀତ, ଭବିଷ୍ୟତ ଓ ବ ର୍ମାନ ବସ୍ତୁକୁ ସମାନ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ପାରନ୍ତି । ଏହାକୁ ଯୋଗଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହା ଅଲୌକିକ ବା ଯୋଗଜ । ଏହି ଜ୍ଞାନ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ତପସ୍ୟାର ଫଳ । ଏହା ଏକ ପ୍ରକାରର ଅପରୋକ୍ଷ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ ।

ନ୍ୟାୟ ଦାର୍ଶନିକମାନେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ପୁଣି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥା:- ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଓ ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ନୁହେଁ । ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଓ ସବିକଳ୍ପକକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଦୁଇଟି ସୋପାନ ଭାବରେ ବିବେଚନା କରାଯାଇ ପାରେ ।

ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜ୍ଞାନ ଯେଉଁଥିରେ କି ଆମ୍ଭେ ବିଷୟ ଏବଂ ବିଷୟର ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ ନକରି ଏକ ଅସ୍ୱଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଆହାରଣ କରୁ । ଏହି ପ୍ରକାରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ; ଚକ୍ଷୁ ସମ୍ମୁଖରେ କୌଣସି ଏକ ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖି ପଦାର୍ଥର ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ସ୍ୱଷ୍ଟତା ଆସି ନଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ବସ୍ତୁ ବିଷୟରେ ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକ ଜାଣିପାରୁ ସେତେବେଳେ ଏହା ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ହଠାତ୍ ଗୃହକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଉପସ୍ଥିତ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନ ଆସି ନଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ କହୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପଦାର୍ଥର ଉପସ୍ଥିତି ଅଛି, କିନ୍ତୁ ପର ମୂହୁ ର୍ରେ ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥ ଅଛି ତାହାର ସ୍ୱଷ୍ଟ ଚେତନା ଅନୁଭବ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କହିବା ପରିବ ର୍ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଦୁଇଟି ସୋପାନ ବା ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା କହିବା ଅଧିକ ସମିଚୀନ ଅଟେ ।

୮.୩ ଅନୁମାନ :

ଏଥିପୂର୍ବରୁ ତର୍କପଦ୍ଧତି ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ସେ ସବୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରର ପରିସରଭୁକ୍ତ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରାକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ସଠିକ ଜ୍ଞାନ (ପ୍ରମା) ଆହରଣ ପାଇଁ ବିଧିବଦ୍ଧ ପଦ୍ଧତିର ଅନୁସରଣ କରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କେତେଗୋଟି ପଦ୍ଧତିର ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଅଛି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଚାରିଗୋଟି ପଦ୍ଧତି ମୁଖ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ, ଶବ୍ଦ ଓ ଉପମାନ । ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ଅନୁମାନ ବା ତର୍କପଦ୍ଧତି (reasoning) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ସୁତରାଂ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ଆଲୋଚିତ ଅନୁମାନ ପଦ୍ଧତିର ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ସହିତ ବୌଦ୍ଧ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନରେ ଆଲୋଚିତ ଅନୁମାନ ପଦ୍ଧତି ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦିଆଯିବ ।

'ଅନୁମାନ' ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦର ସଂଯୋଗରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଏ ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ ହେଲେ ଅନୁ (ପଛରେ ଆସିଥିବା) + ମାନ (ଜ୍ଞାନ) । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁମାନ ହେଉଛି ସେହିଜ୍ଞାନ ଯାହା ଅନ୍ୟ ଏକ ଜ୍ଞାନର ପରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଅନୁମାନର ଅର୍ଥ ହେଲା 'ଅନୁ - ପାଶ୍ଚାତ, ମନ୍ୟତେ - ଜଣାଯାଏ' - ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ଜ୍ଞାତବିଷୟର ଅବଧାରଣରେ

ଅନଧିଗତ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବା । ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଥିବାର ଦେଖି ସେଠାରେ ନିଆଁ ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହା ହେଉଛି ଅନୁମାନଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ । ଅନୁମାନ ସଂପର୍କରେ ବିଚାର କଲାବେଳେ ଦୁଇଟି ବିଷୟ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ । ପ୍ରଥମତଃ ଅନୁମାନ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଅନୁସୃତ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଏପରି ଯୁକ୍ତିର ଭି ି ପାଇଁ ଯେଉଁ ସୋପାନ (steps) ଗୁଡ଼ିକର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅବୟବ (ଯୁକ୍ତିର ଅଙ୍ଗ) ବୋଲି କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେଉଁ ଭି ି ଉପରେ ଯୁକ୍ତିଟି ଅବଧାରିତ ତାକୁ ବ୍ୟାପ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟାପ୍ତି ବିଷୟକ ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବରୁ ନ୍ୟାୟ-ଯୁକ୍ତିର ଆକାର ଓ ଅବୟବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ମନେହୁଏ ।

୮.୪ ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନରେ ଯୁକ୍ତିର ଆକାର :

ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ ଦିଆଯାଇଅଛି ତାହାର ପା ଗୋଟି ସୋପାନ ରହିଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୋପାନକୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅବୟବ ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପ ।ବୟବୀ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ପ ।ବୟବ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା :

୧. ପ୍ରତିଜ୍ଞା - ଯାହା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ହେବ ।

୨. ହେତୁ - ଯେଉଁ କାରଣକୁ ଭି ିକରି ଏହା ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯିବ ।

୩. ଉଦାହରଣ - ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞ୍ଚର୍ଥକ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଯୁକ୍ତିର ଭି ିଭୂମିକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରାଯିବ ।

୪. ଉପନୟ - ଉଦାହରଣରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟାପ୍ତି ବିଷୟରେ କୁହାଯାଇଅଛି ତାହାକୁ ଉପସ୍ଥିତ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ ।

୫. ନିଗମନ - ଉଦାହରଣକୁ ଉପସ୍ଥିତ ଯୁକ୍ତିରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବା ।

ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନରେ ପ୍ରଦ ଉଦାହରଣଟି ହେଲା :

୧. ପ୍ରତିଜ୍ଞା - ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

୨. ହେତୁ - ଯେହେତୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ।

୩. ଉଦାହରଣ - ଯେଉଁଠି ଧୂଆଁ ଥାଏ ସେଠି ନିଆଁ ଥାଏ ।

୪. ଉପନୟ - ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ଯାହା ସର୍ବଦା ନିଆଁ ସହିତ ସଂପର୍କିତ ।

୫. ନିଗମନ - ଏଣୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

ନ୍ୟାୟଯୁକ୍ତିର କେତେକ ବିଶେଷ ବିଭାବ :

୧. ଆରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ପରି ଏଥିରେ ତିନିଗୋଟି ପଦ ଅଛି । ସେହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ (କ) ପକ୍ଷ (ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ - ଏଠାରେ ପର୍ବତ) । (ଖ) ହେତୁ ବା ଲିଙ୍ଗ - (ଯାହାକୁ ଆଧାର କରି ଅଧିଗତ ଜ୍ଞାନରୁ ଅନଧିଗତ ବିଷୟରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ - ଏଠାରେ ହେତୁ ହେଉଛି ଧୂଆଁ ଯାହା ପର୍ବତରେ ଦୃଶ୍ୟମାନ) । (ଗ) ସାଧ୍ୟ - (ହେତୁକୁ ଆଧାର କରି ପକ୍ଷଠାରେ ଯାହା ପ୍ରମାଣ କରାଯାଏ - ଏଠାରେ ନିଆଁ) (ପକ୍ଷକୁ minor term, ହେତୁକୁ middle term ଓ ସାଧ୍ୟକୁ major term ଭାବେ ନିଆଯାଏ) ।

୨. ନ୍ୟାୟଯୁକ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ସହ ତୁଳନୀୟ । ଉଦାହରଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଥବା ଉଦାହରଣଠାରୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲେ ପାରମ୍ପରିକ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ନମୁନା ମିଳିଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ ାବୟବୀ ଯୁକ୍ତି, ବିଶେଷକରି ଉଦାହରଣରୁ ନିଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିନୋଟି ସୋପାନ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାନର ବାର୍ବାରା (ଆ ଆ ଆ) ସହିତ ସମାନ । ଏହା ସ ୍ୱେ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ଓ ନ୍ୟାୟଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

୩. ଯୁକ୍ତିର ଚତୁର୍ଥ ସୋପାନରେ ପକ୍ଷ, ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟର ସଂଯୋଗ ଘଟିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପକ୍ଷଧର୍ମତା କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ପକ୍ଷଠାରେ ସାଧ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ଭି ି ହେଉଛି ହେତୁ ସହିତ ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଓ ସାଧ୍ୟର ସମ୍ବନ୍ଧ ।

୪. ବିଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ହେଲା ଯେ ଏହି ଯୁକ୍ତିର ଭି ି ହେଉଛି ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ (ଏହି ଉଦାହରଣରେ ଧୂଆଁ ଓ ନିଆଁ) ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ (invariable relation) । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟାପ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

୫. କେତେକ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ଯୁକ୍ତିର ପ୍ରଥମ ତିନୋଟି ସୋପାନକୁ ନେଇ ଏହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନ ସହ ତୁଳନା କରିଥାଆନ୍ତି । କାରଣ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ଅଥବା କେତେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଅବଧାରଣରେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଅଛି । ସେହିପରି କେତେକ ତୃତୀୟ ସୋପାନରୁ ପ ମ ସୋପାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇ ଏହାକୁ ଅବରୋହାନୁମାନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରିଥାଆନ୍ତି । ଯେହେତୁ ଏଠାରେ ଆମେ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟର ନିଷ୍ପନ୍ନ କରିଥାଉଁ । ମାତ୍ର ଏହି ଦୁଇଟିଯାକ ଯୁକ୍ତି ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନରେ ବାସ୍ତବରେ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ଭି ି କରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଅଛି । ଏଠାରେ ଯୁକ୍ତି ଉଦାହରଣ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଆରୋହାନୁମାନ ପରି ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଅବରୋହାନୁମାନ ପରି ସାମାନ୍ୟ ତର୍କବାକ୍ୟରୁ ବିଶେଷ ତର୍କବାକ୍ୟର ପ୍ରତିପାଦନ ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏଠାରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା ଯୁକ୍ତିର ସାରଣୀ ବା ପଦ୍ଧତି । ତଥାପି ତଥ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଆରୋହାନୁମାନର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବୋଲି କହିବା ସମୀଚୀନ ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

୮.୫ ବ୍ୟାପ୍ତି :

ନ୍ୟାୟାନୁମାନରେ ବ୍ୟାପ୍ତି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । କାରଣ ନ୍ୟାୟ ମତରେ ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି ଅନୁମାନ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ପକ୍ଷ (minor term) ହେତୁର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପକ୍ଷ ସହିତ ସାଧ୍ୟ (major term) ର ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ହେଉଛି ଯୁକ୍ତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏହା ହେତୁ ସହିତ ସାଧ୍ୟର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଆଧାର କରି ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବ୍ୟାପ୍ତିର ଆଲୋଚନା ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ଗୋଟିଏ ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିୟତ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ (Relation of universal concomitance) କୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ନିତ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଏହା ଅତୀତ, ବ ର୍ମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ସବୁକାଳରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ଓ ସମ୍ଭବ । ଧୂଆଁ ଓ ନିଆଁ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ (invariable concomitance) ବ୍ୟାପ୍ତିର ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ଦୁଇଟି ବିଷୟ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ବ୍ୟାପ୍ୟ (pervaded - ଏହି ଉଦାହରଣରେ ନିଆଁ) ଏବଂ ବ୍ୟାପକ (pervader - ଏହି ଉଦାହରଣରେ ଧୂଆଁ) । ଅନ୍ୟ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ହେଲା ଯେ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ଏବଂ ଅନୌପାଧିକ (invariable and unconditional) । ଅର୍ଥାତ୍ ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧର କୌଣସି

ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନଥାଏ ଏବଂ ଏହା କୌଣସି ସ ର୍ (condition) କୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରେ ତୃତୀୟ ସୋପାନ - ଉଦାହରଣ - ଏହି ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ, କାରଣ ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞର୍ଥକ ଉଦାହରଣ ମାଧ୍ୟମରେ ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବ୍ୟାପ୍ତି ହେଉଛି ଯୁକ୍ତିର ଆଧାର । ବ ର୍ମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି ଯେ କେଉଁ ଉପାୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତିର ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଏ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ବୌଦ୍ଧ, ନ୍ୟାୟ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ଗଣ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ବ୍ୟାପ୍ତି ପ୍ରତିପାଦନ ପଦ୍ଧତି :

ଆରୋହାନୁମାନର ବିଶେଷ ସମସ୍ୟା ହେଉଛି କେତେକ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏକ ସାର୍ବିକ ତର୍କବଚନ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ବାସ୍ତବ ଭି ି କ'ଣ ସେ ବିଷୟରେ ଅବଗତ ହେବା । ପ୍ରକୃତିର ଏକରୂପତା ନିୟମକୁ ଏହାର ଭି ି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିବ ଯେ ଏହି ଏକରୂପତା ନିୟମରେ ଆସ୍ଥା ସ୍ଥାପନର ଭି ି କ'ଣ ? ସେହିପରି ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ବ୍ୟାପ୍ତି ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ଭି ି । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନ ହେବ ଯେ ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ପଦ୍ଧତି କ'ଣ ? ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମତଃ ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନର ମତ ଅନୁଶୀଳନ ସାପେକ୍ଷ । ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ଏଥିପାଇଁ ଛଅଗୋଟି ପନ୍ଥାର ଅବତାରଣା କରିଅଛି ।

(୧) ଅନ୍ୱୟ ଅଥବା ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି :

ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ଯେଉଁଠି ଧୂଆଁ ଅଛି, ସେଇଠି ନିଆଁ ଅଛି ଯଥା - ରୋଷଘରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଅନୁଭୂତିରୁ ଧୂଆଁ-ନିଆଁ, ଅର୍ଥାତ ବ୍ୟାପକ ଓ ବ୍ୟାପ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଥିବାର ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି ବା ଅନ୍ୱୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହା ମିଲଙ୍କର ଅନ୍ୱୟ ପଦ୍ଧତି (Method of Agreement) ସହ ତୁଳନୀୟ ।

(୨) ବ୍ୟତିରେକ - ଅଥବା ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି :

ନିଆଁ ନଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଧୂଆଁର ଅନୁପସ୍ଥିତିକୁ ବାରମ୍ବାର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ଯେ ନିଆଁ ଧୂଆଁ ଭିତରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଅଛି । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟାପ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ୱୟରେ ଦୁଇଟି ଘଟଣା ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିବାରୁ ଅନ୍ୱୟରୁ ଉପଲବ୍ଧ ଅନୁଭୂତିକୁ ଆହୁରି ସୁଦୃଢ଼ କରିଦିଏ । ମିଲ୍‌ଙ୍କର ବ୍ୟତିରେକ ପଦ୍ଧତି (Method of Difference) ସହିତ ଏହା ତୁଳନୀୟ ।

(୩) ବ୍ୟଭିଚାରାଗ୍ରହ :

ବ୍ୟାପ୍ୟ ଓ ବ୍ୟାପକ ମଧ୍ୟରେ ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ତଥା ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ କେବଳ ଅନ୍ୱୟ ଓ ବ୍ୟତିରେକ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏଥି ସହିତ କୌଣସି ବ୍ୟଭିଚାର ଅର୍ଥାତ୍ ବିରୁଦ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ସମ୍ଭାବନା

ନଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବ୍ୟାପକ ଅନୁଭୂତି ଭିତରେ ଧୂଆଁ ଥିବ ଅଥଚ ନିଆଁ ନଥିବ ଅଥବା ଖୁରାଥିବା ପ୍ରାଣୀର ଶିଙ୍ଗ ନଥିବ ଏପରି ବିରୁଦ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଦୌ ଦେଖା ନଗଲେ ଅନ୍ୱୟ ଓ ବ୍ୟତିରେକ ଲବ୍ଧ ଅନୁଭୂତି ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ହୋଇଯାଏ ।

(୪) ଉପାଧି ନିରାଶ :

ଉପାଧି (condition) କହିଲେ କୌଣସି ଏକ ସ ର୍ତ୍ତର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ବୁଝାଏ । ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେକୌଣସି ଉପାଧିକୁ ଉପେକ୍ଷା କରେ । ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ସ ର୍ତ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏନାହିଁ । ନିଃସ ର୍ତ୍ତ ଭାବରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲେ ତାହାକୁ ବ୍ୟାପ୍ତି କୁହାଯାଏ ।

ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ ଧୂଆଁ ଯେଉଁଠି ଅଛି ନିଆଁ ସେଇଠି ଅଛି କାରଣ ନିଆଁ ହେଉଛି ଧୂଆଁର କାରଣ । ଏଣୁ ଧୂଆଁ ଓ ନିଆଁ ଭିତରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ବାରମ୍ବାର ଅନୁଭୂତି (ଭୂୟୋଦର୍ଶନ) ଦ୍ୱାରା ଏହି ଅନୁଭୂତି ଉପଲବ୍ଧହୁଏ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ନିଆଁଥିଲେ ଧୂଆଁ ସୃଷ୍ଟି ହେବାର ନିଶ୍ଚିତତା ନଥାଏ । କାରଣ ଏକ ଉପାଧି ବା ସ ର୍ତ୍ତର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ତାହାହେଲା ଓଦା ଜାଳେଣିକାଠ (ଆର୍ଦ୍ରେନ୍ଧନ) । ନିଆଁରେ ଓଦାକାଠ ପକେଇଲେ ଧୂଆଁ ହୁଏ । ତେଣୁ ନିଆଁ ଓ ଧୂଆଁ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ନଥାଏ । ଅର୍ଥାତ ନିଆଁ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଧୂଆଁ ନଥାଇପାରେ । ଯେଉଁଠି ଧୂଆଁ ଅଛି, ସେଠାରେ ନିଆଁ ଅଛି କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଠି ନିଆଁ ଅଛି ସେଠାରେ ଧୂଆଁ ରହିବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ନିଆଁ ଓ ଧୂଆଁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବ୍ୟାପ୍ତିକୁ ବିଷମ ବ୍ୟାପ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

(୫) ତର୍କ :

ତର୍କ ହେଉଛି ଏକ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଯାହାର ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ ବଳିଷ୍ଠ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଏକ ପରୋକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ 'କେତେକ

କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୂଆଁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଆଁ ନଥାଏ' ଏହି ଯୁକ୍ତି ଅସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ବାରମ୍ବାର ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଧାର କରି ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇପାରେ । ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଖଣ୍ଡନ ଦ୍ୱାରା 'ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧୂଆଁ ଥିଲେ ନିଆଁ ଥାଏ' ଏହି ସାର୍ବିକ ତର୍କବାକ୍ୟଟି ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

(୬) ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ :

ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟାପ୍ୟ ଓ ବ୍ୟାପକ ମଧ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ-ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ସହିତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ଓ ବଳିଷ୍ଠ କରିବା ପାଇଁ ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନ ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ସମର୍ଥନକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛି । 'ସାମାନ୍ୟ' କହିଲେ 'ସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ'କୁ ବୁଝାଯାଏ । ଜାତି ଲକ୍ଷଣ (class-character) ହେଉଛି ଏହି ସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣ । 'ଧୂଆଁ' ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ଜାତି ଯାହାର ଲକ୍ଷଣ ଏପରି ଯେ ତାହା 'ନିଆଁ' ରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ନିଆଁ ନଥିବା ଜାତିରୁ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଗୋ-ଜାତି ର ଲକ୍ଷଣ ଏପରି ଯେ ତହିଁରୁ ଦୁଗ୍ଧ ଜାତ ହେବା ସମ୍ଭବ । ଏହି ଜାତିଲକ୍ଷଣକୁ ଭି ିକରି ଯୁକ୍ତି କରାଯାଏ ଯେ ଯେଉଁଠି ଧୂଆଁ ଅଛି ସେଠି ତାର କାରଣ ନିଆଁ ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

୮.୬ ନ୍ୟାୟ ଓ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତିର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଚାର :

ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ଓ ଗୋଟିଏ ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ ଥାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ହେତୁବାକ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା :

ସକଳ ଧୂମବାନ ବସ୍ତୁ ବହ୍ନିମାନ । (ପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ)

ଏହି ପର୍ବତ ଧୂମବାନ । (ଅପ୍ରଧାନ ହେତୁବାକ୍ୟ)

∴ ଏହି ପର୍ବତ ବହ୍ନିମାନ । (ସିଦ୍ଧାନ୍ତ)

ଏହି ଯୁକ୍ତିରେ ତିନିଗୋଟି ପଦ ଅଛି । ଯଥା - ପ୍ରଧାନ ପଦ (Major term), ଅପ୍ରଧାନ ପଦ (Minor term) ଏବଂ ମଧ୍ୟମ ପଦ (Middle term) । ଏ ବିଷୟରେ ଅବରୋହ ତର୍କ ଅନ୍ତର୍ଗତ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତିରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି । 'ପ୍ରଧାନ ପଦ' 'ସାଧ୍ୟ' ସହିତ, 'ଅପ୍ରଧାନ ପଦ' 'ପକ୍ଷ' ସହିତ ଓ 'ମଧ୍ୟପଦ' 'ହେତୁପଦ' ସହିତ ତୁଳନୀୟ ।

'ଧୂଆଁ' ଓ 'ନିଆଁ' ମଧ୍ୟରେ 'ନିତ୍ୟ ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ' କାହିଁକି ଓ କିପରି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି, ସେ ବିଷୟରେ ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ଆଲୋଚନା ହୋଇଛି । ଏହି ନିତ୍ୟସାହଚର୍ଯ୍ୟ ନିୟମ ବା 'ବ୍ୟାପ୍ତି' ର ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପନ୍ଥାମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଅଛି ।

ନ୍ୟାୟାନୁମାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର । ଗୋଟିଏ ହେଲା ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ପରାର୍ଥାନୁମାନ । ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଅର୍ଥାତ ଯେଉଁ ଅନୁମାନ ନିଜେ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତହିଁରେ ତିନିଗୋଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଥାଏ । ମାତ୍ର ପରାର୍ଥାନୁମାନ ଅର୍ଥାତ୍

ଯାହା ଅନ୍ୟକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ତହିଁରେ ପା ଗୋଟି ଅବୟବ (ତର୍କବଚନ) ଥାଏ । ଏ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଅଛି । ସେହି ପା ଗୋଟି ଅବୟବ ହେଲେ : ପ୍ରତିଜ୍ଞା, ହେତୁ, ଉଦାହରଣ, ଉପନୟ ଏବଂ ନିଗମନ । ଏ ମଧ୍ୟରୁ ଉଦାହରଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ନିଗମନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିମ୍ବା ଉଦାହରଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିନିଗୋଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ସମ୍ବଳିତ ଯୁକ୍ତିକୁ ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀଯୁକ୍ତି ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଏ ।

ନ୍ୟାୟଯୁକ୍ତିରେ ତୃତୀୟ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ ଉଦାହରଣ କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ବାକ୍ୟର ସତ୍ୟତା କେତେକ ସଦର୍ଥକ ଓ ନଞର୍ଥକ ଉଦାହରଣର ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ଏହି ତର୍କବାକ୍ୟର କେବଳ ଆକାରଗତ ସତ୍ୟତା ନାହିଁ ଏହାର ବସ୍ତୁଗତ ସତ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ରହିଅଛି । ଚତୁର୍ଥ ତର୍କବାକ୍ୟ : 'ଏହି ପର୍ବତଟି ଧୂଆଁଯୁକ୍ତ ଯାହା ନିରନ୍ତର ଭାବେ ନିଆଁ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ' ରେ ତିନିଗୋଟିଯାକ ପଦ : ପକ୍ଷ, ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ଏକତ୍ରିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ପକ୍ଷଧର୍ମତା କୁହାଯାଏ । ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଅବରୋହାତ୍ମକ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ନ୍ୟାୟର ପ ାବୟବୀ ନ୍ୟାୟ ଆରୋହାତ୍ମକ (Inductive) ଅଟେ ।

୮.୭ ହେତ୍ୱାଭାସ :

ହେତୁ ହେଉଛି ଅନୁମାନର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷୟ ଯେହେତୁ ଏହା ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଏବଂ ସାଧ୍ୟ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । କୌଣସି ଘଟଣା ଯଦି ବାସ୍ତବରେ ହେତୁ ନ ହୋଇ କେବଳ ହେତୁର ଆଭାସକୁ ସୂଚାଏ ତେବେ ଏହାକୁ ହେତ୍ୱାଭାସ କୁହନ୍ତି । ଏହା ଏକ ତର୍କଦୋଷ । ଏହା ପା ପ୍ରକାରର, ଯଥା – ସବ୍ୟଭିଚାର, ବିରୁଦ୍ଧ, ସତ୍ ପ୍ରତିପକ୍ଷ, ଅସିଦ୍ଧ ଓ ବାଧିତ ।

(୧) ସବ୍ୟଭିଚାର :

ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧର ବ୍ୟଭିଚାର ଘଟିଲେ ବ୍ୟାପ୍ତି ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଯୁକ୍ତିଟି ଅସିଦ୍ଧ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ । ଉଦାହରଣ : ସମସ୍ତ ଦ୍ୱିପଦ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟନ୍ତି । ହଂସ ଦ୍ୱିପଦ ଅଟେ ତେଣୁ ହଂସ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟେ । ଏହି ଉଦାହରଣରେ ଦ୍ୱିପଦ ଓ ଜ୍ଞାନୀ ମଧ୍ୟରେ ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । କାରଣ କେତେକ ଦ୍ୱିପଦ ଜ୍ଞାନୀ ନୁହଁନ୍ତି ।

(୨) ବିରୁଦ୍ଧ :

ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବିରୁଦ୍ଧ (contradictory) ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲେ ତର୍କଦୋଷ ଘଟେ । ଯଥା – ଶରୀର ଚିରନ୍ତନ କାରଣ ଏହା କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର । 'ଚିରନ୍ତନ' ଓ 'କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର' ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏ 'କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁରତା' 'ଚିରନ୍ତନତା' ର ହେତୁହୋଇ ନପାରେ ।

(୩) ସତ୍ପ୍ରତିପକ୍ଷ :

ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନ୍ୟ ଏକ ହେତୁ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିତ ହେଉଥିଲେ ପୂର୍ବ ଯୁକ୍ତିର ହେତୁ ଅସିଦ୍ଧ ଅଟେ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ''ଶବ୍ଦ ହେଉଛି ନିତ୍ୟ, କାରଣ ଏହା ଶ୍ରବଣଯୋଗ୍ୟ'' – ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନ୍ୟ ଏକ ଯୁକ୍ତିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଥା – ''ଶବ୍ଦ ଅନିତ୍ୟ କାରଣ ଏକ କଳମ ପରି ଏହା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(୪) ଅସିଦ୍ଧ :

ହେତୁର ସାଧ୍ୟ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅସିଦ୍ଧ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲେ ଏହି ତର୍କଦୋଷ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । 'ତୈଳବୀଜ' ଉ ।ପର ହେତୁ ହୋଇନପାରେ । ତେଣୁ ତୈଳବୀଜ ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଉ ।ପ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି କରାଯାଇ ନପାରେ ଯେହେତୁ ଉ ।ପର ହେତୁ ଭାବରେ ତୈଳବୀଜ ଅସିଦ୍ଧ ଅଟେ ।

(୫) ବାଧିତ :

ଦିଆଯାଇଥିବା ହେତୁଠାରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ଅପ୍ରମାଣିତ ହେଉଥିଲେ ଏହି ହେତ୍ୱାଭାସ ଘଟିଥାଏ । 'ରାହୁର ଛାୟା ପଡ଼ିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟପରାଗ ହୁଏ' ଏହି ଯୁକ୍ତି ତ୍ରୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେହେତୁ ଏହା ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ନୁହେଁ ।

୮.୮ ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ପ୍ରକାରଭେଦ :

ନ୍ୟାୟ ତର୍କଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍‌ଗଣ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅନୁମାନର ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ଯଥା - (୧) ଅନୁମାନର ଅନ୍ତରାଳରେ ନିହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, (୨) ବ୍ୟାପ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ, (୩) ବ୍ୟାପ୍ତିର ନିରୂପଣ ପଦ୍ଧତି ।

୧. ଅନୁମାନର ଅନ୍ତରାଳରେ ନିହିତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା : ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଓ ପରାର୍ଥାନୁମାନ । ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ଓ ଅନ୍ୟକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ।

(କ) ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ :

ଅନୁମାନ ଯେତେବେଳେ କେବଳ ନିଜ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ସେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଦେଖି ସେହି ଘଟଣାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଘଟଣା ସହ ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ସ୍ମରଣ କରି ଗୋଟିଏ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଯଥା -

୧. ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଦେଖାଯାଉଛି ।

୨. ଯେଉଁଠି ଧୂଆଁ ଥାଏ ସେଠି ନିଆଁ ଥାଏ ।

୩. ତେଣୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

ନିଜପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁକ୍ତିରେ ତିନିଗୋଟି ସୋପାନ ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ଏହା ନିଜ ମନରେ ହିଁ ଘଟିଥାଏ ।

(ଖ) ପରାର୍ଥାନୁମାନ :

ଅନ୍ୟ ଜଣକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଏ ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଯୁକ୍ତିକୁ ଅଧିକ ଶାଣିତ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଯୁକ୍ତିଟିକୁ ସବିସ୍ତୃତ ଉପସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ । ଯଥା -

୧. ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି (ପ୍ରତିଜ୍ଞା)

୨. ଯେହେତୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି । (ହେତୁ)

୩. ସମସ୍ତ ଧୂଆଁଯୁକ୍ତ ବସ୍ତୁ ନିଆଁଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । (ଉଦାହରଣ)

୪. ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ଯାହା ସର୍ବଦା ନିଆଁଯୁକ୍ତ । (ଉପନୟ)

୫. ତେଣୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି । (ନିଗମନ)

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଅଛି ଯେ ଏ ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିକୁ ପ ।ବୟବୀ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏ ଯୁକ୍ତିଟି କେବଳ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଉପସ୍ଥାପନ ନ କରି ତର୍କର ବାସ୍ତବ ପ୍ରଣଳୀକୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଥାଏ ।

୨. ବ୍ୟାପ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନର ତିନି ପ୍ରକାର ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଇଅଛି । ଯଥା : ପୂର୍ବବତ୍, ଶେଷବତ୍ ଓ ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ ।

(କ) ପୂର୍ବବତ୍ :

ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା କାରଣରୁ ଅଦୃଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ପୂର୍ବବତ୍ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । କିଛିଦିନର ଅବିରାମ ବର୍ଷାକୁ ଦେଖି ବନ୍ୟା ଆସିବାର ସମ୍ଭାବନାକୁ ଅନୁମାନ କରିବା ହେଉଛି ପୂର୍ବବତ୍ ଅନୁମାନର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

(ଖ) ଶେଷବତ୍ :

ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଏହାର କାରଣକୁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ଶେଷବତ୍ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ, ଯଥା - ସରକାରୀ କୋଠାବାଡ଼ି ମାନଙ୍କରେ ଜାତୀୟ ପତାକା ଅର୍ଦ୍ଧନମିତ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଶୋକପାଳନ କରାଯାଉଛି ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବା । ଏଠାରେ ଅନୁମାନ କାରଣ-କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବ୍ୟାପ୍ତି ଉପରେ ଆଧାରିତ ।

(ଗ) ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ :

ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ କହିଲେ ଜାତି ଲକ୍ଷଣକୁ ବୁଝାଯାଏ । ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ ଅନୁମାନ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନ ହୋଇ ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଉପରେ ଅବଧାରିତ । ଗୋଟିଏ ଜାତିର ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଏକରୂପ-ସାହଚର୍ଯ୍ୟ (uniform co-existence) ସଂପର୍କକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣର ଉପସ୍ଥିତିରୁ ଅନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଅନୁମାନ କରିବାକୁ ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ ଅନୁମାନ କୁହାଯାଏ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣୀର ଖୁରାଥିବା ଦେଖି ତାହାର ଶିଙ୍ଗ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରିବା ହେଉଛି ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ ଅନୁମାନର ଏକ ଉଦାହରଣ ।

୩. ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପଦ୍ଧତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ ତିନିଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀର, ଯଥା : କେବଳାନ୍ୱୟୀ, କେବଳ ବ୍ୟତିରେକି, ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକି ।

(କ) କେବଳାନ୍ୱୟୀ (ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି) :

ଏହି ଅନୁମାନରେ ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତିକୁ ବାରମ୍ବାର ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପକ୍ଷରେ ହେତୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପକ୍ଷ୍ୟରେ ସାଧ୍ୟ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା କେବଳାନ୍ୱୟୀ ଅନୁମାନ ନାମରେ

ପରିଚିତ । ଏହି ଅନୁମାନର ମିଲ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଦ ସହମତି ପଦ୍ଧତି (Method of Agreement) ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଅଛି । ଉଦାହରଣ :

ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି

∴ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି । (ଯେହେତୁ ସବୁ ଧୂଆଁଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଆଁଥିବା ପରିଲକ୍ଷିତ)

(ଖ) କେବଳବ୍ୟତିରେକି (ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି) :

ଦୁଇଟି ଘଟଣା ଯଦି ଏପରି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଯେ ଗୋଟିଏ ଅନୁପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ଅନ୍ୟଟି ମଧ୍ୟ ଅନୁପସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଗୋଟିକରୁ ଅନ୍ୟଟିର ଅନୁମାନ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପଦ୍ଧତିର ମିଲ୍‌ଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି ସହିତ କେତେକାଂଶରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଅଛି । ଯଥା -

ନିଆଁ ନାହିଁ ତ ଧୂଆଁ ନାହିଁ

ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ।

∴ ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

(ଗ) ଅନ୍ୱୟ-ବ୍ୟତିରେକି (ଉଭୟ ସ୍ଥିତି ଓ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି)

ମିଲ୍‌ଙ୍କର ଅନ୍ୱୟ-ବ୍ୟତିରେକ ସଂଯୁକ୍ତ ପଦ୍ଧତି (ସ୍ଥିତି ଓ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି) ସହିତ ଏହି ପଦ୍ଧତିର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟର ସ୍ଥିତି ଓ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସହମତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏହି ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା-

ସମସ୍ତ ଧୂଆଁ ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ନିଆଁ ଥାଏ ।

ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ।

∴ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

କୌଣସି ନିଆଁ ନଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଧୂଆଁ ନଥାଏ ।

ଏହି ପର୍ବତରେ ଧୂଆଁ ଅଛି ।

∴ ଏହି ପର୍ବତରେ ନିଆଁ ଅଛି ।

ସାରାଂଶ

ଋଷି ଗୌତମ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ରର ଆଦି ପ୍ରବ ର୍ କ । ନ୍ୟାୟଶସ୍ତ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ସିଦ୍ଧି ଜ୍ଞାନଲାଭର ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରେ । ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରୋଟି ଉପାୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ଅଟେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଅନୁମାନ, ଉପମାନ ଓ ଶବ୍ଦ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହେଉଛି ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଲାଭର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ମାର୍ଗ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ବିଷୟ ସନ୍ନିକର୍ଷରୁ ଯେଉଁ ନିର୍ଭୁଲ ସତ୍ୟ ଆହାରଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା:- ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ପ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଆହାରଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ମନ ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନଆହରଣ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ନ୍ୟାୟୟିକମାନେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ପୁଣି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଲୌକିକ ଓ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ବାହ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଅଲୌକିକ ସନିକର୍ଷରୁ ଲବ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତିନି ପ୍ରକାରର ଯଥା- (୧) ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୨) ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ (୩) ଯୋଗଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ।

ନ୍ୟାୟୟିକଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁ ପରି ସତ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସତ୍ୟ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ କୌଣସି ଜାତିର ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭି ିରେ ସମସ୍ତ ଜାତିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ତାହାର ନିଜର ବିଷୟ ବ୍ୟତୀତ ଯଦି ଅନ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବିଷୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥାଏ ତାହାକୁ ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଯୋଗ ସାଧନଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀମାନେ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅତୀତ, ବ ର୍ମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରନ୍ତି ତାହାକୁ ଯୋଗଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ ।

ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଦୁଇଟି ସୋପାନ ରହିଛି । ତାହା ହେଉଛି ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଓ ସବିକଳ୍ପକ । ଏହା ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନୁହେଁ । ଏହା ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷର ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା । ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହେଉଛି ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜ୍ଞାନ ଯେଉଁଥିରେ କି ଆମେ ବସ୍ତୁକୁ ଏବଂ ଏହାର ଗୁଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖୁ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେତେବେଳେ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିପାରି ନଥାଉ । ବସ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ନାମ, ଜାତି ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରାଯାଏ, ତାହାକୁ ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ସୁନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନ ଥାଏ ।

ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ପରମ୍ପରାକୁ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛି । ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିଅଛି ଯେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ କେବଳ ବେଦ ବିଶ୍ୱାସୀ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମବାଦୀ ନୁହଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ରର ତୁଳନା ନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି ।

ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନର ସାରଣୀ

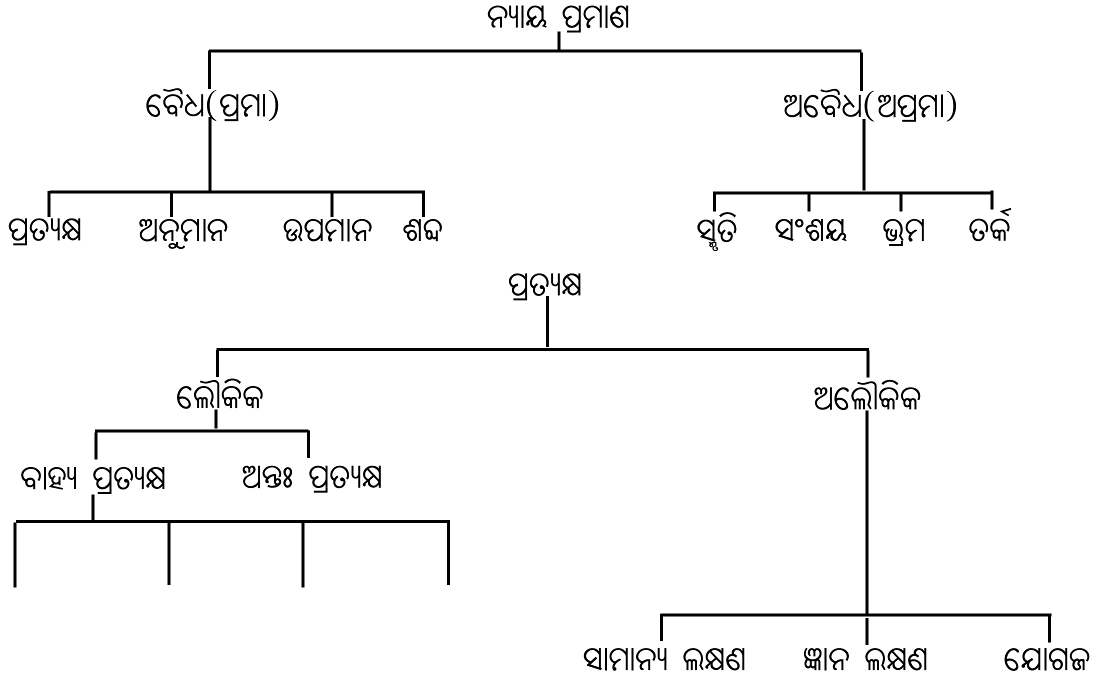

ନ୍ୟାୟାନୁମାନରେ ପା ଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ପ ।ବୟବୀ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପା ଟି ଅବୟବ ହେଲେ : ପ୍ରତିଜ୍ଞା, ହେତୁ, ଉଦାହରଣ, ଉପନୟ ଓ ନିଗମନ ।

ହେତୁ ଓ ସାଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବ୍ୟାପକ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ବ୍ୟାପ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବ୍ୟାପ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପକ୍ଷଠାରେ ହେତୁ ଥିବା ଦେଖି ସେଠାରେ ସାଧ୍ୟଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ।

ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ବ୍ୟାପ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପଦ୍ଧତିମାନ ଦିଆଯାଇଅଛି । ସେହି ପଦ୍ଧତିଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଅନ୍ୱୟ, ବ୍ୟତିରେକ, ବ୍ୟଭିଚାରାଗ୍ରହ, ଉପାଧିନିରାଶ, ତର୍କ ଏବଂ ସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ପରବ ୀ ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥିବା ବେଳେ ବେଦାନ୍ତ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ନିତ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ ।

ହେତୁ ନ ହୋଇ ହେତୁର ଆଭାସ ଘଟିଲେ ହେତ୍ୱାଭାସ ତର୍କଦୋଷ ଘଟେ । ଏହି ହେତ୍ୱାଭାସ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା – ସବ୍ୟଭିଚାର, ବିରୁଦ୍ଧ, ସତ୍‌ପ୍ରତିପକ୍ଷ, ଅସିଦ୍ଧ ଓ ବାଧିତ ।

ତିନିଗୋଟି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ପ୍ରକାରଭେଦ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରଥମରେ ଅନୁମାନ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା – ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଓ ପରାର୍ଥାନୁମାନ । ଦ୍ୱିତୀୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା – ପୂର୍ବବତ୍, ଶେଷବତ୍ ଓ ସାମାନ୍ୟତୋଦୃଷ୍ଟ । ତୃତୀୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ପଦ୍ଧତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ ତିନିପ୍ରକାରର, ଯଥା – କେବଳାନ୍ୱୟୀ, କେବଳ ବ୍ୟତିରେକି ଓ ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକି ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

କ - ବିଭାଗ

ତଥ୍ୟଭି ିକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ

୧. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉ ର ଦିଅ ।

କ) ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କିଏ ?

ଖ) ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ ଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ କ'ଣ ?

ଗ) ଅଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ସର ଏକ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ?

ଘ) ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କ'ଣ ?

ଙ) ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କେତେ ପ୍ରକାରର ?

ଚ) ନ୍ୟାୟାନୁସାରେ ଅନୁମାନରେ କେତେଗୋଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଥାଏ ?

ଛ) ଅନୁମାନ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

ଜ) ପକ୍ଷ, ହେତୁ ବା ସାଧ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକର ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ଯୁକ୍ତିରେ ଅନୁରୂପ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?

ଝ) କାହା ଉପରେ ଭି ିକରି ନ୍ୟାୟାନୁମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ?

ଞ) ବ୍ୟାପ୍ତି କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ଟ) ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣର ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତିର ନାମ ଦିଅ ।

ଠ) ପ ାବୟବୀ ନ୍ୟାୟର ଚତୁର୍ଥ ତର୍କବାକ୍ୟକୁ କ'ଣ କହନ୍ତି ?

ଡ଼) ବ୍ୟାପ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନ କେତେ ପ୍ରକାରର ?

ଢ଼) ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏ ହେତ୍ୱାଭାସର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କର ।

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର -

କ) ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

ଖ) ଅଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

ଗ) ସ୍ମୃତି ଏକ ______ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ ।

ଘ) ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏକ ______ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ ।

ଙ) ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ______ ଓ ______ ଭାବେ ବିଭାଜିତ କରାଯାଇଛି ।

ଚ) ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷକୁ ______ ଓ ______ ଭାବେ ବିଭାଜିତ କରାଯାଇଛି ।

ଛ) ଭ୍ରମ ଏକ ______ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ସ ।

ଜ) ନ୍ୟାୟାନୁମାନରେ ______ ଗୋଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଥାଏ ।

ଝ) ବ୍ୟାପ୍ତି ହେଉଛି ହେତୁ ଓ ______ ମଧ୍ୟରେ ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ।

ଞ) ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ______ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

ଟ) ପରାର୍ଥାନୁମାନରେ ______ ଟି ତର୍କବାକ୍ୟ ଥାଏ ।

ଠ) ଉପସ୍ଥିତିରେ ସହମତିକୁ ______ କୁହାଯାଏ ।

ଡ) ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପଦ୍ଧତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁମାନକୁ କେବଳାନ୍ୱୟୀ, କେବଳ ବ୍ୟତିରେକି ଓ ______ ରେ ଶ୍ରେଣୀକରଣ କରାଯାଏ ।

ଢ) ବ୍ୟାପ୍ତି ଦୁଇ ପ୍ରକାରର, ଯଥା ______ ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବିଷମବ୍ୟାପ୍ତି ।

୩. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ଉ ର ଦିଅ -

କ) ଯୋଗଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଖ) ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଗ) ବୈଧ ଜ୍ଞାନ

ଘ) ଜ୍ଞାନ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଙ) ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଚ) ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଛ) ଅନ୍ୱୟ ବ୍ୟତିରେକି ଅନୁମାନର ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

ଜ) ହେତ୍ୱାଭାସ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ଝ) ସାମାନ୍ୟଲକ୍ଷଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ଞ) ପକ୍ଷଧର୍ମତା କାହାକୁ କହନ୍ତି ?

ଟ) ପ କରଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀ ଦିଅ ।

୪. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ -

କ) ପ୍ରମା ଓ ଅପ୍ରମା ଜ୍ଞାନ

ଖ) ବାହ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତଃ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଗ) ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଓ ସବିକଳ୍ପକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ

ଘ) ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଓ ପରାର୍ଥାନୁମାନ

ଙ) କେବଳାନ୍ୱୟୀ ଓ କେବଳ ବ୍ୟତିରେକି

ଚ) ସମବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ବିଷମବ୍ୟାପ୍ତି

ଛ) ପୂର୍ବବତ୍ ଓ ଶେଷବତ୍ ଅନୁମାନ

ଜ) ସତ୍‌ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଓ ବାଧିତ

୫. ଦୀର୍ଘମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦିଅ -

କ) ଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କ'ଣ ?

ଖ) ଅଲୌକିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କର ?

ଗ) ନ୍ୟାୟ ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚ଼ନା କର ?

ଘ) ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଅ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାର ପ ାବୟବକୁ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

ଙ) ବ୍ୟାପ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପଦ୍ଧତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନ୍ୟାୟମତ ଓ ବୌଦ୍ଧମତ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

ଚ) ବ୍ୟାପ୍ତି କାହାକୁ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପଦ୍ଧତି ଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

ଛ) ହେତ୍ୱାଭାସ କେତେବେଳେ ଘଟେ ? ବିଭିନ୍ନ ହେତ୍ୱାଭାସ ଗୁଡ଼ିକୁ ବୁଝାଇ ଲେଖ ।

ଜ) ନ୍ୟାୟାନୁମାନର ଶ୍ରେଣୀକରଣକୁ ଆଲୋଚନା କର ।

ଝ) ଆରିଷ୍ଟଟଲୀୟ ତ୍ରିପଦୀ ଯୁକ୍ତି ଓ ନ୍ୟାୟାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

ଞ) ସ୍ୱାର୍ଥାନୁମାନ ଓ ପରାର୍ଥାନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟର ବିଶଦ୍ ଆଲୋଚନା କର ।

ପରିଚ୍ଛେଦ - ୯

ଭାରତୀୟ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର

୯.୧ କର୍ମବାଦ - ନିଷ୍କାମ କର୍ମ

ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭାଗବତ ଗୀତା ହେଉଛି ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ଅମୁଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଗୀତାର ମୋଟ ୧୮ଟି ଅଧ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟରୁ ସାଂଖ୍ୟ ଯୋଗ ଉପରେ ଆଧାରିତ ଅଧ୍ୟାୟଟି ବିଶେଷ ଆଲୋଚ଼ିତ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ନିଜ କର୍ମ ସଂପାଦନ ସମୟରେ ନୀତି ଛଳରେ ଯେଉଁ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା କର୍ମଯୋଗ ଭାବରେ ପରିଚ଼ିତି ଲାଭ କରିଅଛି । ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ସାମଗ୍ରିକ କାହାଣୀ ହେଉଛି ନିଜ କର୍ମ ସଂପର୍କରେ ସଚେତନତାର ବାଣୀ । ଯେତେବେଳେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଭାଇ,ବନ୍ଧୁ ଓ ସହୋଦରଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମରଣମୁଖୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ବେଶୀ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜୀବନର ଅସଲ କର୍ମ ସଂପାଦନ ସଂପର୍କରେ ବୁଝାଇଅଛନ୍ତି । ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ସାମାଜିକ ସ୍ତରକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ଆତ୍ମ ତ ୍ୱ ଓ ସ୍ୱଧର୍ମ ପାଳନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପଦେଶ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏହି ଉପଦେଶରେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ନିଜ ଧର୍ମକୁ ଓ ନିଜ କର୍ମକୁ ସୁଚ଼ାରୁ ରୂପେ ସଂପାଦନ କରି ମହାଭାରତରେ ଧର୍ମ ସଂସ୍ଥାପନର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀମଦ ଭାଗବତ ଗୀତା ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାରେ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାବରେ ବିବେଚିତ ଯାହା ମୂଳତଃ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ଉପନିଷଦ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମସୂତ୍ର ସହ ମିଶି ଶ୍ରୀମଦ ଭାଗବତ ଗୀତା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ତିନି ମୂଳସ୍ତମ୍ଭ ବା ପ୍ରସ୍ଥାନ ତ୍ରୟୀ ଭାବେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ । ଗୀତାକୁ ଆକ୍ଷରିକ ଭାବେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସଂଗୀତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଏହାକୁ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ଭାବେ ବିବେଚ଼ନା କରାଗଲେ ଏହାର ଦାର୍ଶନିକତ ୍ୱକୁ ଠିକ୍ ଭାବେ ବୁଝିହେବ ନାହିଁ । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ସଂକଳିତ ମୂଳ ମହାଭାରତର ଏହା ଏକ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ଅଧ୍ୟାୟଭାବେ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି ।

ନିଷ୍କାମ କର୍ମ:

ଗୀତା କେବଳ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ବା ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟ ନୁହେଁ ବରଂ ଏହା ଏକ ସୁଖମୟ ଜୀବନଯାପନ କରିବାର ଏବଂ ବ ୍ବାର କଳା ଶିଖାଉଥିବାର ଏକ ବିଦ୍ୟା । ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ଚେତନା ଓ ଚରିତ୍ରକୁ ସଠିକ୍ ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ପାଇଁ ମଣିଷକୁ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଗୀତା ଯୋଗର ବା ର୍ି ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ର ଭାବେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ନିଜ ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗ ଏକ ମାନସିକ ସ୍ଥିରତା ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଗୀତାରେ ଯୋଗର ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି କୁହାଯାଇଛି

ଯେ, "ଯୋଗ କର୍ମେଷୁ କୌଶଳମ୍" ଯାହାର ଅର୍ଥ ଯୋଗ ହେଉଛି ମଣିଷର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଦକ୍ଷତା । ଏଥିରେ କୌଣସି ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିର ଆଶା ନରଖି ସମୁଚିତ ଢଙ୍ଗରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଅଛି । ଗୀତା ଅନୁସାରେ ଚରମ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବା ପାଇଁ ତଥା ଚରମ ବାସ୍ତବତାର ଉପଲବ୍ଧି ପାଇଁ ତିନୋଟି ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନର ଆବଶ୍ୟକତା ହୋଇଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ପୁରୁଷୋ ମ, ପୁରୁଷ ଓ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ।

ଗୀତାର ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର ଭାବେ ବିବେଚିତ କର୍ମଯୋଗ ବା ଏଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ନିଷ୍କାମକର୍ମକୁ ଏଠାରେ ବିଷଦ ଭାବେ ଆଲୋଚ଼ନା କରିବା । ଯେତେବେଳେ ନିଜ ଜ୍ଞାନ୍ତି ପରିଜନମାନଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିଥିଲା ଏବଂ କରଣୀୟ ଓ ଅକରଣୟୀୟ ଉପରେ ନିଷ୍ପ ି କରିବାକୁ ସେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଏହାର ସଠିକ ପନ୍ଥା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶଂକର ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୀତାର ଦୁଇଟି ମୂଳ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି, ଯଥା-ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ନିଶ୍ରେୟଷ । ଉଭୟ ସମାଜ ଓ ମନୁଷ୍ୟର କଲ୍ୟାଣ ହିଁ ଅଭ୍ୟୁଦୟର ବା ର୍ା । ନିଶ୍ରେୟଷର ଅର୍ଥ ମଣିଷର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଯାହା ତାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ପରମ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ସହାୟତା କରେ । ଏହି ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହିଁ କେବଳ ନିଷ୍କାମକର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସାଧିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବିବ୍ରତ ଭାବକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଯୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ବା ର୍ା ରଖିବା ପାଇଁ ଗୀତାରେ ବିଭିନ୍ନ ଯୋଗର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ୩ଟି ଯୋଗ ଅତି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଦିଗରେ ଏହା ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ଧାରା ଭାବେ ପରିଗୃହିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- କର୍ମଯୋଗ, ଜ୍ଞାନଯୋଗ ଏବଂ ଭକ୍ତିଯୋଗ । ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ଏବଂ ଅଜ୍ଞତା ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତି ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ବୋଲି କର୍ମଯୋଗ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାଏ । ସଂସାରର ସ୍ଥିତି ପାଇଁ ଉଭୟ ପ୍ରେୟ (ଅଭିଳେଷିତ) ଏବଂ ଶ୍ରେୟ (ଅପେକ୍ଷିତ) ର ଆବଶ୍ୟକତା ଥାଏ । ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ଯେମିତି କର୍ମକୁ ସେମିତି ଫଳ ଅବଧାରିତ ଭାବେ ଆମକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । କର୍ମଯୋଗ ଏହି ଅବଧାରଣା ମାଧ୍ୟମରେ 'କର୍ତୃତ୍ୱ' ଓ 'ଭୋକ୍ତୃତ୍ୱ'ରେ ପ୍ରତିଫଳିତ । କର୍ମଯୋଗ ଆମକୁ ସଂସାରର ଯାବତୀୟ କର୍ମକୁ ନିରାସକ୍ତ ଭାବେ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥାଏ । ମୋଟା ମୋଟି କହିବାକୁ ଗଲେ କର୍ମଯୋଗ ମାଧ୍ୟମରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନାର ଉନ୍ମେଷ ହେଉଛି ଆମର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ନିତ୍ୟ ଏବଂ ନୈମି ିକ କର୍ମକୁ ସହଜ କର୍ମ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଉ । ଗୀତାରେ କର୍ମ, ଅକର୍ମ, ବିକର୍ମ ଓ ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ଅଛି । ଆମର ମନ, ଶରୀର ଓ ବଚନ ସଂପର୍କିତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ କର୍ମ ମନ୍ଦ ଫଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ତାହାକୁ ବିକର୍ମ କୁହାଯାଏ । ମାତ୍ର ଆଦର୍ଶ କର୍ମ ହିଁ ଅକର୍ମ । ଯାହାକୁ ଗୀତାରେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ଅଛି । କୌଣସି ଫଳରେ ଆଶା ନରଖି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ମୁକ୍ତ ଓ ନିରାଶକ୍ତ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ହିଁ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ । ଏହି ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ପ୍ରକୃତ କର୍ମଯୋଗୀ ହିଁ ତାର କର୍ମରେ ଦେଖାଇଥାଏ । ଗୀତାର ନିଷ୍କାମ କର୍ମକୁ ଶଙ୍କର ନିବୃ ି ଏବଂ ରାମାନୁଜ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଅକର୍ମ ନିଷ୍କ୍ରିୟତାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ ବୋଲି ଗୀତାରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ କୁହାଯାଇଛି । କାରଣ ବିନା କର୍ମରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୁହୂ ର୍ ବ ୍ ପାରିବ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ନିଜ କର୍ମ କରିବା ଭିତରେ ମଣିଷ ତାର ଅଭିଳଷିତ କର୍ମ କରିବାର ପ୍ରକ୍ରିୟାରୁ ଅକର୍ମ ବା ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ, ଯେଉଁଥିରେ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ଅପେକ୍ଷା କର୍ମ କରିବାର ନିଷ୍ଠା ଅଧିକ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥାଏ ।

ବିନା ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିରେ କୌଣସି କର୍ମ ସମ୍ଭବ ହୋଇନଥାଏ । କର୍ମ ସହିତ କର୍ମଫଳ ସର୍ବଦା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସୁତରାଂ ତାହା ଆନନ୍ଦଦାୟକ ହେଉ ବା ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ହେଉ କର୍ମର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଫଳ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏହାହିଁ ବନ୍ଧନ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷେ ଯେଉଁଠି କର୍ମଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିର ଆଶା ନରଖି ସଂପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଯୋଗର ଏକ ଅବସ୍ଥା ଭାବେ ବିବେଚ଼ନା କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ଗୀତା ଅନୁସାରେ କୌଣସି କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନ ବା ମୋକ୍ଷ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇନଥାଏ । ବରଂ କର୍ମ ମୂଳରେ ଥିବା ଆକାଂକ୍ଷା ହିଁ ବନ୍ଧନର କାରଣ ହୋଇଥାଏ । ଆକାଂକ୍ଷାହୀନ କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ କର୍ମ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଯଥା- ସକାମ କର୍ମ ଏବଂ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ । ଯେଉଁ କର୍ମ କେବଳ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ଆଶା ରଖେ ତାହାକୁ ସକାମ କର୍ମ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେଉଁ କର୍ମ କରିବା ଦ୍ୱାରା କ ର୍ା ତାହାର ଅଭିଳଷିତ ଫଳ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ନଥାଏ ତାହା ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ।

ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ତିନୋଟି ଲକ୍ଷଣ ସର୍ବ ସାଧାରଣରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ; ଯଥା- କର୍ମ ଫଳର ବର୍ଜନ, ନିଜ କର୍ମ କରିବାରୁ ଅଭିମାନ ତ୍ୟାଗ ଓ ନିଜର ସମସ୍ତ କର୍ମଫଳ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ । ଏହି ପରିପେକ୍ଷୀରେ ଗୀତାରେ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରୁଥିବା କ ର୍ା ମଣିଷ ନୁହେଁ ବରଂ ଈଶ୍ୱର ସ୍ୱୟଂ ବା ପୁରୁଷେ ାମ ଅଟନ୍ତି ।

କ ର୍ା ଏବଂ କ୍ରିୟାର ଦ୍ୱିବିଦ୍ଧ ମଧ୍ୟରୁ ମଣିଷ ନିଜକୁ ନିବୃ କରିବା ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ, ସେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍କ୍ରିୟ । ବରଂ ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ କ ର୍ାର ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞ ଅବସ୍ଥା ବୋଲି ବିଚ଼ର କରାଯାଇ ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଯୋଗ ବା ନିଷ୍କର୍ମ୍ୟ ସ୍ଥିତି ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ କର୍ମର ନିଷ୍କ୍ରିୟତା ଭାବେ ବିବେଚ଼ନା କରାନଯାଇ କର୍ମରେ ନିଷ୍କ୍ରିୟତା ଭାବରେ ବିବେଚ଼ନା କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏହାକୁ କର୍ମତ୍ୟାଗ ନ କହି କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗ ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ ।

ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ବା ଲକ୍ଷ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିର ଆଶା ନରଖି ନିଷ୍ଠାର ସହ କର୍ମ ସଂପାଦନ କରିବା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ପାରିବ । ଏଥିପାଇଁ ଚିରାଚରିତ ପ୍ରଥାରେ ନିଜର କ ର୍ବ୍ୟ ସଂପାଦନ ନକରି ଯୋଗସ୍ଥ ଭାବେ କର୍ମ କରିବାକୁ ଗୀତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯଥାର୍ଥରେ ଗୀତାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି:-

"ଯୋଗସ୍ଥ କୁରୁ କର୍ମାଣୀ"

ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇ ପାରେ କର୍ମ ସଂପାଦନ କଲାବେଳେ କ ର୍ । ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ରହିପାରିବ କି ? ଏକ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଗୀତା ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉ ର ରଖିଛି । ଗୀତା ଅନୁସାରେ କର୍ମର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିଜର ଆତ୍ମସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି ନହୋଇ ଜଗତର କଲ୍ୟାଣ ନିମି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ ଲୋକସଂଗ୍ରହ କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏହି ତ ୍ୱ ଅନୁସାରେ କର୍ମ ସଂପାଦନ କରୁଥିବା କ ର୍ । ଯାବତୀୟ ଦୁଃଖ, କ୍ରୋଧ, ଇଚ୍ଛା, ମୋହ ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ନିରାନନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଆନାସକ୍ତ ରଖି ମନୁଷ୍ୟରୁ ସନ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପାରିବ ।

ନିଷ୍କାମକର୍ମ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ଆତ୍ମ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା । ବାହ୍ୟିକ ଜୀବନ ବା ସ୍ୱଧର୍ମ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ଜୀବନ ବା ସ୍ୱଭାବର ପାରସ୍ପରିକ ସଂଯୁକ୍ତିରୁ ଏହି ଆତ୍ମ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଉଦ୍‌ଭବ ହୋଇଥାଏ ଓ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅନ୍ତର୍ମୁଖି ଚେତନା ଜରିଆରେ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଡ଼କୁ ନେଇଥାଏ । ନୈତିକ ଜୀବନର ଉନ୍ନତିରେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମକୁ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲେ ଉଭୟ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ସାଧିତ ହେବ ।

ସାରାଂଶ

ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଭାଗବତ ଗୀତାକୁ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ମାନ୍ୟତା ଦିଆ ହୋଇ ଆସିଅଛି । ଏହା ମହର୍ଷି ବ୍ୟାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଏବଂ ମହାଭାରତର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ଏହା ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ର୍ାଳାପ ଅଟେ । ଏହା କେବଳ ଏକ ତ ୍ୱ ସମ୍ବଳିତ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ ବରଂ ଏକ ସୁସଂହତ ଜୀବନ ବ ିବା ପାଇଁ ଏକ ମାର୍ଗ ଦର୍ଶନ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ର ଯାହାର ଅଧ୍ୟୟନ ଦ୍ୱାରା ମଣିଷର ଜୀବନ ସୁଖମୟ ଓ ଶାନ୍ତିମୟ ହୁଏ ।

ଗୀତାରେ କର୍ମଯୋଗରେ କର୍ମବାଦ ସମ୍ପର୍କରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । କର୍ମଯୋଗରେ ଉଲ୍ଲେଖିତ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ସମଗ୍ର ଗୀତାର ମୂଳଦଣ୍ଡ ଭାବରେ ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୀତାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୋଗର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କର୍ମଯୋଗ, ଜ୍ଞାନଯୋଗ ଓ ଭକ୍ତିଯୋଗ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ସବୁଠୁଁ ଅଧିକ ମହ ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସଠିକ କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ ଦ୍ୱାରା ମଣିଷ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ବୋଲି କର୍ମଯୋଗ କହିଥାଏ । ଗୀତାରେ କର୍ମକୁ କର୍ମ, ଅକର୍ମ, ବିକର୍ମ ଏବଂ ନୈଷ୍କର୍ମ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ଗୀତା କର୍ମ ସନ୍ୟାସକୁ ସମର୍ଥନ କରେ ନାହିଁ ବରଂ ଫଳପ୍ରାପ୍ତିର ଆଶା ନରଖି କର୍ମ ସଂପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥାଏ । ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧିର ସାମାନ୍ୟ ସମ୍ପର୍କ ନଥାଇ ସମାଜର କଲ୍ୟାଣ ନିମି   କର୍ମ ସଂପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଗୀତାର ଅମର ଲିଖନ ମଣିଷ ପାଇଁ ଚିରକାଳ ପ୍ରେରଣାଦାୟୀ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭିପ୍ରେତ ଯଜ୍ଞଭାବେ ମଣିଷ ତା'ର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ସଂପାଦନ କରିବାକୁ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ଭାବେ ବିଚାର କରାଯାଇଥାଏ । ଜଣେ ପ୍ରକୃତ କର୍ମଯୋଗୀ ନିଜକୁ କର୍ମର କ ର୍ା ଭାବେ ବିଚାର ନକରି ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ହାତରେ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଭାବେ ବିଚାର କରିବାକୁ ନିଷ୍କାମ କର୍ମରେ ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ବା ର୍ା ନିହିତ ହୋଇ ରହିଛି ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ:-

କ) ଭାଗବତ ଗୀତାର ରଚୟିତା କିଏ ?

ଖ) ଭାଗବତ ଗୀତାରେ କେତୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ରହିଛି ?

ଗ) ଗୀତାରେ କେତେ ପ୍ରକାର କର୍ମର ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ?

ଘ) ଅକର୍ମର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

ଙ) ବିକର୍ମର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

୨. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର:-

କ) ମହାଭାରର ଯୁଦ୍ଧ ________ ଓ ________ ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଖ) ଗୀତାରେ ବା ର୍ାଳାପ ________ ଓ ________ ଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଗ) ପ୍ରେୟର ଅର୍ଥ ________ ।

ଘ) ଶ୍ରେୟର ଅର୍ଥ ________ ।

ଙ) ଶଙ୍କର ଅକର୍ମକୁ ନିବୃ ି ଭାବେ ବୁଝୁଥିଲା ବେଳେ ରାମନୁଜ   ଭାବେ ଗହଣ କରୁଥିଲେ ।

୩. ସଂକ୍ଷେପରେ ଉ ର ଦିଅ (ଦୁଇ ତିନୋଟି ବାକ୍ୟରେ):-

କ) ନିବୃ ି

ଖ) ପ୍ରବୃ ି

ଗ) ନୈଷ୍କର୍ମ୍ୟ

ଘ) କର୍ମ ସନ୍ୟାସ

ଙ) ଲୋକସଂଗ୍ରହ

୪. ଦୀର୍ଘ ଉ ର ମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ:-

କ) ଭାଗବତ ଗୀତାର ନିଷ୍କାମ କର୍ମବାଦ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।

ଖ) ଗୀତା ଅନୁସାରେ କର୍ମ, ଅକର୍ମ ଓ ବିକର୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୯.୨ ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଅହିଂସା ତ ୍ୱ:

ମୋହନ ଦାସ କରମଚାନ୍ଦ ଗାନ୍ଧୀ ଯିଏକି ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଭାବରେ ବିଶ୍ୱ ବିଖ୍ୟାତ ଏକ ଦାର୍ଶନିକ, ରାଜନିତିଜ୍ଞ ଓ ସମାଜ ସଂସ୍କାରକ । ତ ୍ୱକୁ ନିଜ ତଥା ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ହେଉଛି ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ମାନବ ପ୍ରକୃତି, ଭଗବାନ ଓ ସଂସାର ବିଷୟରେ ଏକ ତା ି୍ୱକ ବିଚାର ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବେସିତ । ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା, ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଓ ସର୍ବୋଦୟ ହେଉଛି ଗାନ୍ଧୀ ଦର୍ଶନର ମୂଖ୍ୟ ବିଷୟ ।

ଅହିଂସା:

ଅହିଂସା ହେଉଛି ହିଂସାର ବିପରୀତ । ଅନ୍ୟର କ୍ଷତି କରିବା ହେଉଛି ହିଂସା । ଅନ୍ୟକୁ ଆଘାତ ଦେବା ହେଉଛି ହିଂସା । ଯଦି କେହି କାୟୋମନବାକ୍ୟରେ ଅନ୍ୟକୁ ଆଘାତ ଦିଏ ନାହିଁ, ତା ହେଲେ ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ବୋଲି କହି ପାରିବା । ଗାନ୍ଧୀ ଅହିଂସା ବିଷୟରେ ପ୍ରଥମ କରି କହି ନାହାନ୍ତି । ଆମ ପରମ୍ପରାରେ ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଅହିଂସାକୁ ଜୀବନର ଏକ ମୂଖ୍ୟ ବ୍ରତ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ହିଂସା ଆଚରଣ କହିଲେ ଆମେ ଅନ୍ୟର ଶରୀରର କ୍ଷତି କିମ୍ବା ଅନ୍ୟର ହତ୍ୟାକୁ ବୁଝିଥାଉ । ଗାନ୍ଧୀ କିନ୍ତୁ ହିଂସାକୁ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ନେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ ଚିନ୍ତା କରିବା, ଅନ୍ୟକୁ ଅନିଷ୍ଟ କଥା କହି ଆଘାତ ଦେବା ଓ ଅନ୍ୟର ଶାରୀରିକ କ୍ଷତି କରିବା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ହିଂସା ଆଚରଣ ଅଟେ ।

ଅହିଂସା କେବଳ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ହିଂସା କରିବାଠୁ ଦୂରରେ ରହିବାରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟର ହିଂସା ନକରିବା ଏକ ନଞାର୍ଥକ ଅହିଂସାର ଉଦାହରଣ । ଗାନ୍ଧୀ ଅହିଂସାକୁ ଆହୁରି ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ନେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟକୁ ଭଲ ପାଇବା ତଥା କରୁଣାଭାବ ରଖିବା ହେଉଛି ସଦର୍ଥକ ଅହିଂସା । ଜାତି, ବର୍ଣ୍ଣ, ଧର୍ମରେ ବିଭେଦ ନ ଦେଖି ଭଲ ପାଇବା ହେଉଛି ଅହିଂସା । କେବଳ ଭଗବାନ ହିଁ ବିଶ୍ୱ ନିୟନ୍ତା । ଆମେ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି । ଭଗବାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ସମାନ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ହୋଇ ପାରିବ ।

ମୁଁ କିଏ ? ମୋର ପରିଚୟ କ'ଣ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ ର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଗାନ୍ଧୀ କହିଛନ୍ତି ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକ ନିର୍ମଳ ପବିତ୍ର ଆତ୍ମା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆତ୍ମାର ଏକ ନୈତିକ ବ୍ୟକ୍ତି ହେବାରେ ଅସୁମାରୀ ସମ୍ଭାବନା ରହିଛି । ତେଣୁ ଜଣେ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ଅସୀମ ଧର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ଅନେକ ଦୁଃଖ ଯାତନାକୁ ସହ୍ୟ କରି ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ନିମି ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥାଏ । ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀକୁ ଅନେକ ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଏ ତ୍ୟାଗର ବଦଳରେ କିଛି ପାଇବାର ଆଶା ରଖି ନଥାଏ । ଅନ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ, ଅନ୍ୟ ବିଚାର, ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ, ଆଚରଣରେ ସତ୍ୟାନୁସାରେ ପରିବ ର୍ନ ହିଁ ଅହିଂସୁକ ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ଗାନ୍ଧୀ କୁହନ୍ତି, "ଅହିଂସାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ, ତୁମେ କାହାକୁ କଷ୍ଟ ଦେବ ନାହିଁ, କାହା ପ୍ରତି, ଏପରି କି ଯାହାକୁ ତୁମେ ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ଭାବୁଛ ତାହା ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ବିଚାର ରଖିବ ନାହିଁ ।"

ଅହିଂସାର ଅର୍ଥ କେବଳ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମର ଏକ ଭାବ ନୁହେଁ । ସାରା ସଂସାରକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁଥିବା ଏହା ଏକ ଅଖଣ୍ଡ ନୀତି । ଏହା ଜୀବନର ଏକ ମୂଳ ମନ୍ତ୍ର । ଯିଏ ଅହିଂସାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ, ସେ ନିଜେ କଷ୍ଟ ସହେ ପଛେ ଅନ୍ୟକୁ କଷ୍ଟ ଦିଏ ନାହିଁ । ଗାନ୍ଧୀ କହୁଥିଲେ ଯେ, ଯିଏ ଅହିଂସକ ସେ ଅନ୍ୟକୁ ଭଲ ପାଏ । ଅନ୍ୟକୁ ଭଲ ପାଉଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ସେ ସମ୍ମାନ ଦିଏ । ସମ୍ମାନ ଦେଉଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସେ କେବେ ଅନିଷ୍ଟ କରେ ନାହିଁ । ଘୃଣା, ଭୟ, କାପୁରୁଷତା ପରି ସବୁ ଦୁର୍ବଳତା ଅହିଂସକ ପାଖରେ ନଥାଏ । ଅହିଂସା ହେଉଛି ମାନବର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗୁଣ । ଭୟ ଓ କାପୁରୁଷତା ମନୁଷ୍ୟର ନିକୃଷ୍ଟତମ ବଦଗୁଣ । ପ୍ରେମରୁ ଅହିଂସା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଦ୍ୱେଷରୁ କାପୁରୁଷତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଅହିଂସା ପୋଷାକ ଭଳି ଏକ ବାହ୍ୟ ଆବରଣ ନୁହେଁ । ଏହା ମାନବର ଅସ୍ଥିମଜାଗତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅହିଂସାର ଆଧାର ସତ୍ୟ । ସତ୍ୟ ଉପରେ ଜୀବନ ପରିଚାଳିତ । ଗାନ୍ଧୀ ସତ୍ୟକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ସେ କୁହନ୍ତି ସତ୍ୟ ହିଁ ଭଗବାନ । ସାରା ବିଶ୍ୱକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁଥିବା ଏକ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅସୀମ ଶକ୍ତିକୁ ଭଗବାନ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି ।

ସାଧାରଣ ଲୋକ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପୁରୁଷୋ ମ ଭାବରେ ଦେଖନ୍ତି । ଯେଉଁ ଅଖଣ୍ଡ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ନିୟମ ଯୋଗୁଁ ସାରା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ନିୟମକୁ ଗାନ୍ଧୀ ସତ୍ୟ ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ନିୟମଟି କେବଳ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ନୁହେଁ, ଏହା ଏକ ତା ିକ ନିୟମ ଯହିଁରେ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଓ ନୈତିକତାର ଗୁଢ଼ ବନ୍ଧନ ରହିଛି । ସଂସାରରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ, ନୈତିକ ଗୁଣର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ପ୍ରଭାବ ନଥିଲେ ମାନବ ସଭ୍ୟତା ଏତେ ପ୍ରଗତି କରିପାରି ନଥାନ୍ତା ।

ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଗତି ପଛରେ ସମାଜ କଲ୍ୟାଣ ରହିଛି । ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ ଜଗତର ଚିରସ୍ଥାୟୀ କଲ୍ୟାଣ ସମ୍ଭବ । ହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରଗତି ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଗତି ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହା କ୍ଷଣ ସ୍ଥାୟୀ । ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ଅନ୍ୟର ମଙ୍ଗଳରେ ନିଜର ମଙ୍ଗଳ ଦେଖିଥାଏ । ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଯେ ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ବ ସେ ସଜୀବ । ଅନ୍ୟମାନେ, ଅର୍ଥାତ ଯେ ନିଜ ପାଇଁ ବ ସେ ନାମକୁ ମାତ୍ର ସଜୀବ; ସେ ପ୍ରକୃତ ମାନବ ନୁହେଁ । ଏକ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ । ଏହା ମାନବ ସେବା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଉଚ୍ଚତମ ସୋପାନକୁ ପହ ବା ସମ୍ଭବ । ଜଣେ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମୀ ସାରା ଜଗତକୁ ଭଲପାଏ ।

ଗାନ୍ଧୀ କହୁଥିଲେ ଯେ, ସତ୍ୟ ହେଉଛି ସାଧ୍ୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଅହିଂସା ହେଉଛି ସାଧନ ବା ଉପାୟ । ଅହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସତ୍ୟ ନିକଟରେ ପହ ବା ସମ୍ଭବ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ମଙ୍ଗଳ ହେଉଛି । ଯେପରି ଅହିଂସାର ସାହାଯ୍ୟ ନ ନେଇ ସତ୍ୟ ନିକଟରେ ପହ ହେବ ନାହିଁ, ସେହିପରି ସତ୍ୟର ଉପଲବଧି ହେଲେ କେହି ହିଂସା ଆଚରଣ କରିବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ବିଚାରରେ ନ୍ୟାୟ ଓ ନୈତିକତାକୁ ବାଦ ଦେଇ ସତ୍ୟର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଅହିଂସା ଆଚରଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ପା ାଟି ନିୟମର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା:-

୧- ନିଜର ଆତ୍ମାକୁ ନିର୍ମଳ ରଖିବା ପାଇଁ ଅହିଂସା ପଥଗାମୀ ହେବା ସମ୍ଭବ ।

୨- ଜଣେ ଅହିଂସକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟପ୍ରତି ହିଂସା ନକରି ସର୍ବଶେଷରେ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳ କରେ ।

୩- ଅହିଂସକର ଶକ୍ତି ସର୍ବଦା ହିଂସକର ଶକ୍ତିଠାରୁ ଅଧିକ ।

୪- ସର୍ବଦା ହିଂସାର ଶେଷରେ ପରାଜୟ ହୁଏ । ସେପରି ପରାଜୟ ଅହିଂସାରେ ନାହିଁ ।

୫- ସମାଜରେ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀକୁ ହିଂସାକାରୀ ଠାରୁ ଅଧିକ ଆଦର ମିଳିଥାଏ ।

ଏକ ଦୁର୍ବଳ ମାନବ କଦାଚିତ ଅହିଂସକ ହୋଇ ନ ପାରେ । କେବଳ ଜଣେ ସବଳ ମାନବ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଛି । ଏକ ଦୁର୍ବଳ ମାନବ ଭୟର ବଶବ ୀ ହୋଇ ଉପଯୁକ୍ତ ମୁହୂ ରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇପାରେ । ସବଳ ମାନବର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାର କ୍ଷମତା ଥାଏ କିନ୍ତୁ ସେ ନିଏ ନାହିଁ ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ହୋଇଥିବାରୁ । ଯେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନିଏ ସେ ଦୁର୍ବଳ । ସେ କ୍ରୋଧକୁ ଆୟ   କରିପାରି ନାହିଁ । ଅହିଂସାର ପୂଜାରୀ ନିସ୍ୱାର୍ଥପର, ନିର୍ଭିକ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ସାହସୀ ହୋଇଥାଏ । ସେ କ୍ରୋଧ, ଦ୍ୱେଷ ଓ ଅହଂକାର ରହିତ ଅଟେ ।

ନୈତିକତା ଓ ନ୍ୟାୟ ଏକ ସୁସ୍ଥ ସମାଜର ମୂଳପିଣ୍ଡ । ସମାଜରେ ଅନ୍ୟାୟ, ଅତ୍ୟାଚାର ବିରୋଧରେ ସ୍ୱର ଉ ାଳନ ପାଇଁ, ସତ୍ୟର ପ୍ରାଧାନ୍ୟତା ଜାହିର କରିବା ପାଇଁ, ବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମ ସମାନ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଦୂରାଚାରୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତି, ଗୋଷ୍ଠୀ ବା ଶାସକ ଯେ କେହି ହୋଇଥାନ୍ତି, ଅହିଂସାକୁ ପଥେୟ କରାଯାଇ ପାରେ । ଗାନ୍ଧୀ ଏହାକୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ବାଟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

୯.୩ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ: ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସାର ସାଧନା

'ସତ୍ୟାଗ୍ରହ' ର ଅର୍ଥ ହେଲା ସତ୍ୟ ଉପରେ ଦୃଢ଼ମନା । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମତରେ ସତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସତ୍ୟର ପରାକାଷ୍ଠା ଦର୍ଶାଯାଇ ପାରିବ । ଅସତ୍ୟ କେବେ ହେଲେ ସତ୍ୟର ମୂଳଦୁଆ ହୋଇ ନପାରେ । ସେହିପରି ସତ୍ୟର ଆଦର ହିଂସା ଦ୍ୱାରା କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଏହି ବିଚାର ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ହେଉଛି ଏକ ନୈତିକ ସାଧନ ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଅନ୍ୟାୟର ବିରୋଧ କରାଯାଏ । ଅନ୍ୟାୟକାରୀ ଯିଏକି ସାଧାରଣତଃ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ମୁଖ୍ୟତଃ ହିଂସା ଆଚରଣ କରିଥାଏ । ହିଂସାକାରୀ ମନରେ ଅହଙ୍କାର, କ୍ରୋଧ, ଦ୍ୱେଷ, ପ୍ରତିଶୋଧ ପରାୟଣତା, ହୀନମନ୍ୟତା ପରି ଯାବତୀୟ ବଦଗୁଣ ଭରି ରହିଥାଏ । ଜଣେ ସତ୍ୟଗ୍ରହୀ ଧର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ସେ ସବୁର ସାମନା କରିଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଅସୀମ ଧର୍ଯ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ଦୁଃଖ ଯାତନା ସହିବାଟା ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ପାଇଁ ସାଧାରଣ କଥା । ସେ ଅତ୍ୟାଚାରୀର ଅମଙ୍ଗଳ କମନା କରେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟାଚାରକୁ ସହେ ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଅତ୍ୟାଚାରୀର ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ଅତ୍ୟାଚାରୀର ବିନାଶ କରେ ଓ ଆବଶ୍ୟକ ପଡ଼ିଲେ ଅସାଧୁ ଉପାୟରେ ଅତ୍ୟାଚାରୀର ବିନାଶ କରେ । ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । ଦୁହେଁ ଅତ୍ୟାଚାର ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ କାରଣ ତାହା ତା ପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ । ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଅତ୍ୟାଚାରର ଦମନ କରି କିମ୍ବା ବିନାଶ କରି ଅତ୍ୟାଚାର ଅନ୍ତ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସାକୁ ପାଥେୟ କରି ଅତ୍ୟାଚାରୀର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓ ଭାବନାକୁ ପରିବ ନ କରି ସେ ଯେ ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛି ସେହି ସତ୍ୟକୁ ଉପଲବଧି କରାଇ ଅତ୍ୟାଚାରୀକୁ ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ନିବୃ   କରାଇଥାଏ ।

ସତ୍ୟାଗ୍ରହର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ବ୍ୟାପକ । ଏହା ବ୍ୟକ୍ତି-ବ୍ୟକ୍ତି, ବ୍ୟକ୍ତି-ସମାଜ, ଗୋଷ୍ଠୀ-ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦ୍ୱନ୍ଦ ଓ ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ମାଧ୍ୟମରେ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି ଏହାର ସଫଳତାର ଏକ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ଯେହେତୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଏକ ନୈତିକ ସାଧନ ଏଥିରେ କୌଣସି ଅସାଧୁ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରାଯାଇ ନପାରେ ।

ରାଜନୈତିକ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ପ୍ରୟୋଗ ସମୟରେ କେତେକ ଭୁଲ ବୁଝାମଣା ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହକୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ପ୍ରତିବାଦ (passive resistance), ସଭ୍ୟ ପ୍ରତିରୋଧ (civil disobedience) କିମ୍ୱା ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ (non-cooperation movement) ବୋଲି ଧରିନିଆ ଯାଇଥାଏ । ନିଷ୍କ୍ରିୟ ପ୍ରତିବାଦ ପ୍ରଥମେ ଅହିଂସ୍ରକ ଭାବ ନେଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଶତ୍ରୁପ୍ରତି ବୈରଭାବ ଲୁଚି କରି ରହିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ପ୍ରତିବାଦ ସଫଳ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା କମି ଆସେ ତାହା ସକ୍ରିୟ ପ୍ରତିବାଦ ରୂପ ନେଇ ହିଂସାତ୍ମକ ହୋଇ ଯିବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ନୁହେଁ ।

ଯେତେବେଳେ ଶାସକ ଅନ୍ୟାୟ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରି ନାଗରିକ ମାନଙ୍କର ହିତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯାଏ, ସେତେବେଳେ ନାଗରିକମାନେ ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ କରି କାରାଗାର ବରଣ କରନ୍ତି । ଏହା ଅହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇ ପାରେ । ହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିବାଦ କରାଯାଇପାରେ । ଏଠାରେ ଶାସକର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ପରିବ ର୍ନ ଆଶା କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରତିରୋଧକୁ ସଭ୍ୟ ପ୍ରତିରୋଧ ବା ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନ କୁହାଯାଏ । ଯେହେତୁ ଏହି ସାଧନରେ ହିଂସାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ସବୁ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆଖ୍ୟା ଦିଆ ଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଶାସକ ଅନ୍ୟାୟ ଶାସନରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ନାଗରିକମାନେ ଶାସକକୁ ସବୁ ପ୍ରକାର ଅସହଯୋଗ କରନ୍ତି, ଯଥା- ହଡ଼ତାଳ କରନ୍ତି, ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ କରନ୍ତି, ଟିକସ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସବୁ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଜନ କରନ୍ତି ସେତେବେଳେ ଏହାକୁ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ କୁହାଯାଏ । ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଥିରେ ହିଂସାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ତାହାକୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କୁହାଯିବ ନାହିଁ ।

ପୂର୍ବ ଆଲୋଚନାରୁ ଜଣା ପଡ଼େ ଯେ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ପ୍ରତିବାଦ, ସଭ୍ୟ ପ୍ରତିରୋଧ ବା ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ ଏବଂ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ଅଂଶ ବିଶେଷ ହୋଇପାରେ ଯଦି ଏହା ଅହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଜନତା ଅହିଂସା ମାଧ୍ୟମରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ସବୁ ପ୍ରକାରର ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାକୁ ଗାନ୍ଧୀ ମନା କରିଅଛନ୍ତି । ଜନତା ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ନ ହୋଇ ରାସ୍ତାକୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲେ ସମାଜର ଅପୁରଣୀୟ କ୍ଷତି ହୋଇଥାଏ ।

ଆଉ ଏକ ଉଲେଖନୀୟ ବିଷୟ ହେଲା, ସାଧ୍ୟ ଓ ସାଧନ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ, ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାଧ୍ୟ ଯେତେ ଯଥାର୍ଥ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନୈତିକ ସାଧନ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ହାସଲ ଅନୁଚିତ । ସର୍ବଦା ସୁଦ୍ଧ ସାଧନ ଆପଣାଇବା ଉଚିତ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ତାହାହିଁ କରିଥାଏ ।

ଆଦର୍ଶ ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର:-

କ) ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ପରଂପରାରେ ଜୈନ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ________ ଦର୍ଶନ ଅହିଂସାକୁ ଏକ ନୈତିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ଖ) ଗାନ୍ଧୀ ଅହିଂସାକୁ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ତାହାହେଲା ସଦର୍ଥକ ଏବଂ ________ ।

ଗ) ________ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୟା ଏବଂ ପ୍ରେମ ଅହିଂସାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ।

ଘ) ଅହିଂସା ପରମ ଧର୍ମ ଏବଂ ________ ହେଉଛି ନିକୃଷ୍ଟ ଗୁଣ ।

ଙ) ଭଗବାନଙ୍କ ସେବା ହେଉଛି ________ ସେବା ।

ଚ) ଅହିଂସା ହେଉଛି ନିର୍ଭିକତା ଓ ________ ।

ଛ) ଅହିଂସା ଗୋଟିଏ ମାର୍ଗ ହେଲେ ________ ହେଉଛି ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

ଜ) ଅହିଂସା କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ ଏହା ମଧ୍ୟ ________ ଜୀବନ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ।

୨.କ) 'ଅହିଂସା'ର ଅର୍ଥ କ'ଣ ?

ଖ) ଗାନ୍ଧୀଜୀ କେଉଁ ଦୁଇଟି ଅର୍ଥରେ ଅହିଂସାକୁ ବୁଝାଇଛନ୍ତି ?

ଗ) ଜଣେ କାପୁରଷ, ଭୀରୁ ଏବଂ ଦୁର୍ବଳଙ୍କୁ କାହିଁକି ଅହିଂସକ ବୋଲି ଗାନ୍ଧୀ ବିଗ୍ରର କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

୩. ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ ର ପ୍ରଦାନ କର:-

କ) ଅହିଂସା ଆଚରଣ କରିବାକୁ ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି ନିୟମ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

ଖ) ସଦର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅହିଂସାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କର ।

ଗ) ଗାନ୍ଧୀ ଅହିଂସା ଓ ପ୍ରେମକୁ କିପରି ନିବିଡ଼ ବୋଲି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ?

୪. ଦୀର୍ଘ ଉ ରମୂଳକ ପ୍ରଶ୍ନ:-

କ) ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଅହିଂସା ତ୍ ୍ୱକୁ ଆଲୋଚନା କର ।

ଖ) ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମ ରେ ଆଘାତ ଏବଂ ଅହିଂସା ମଧ୍ୟରେ କ'ଣ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି ? ଅହିଂସାକୁ ଗାନ୍ଧୀ କିପରି ବ୍ୟାଖା କରିଛନ୍ତି ଉଲ୍ଲେଖ କର ।